

శుభము.

సత్య-విభిషాష్టామ్యుగ్రహాగ్రాహితే

రచియింపబడి. నైషధాష్టకము

పండితశిరోమణులచే మిక్కిలి స్తోమింపబడుచుండెను

నైషధకావ్య రత్నము

పదవాక్యప్రమాణపారావారపారిణశ్రీమహిమ

పాధ్యాయకౌలచలమల్లినాదసూరి విరచితమగు

జీవాతునామంబుగల వ్యాఖ్యానసహితంబుగ

గీర్వాణభాషనవ్యనివారకౌలవారి

కత్వంతోపయుక్తంబుగ

శ్రీమాన్ - శ్రీవిల్లిపుత్తూర్ - శ్రీనివాసాచార్యులచే

లేఖకప్రమాదజనితదోషంబులు తేరుకుండనటుల

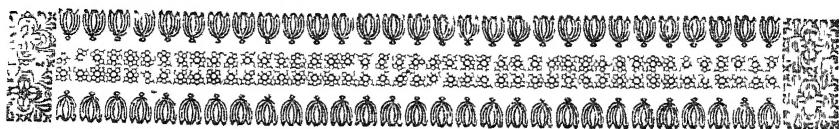
బరిష్కరింపబడి

శ్రీమాన్. యనమదల - వేటకాచార్యులవారి

వివేకభాగము, ద్రాక్షరశ్శాలయందచ్చువేయించి

ప్రసిద్ధిచేయఁబడెను.

1870 వ సంవత్సరము.

శ్రీ హయగ్రీవానమః.

నైషధకావ్యేసవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః.

శ్లోకమ్.

{ సమీయయస్యక్షీతిరక్షీణఃకథాస్తధాద్రియంతేనబుధాస్సుభామపి |
{ నలస్సితచ్చుత్రితకీర్తిమండలస్సరాశిరాసీన్తహసాంమహోజ్జ్వలః || }

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

ఇందీవరదళశ్యామమిందిరానందకందళమ్ । వందారుజనమందారం
వందేహంయమనందనమ్ ॥ అంతరాయతిమిగోపశాంతయే శాంతపావనమ
చింత్యవైభవమ్ । తంశరంవపుషిగుంజరంముఖేమస్తహే కిమపితుందిలంమ
హః ॥ అథతత్రభవాన్ శ్రీహర్షకవిః * కావ్యంయశ్చ సేర్గకృతేవ్యవహరవి
దేశివేతరక్షతయే । సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసంమితతయోపదేశయదే॥
ఇత్యాలంకారికవచన ప్రామాణ్యతావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాంకావ్యా
లాపాంశ్చ విజయేదితితన్నిషేధస్యాసతావ్యవిషయతాంఛపశ్యన్తైష
ధాఖ్యంమహాకావ్యంచీఘ్రశ్చిక్లేషితావిఘ్నపరిసమాప్తినం ప్రదాయా
విచ్ఛేదలక్షణఫలనాథసత్వాత్ ॥ ఆశీర్వాదస్మిన్ప్రయావస్తూనిరేణోవాడత
ర్ముఖమిత్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చ కథానాయకస్య
రాజ్ఞోనలస్య భూతిలక్షణంపరమమంగళం వస్తునిర్దిశతి ॥ * * * *

వ్యా॥ నివేయేతి॥ క్షీతిరక్షీణఃక్షౌచాలస్యయస్య నలస్యకథాపాఖ్యా
నానినివేయితరామాస్వాద్య ॥ సూ ॥ వీజస్యమాసేత్త్వాల్పబితిల్పవాదే
శః - నల్యపీఠీత్వప్రతిషేధాన్వేత్వం - బుధాప్రదక్షాస్సురాశ్చ ॥ ని ॥ జ్ఞాత్వ
సాద్రియరాబుధా ఇతి క్షీరస్వామీ - సుధామవితథాయదైతతకథా ఇత్యర్థః -
ద్రియంతేనరోచంత ఇత్యర్థః - అమృతాదతిరిచ్ఛంతేనైస్తత్కథాబలిభా
ః - సితభ్రంత్రంకృతంసితభ్రంత్రితం శ్వేతాతపత్రకృతమిత్యర్థః - తన్మరోతీతిన్యం
రాత్రార్థః - తత్కీర్తిమండలంయస్యసః - మహసాంజ్ఞానాంరాశిః - వి
వతేజస్విత్యర్థః - మహారుత్వవైర్జ్వలఃప్రకాశమానః - నిత్యమహూత్స
వాలీత్యర్థః ॥ ని ॥ మహాద్ధవత్యవగత్యమరః - ఏతేనసమృద్ధిమద్వస్తువః.

నాదువాత్తాలంకారోవ్యభ్యతేనలోనలాఖ్యస్స రాజా ఆసీదస్త్రస్త్ర-అత్రసుధా
యా అనాదరాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - మహాసాంరాశిరితి
తేజస్తద్వతోరభేదోక్తార్థే దేవ్యభేదరూపాతిశయోక్తిః- కీర్తిమండలేసిత భద్ర
త్వనిరూపణాద్రూపకాలజ్ఞాన ఇతిత్రయాణాం సంస్కృప్తిః - అస్మిన్ సర్వేషాం శ
స్థవృత్తం॥ జతోతువంశస్థముదీరితంజరావితిలక్షణాత్॥ * * ౧

మూ॥ రసైకధాయస్యసుధావధీరీణీనలస్సభూజానిరభూ
ద్దుణాద్భుతః। సువర్ణదండై కసితాశపత్రితజ్వలత్ప్రతాపావళి
కీర్తిమండలః॥ * * * * *

వ్యా॥ అథతస్యగుణవణానాయోపోద్ఘాతత్యేన సామాన్యతో గుణో
భ్యత్వంతావదాహ॥ రసైరితి॥ యస్యనలస్యః ధారసైస్సాన్వదైః॥ ౧॥ ర
సోగంధరసేస్వాది ఇతివిశ్వః- సుధాఽవధీరయతితిరస్కరాతీతిసుధావధీరీణీ
అమృతాదతీరిచ్య మానస్వాదేత్వతిశయోక్తిః- తాచ్ఛ్రీత్యేణినిః భూజానాయా
యస్యః- భూజానిః - భూమేరేకాధిరాడిత్యధః॥ సూ॥ జాయాయానిభి
తిబహుప్రీహో జాయాశబ్దస్య నిజాదేశః - సనలః - గుణైకః - వుణ్యశ్లోకత్వా
దిభిరద్భుతోభూత్ - అత్రనలస్యపూర్వశ్లోకౌక్తసత్తానువాదేనగుణాభ్యత్వ
విధేర్న పౌనరుక్త్యం - కథంభూతః సువణదండశ్చ ఏకసితాశపత్రం చ తేకృ
తేతథోక్తే - ద్వంద్వస్తత్కరాతీతిన్యంతాత్కరణీకైః సువణదండై కసి
తాశపత్రితేజ్వలత్ ప్రతాపావళిః కీర్తిమండలం చ తేమేన సతథోక్తః - అప్రతి
హతకీర్తిప్రతాపఇత్యర్థః - అత్రావళిమండలశబ్దౌ ప్రతాపకీర్త్యోర్దండత్వాతవ
త్రత్వ రూపణయోగార్థం - ఇహకీర్తేరాతవత్రత్వ రూపణం - పూర్వశ్లోకౌ
క్తనుసరణాదండవై శిష్ట్యా దస్యాప్యపూర్వత్వాదైవచిత్త్యవిశేషః - ప్ర
తాపకీర్త్యోర్యధాసంఖ్యం సువణదండత్వసితాశపత్రత్వరూపణాద్య ధాసం
ఖ్యరూపకాతిశయోక్తీనాం సంస్కృప్తిః॥ * * * * *

మూ॥ పవిత్రమత్రాతను తేజగద్యుగేన్ద్రతా రసయోశనయే
వతత్కథా। కథంసామద్ధిరమావిలామపిస్వ సేవిసిమేవపవి
త్రయిష్యతి॥ * * * * *

వ్యా॥ కవిః - కావ్య వణ్యనాయక సోపేతార్థమావహన్సంప్రతిష్ఠ
యమావిష్కరాతి॥ పవిత్రమితి॥ అత్రయ్యుగేన్ద్రస్యనియుగేతస్య నలస్య
ధాతృకథాస్త్రతాసతీజగ్లలోకం రసయోశనయేవాంబుయోశనయేవేత్సుతే
య॥ ౧॥ దేహధాత్వంబుసారదా ఇతిరసశబ్దాధోక్తౌ విశ్వః - పవిత్రమాత

తేనుభ్యంకరోతి. సాతత్కథా ఆవిలాంకలుషామః స్వసేవిసీమేవస్వంసేవమా
 నాం నిరంతరకీర్తనహరామిశ్యన్ - మద్గిరంనకథంపవిత్రయిష్యతి - పవిత్రంక
 రిష్యత్యేవేశ్యన్ || కారో-టకస్యనాగస్యదమయంత్యానలస్యచ | ఋతుపల్లవ
 స్సరాజషేః కీర్తనంకలినాశనమిత్తరణాదితిభావః - యాన్తృతిమాత్రే
 జశోధనీసాక్తీర్నాత్మీముతేతికైముత్యన్యామేన శోధకత్వోక్తే రథాపత్తిర
 లంకారః || శ్లో || ఏకస్యచస్తుసోభావాద్యత్రపస్తస్యధాభవత్ | కైము
 త్యన్యామతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంకీయేతిలక్షణాత్ || * * ౩

మూ || అధీతిబోధాచరణ ప్రచారణైదకాశ్చతస్రః ప్రణ
 యన్నపాధిభిః చతుదశత్యంకృతవాక్కుతస్త్వయంనవే
 ద్వివిద్యాసుచతుదశస్త్వయమ్ || * * * ౪

వ్యా || ఆధాస్యపూర్వోక్తగుణాద్భుతత్వం ప్రపంచయతి || ఆయంనల
 క్షతుదశశసువిద్యాసువేదవేదాంగాదిషు || శ్లో || అంగానివేదాశ్చత్వారోమీ
 మాంసాన్వాయవిత్తరః | పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యే తాశ్చతుదశ
 శేతిస్తరణాదితిభావః - అధీతిరధ్యయనంబోధోర్ధావగతిః ఆచరణంతరథాను
 స్థానం ప్రచారణమధ్యాపనంతైశ్చతుర్భిగుపాధిభిర్విశేషణైః || ౧ || ఉపాధిర్
 మచింతాయాంకైతవేపివి శేషణశ్చితివిశ్వః - చతస్రఃదశాఃఅవస్థాఃప్రణయకా
 ప్రాపయకా అథాద్విద్యా నామేవకర్తవ్యం ఆధారత్వంతువత్సమాణచతు
 దశత్యధర్మాపేక్షయేతివివేకః - చతస్రదశా అవస్థాయాసాంతాసాంభావ
 శ్చతుర్దశత్యం || సూ || త్వతలోర్గుణవచనస్యేతిపుంపద్భావోపక్తస్యశ్చిత్రి
 యాఃపుంపద్భావఃసంజ్ఞాజాతివ్యతిరిక్తాశ్చగుణవచనాశ్చిత్రిసంప్రదాయః - చతు
 దశశంఖ్యాకత్వంగమ్యతేతదభేదాధ్యవసాయేనవిరోధమాభాసయతి -
 కుతఃకథంవాస్వయంకృతవాక్ నవేద్దితత్కరణందుర్విజ్ఞేయమిత్యర్థః - స్వ
 తసిద్ధస్యస్వయంకరణంకథంపిష్టపేషణాదిత్యేకావిరోధః - చతుదశా
 నాంచతుర్థావృత్తౌపట్పంచాశతః కథంచతుదశత్యమిత్యవరః - చతురవ
 స్థాపరత్వేనతత్పరిహారాద్విరోధాభాసోలంకారః || శ్లో || ఆభాసత్వేపిరో
 ధస్యవిరోధాభాస ఉచ్యతశ్చితిలక్షణాత్ - ఫలవదథావబోధవర్తంతోస్య
 ద్యాపరిశ్రమశ్చితిభావః || * * * * * ౪

మూ || అముష్యవిద్యారసనాగ్రనర్తకీత్రయీవసీతాంగగుణే
 నవిస్త్రమ్ | అగాహతాష్టాదశతాంజిషయానవద్వయద్విప
 వృక్తగయశ్రియామ్ || * * * * * ౫

వ్యా || అముష్యేతి || అముష్య నలస్య రసనాగ్ర సతః కీరసనా గ్రసంచా
 రిణీ త్యథః - శిల్పి నష్టుః పిక్తా రాచిభ్య శ్చేతి జీమ్ - సావిద్యా సూదవిద్యే
 త్యథః - అస్యాశ్చరస నేంద్రియ గ్రాహ్యేథా ప్రతిపాదకత్వాద్రసనాగ్రతః
 కీతివ్యవదేశః - త్రయోవ త్రివేద ఇష || ని || ఇతివేదాస్త్రియ స్త్రయ్యాశ్యమరః -
 అంగానాం అంగభూతానాం - రసానాం షణ్ణాంగుణేన ఉల్బణానుల్బణసమతా
 రూపేణ త్రివిధేన ధమేణ అన్యత్రాంగానాం షణ్ణాంగురక్తాదీనాంగుణేన ఆవృ
 త్త్యా విస్తరం ప్రపంచం సీతాసతీన వానాం ద్వయం లక్షణయానవక ద్వయం -
 అష్టాదశేత్యథః - తస్య ద్వీపానాం యాః పృథగ్భుజా జయ శ్రియస్తాసాం జి
 గీషయా జేతుమిచ్ఛయే వేత్యర్థః - వ్యంజకానయోగాద్దమ్యాత్మేయః - అష్టాద
 శతాం - అగాహత ఆభజత విద్యావతే షణ్ణాంగరసానాముక్త రీత్యాత్మైగుణ్యాత్
 త్రయోవ తే త్వేకైకవేదనైకైకాంగవైశిష్ట్యేన మాడ్చి ధ్యాచ్ఛాష్టాదశత్వ
 లాభో విద్యాహ్యష్టాదశస్మృతా ఇతి స్తరణాల్ - అంగవిద్యాగుణేన త్రయ్యా
 అష్టాదశత్వ మిత్యుపాధ్యామి శ్వేత్వరభక్తిరకవ్యాఖ్యానేతు. అంగానివే
 చాచ్ఛ్వాత్వర ఇన్యధర్వణస్య పృథగ్వేదత్వే త్రయ్యాశ్వహాని స్త్రయ్యాంతర్భావే
 తునాష్టాదశత్వ సిద్ధి రితి చింత్యం - ఉపమోత్పేక్షయోస్సంస్మృతిః || ౫౬

మూ || దిగీశబృందాంశ విభూతి రీతి తాదిశాంసకామ ప్రసభా

ః పోధిషమ్ । బభారశాస్త్రాణి దృశం ద్వయాధికాం నిజ త్రినేత్రా
 వతరత్వబాధికామ్ || * * * * *

వ్యా || దిగీశబృందస్య ఇంద్రాదిదిక్పాలకసంఘస్యాంశామాత్రాస్తేషాం వి
 భూతినుహిమా || శ్లో || అష్టాభిశ్చ సురేంద్రాణాం మాత్రాభిర్నిమిత్తో నృప
 ఇన్ద్రస్థరణాదిభిభావః - అత్ర నలస్య విభూతేర్థే దేవ్యభేదో కైరతితయోక్తిః - ది
 శామిశి తాదిశామితి బహువచనాదింద్రాదీనామేకైకదిగీశత్వం నలస్య సర్వ
 దిగీశత్వమితి తేరేకౌవ్యజ్జతే - సనలః కామ స్వేచ్ఛాయాః ప్రసభంబలా
 తాగ్రమవరుణద్వీతధోక్తాం - స్వేచ్ఛానృతినివారికామిత్వర్థః - అన్యత్రకం
 దర్శనీమిత్వర్థః - నిజమాత్మీయం యత్త్రినేత్రావతరత్వం దిగీశాంశప్రభవత్వ
 ప్రయుక్తమిన్ద్రానతారశ్వంతస్య బాధికాంజ్ఞాపికాంత్యతీయదృశ ఈశ్వరల
 క్షణత్వాదిభిభావః - అత్ర * * * తః రిచ - ఇతి కవ్యోగలక్షణసమాసస్యైవ ని
 షేధాచ్ఛేషే వస్తీతి సమాసః తత్ప్రయుక్తమితి సూత్రకారాది ప్రయోగనర
 నానితి - శాస్త్రాణి స్రుతిస్మృతా దీవిద్వయాధికాంత్యతీయాం నృశమితి
 కం - బభార - ఈశ్వరాంశత్వం సద్ధమిత్వర్థః - విశాలాక్షోషి శాస్త్రై -

యస్మానానీదితిభావః అవతరత్వ ఇత్యత్ర - ఋదోరిశ్య ప్రశ్యయస్తేనతరశబ్దే
నానశబ్దస్యసంపు పేతిసమాసః - నతూపస్య ప్రాత్పత్యయోత్పత్తిః - అవేశ్య
స్త్రోఘ్నః - ఇతిఘ్నః ప్రత్యయస్సావ్యత్ - సతితతస్మిన్నపతారఇతిస్యాత్
అత్రోక్తయోగియావకాతిశయయోగ్యంసృష్టిః॥ * * * ౬

మూ॥ పదైశ్చతుర్భిస్సుకృతేస్థిరీకృతేకృతేమునాకేనతఃఃప
ప్రేదిరే । భువంయదే కాంస్త్రికనిష్ఠయాస్మృతేదధావధరో
వికృతస్తవస్వితామ్ ॥ * * * * ౭

వ్యా॥ పదైరితి॥ అమునానలేనకృతేకృతయ్యుగేభమః స్వస్వసహవత్వా
చ్ఛతుర్భిఃపదైశ్చరణైస్తుర్యభావైశ్చసుకృతేస్థిరీకృతేసతితఃః కేన ప్రప్రేదిరే
సర్వేపిప్రాగ్ప్రాపవేత్త్యర్థః - కుతఃయద్యస్మాదధరోవికృతస్సన్నేకాంఘ్రే
కపాదస్యకనిష్ఠయాంగుళ్యాభువంస్పృశః - కృతేవ్యధమః స్వ లేతతస్సంభ
హీదం శేనస్పృశతిత్వర్థః - తవస్వితాంతావసత్వందీనత్వంచదహా॥ ౭॥ ముని
దీనౌ తవస్వినానితివిశ్వః అస్యశాసనాదధరోవిధామిః కౌభూతిః ముతా
న్య ఇతిభావః - అతపవాధాఃపత్తిరలంకారః - తేనాధరోవిధాన్తి కౌభవతితి
విరోధోవ్యజ్యతే॥ * * * * * ౮

మూ॥ యదస్మయాత్రాసుబలోద్ధతంరజఃస్ఫురత్ప్రతాపా
నలఘూమమంజిమ । తదేవగత్వా పతితంసుధాంబుధాదధాతి
ఘంకీభవదంకతాంవిధా ॥ * * * * ౯

వ్యా॥ యదితి॥ అస్యనలస్య - యాత్రాసుబలోద్ధతంనైవోత్థిత్తం
స్ఫురతఃప్రతాపనైవవానలస్యయోధూమస్తనైవమంజిమమంజుశ్చ్యంయ
స్యతత్తదోక్తం - సప్రమ్యుపమానేత్యాదినా బహువ్రీహిః మంజుశబ్దాదు
నిచ్ - యద్రజఃతదేవగత్వాసుధాంబుధాపతితంసస్వంకీభవత్ ద్రవద్రవ్యమేళ
నాత్పంకీభూతం-విధావల్లభే అంకతాంకశంకత్వందధాతి-పంకాదుత్పన్నంపం
కీలోభవతిపంకిలత్వం చాస్మాన్యధాన సంభవేదితిభావః యచకస్సంస్మృత్యాగ
మ్యోత్ప్యేయః॥ * * * * * ౧౦

మూ॥ స్ఫురద్ధనుర్నిస్వనతద్దనాశుగ శ్రుగ్లృప్తపిన్దయిత
స్వసంగరే । నిజస్య తేజశ్శిఖినః పరశ్చతావితేనురిం గాలఘ
వాయశఃపరే॥ * * * * * ౧౧

వ్యా॥ స్ఫురదితి॥ సంగరేయదేశతాత్పరేపరశ్చతాఅవరిమితా ఇత్యర్థః
సుంవమీతియోగ విభాగాశ్చమాసః రాజదంతాదిత్వాదుపసజఃసస్య పర

నిపాతః పారసగరాదిత్వాత్పుడాగమః వరేశ త్రవః స్ఫురంతోధనుర్నిస్వ
 నౌనిజచావతస్థోపావేవ ఇంద్రచాపగజైః తేయస్యసతథోక్తాసచాసౌఘనస్త
 ధ్వనఃసనల ఏవఘనస్తస్యాశుశానాం ప్రగల్భవృష్టిమహావృష్టిః - సైవాశు
 గేనవాయునాప్రగల్భవృష్టిః॥ ౧॥ ఆశుగౌవాయువిశిఖావిత్వమరః- తయావ్య
 యితస్యనిర్వాపితస్య- విశ్రూర్వాదయేః కమణీ క్తఃనిజస్యతేజశ్శిఖినఃప్రతా
 పాగ్నేరింగాలమంగారమివేత్వత్యేక్షా - దేశ్యశబ్దోయం అయశోపకీర్తిం
 వితేనుః అయశశ్శ్యామమితికవిప్రసద్ధిః అసవత్స్వయమితిభావః రూపకౌ
 త్యేక్షయోస్సంకరః॥ * * * * *

మూ॥ అనల్పదగ్ధారిపురానలోజ్వలైర్నిజ ప్రతాపైర్వల
 యంజ్వలదృష్టవః । ప్రదక్షిణీకృత్యజయాయస్సప్తయారరాజసి
 రాజనయాసరాజఘః॥ * * * * *

వ్యా॥ అనల్పేతి॥ రాజ్ఞాహంతీతిరాజఘః శత్రుఘాతీత్యర్థః * రా
 జఘ ఉపసంఖ్యాన మితినిపాతః సనలః అనల్పందగ్ధాన్య రిపురాణిమైస్తే
 అనల్పదగ్ధారిపురాః అతపవానలవదుజ్వలలా అనలాయమానాస్తైర్నిజప్రతా
 పైరేవజయాయస్సప్తయాసీరాజనయాసరాజికయాజ్వలదీప్యమానంభు
 వోవలయంప్రదక్షిణీకృత్య ప్రదక్షిణంపరిభ్రమ్యరరాజ । అత్రజ్వలత్ప్రతా
 పానలోనలః దిస్తైత్రయాత్రాయాంప్రాచ్యాదిప్రాధక్షిణ్యేనభూయంతలంపరి
 భ్రమకనిజప్రతాపసిరాజనయాభూదేవతాసీరాజయన్నివరరాజేత్వత్యే
 క్షా - సాచవ్యంజకావ్రయోగాద్ధమ్యాకించ ప్రతాపానలైర్నిరాజనయేతి ప్ర
 తాపానలస్యసిరాజనత్వరూపణమథాదగి పురాణాంపర్వీత్వరూపణగమక
 మిత్యే కదేశవర్తితదుత్థాపితాచేయముత్ప్రేక్షేత్వ నయోరంగాంగి భావేన
 ధంకరః॥ * * * * *

మూ॥ నివారితాస్సైవమహీతలేభిలేనిరితి భావంగమితేతివృ
 థ్తయః । నతత్వజహ్నునమనన్యసంశ్రయాః ప్రతీక్షభూపాలమ్మ
 గీదృశాందృశః॥ * * * * *

వ్యా॥ నివారితాఇతి॥ తేననలేననిరితిభావంగుతిబాధారహితత్వంగమితే
 అభిలేమహీతలేనివారితానిష్కాసీణా అపిశరణంగతా అతివృత్తయః అనన్య
 సంశ్రయా అశ్రయాంతరశూన్యాస్సత్యఃప్రతీక్షభూపాలమ్మగీదృశాంశత్రువ
 భూనాందృశశ్చక్షుహంపితత్వజుఃయథానిష్కాసీతా అపిశరణంగతాస్తత్రై
 వతదాజ్ఞయాశు త్రచిత్తిస్థంతితద్వదిత్వర్థః నూనమిత్యత్యేక్షా అరివధాత్త

నాన్యోన్యనిరంతరంబుదంతిభావః॥ శ్లో॥ అతివృష్టిరనావృష్టిర్నామకాశ్వలభా
శ్శుకాః । అత్యాసన్నాత్పరాజానష్టజేతా ఈతయఃస్వృతాశ్చితి ॥ ౧౧

మూ॥ సీతాంశువజ్రైర్వయతిస్తతద్గుణైర్మహాహసివేముస్సు
హాకృత్వరీబహుమ్ । దిగంగసాంగావరణంరణాంగజేయశః ప
టంతద్భటచాతురీతరీ ॥ * * * * * ౧౨

వ్యా॥ సీతాంశువజ్రై రతి॥ మహాసిరేవవేమావాయదండః॥ ని॥ పుంసివేమా
వాయదండః త్వమరతస్యసహకృత్వరీసహకారిణీ*సహేచేతిరోతేకస్వనిప్
ప్రత్యయః*వనోరచఇతిజీప్ రేఫశ్చ॥ తస్యనలస్యభూనాంచాతురీచాతుర్యం
పైసతురీవయనసాధన విశేషపై న్నివకర్త్రీసీతాంశోశ్చంద్రస్వేవ వర్ణోమే
మాంతైశ్శుభ్రైరిత్యర్థః- అన్యత్రసీతాశ్శుక్లా అంశూనామవయవానాంవర్ణా
కారణత్వేనయేమాంతైఃకారణగుణపూర్వైరిత్యర్థః- తద్గుణైఃతస్యనలస్యగు
ణైశ్చైర్వధైర్యాదిభిస్తైరేవగుణైఃతంతుభిశ్చైర్బహువకం దిశామేవాంగ నానా
మంగావరణంగాత్రసంవరణంబహుంచుహంతయశ ఏవపటంరణాంగజేవయ
తిస్తతతానరూపకాలంకారః ॥ * * * * * ౧౩

మూ॥ ప్రతీపభూపైరివకింతతోభియావిరుద్ధధవై రపిభే
త్ప్రయోజ్యేతా । అమిత్రజిన్నిత్రజిదోజసాసయద్విచారద్యుకా
రద్యుగవ్యవతత్ ॥ * * * * * ౧౪

వ్యా॥ ప్రతీపభూపైరితి ॥ ప్రతీపభూపైః ప్రతిపక్షరాజైరివ విరుద్ధధ
మైస్స హానవస్థాయితమై రపితతోనభాద్భి యాభయేనభేత్ప్రతాప్వా
శయభేదకత్వ మ్ముజ్జితాత్వక్రాకిం కుతోయద్య స్తాస్స నలః ఓజసా తేజ
సామిత్రజిత్సూర్య జిదపి అమిత్రజిన్నిత్రజిన్న భవతీతివిరోధఃకత్రజిదిత్వవి
రోధఃచారద్యుక్తరాజానశ్చారచతుష ఇతిశాస్త్రాత్ । గూఢచారచతురపి
విచారద్యుక్తచారద్యుక్త భవతీతివిరోధః విచారేణవశ్యతీత్య విరోధః - అవ
తత్ అపిర్విరోధే అత ఏవాయంఽవిరోధాభాసోలంకారః - ఏతదుప
జీవనేనవిరుద్ధధర్మాణాంస్వా శ్రయభేదకత్వా భావోత్ప్రేయ - సాచప్రతీప
గాపైరివేత్సువమానుప్రాణితీతిత్రయాణాంసంకరః ॥ * * * * * ౧౫

మూ॥ తదోజసస్తద్యశస్సస్థితావిహావృధేతిచిత్రేకురుతేయ
దాయదా తనోతిభానోవరివేషకై తవాత్తదావిధిః కుండల
నాంవిధోరపి ॥ * * * * * ౧౬

వ్యా॥ తదోజస ఇతి॥ తదోజస్తద్యతాపస్యతద్యశసః స్థితాసత్త్వాం

తయోస్థితయారిత్వర్థః - ఇమావత్సమాశౌభానుశ్చవిధుశ్చపృథావ్యథాన్
 నితియదానుదావిత్తేనురుతేఅనుసంధత్తే - తదా - తదాతదేత్వర్థః - పరివేష
 స్వకాదాచిత్రత్వాదితిభావః - విధిర్విధాతాభానోర్విదోరపిపరివేషస్వపరిధేః
 కైతవాన్నిషాత్ || ౧ || పరివేషస్తుపరిధిరిత్యుచరః - కుండలనాంకుండలరేఖాంత
 నోతియథా లిఖంతోధికాక్షరవజ్రానాయేతిభావః - విజితచంద్రారౌ - తస్యకీ
 ర్మిప్రతాపావితిభావః - అత్రపరివేషమిషేణసూర్యాచంద్రమసోఃకుండలనో
 త్త్రేక్షణాత్సావహ్నవోత్ప్రేక్షాసాచవ్యంజకాప్రయోగాద్దమ్యా || ౧౪

మూ || అయందరిద్యో భవితేతివైధసీంవిపిలలాప్తేద్ధిజన
 సృజాగ్రతీమ్ సృషానచక్రేచ్ఛితకల్పపాదపఃప్రణీయదారిద్య
 దగ్ధితాంశః || * * * * * ౧౫

వ్యా || అయమితి || అల్పితకల్పపాదపఃత్వాగశీలతయాస్వల్పీకృతకల్
 పృత్యోనలః - అధిజనస్య లలాటేజాగ్రతీంప్రకాశమానాం - అయజేనో.
 రిద్రోనిస్సృభవిష్య తీత్యేవచూపాం - వైధసీంవైధాత్రీంవిపిం - అక్షరవిన్యా
 సం - దారిద్యగదగ్ధితాందారిద్యగరహితత్వం ప్రణీయసంపాద్య - మృషామ
 ధ్యానచక్రే - బ్రహ్మశాసరస్వస్వధాకతుః మతక్యత్వాత్కథంచిదస్యాప్య
 ధకవత్తాంసంహదితవానిశ్యర్థః - బ్రహ్మలిఖితమప్యస్వధాకతుః - యమోయ
 మితిభావః - ఏవంకరణానంబంధేనసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః || ౧౫

మూ || విభజ్యమేరుర్మయదధికా సాత్కృతానసింధురుత్స
 గజజలవృద్ధైరురుః | అమానితత్రేచనజాయశోయుగంస్విఫా
 లబద్ధాశ్చితురాశ్చిరస్థితమ్ || * * * * * ౧౬

వ్యా || విభజ్యేతి || మేరుర్విభజ్య అధికా సాదభ్యకాధీనః * దే
 యేత్రాచెతిసాత్కృతప్రత్యయః - నకృతః - సింధురుత్సగజలవృద్ధైరుదాకానాంబు
 వినియోగైరుగుర్నిజలదేహోనకృతైతియత్ - తేరనతేనతత్సూర్వోక్త
 మయ్యుగంబవతీతిద్వయం - ద్వయోఃఫాలయోశ్చిరోభాగయోర్ద్వ
 స్సంయతాః * ఫలతేర్విశరణార్థకత్వాద్దజ్జేప్రత్యయః - ప్రాయేనోదీచితే
 నాంపుంసామపిసమంతితశిరోరుహత్వాత్ ద్విఫాలబద్ధాఇత్యుక్తంపంచద్వి
 విభక్తాశ్చితురాశ్చిరోరుహశ్చిరోశిరస్థితమమాని - ద్విధాకృతకేరూపేణ
 యశోయుగశ్చమేవస్వశిరసితివృత్తీత్యమన్యతేత్వర్థః - మన్యతేకర్తృణీలజ్జక
 షుకాష్ట్రోనామ్యేనాయశోరుహశ్చాన్తరగౌలంకారః || త

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః)

౯

మూ || అజస్రమభ్యాశము పేయమాసమంముదై వదేవకవి
నాబుధేనచ । ది ధౌపటీయాన్యమయంనయన్నయంది నేశ్వర
శ్రీరుదయందినెదినే. * * * ౧౭

వ్యా|| అజస్రమితి|| దినేశ్వరస్యశ్రీరివశ్రీర్యస్య సత్తినిదశకనాలంకారః - ప
టీయానయందేవోరాజా - సూగ్యపక్షేసురశ్చ || ౧ || దేవస్య రేఘనేరాజ్ఞీ
తివిశ్వః - అజస్రముదాసమ్మానకృతసంతోషేతైవ - నతునిబంధే నేతిభా
వః - అభ్యాశంసమీపము పేయమా * ఉపేయివాననశ్వాననూచానశ్చేతి
నిపాతః - కవినాకవిభిరుధేన బుధైశ్చసమం - నతుదుష్పేరితి భావః - ఉభ
యత్రజాత్యేకవచనం - అన్యత్ర-బుధశుక్రాభ్యాంసహేత్యథః - తత్సహ
చర్యంసూర్యస్యజ్యోతిశ్చాస్త్రాదవగంతవ్యం - సమయంతాలంకరయక - దినే
దినేప్రత్యహముదయమావిభావందధౌ - అత్రనిదశకనశేషయోస్సంకరః||

మూ || అథోవిధానాత్రమలప్రవాళయోగ్నిరస్సధానాదభి
లక్షమాభుజామ్ । పురేదమూర్ధ్వంభవతీతి వేధసావదంకి
మస్యాంకితమూర్ధ్వక రేఖయా || * * * ౧౮

వ్యా || అథఇతి || కమలప్రవాళయోపద్మవల్లవయోకవళాః - అథో
విధానాదభిరకరణాత్తిరస్కరణాచ్చేతిసాందర్యాతిశయోక్తిః - అఖిలక్షమా
భుజాంసర్వరాజ్ఞాంశిరస్సభానాదితిశౌర్యాతిశయోక్తిః ఇదమస్యనిలస్యపదం
చరణమూర్ధ్వముత్కృష్టముపరిస్థంచ - పురాధవతిభవిష్యతి * యావత్పు
రాని సాతయోలకడితిభవిష్యదధేలబ్ధ - ఇతీథం - మత్ప్రేతిశేషః - గమ్య
మానాథకత్వాప్రయోగః - వేధసాకత్వా - ఉర్ధ్వరేఖయాంకితం సాం
దర్యశౌర్యాభ్యాంసర్వోత్తరంభవతీతిజ్ఞాపనాథకంచీహితంకిమిత్యత్యే
య - ఉర్ధ్వక రేఖాంకితపాదస్సర్వోత్తరంభవతీతిసాముద్రికాః|| ౧౮

మూ || జగజ్జయంతేనచ కౌశమక్షయంప్రణీతవాంచైచ్ఛ
వశేషనానయమ్ । సఖారతీశస్యఋతుర్యథావనంవపుస్తథా
లింగదధాస్యయావనమ్ || * * * ౧౯

వ్యా || ఏవమస్య గుణార్బుతత్వమభిధాయాధునావత్స్య మాణ కథి
పయోగితయాన్యయావన ప్రాప్తిమాహ || జగదితి || అయంనలక్ష్మేశవశేష
వాసీషదవశిష్టతైశవావస్థఏవ - జగజ్జయంప్రణీతవాక - తేన జగజ్జయేనఅక్ష

మూ || స్వపాలభారస్య తదుత్తమాంజై స్స్వయంచమర్యే
వతులాభిలాషిణః | అనాగ నేనంసతి వాలచాపలంపునఃపునః
పుచ్చువిలోలనచ్చలాత్ || * * * ౨౫

వ్యా || స్వపాలేతి || చమరీమృగవిశేషః స్వయమేవ తదుత్తమాంజైర్ముల
మూదాజైస్తతాభిలాషిణాసామ్యాభిలాషలక్షణాపరాధిన ఇత్యర్థః - జను
న్యస్య ఉత్తమజన్మభిస్సహసామ్యాభిమానోపి న హానవరాధ ఇతిభావః - స్వ
పాలభారస్య నిజరోమునిచయస్య అనాగ నే అనవరాధాయ * క్వచిత్తదభా
వేసినజ్ఞమాసంప్రతే - పునఃపునః పుచ్చస్య విలోలనచ్చలాత్విలోలనవ్యాజా
ద్యాలచాపలంఘ్యమాంచల్యం - వలయోరభేదాద్బాలచాపలంకంసతికథ
యతి - బాలచాపలంసోధవ్యమితి సమాధత్త ఇత్యర్థః - అత్ర పుచ్చువిలోలనం
ఫలశబ్దేనావహుత్వవలయోరభేదాద్యవసాయేన బాలచాపలత్వా రోపా
దవహ్నవభేదః || * * * * * ౨౫

మూ || మహీభృతస్య సచమన్తధ శ్రియాని జస్య చిత్తస్య
చ తంప్రతీచ్ఛయా | ద్విధాన్యపేత త్రజగత్ప్రియాభువాంత
భృవాం మన్తధవిభ్రమోభవత్ || * * * ౨౬

వ్యా || అధాస్య యావన్ ప్రవేశ ఫలం ప్రస్తాతి || మహీభృత ఇతి || తస్య మహీ
భృతో నలస్య మన్తధస్యేవ శ్రియా సౌందర్యే నిజస్యాత్మీయస్య చిత్తస్య తం
లంప్రతీచ్ఛయా రాగేణ చ - తత్ర తస్మిన్ సృష్టే విషయే - జగత్ప్రియాభువాంత
కత్రయవత్కానినాం సతభ్యం వాం - ద్విధాన్యే ధామన్తధవిభ్రమోభవత్ - త
త్సౌందర్యాన్తదభ్యాం తిః సానురాగాన్తదవికారశ్చ అభూదిత్యర్థః -
కాన్యాతిశాయిసౌందర్యమస్యేతిభావః - అత్ర నశశ్రీవిశ్వసితేచ్ఛయైర్జ్ఞప్రప
దోపాక్షయోర్ద్విభ్రమద్వయేన యథా సంఖ్యసంబంధాన్లేచ్ఛసంకీర్ణోఽయ
థా సంఖ్యాలంకారః || * * * * * ౨౬

మూ || నిమిలనభ్రంశజుషాద్భృశాభృశం నిపేయతం యస్మి
దశిభిరాజితః | అమూస్తమభ్యాసభరం వివృణ్వ తేనిమేషు
ప్రైర్వరధునాపిలోచనైః || * * * ౨౭

వ్యా || నిమిలనేతి || త్రిదశిభిః నిమిలనభ్రంశజుషాదనిమేషువృత్తిభాజా
నిర్నిమేషయేత్తిగ్ధ - దృశాద్భ్రష్టా - తంసలంబయే గాఢం దృష్ట్యేత్యర్థః
యోభ్యాసభ్రంశః ఆజితశృతః - అమూస్త్రేదశ్యతం అభ్యాసభరం అవృత్త్య
తిశయం నిమేషునైర్నిర్నిమేషరహితైర్లోచనైః - అధునా నివృణ్వతేత్ర

కటయంతీత్యర్థః - తాసాంస్వాభావికస్యానిమేషస్య తాదృశ్చలనిరీక్షణాభ్యా
సంవాసనయాతద్దేతుకశ్చముత్ప్రేక్షతేసాచఇవాద్యవ్రయోగాద్దమ్యా॥ ౨౭॥

మూ॥ అదస్తదాశీఘ్రలాభ్యజీవితంశృణోర్ద్వయంనద
వీక్షీచాఫలమ్ । ఇతిస్సచక్షుశ్శృవసాంప్రియానలేస్తువంతినిం
దంతిహృదాతదాత్మనః॥ * * * * * ౨౮

వ్యా॥ అదృతిః - చక్షుశ్శృవసాంప్రియానాగకాంతాః - అదః ఇదంనో
స్తాకంద్యశోర్ద్వయంచక్షుషార్ముగం - తంసలమాకర్ణయంతీతదాకర్ణనత్తతా
పాంచక్షుశ్శృవస్తాద్దితిభావః - ఘ్రాణ్యజీవితం - నవీక్షతృత్వవీక్షీ - అత్రాపి
తాచ్ఛిల్లేణినిః - తస్యావీక్షితదవీక్షీనదవశ్యత్వత్అఫలంచేత్వేవం - నలేవిషయే
తదానలకాలే ఆశ్ననస్సాన్వికహృదాచి తేన స్తువంతినిందంతిస్త - ఉభయకార
ణసంభవాదుభయకార్యోదయ ఇతిభావః - ఈదృశ్చేంద్రాస్తుత్యసంబంధే
పిసంబంధోక్తేరతితయోక్తిః॥ * * * * * ౨౯

మూ॥ విలోకయంతీభిరజస్రభావనాబలాదముంజేత్రనిమి
లనేష్వపి । అలంభిమర్రాభిరముష్యదర్శనేనవిఘ్నలేఖోపినిమే
షనిమితః॥ * * * * * ౩౦

వ్యా॥ విలోకయంతీభిరితి॥ అజస్రభావనాబలాన్నిరంతరధ్యాన ప్రభా
వాత్ - అముంసలం నైత్రనిమిలనేషునిమేషావస్థాస్వపి - విలోకయంతీభిరున్మై
షావస్థాస్వపసాక్షాతుర్వంతీభిమర్రాభిరాన్మవీభిః అముష్యనలస్య - దర్శ
ననిమేషవిగ్నితోనిమిలనకృతోవిఘ్నలేఖోపినాలంభినాలాభి * విభాషాచిణ్ణ
ములోరితివికల్పాన్ముమాగమః - అత్రమర్రానాంసర్వావస్థాలోకనాసంబంధే
పితతదాధనావతితయోక్తిః॥ * * * * * ౩౧

మూ॥ సకానిశిస్వప్నగతందదర్శతంజగాద గోత్రస్థలితేచ
కావతమ్ । తదాత్మతాధ్యాతథవారలేచకాచకారనస్వస్య
నోభవోద్భవమ్॥ * * * * * ౩౨

వ్యా॥ సతి॥ కాస్త్రినిశిస్వప్నగతం - స్వప్నలబ్ధమిత్యర్థః - తంసలంనద
దర్శ - గోత్రస్థలితేనామవివర్యానేచ - తంకానజగాద - నాజుహవేత్యర్థః - రతే
చకావతదాత్మతయానలాశ్శక్త్యేనఛ్యాతథవాభావితనిజప్రియాసతీ - స్వ
స్యనుభవోద్భవంమన్త్రోదేకంసచకార - సర్వాపిసర్వంచకాశేత్యర్థః కా

మాంధాకింనకుర్వంతీతిభావః - అత్రాపిదర్శనాద్యసంబంధేపిసంబంధోక్తేర
భిశయోక్తిః || * * * * * ౩౦

మూ || శ్రియాస్యయోగ్యాహమితిస్వమిషీతుంకరేతమా
లోక్యసురూపయాధృతః! విహాయభైమిమపదర్పయాకయా
నదర్పణశ్వాసమలీమసఃకృతః || * * * ౩౧

వ్యా || శ్రియేతి || తంనలమాలోక్యశ్రియా రామణీయకేన - అహమస్య
యోగ్యా అనురూపేతిస్వమాత్మానమిషీతుంపరీషీతుంకరేధృతో దర్పణః
సురూపయారమ్యయోవనాహమస్యయోగ్యేతిబుధ్యమానయాచ || ౩ || ప్రాప్త
రూపోబుధేరమ్యేవ్యభిరావస్సురూపవదితిశ్చ - అతపవాపదర్పయావిగతా
హంకారయాకయాస్త్రయా - భైమీంవిహాయదమయంతీంవర్జయిత్వా- శ్వా
సైర్నుఖనిశ్వాసైర్ముతీచసోమలిసః * జోత్సాన్తమిప్రేత్వాదినానిపాతః-
సకృతః - సర్వయాపికృతపవేత్సర్థః- దర్పణేజవైరూప్యదర్శనాదతిసుందర్యో
పితదభిలాషచాపలాంఛితా ఇతిభావః || అత్రాపిసర్వాసామేవవిధవ్యాసా
రాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరభిశయోక్తిః || * * * ౩౦

మూ || యథోహ్యమానఃఖిలుభోగభోజినాప్రసహ్యవైరోచ
నిజస్యవట్టణమ్ | విదభజాయామదనస్తథామనోనలానరు
ద్ధంవయనైవవేళితః || * * * * * ౩౧

వ్యా || ఏవంనలస్యహంకౌత్తరసౌందర్యద్యోతనాయస్త్రమాత్రస్యతం
ప్రత్యనురాగముక్త్వా సంప్రతిదమయంత్యాస్తమాహ || యథేతి || మదనః -
ప్రాక్ ప్రద్యుమ్నావతార ఇతిభావః- భోగభోజినాసర్పకాయభాదినా- వయ
సాఖగేనగరుడేన ఉహ్యమానఉత్తమ - వహీకముణియకిసం ప్రసారణే
పూర్వరూపం - అనలావరుద్ధమగ్నిపరివేష్టితం- విరోచనస్యావశ్యంభూమా
నైరోచనిజలితజ్వలస్యబాణాయురస్యవట్టణంప్రసహ్యయాధావేళితఃఖిలు || శో ||
తతోగరుడమారుహ్యస్త్రైతిమాత్రాగతోహరిః | నిలప్రద్యుమ్నసహితోజా
ణస్యప్రయయాపురీమిత్వ మహారణేవిష్టు పురాణాత్ - తథానలావరుద్ధం
లాక్రాంతం- విదగ్భజాయాఃదమయంత్యాః - మనఃభోగభోజినాసుఖభోజకే
న || ౩ || భోగస్సుభైస్త్వాదిధృతావహేచ్ఛఫణికాయయోరిత్యమరః * భుజే

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తవః)

౧౫

ర్ణ్యంతాణ్ణిని - వయసాయావననేనైవకర్త్య - ఖగేనైవేతిగమ్యతే || ౨ || ఇగ
జాల్యాదిసోర్వయిఇత్యమరః ఊహ్యమానఃవరైస్తర్కమూణఃనతూక్త్యా
గృహ్యమాణః * ఊహ్యితర్కార్థాత్కర్తృణ్యుక్ - వేతిత్యప్రవేతితః - రా
గిణాంచేతసియావనమేవమదనదోహనమితిభావః - అత్రయథోహ్యమానఃకు
నానలేతిచశబ్దశ్లేషః - అన్యత్రఅర్థశ్లేషః - శిష్టవిశేషణాచేయముపమా - సాచ
వయసేతివయసోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోన్యనుస్థానితేతిసంకరః ||

మూ || నృపేనురూపేనిరూపసంపదాందిదేశతస్మాదబహు
శశ్రుతింగతే | విశిష్యసాభీమనరేంద్రనందిని మనోభవాజ్ఞాక

వశంవదంతునః || * * * * * ౩౩

వ్యా || ఇహవిరహిణాంచతుః ప్రేత్యాదయోదశావస్థాస్సంతి - తత్రచ
తుఃప్రేతిశ్చృవణానురాగస్యేవలక్షణంతతస్త్పూర్వికాంమనస్సంగభ్యాం
ద్వితీయావస్థామాహ || నృపతితి || సాభీమనరేంద్రనందినిదమయంతి - నం
ద్వాదిత్వాల్లుప్రత్యయః - నిజరూపసంపదాంస్వలావణ్యసంపత్తిం అ
నురూపే - బహుభోబహుభ్య ఇత్యర్థః * బహ్వల్పార్థాచ్ఛసార్కాదన్యశర
స్యామిత్వపాదానార్థేస్త్యుక్త్యయః - శృతింశ్రవణంగతే - ఏతేరశ్రవణాను
రాగఉక్త - తస్మిన్నుపేవలేయనోభవాజ్ఞాయావకవశంవదం ఏకైకస్యైవవి
ధేయంశివభాగవతవస్తుమాసః * ప్రియవశేవదశిచ్ - అరుద్విషద్యభ్యంత
స్యముమ్ - మనోవిశిష్యదితేత - అన్యేదమితినిష్ఠిత్యాతిసంజ్ఞేత్యధః - తద్దు
ణశ్రవణాత్తదాసక్తచిత్రాభూదిత్యధః || * * * * * ౩౩

మూ || ఉపాసనామేత్యపితుస్తర్జితేదివేదిసేనావసరేషు
వందినామ్ | వతత్సతేషు ప్రతిభూపతీనలంవినిద్రరోమాజనిశ్చ
ణ్యతీనలమ్ || * * * * * ౩౪

వ్యా || అథాస్యాశ్రవణానురాగమేవచతుర్భిర్వణయతి || ఉపాసనా
మితి || సాభైమేదివేదినేప్రతిదినం * నిత్యవీప్యయోరితివిష్నాయాంద్విర్భాసః -
వందినాంస్తుతిపాతకానామవసరేషుపితరుపాసనాంసేవామేత్యస్యావ్యతే
షువందిషుభూపతీ ప్రతిభూపతీనుద్దిశ్యవతత్సుస్తుతివిశేషైర్నలంరజ్జతేస్త
అనురక్తాభూదిత్యధః . అతఏవవినిద్రరోమాహృష్టరోమా అజనితిసాత్త్వికా

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తవః.)

క్రీఃజనేకతఃరిలుక్ * దీపజచేత్వాదినాపెచ్చిణాదేశః - నలగుణ ప్రవణజ
నోర్యాగస్తస్యారోమాంచేనవ్య క్తభూదిత్వధః॥ * * ౩౪

మూ || కథానుషంగేషు మిథ స్సఖీముఖాత్ప్రణేపితన్వాన్
నలనామనిశ్రుతే | ద్రుతంషధూయాన్వదభూయతానయాము
దాతదాకణ౯నస్థజకణ౯యా || * * ౩౫

వ్యా || కథానుషంగేష్వీతి || మిథోన్యోన్యం - రహసివా - కథానుషంగే
మచిసంభగోష్ఠీప్రసంగేషు సఖీముఖాన్మలనామనినలాఖ్యేశ్యణేపి || ౩ || నలః
పోటగళేరాజ్ఞీతివిశ్వః - శ్రుతే - అనయాతన్వాన్వదమయంత్యాద్రుతమన్వతా
ర్యాంతరంపిధూయనిరాకృత్యము దాహపెణతదాకర్ణనేనలశబ్దాకర్ణనే - స
జ్జకర్ణయాదత్తకర్ణయా అభూయతఅభావి భువోభావేలక్ - అథాంతరేప్ర
యుక్తౌపినలశబ్దోన్మవస్తారకతయూతదాకర్ణకౌభూదితిరాగా తిశయోక్తిః॥

మూ || స్తరాత్పరాసారనిమేషలోచనాన్ప్రభేమితద్భిర్ము
దాహరేతిసా | జనేనయూనఃస్తవతాతదాస్త్వ దేనిదర్శనంనై
షధమభ్యషేచయత్ || * * * * ౩౬

స్తరాదితి || పరాసౌమ్యతాత్ - అతపవానిమేషలోచనాన్నిశ్చలామౌద్దేవా
దితిచగమ్యతే - ఉభయధాపిభయహేతుక్రిస్తరాద్భిభేమి - తద్భిస్సంతతో
న్యముదాహరతత్సదృశంనిదర్శయేత్వే వంసాదమయంతీయూనఃస్తవతాజనై
నప్రయోజ్యకత్రాః - తదాస్త్వదేతత్త్వానెనిదర్శనందృష్టాంతంనైషధనిష
ధానాంరాజానంనలం * జనపదశబ్దాత్తత్రియాదజ్ - అభ్యషేచయత్ -
పరాసౌస్థానైతత్సదృశపవాభిషేక్తవ్యస్సచనరాదన్యోనాస్తీతితస్మిన్నేవో
దాహృతేసహషాంశ్యణోతీతిరాగాతిశయోక్తిః * ఉపవగాత్సన్యోతీత్యా
దినాఅడ్వ్యనాయేషిత్యం॥ * * * * ౩౭

మూ || నలస్యప్రప్తానిషధాగతాగుణామిషేణ దూతద్విజ
వందిచారణాః | నివీయతత్క్రితకథామధానయాచిరాయత
స్తేభిషునాయమానయా || * * * * ౩౮

వ్యా || నలస్వీతి || నిషధేభ్య ఆగతాఃసూతాస్సందేశహారాద్విజాఃప్ర
హ్లాణావందినఃప్రావతాశ్చరణాదేశభ్రమణజీవినః - తేనర్చ్యమిషేణకేనచ

ద్వాదశేననలస్యగుణాన్వితః - పృచ్ఛతేదేహంహిత్వాదప్రధానైకత్వజి-
క్తః - అధప్రశ్నానంతరం - అనయాభైర్మ్యాతతీ-తీకధాన్వయశఃకథా-
వృత్తంపీయచిరాయఅభిమనాహృష్టభవతీత్యభిమనాయమానాతయా - భృ-
శాదిత్వాత్ప్రకసనావశ్యే * అక్ష్మత్పార్వధాతుకయోఽపిదీక్షుః - తతోల-
టశ్శానజాదేశః - తద్దైస్థితం - భావెలిట్ - అయంచదూతాదివ్యవధానెనగు-
ణావీతకనలక్షణఃప్రలాపాఖ్యాంబత్వనుభావః॥ * * * ౩౬

మూ॥ ప్రియంప్రియాంచ త్రిజగజ్జయ శ్రియాశీఘ్రాధిలీలాగృ-
హభిత్తికావపి | ఇతిస్తసాకారుతరేణలెఖితంనలస్యచస్వస్య
చసఖ్యమీక్షతే॥ * * * * * ౩౭

వ్యా॥ ప్రతికృతిస్వప్నదశకానాదయోవిరహిణాం వినోదోహయాతి
తస్మాత్ప్రధనముఖేనదశకానానురాగంచాస్మాదర్శయన్ ప్రతికృతిదర్శనంతా-
వదాహ॥ ప్రియమితి॥ సాభైమీత్రీజిగులిసమాహృతాన్త్రిజగత్ * సమా-
హరేద్విగురైకవచనం - తస్యజయశి * జిద్యయేత్వాదిసాధనః - సాన్త్రీర్వయో-
స్తాతదాక్తాః - కాంచశ్చకావపి * పుమాన్స్త్రియేత్యేకశేషః - ప్రియంప్రి-
యాంచ - కామినాచిత్త్యర్థః - లీలాగృహభిత్తావధి అధిలీలాగృహభిత్తి - క్రీడా-
గృహమధ్య ఇత్యర్థః - విభక్త్యర్థైవయ్యాభావః - లిఖతీయియజ్యేతశేషః - గ-
మ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రయోగేపానగుక్త్యదోషఇత్యాలుకాంతిః -
కారుతరేణశిల్పిశిశేషేణప్రయోజ్యేనలెఖితంనలస్యచస్వస్యచ - ద్వియోరే-
వతథాత్వాదితీభావః - సఖ్యమీక్షతే - లిఖతాదివ్యవధానెనగుణావీతకనలక్ష-
ణఃప్రలాపాఖ్యాంబత్వనుభావః॥ * * * * * ౩౮

మూ॥ మనోరథేనస్వచరితృతంనలంనిశిక్వ సాస్త్యస్వతిన-
వశ్యతి | అదృష్టమివ్యధామద్భుప్తవైభవాత్కరోమిహప్రజ-
నదర్శనాతిధిః॥ * * * * * ౩౯

వ్యా॥ ద్వివిధందర్శనంసాక్షాచ్ఛిత్రాదాహ - తత్రసాక్షాదలంబాచ్ఛిత్ర-
దర్శనముక్తంఅధర్వాభ్యాంస్వప్నదర్శనంచాహ॥ మనోరథానై॥ సాక్షా-
మీమనోరథేనంకత్పి నస్వచరితృతంస్వభృత్కృతం * అభూతదృశ్యే-
చ్ఛి - చావసితదీక్షుః - నలంకృతసాక్షాత్ - స్వచరిత్రగ్రాహతీనలస్వచరిత - ప

ర్వత్రాపిశిఅవశ్యదేవత్యధః - తత్రసంతంశంకథమ ద్రాక్షిదిత్యాశఙ్కసమ
గ్ధయతి || అదృషమపీతి || సుక్తిఃస్వప్నః అదృష్టమశ్వంతాననభూతమత్యధః -
కిముతస్రతమితిభావః - అవృష్టవైభవాద్ధర్తాధర్తసామర్థ్యాత్ జనదర్శనా
తిధింలూకవృష్టివిషయంకరోతి - తద్వదత్రాపితన్నిమిత్రాదృష్టాదృష్టకన్వపన్న
జ్ఞానముత్పన్నమిత్యధః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్ధంతరన్యాసః || ౩౯

మూ|| నిమాలితాదక్షిణ్యుగాచ్చనిద్రయాహృదోఽపిబాహ్యేం
ద్రియమానముద్రితాత్ | అదర్శిసంగోప్యకదాపృవీక్షితోరహ
స్యమస్యాస్మమహన్తహీపతిః || * * * రం

వ్యా || నిమాలితాదితి || నిద్రయాప్రయోజకయా - నిమాలితాన్తుగృభితాదు
వరశన్యాపారాదిశ్లోగః - అక్షిణ్యుగాచ్చతథాబాహ్యేంద్రియాణాంచయు
రాదీనాంమానెనవ్యాపారోపరమేణముద్రితాత్ప్రతిబద్ధాన్తనసోఽపిరస్వా
తంత్యాత్ - హృదోహృదయాదపిసంగోప్యవవార్య - వంచయిత్వేత్యధః *
అంశభావయేనాదర్శనమిచ్ఛతీశ్యక్షయగమన సోరపాదానత్వం - అదశక
నంశాశ్రమనసోబాహ్యేం ద్రియమానము ద్రితాదితివిశేషణసామర్థ్యాదింద్రి
యార్థసంప్రయోగజన్యజ్ఞానవిరహ ఏవేతిజ్ఞాయతే - స్వప్నజ్ఞానంతుమనో
జన్యసేవ అతఃశబ్దస్యస్వజ్ఞానస్వైరాభానాదితి - కదాపృవీక్షితః అత్యంతా
న్యప్తచరిత్యత్యధః - మహాద్రహస్యమతిగోప్యంవస్తు - సహహీపతినలః - అస్యా
భైరవ్యాః - అదర్శిదర్శయాంచక్రే - దృశేర్ల్యంతాతాత్తణిలున్ - యథాకా
విచ్ఛేదీకన్వైచిత్యామివైకంశనజ్ఞాంతదర్శయతితథ్యదితిభావః || రం

మూ|| అహేల అహేల భిమహిమాహిమాగమేప్యతిప్రపే
దేప్రతితాన్తరాదిణామ్ | తపతూపూర్తావపిమేదసాంధ
రావిభావరిభిర్భిధరాంబధావిరే || * * * రం

వ్యా || అధాస్యాశ్చింతాజగరావాసా || అహేలాదితి || హిమాగమే
హేనుగితేస్తరాదిణాంస్త్రపీడితాంతాందమయంతీంప్రతి అహేలాభిది
శస్తైరతిమహిమా అతిశృద్ధిఃప్రపేదే - తథాశపతూపూర్తాగ్రీష్టాంతే - విభా
వగీభిర్నిశాభిర్దైదసాంధరాః - మాంసలాతీకయా ఇతియావత్ - విభరాంబ
భూదిరేవిభ్రరే - భృగోకర్తణిలిట్ * భీష్మోభృహువాంశ్శువశ్చేతివికల్ప

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తకః)

౧౯

దామప్రత్యయః - అహూతాత్పర్యం - శాస్త్రవిరోధాదనుభవవిరోధాచ్చేతి
భావః - విరహితాంతధావ్రతీయత ఇత్యవిరోధః - ఏతేనాస్యానిరంతరనిం
తాజాగరశ్చగవ్యతే - అహూతాబ్దస్య * ఒదితిప్రకృత్యాత్పర్యతిభావః॥

మూ॥ స్వకాంతీతి వ్రజ మాక్తికప్రజః శ్రయంతమంతః
టనాగుణశ్చియమ్ । కదాచిదస్యాయవధైర్యలోపి ననలోపి
లోకాదశ్శోభోన్మనోత్కరమ్॥ * * * ౪౦

వ్యా॥ అధనలస్యాపిత్రవణానురాగమాహ ॥ స్వకాంతీతి ॥ అధనలోపి
స్వస్వకాంత్యాసౌందర్యేణయాః కీర్తయః తాసాం ప్రజాపుంజ ఏవమాక్తికప్ర
కముతాహారః తస్యా అంతరభ్యంతరేణుటనా గుణశ్రియంగుంభన సూత్రల
క్షీంశ్రయంతంభజంతయవధైర్యలోపినంతరుణచిత్రస్థైర్యహరిణం అస్యా
దమయంత్యాగుణోత్కరంసౌందర్యాదిగుణసందోహం కదాచిల్లోకాదా
గంతుకజనాదశ్శోభోత్ ప్రతవాక్ - అత్రకీర్తివ్రజగుణోత్కరయోర్ముక్తాహార
గుంభనసూత్రత్వరూపణా దూపకాలంకారః॥ * * * ౪౧

మూ॥ తమేవలభ్యావసరంతత స్తగ్రశ్శరీరభౌభాజయజా
తమత్పరః । అమోఘశక్వానిజయేవమూర్తయాతయావి నిర్జై
తుమియేషనైషధమ్॥ * * * * ౪౨

వ్యా॥ అధాస్యతస్యాంరాగోదయంవణయతి॥ తమితి॥ తతఃగుణశ్ర
వణానంతరంశరీరభౌభాయాః దేహాసౌందర్యస్వజయేనజాతమత్పరః ఉత్పన్న
వైరః స్తరప్రమేవావసరమవకాశంలభ్యా - మూర్తయాయామూర్తిమత్యానిజ
యాఅత్తీయయా అమోఘశక్త్యైవ - అనుంతసామర్థ్యేనేవేత్వత్ప్రేక్షా - త
యాదమయంత్యానైషధునలంబిని జేతుమియేష ఇచ్ఛతిస్త - రంభ్యానేషి
శోహివిద్వేషిణఇతిభావః - ఏతేనరాగోద్గమఉక్తః॥ * * * ౪౩

మూ॥ అకారితేన శ్రవణాతిధిర్గుణః కుమాభుజాభిమన్వపా
క్షజాశ్రయః । తదుచ్చధైర్యవ్యయసం హితేషుణాస రేణన
స్వాత్మకరాసనాశ్రయః॥ * * * * ౪౪

వ్యా॥ అకారీతి * తేనకుమాభుజాసలేభిమన్వపాత్త జాశ్రయో గమ

యంత్యాశ్రయః- తదీయ ఇత్యధః- గుణః సాంపర్యాదిః శ్రవణాదిభిః శ్రోత్రవి
షయోకారికృతః- శ్రుతప్రత్యధః- కరోతేః కర్తృణిలుజ్ - తస్యనలస్య ఉచ్చ
ధైర్యవ్యయాయోద్ధతధైర్యనాశాయ - సంహితేషానాస్తరేణచ - స్వాత్మన
స్వస్వశరాసనాశ్రయః చాపనిష్ఠోగుణోహార్షీశ్రవణాదిధికారి - అకర్ణంకృ
ప్త ఇత్యధః - దమయంతీగుణశ్రవణాన్నలమనసీనుహన్త దనవికారః పాదు
మృత ఇత్యధః - అత్రోత్తరవాక్యాధఃస్య పూర్వనాక్యాగ్ధమేతుః త్వా
ద్వాక్యాగ్ధహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః || * * రర

మూ || అముష్యధీరస్య జయాయనాహసీతదాఖిలజ్ఞాంబిశి

భైః స్సనాథయః | నిమజ్జయామాసయశాంసంసంశయేస్తగస్తి

లోకీవిజయార్జితాన్యపి || * * రర

వ్యా || అముష్యేతి * స్తరస్సహసీసః || స్లో || నసాహసమనారుహ్యన

రోభద్రాజిపశ్యతీతన్యాయావలంబీ సన్నిత్యధః- ధీరస్యమజ్జయస్యా ముష్యన
లస్య- జయాయజ్ఞాంబిజధనుమాన్ద్వీంవిశిభై రాబ్ధై స్సనాథయస్తనాథం
కుర్వః- సంయోజయన్నిశ్యధః- తదాతస్మిన్నచయేత్రయానాం లోకానాంస
మాహారస్త్రిలోకే * తద్ధితాగ్ధత్వాదినాసమాసః - అకారాంతరోత్తరపదో
ర్విగుః స్త్రియాంభాష్యత ఇతి స్త్రిలింగత్వాద్విశూరితిజీవ - తస్యాః విజయేన
ఆజితానిసంపాదితాన్యపి- యశాంసంసంశయే మజ్జయామాసఖిల- కింపు
నస్సంప్రతిసంపాద్యమిత్యపితబాధః- వృద్ధ్యపేక్షయా అనుచితకర్తారం
భేములమపిన శ్వేదితిసందిదే హేత్యధః- అత్రస్తరస్యోక్తసంశయాసంబం
ధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః || * * రర

మూ || అనేనభై మింఘటయిష్యతస్తథావిధేరవంధ్యచ్ఛత

యావ్యలాసితత్ | అభేదితత్రాద్యగసంగమార్గజైర్యదస్యపా

మైరపిధైర్యకంచుకిమ్ || * * రర

వ్యా || చక్రజైవసహాయాత్పుష్పేషోరేవపురుషకారణభలితఇత్యాహ * అనే
శేతి || అనేననేనసహభై మింఘటయిష్యతోవిధేర్విధాబః - అవంధ్యచ్ఛత
యాఅమోఘసంకల్పతేషిన - తత్తత్తత్ - తథాతేనప్రకారేణ- యోగైరప్య
తజితభాష- వ్యలాసవిలసితం - లసతేర్భావేలుజ్ - విధిసంకల్పస్తథావిలం
సేత్యధః- యద్యస్తాత్తస్య సిద్ధంతాద్యుత్తథాఅభేద్యమిత్యధః - అన్య

చైతన్యకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః)

౨౧

నలస్యధైర్య మేవకంచుకంపాప్యైపుష్ప మయైరపి - తత్రావ్యనంగస్యాశరీర
స్యమార్గజైరభదిభిన్నం - భిదేకర్తణిలుక్ - దమయంతీనలయోద్ధాంపత్య
ఘటనాయానంగబాధైర్మలధైర్య కంచుక భేదనాద్వి ధేరవ్య వంధ్యేచ్ఛత్వం
విజ్ఞాయతఇత్యర్థః - దైవానుకూల్యేకిం కేనదుష్కరమితిభావః - అత్రానంగ
నపుష్పైకంచుకంభిన్నమితివిరోధః - సత్యవిధివిలాసేనాభాషీకరణాద్విరో
ధాభాసోలంకారః - సచధైర్యకంచుకమితి - రూపకౌజ్ఞాపితఇతితయోరం
గాంగీభావేనసంకరః॥ * * * * * ౪౬

మూ || కిమన్యదద్యాపియదస్త్ర తాపితపితామహే

వారిజమాశ్రయత్యహం | స్తరంతనుచ్ఛాయతయాతమాత్మ

నశ్శతాకశంకెననలంఘితుంనలం॥ * * * ౪౭

వ్యా || అధవిధిమజ్జిగ్మపఃకింవిధ్యపేక్షయేత్యాశయోనాహ* కిమితి *

కిమన్యదన్య త్కిముచ్యతే - పితామహోవిధిర్యస్య స్తరస్యాస్త్రైస్తాపితః
ద్యాపివారిజమాశ్రయతి - తస్యపద్మాసనత్వాదితిత్వం - శిశిరోపచారశ్చగ
మ్యతే - అహోవిధేరపిస్తరవిధేయత్వమిత్వాత్పర్యం - తంపితామహతాపినం
స్తరః - నలఃఆత్మనస్తనోశ్చాయేవభామూ కాంతిర్యస్యతస్యభావస్తత్తాయా
తనుచ్ఛాయతయాతనోశ్చాయాతనాతపఃతనుచ్ఛాయంతతయేతిచగమ్యతే॥

౨ || ఛాయాత్వనాతపేకంతాదితినైజయంతీ - లంఘితుంనశశాకేతిశంకె -

నహిస్వచ్ఛాయాలంఘితుంశక్యేతిభావః - అత్రస్తరలంఘనేపితామహేవ్య
శక్తఃకిముతనల ఇత్యగ్ధాపత్తిస్తావదేకాలంకారః - తనోశ్చాయేవభామేవ్య
వమా - ఛాయయోరభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః - ఏతత్త్రితయోవజీవ
నైనాలంఘ్యతేతనుచ్ఛాయతయా హేతుత్వాత్ప్రక్షణాద్ధేయత్వే -
తత్సంకీర్ణా - సాచశంకఇతివ్యంజకప్రయోగాద్వాచ్యేతి॥ * * * ౪౮

మూ || డిరోభువాకుంభయుగేనజ్వంతితంనవోపహరేణ

యఃకృతేనకిమ్ | త్రపాసరిద్దుర్గమపిత్రతీర్యసానలస్యతస్విహృ

దయంవివేశయత్॥ * * * * * ౪౯

వ్యా || డిరోభువేతి | సాతస్విభైమీ - త్రవైవసరిద్దుర్గంనలసంబంధితదపిత్ర
తీర్యనలస్యహృదయంవివేశేతియత్ - తత్ప్రవేశనం - యత్తదోర్నిత్యసంబం
ధాత్ - వయఃకృతేననవోపహరేణనూతననిర్మాణేన - డిరోభువాతజ్జన్యేనత
త్థానకేనచ - కుంభాయుగేనకుచయుగభౌఖ్యేనైతిభావః - అతపవపివయని
గరణేనఅభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిః * నలశత్యాదిగావ్యద్యోగేషష్టిప్ర

౧౨ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తకః)

తిమేధాతు-ర్రిత్యతీయా * నపుంసకేభావ్యసంఖ్యానమిషష్ఠీతుశేషవి
వయోయా - జృంభితంజృంభణంకిమిత్వత్ప్రేయ - సాహాకృతిశయమూలేతి
సంకరః - దమయంతీకుమరంభవిభ్రమ శ్రవణాన్నలస్త్రపాంవిహాయతస్యా
మాసక్తచిత్తభూదిత్యగ్ల - ఏతేనమనస్సంగడక్తః॥ * * * ౧౮

మూ॥ అపహ్నువానస్యజనాయయన్నిజామధీరతామస్య

కృతంమనోభువా|అబోధితజాగరదుఃఖసాక్షిణీనిశావశయా
చశశాంకకౌమలా॥ * * * * ౧౯

వ్యా॥ అథాస్యజాగరావస్థామాహ॥ అపహ్నువానస్యేతి॥ నిజామధీర

తాంపలత్వంజనాయావహ్నువానస్యఅపలవతః * క్షాప్తుహ్నుజేత్వాది
నాసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థి - అస్యనలస్య మనోభువాకామేన - యజ్జాగరవ్ర
లాపాదికంకృతంతత్సర్వంజాగరదుఃఖస్యసాక్షిణీనామౌద్వేష్యైః * పాఠౌ
ద్వైత్వరిసంజ్ఞాయామితిసామౌచ్చత్వాదిని ప్రత్యయేచ్ఛే - శశాంకేనకౌమలా
రమ్యాని శాశాబోధి బుద్ధం* దీపజనైత్యాదిసాక్షిణీనామౌద్వేష్యైః - తథాశశాంక
వతోకౌమలామ్మదులాశయా శాబోధి - నిశాయాంకయ్యాయాంజాగరాణా
త్తయోస్తత్సాక్షిత్వమితిభావః॥ * * * * ౨౦

మూ॥ స్తరేషుతప్తోపిభృశంనసప్రభుర్విదర్భరాజంతనయా

మయాచత॥ త్వజంత్యసూంశ్చర్తచమానినోవరంత్యజంతినత్వే

కమయాచితవ్రహ్మ॥ * * * * ౨౧

వ్యా॥ ననుకిమనేననిబాంధేనయాచ్యతాంభీమభూవతిదకమయంతీమి

త్యాశంక్యాహ॥ స్తరేష్యేతి॥ ప్రభుస్సమర్థస్సనలోభృశమత్వంతంస్తరేషు
తప్తోపివిదర్భరాజంభీమభూవతి - తనయాంనాయాచత * దుహ్యజిత్యాది
నాద్వికమకత్వంశధాహి - ఘానినోభిమానవంతః - అసూపాశాశ
మకసూఖంచత్వజంతి - వరంమనాప్రియంపకమద్వితీయం అయాచితవ్రతంత
నత్వజంతి - మానినాంప్రాణత్యాగదుఃఖాద్దస్సహంయాచ్ఛాదుఃఖమితిభావః
సామాన్యేనవిశేషనమర్థనరూపోధాంతరన్యాసః॥ * * * ౨౨

మూ॥ మృషావిషాదాభినయాదయంక్వచిజ్జగోవశ్వాసతతిం

వియోగజామ్ । విలేపనస్యానికతంద్రభాగతావిభావనాచ్ఛావ

లలాపపాండుతామ్॥ * * * * ౨౩

వ్యా॥ మృషేతి॥ అయంనలః - క్వచిత్-దాచిత్ - వియోగజాంధమ

యంతీవిరహజాం - నిశ్వాసతతినిశ్వాసపరంపరాం - వస్త్రంతరేక్కుషావిషా
దాభినయాన్విభ్యాభూతదుఃఖ ప్రకటనాజ్ఞగోపప్రియావిగహసంతాపసంభూ
తందీఘనిశ్వాసం ఆరోపితమనవేదావ్యక్తీకరణాదాచ్ఛదయామాసేత్య
ధాః - కించపాండుతాంసంతతకాంతాచింతాసముత్పన్నంవప్నోత్యైవ్యత్యం
చవిలేపనస్యచందనస్య అధికచంద్రభాగతావిభావనాదధికౌః బహుళశ్చం
ద్రభాగఃకర్పూరాంశోయస్త్రిణోధికచంద్రభాగస్తస్యభావస్తజా॥౨॥ అథక
ర్పూరముస్త్రీయాం - ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞ ఇత్యమరః - తస్యాంవిభావనాదా
రోవణాదపలలాపశరీరవైవర్ణ్యద్రవ్యనాపిచందనేఘనసారాధిక్యవ్యాజేన
వ్రతారయామాసేత్యధాః - కర్పూరస్యాతితైత్యాత్తదాధిక్యే శరీరరక్తంశు
షీ-భవతీతీవ్రసిద్ధిః - అత్రవ్రత్యక్షసిద్ధయోర్నిశ్వాసపాండులయోరవహ్ని
తుమశక్యత్వాత్ - ఉభయస్యాపివిరహజన్యత్వ మతలవృతయోదుఃఖక
పూరాధికత్వారోపాదశహ్నువవ్రభేదః॥ * * * ౫౦

మూ॥ శశాకనిహ్నేతుమయేనతత్త్రియామయం బభాషే
యదలీకవీక్షితామ్ । సమాజపవాలపిత్రాసువై శీకైముః॥ మూ

ర్చయత్పంచమమూర్ఛనాన్వపి॥ * * * ౫౧

వ్యా॥ శశాంకేతి॥ అయంనలః అలీకవీక్షితాంభ్రాంతిదృష్టాంఘ్రియాం
భైమింబభాషేభాషితవానియత్ - తథాసమాజేసభాయామేవవీణాశిల్ప
మేమాంత్రైవైశీకైః * శీల్పమితరక్ - ఆలపితాసు ఉచ్చరితాసు - వ్యక్తి
గతాస్విత్యధాః - రాగవ్యంజనమాలప్తిరిలక్షణం - పంచమాఖ్యస్వరస్య
మూర్ఛనాన్వారోహణాఃరోహణేషు॥ జ్ఞో॥ క్రమాత్స్వరాణాంసప్తానామా
రోహణాన్వారోహణం । మూర్ఛనేత్యుచ్యత ఇతిలక్షణాత్ - పంచమగ్రహ
ణంతస్య కౌకిలాలాప కౌచలేనోద్విషకత్వా దతిశయవిపక్షయేత్వసు సంభే
యం - ముమూర్ఛేత్యపియత్ - తదుభయం నిహ్నేతుమాచ్ఛదయతుం-న
శశాక - అయే ఇతివిషాదేహంతేత్యధాః ॥ ౨ ॥ అయేక్యాధేవిషాదేచేతి
శ్వః - ఏనేనహీత్యాగౌనాదమూర్ఛానస్థానూచితాః॥ * * * ౫౨

మూ॥ అనాపనావత్రవతాంకుహీపతిజితేంద్రియాణాం
ధురికీర్తితస్థితిః । అథంవరేకచరవై రివిక్రమేక్రమేణతత్రస్య
ఓత్రాముపేయషి॥ * * * ౫౩

వ్యా॥ అవాపేతి॥ జితేంద్రియాణాం- ధుర్యగైకేతి తస్మిన్విభావత ప్రతి
ష్ఠః - మహిపతిర్నలః అసంవరే సంవరణరహితే - సంవరీతుమశక్యత్యధః॥
గృహవృక్షనిగమశ్చేత్యప్రత్యయః - శంబరవైరివిక్రమేనన్తధవికారే - తత్ర
సమాజే - క్రమేణ- స్ఫుటతాముపేయపిప్రకాశతాంతేనతి- సావత్రప్రతాం
సత్రవత్త్వం - అవాప - ధైర్యశాలినాంతద్భంగస్రసాకరఇతిభావః॥ ౫౪

మూ॥ అలంసలంఘ్యదుమిదంకిలాభవగుణావివేక ప్రము
ఖానచాపలమ్, స్తరస్తరత్యామనిరుద్ధమేయత్ప్రజత్యయం
సంగ-నిసంగ-ఉద్యతః॥ * * * * ౫౪

వ్యా॥ ననువివేకినఃకుత ఇదంచాపలమిత్యతాహ॥ అలమితి॥ యుక్తా
యక్తవిచారోవివేకః - తత్ప్రముఖాగుణాధైర్యాదయఃసలం - ఇదంప్రే
తౌల్యరూపం - చాపలంరోద్ధం - దుష్కృజిత్యాదినారుద్ధేర్వికమకశ్చం - అ
లంసమధాఃనాభవకేలిఖలు - తథాహి - స్తరకామః - జనమితిశేషః - ర
త్యాంరాగే - అనిరుద్ధంసృజతి అనీశ్వరమవశంకరోతి - రత్యాంరతీదేవ్యాం-
అనిరుద్ధాఖ్యంతుమారంసృజతీతిశ్చని - ఇతియత్ - అయంసంగనిసంగఃసృ
ప్తిప్రభావః ఉద్యతఃస్త॥ ౫౫ రతిఃస్తరక్రియాయాంచరాగేపిసురతేపిచ । అని
రుద్ధఉపానాధేచారేచానీశ్వరేపిచేతివిశ్వః - అత్రస్తరరాగదుర్వారతాయా
స్మృత్సృష్టిసాధారణ్యేన నలచాపలదుర్వారతాసమర్థనాత్సామాన్యేనవి
శేషసమర్థకనరూపాంతరన్యాసః॥ * * * * ౫౪

మూ॥ అనంగవిహ్నంసవినాశశాకనోయదాపితుంసంసది
యత్నవానపి త్నణంతదారామవిహరతైతవాన్నిషేచితుంచే
శమియేషనైషధః॥ * * * * ౫౫

వ్యా॥ అధాస్యప్రవోరథసిద్ధ్యాపయికందివ్యహంససంవాదనిదానభూ
శంవనవిహరంప్రస్తౌతి॥ అనంగేతి॥ నైషధోనలః - యత్నవానపి - అనంగవి
హ్నంమూర్ఖాప్రలాపాదిస్తరవికారంవిని - సంసది - త్నణమప్యాసితం-య
దా - నోశశాక - తదా - ఆరామవిహరతైతవాదువపన విహరణవ్యాజాత్ -
దేశంవిషేచితుమిదేష - దేశౌద్దేశాంతరంగంతుమైచ్చదిత్యధః - ఏతేనచా
పలాఖ్యస్తంచారీభ్యమలక్షణఉక్తః॥ * * * * ౫౫

నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః ।

౨౫

మూ || అథ శ్రియాభర్తృకృతమత్య కేతనస్సమంవయస్యై
స్వరహస్యవేదిభిః పురోవకంఠోపవనంకితేషీతాదిదేశయా
నాయనిదేశకారిణః || * * * * * ౫౬

వ్యా || అథేతి || అచచ్ఛానంతరం - శ్రియాసౌందర్యేణ - భర్తృకృతమ
త్య కేతనః తిరస్కృతస్తరోనలః - స్వరహస్యవేదిభిః నిజభైమిరాగమమ
జ్ఞైః - వయసాతుల్యావయస్యాస్మిద్ధాః || ౧ || స్మిద్ధోవయస్యస్సవయాదిత్య
మరః - తైస్సమంసహాపురోవకంఠోపవనంపురసమీపారామం - ఈషీతా
ద్రమా - తృన్నంతమేతత్ - అతపః * నలోకేత్యాదినామప్రతిషేధః - కేత
త్యలీకేనిదేశకారిణః అజ్ఞాకరా - యానాయవాహనాయ - యానమానే
తుమిత్యథాః క్రియాథేత్యాదినాచతుర్థ - దిదేశఅజ్ఞావయామాస || ౫౬

మూ || అమీతతస్తస్యవిభూషితంసితంజవేపిమాపేపిచపా
రుషానికమ్ద్రపాహరన్తశ్వమజస్రచంచలైఃఖురాంచలైఃక్షో
దితమందురోదరమ్ || * * * * * ౫౭

వ్యా || అమీతితి || తతః అజ్ఞావనానంతరం - అమీనిదేశకారిణః - తస్యనల
స్య - విభూషితం అలంకృతం - జవేవగేపి - మానేప్రమాణేపిచ - పారుషాత్పు
రుషగతివేగాత్పురుషప్రమాణాచ్చఅధికం || ౧ || ఊర్ధ్వ - చిస్తృతరో - వాణి
నృమానేపారుషంత్రిప్విత్యమరః * పురుషహస్తీభ్యామణ్యేత్యన్ - అజస్రం
చంచలైశ్చటులస్వభావైఃఖురాంచలైశ్శఘ్నైః - క్షోదితమందురోదరం
చూణితశాలాధ్వంతరం || ౧ || వాణిశాలాతుమందురేత్యమరః - పతచ్ఛేద
మాశ్వలక్షణం - సితం క్వేతం - అశ్వం - ద్రపాహరన్నావిద్యురిత్యథాః || ౫౭

మూ || అధాంతరేణావటుగామినాధ్వనానిశీధినీనాథమహా
స్రపూదరైః । నిగాళగాద్దేవమణేరివోద్ధితైర్విరాజితంక
సరకేశరశ్శిభిః || * * * * * ౫౮

వ్యా || అథసప్రభిఃకుశకమాహ || అథేతి || అధానయనానంతరం - సన
లః హయమారురోహేత్యుత్తరేణాన్వయః - కథంభూతం - అంతరేణాధ్వం
తరేణ - అవటుగామినాకృకాటికాఖ్యమస్తకపృష్ఠభాజా || ౧ || అవటుఘా
టాకృకాటికేత్యమరః - అధ్వనామార్దేణ - నిగాళగాద్గోద్దేశగతాత్ || ౧ || ని
గాళస్సుగళోద్దేశిత్యమరః - దేవమణిరావతః విశేషః || శ్లో || నిగాళజ్ఞాదే

౨౬ (నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః.)

వమణిరితిలక్షణాత్ - దివ్యమాణిక్యంచగమ్యతే - తస్మాదుత్థితైరివేత్సుత్సే ॥
 య - సీధినీనాథమహస్సపేలాదరైశ్చంద్రాంశుసదృశైరిత్యుపమా - కెనర
 కేశా ఏవరత్నయజ్జతిహావకం - తైర్విరాజితం ॥ * * * ౫౮

మూ ॥ అజస్రభూమీతటకుట్టనోద్ధతైరుపాస్యమానంచరణే
 షురేణుభిః । రయప్రకర్షాభ్యయనాథకమాగతైః జనస్యచే
 తోభిరివాణిమాంకితైః ॥ * * * * ౫౯

వ్యా ॥ అజస్రేతి ॥ అజస్రేణభూమీతటకుట్టనేన - ఉద్ధతైరుత్థితైఃరేణు
 భిః - రయప్రకర్షాభ్యవేగాతిశయస్య - అభ్యయనాథకమభ్యాసాయ - ఆగతైః -
 ఆణిమాంకితైరేణుత్వపరిమాణవిశిష్టైఃజనస్యలోకస్యచేతోభిరివేత్సుత్సే ॥ య -
 చరణేషుపాదేషుఉపాస్యమానం - అణుపరిమాణంమనఃకలితారికాః ॥ ౫౯ ॥

మూ ॥ చలాచలప్రోథతయామహీభృతేనవేగదర్పానివ
 త్తముత్సుకమ్ । అలంగిరావెదకిలాయమాశయంస్వయంహం
 యస్యేతిచమానమాస్థితమ్ ॥ * * * ౬౦

వ్యా ॥ చలాచలేతి ॥ పునః - చలాచలప్రోథతయాస్వభావతఃస్ఫురమా
 శాఘాణతయా * చరిచలివదీనామువసంఖ్యానాచ్చలైర్ద్వివచనం - దీర్ఘక
 శ్చ ॥ ౬౦ ॥ ఘాతాతుప్రోథమస్త్రీయామిత్యమరః - మహీభృతేనభాయ - స్వవే
 దర్పావేగాతిరేకా - వత్తుం - ఉత్సుకముద్యుక్తమివేత్సుత్సే ॥ య - అథా
 పివచనేహేతుముత్సే ॥ క - అలమితి ॥ గిరాఉత్తాయలం - కుతః - అయం
 నలః - స్వయం - హయస్యాశ్వస్య - ఆశయమభిప్రాయం - వేదవెత్తికిల * వి
 దోలటోవేతిణలాదేశః - ఇతిహేతోరివేత్సునువంగమానం తూష్టింభావంచ
 అస్థితంప్రాప్తం - ఆశ్వహృదయవేదీనలగ్నితప్రసిద్ధిః ॥ * * ౬౦

మూ ॥ మహారథస్యేతి ॥ మహారథోయస్యతస్యమహారథస్య ॥ ఖో ॥ ఆ
 నాద్యశస్థితమ్ । రదావదాతాంశుమిషాదనీదృశాంహసంత
 మంతర్బలమర్వతాంరవైః ॥ * * * * ౬౧

వ్యా ॥ మహారథస్యేతి ॥ మహారథోయస్యతస్యమహారథస్య ॥ ఖో ॥ ఆ
 జ్ఞానంసారథించాశ్వా రక్షమృద్ధ్యేతయోనరః । సమహారథసంజ్ఞాస్సాన్వ
 దిత్యామర్మీతికూనిదా ఇత్యుక్తలక్షణస్మరథికవిశేషస్యేత్యర్థః - అన్యత్ర

మహతోరథస్య - చక్రంరాష్ట్రంవత్తాయతితచక్రవర్తి - సార్వభౌమః - తస్యనలస్య ॥ జ్ఞో ॥ హరిశ్చంద్రోనభోరాజేత్వక్రలక్షణాత్ - అన్యత్ర - చక్రైకైకేనవత్తనశీలస్యేత్యధః - అధ్వనిమాగ్ధే - నాపేక్షత్యభివ్యవహేతుం - పశ్యాద్యచ్ - పరేషామనపేతుం - తస్మాదుద్వహనాదసహాయోద్వహనాగ్ధేతాః - యశస్వితంకీర్తివితదం - అతపవ - అసిద్ధశాంతుద్యుగ్యోరహితానాం శ్రు * సప్తయుంజంతిరథమేకచక్రమితిసప్తానాంసంఖాయోద్వహన శ్రవణాదితిభావః - రవేః అర్వతానుశ్వానాం అంతర్వలం అంతస్సారంరదానాందంతానాం - యేఅవదాతాస్సితాః - అంతపః - తేహంమిమాత్ - హంసంతమివస్థితమిత్యధః - అత్రమిషశబ్దేన అంశునా మనత్యత్వమాపాద్యహాసహ్వస్త్యేక్షణాత్సహహ్నావోత్ప్రేక్షా - ఇయంకమ్యాచవ్యంజకావ్రయోగాత్ ॥ ౨ ॥ రథనాదశనాదంతారదాభివ్యవహరః ॥ * * * * ౬౧

మూ ॥ సితత్విషత్పుంచలతాముపేయహోమిషేణపుచ్చస్యచ

కేసరస్యచ । స్ఫుటాంచలచ్చామరయుగ్మచిహ్నకైరనిహ్ను

వానంబిజవాజిరాజతామ్ ॥ * * * * ౬౨

న్యా ॥ స్థితత్విషతి ॥ పునః - సితత్విషావిశదప్రభస్య - చంచలతాముపేయహః - చంచలస్యేత్యధఃపుచ్చస్యచకేసరస్యసటాసమూహస్యచ - మిషేణచలతచ్చామరయుగ్మస్య - చిహ్నకైర్లక్షణైస్ఫుటాం ప్రసిద్ధాం నిజాంవాజిరాజతాం అశ్వేశ్వరత్వం - అనిహ్నువానం - ప్రకాశయంతమివేత్యధః - అరాజకేకంచామరయుగ్మమితిభావః - పూర్వవదలంకారః ॥ * * ౬౩

మూ ॥ అపిద్విజిహ్వభ్యవహరపారుషేమఖానుషక్తాయత

వల్లవల్లయా ఉపేయివాంసంప్రతిమల్లతాంరయస్తయేజితస్య

ప్రసభంగరుత్తతః ॥ * * * * ౬౪

న్యా ॥ అపేతి ॥ పునః - రయస్తయేవేగప్రయుక్తాహంకారేప్రసభంప్రసహ్య - జితస్యప్రాగేవనిజితస్య - గరుత్తతః - ముఖానుషక్తావక్త్రలగ్నా - ఆయతాదీర్ఘా - వల్లారమ్యాచ - యావల్లాముఖిరజ్జః - తయాతన్నిషేణేత్యర్థః - ద్విజిహ్వభ్యవహరపారుషేనర్పభక్షణపురుషకారేపి - ప్రతిమల్లతాంప్రతిభటత్వంఉపేయివాం సంప్రాప్తమివేత్యధః - తథాచగమ్యాత్ప్రేక్షేయం * ఉపేయివాననశ్వానమాచానశ్చేలిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః ॥ ౬౫

మూ || ససింధుజంశీ తమహస్యహూదరం హరంతము
వైచ్యవసంశ్రియంహయమ్ । జితాఖిలత్వాభృదనల్పలోచన
స్తమారురోహక్షితిపాకశాసనః॥ * * * ౬౪

వ్యా || సగతి || జితాః అఖిలాః త్వాభృతో భూపాః భూధరాశ్చయేన సః । అ
నల్పలోచనో విశాలాక్షః - అన్యత్ర బహునేత్రసహస్రాక్ష ఇతియావత్ - సః
క్షితిపాకశాసనః క్షితిం ద్రోసశః - దేవేంద్రశ్చ - సింధుజంసింధు దేవోద్భవం.
సముద్రోద్భవంచ ॥ ౧ ॥ దేవేనదవిశేషేభ్యాం సింధుర్నాసరితీస్త్రియామిత్యమ
రః - శీతమహస్యహూదరంచంద్రసవణామిత్యధః - అన్యత్ర - చంద్రభా
తరం - ఏకయోనిర్విదితిభావః - ఉచ్చైః శ్రవసః ఇంచాశ్వస్య - నియయాం
తం - తత్సహపమిత్యధః - తంహయం - ఆరురోహ - అత్రోచ్చైశ్చవసంశ్రి
యంహరంతమిత్యపమాసాచస్త్యవిశేషణాశ్చైవ సంకీర్ణేయం - క్షితిపాకశా
సన ఇత్యతీతయోక్తిః॥ * * * * * ౬౪

మూ || నిజామయూఖాభవతిగ్రద్ధీధితిం స్ఫుటారవిందాంకిత
పాణిపంకజమ్ । తవశ్వవారాజవనాశ్వయాయినంత్రకాశరూ
పామనుజేశమన్వయః॥ * * * * * ౬౫

వ్యా || నిజాగతి || నిజాపత్నీయాః ప్రకాశరూపాః స్ఫుటాకారాభాస్వ
రరూపాశ్చ - ఆశ్వాన్వారయంతీత్యశ్వవారాః ఆశ్వారోహః - స్ఫుటారవిం
దాంకితపాణిపంకజంపద్మరేఖాంకితహస్తం - అన్యత్ర పద్మహస్తం - జవనోజవ
శీలః * యుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్ - తేనాశ్వేన - అన్యత్ర తైరశ్వైర్వ్యాతీతి
తథోక్తం - మనుజాః మనోజాః తానరాదానశ్చ తేషామీశంతంనలంత్రిగ్రద్ధీ
ధితింసూర్యంమయూఖా ఇవ అన్వయః అన్వగచ్ఛ - యాతేలిట్ - యే
జాసాదేశః॥ * * * * * ౬౫

మూ || చలన్నలంకృత్యమహారయం హయం సవాహవా
హూచితవేషపేశలః । ప్రమోదనిష్పందతరాషీపక్షభిర్వ్య
లోకిల్ కైర్మరరాలయైగ్మలః॥ * * * ౬౬

వ్యా || చలన్నితి || వాహవాహూచితవేషపేశలః - అశ్వవాహూ
చితనైవధ్యచారుః॥ ౧ ॥ చారాదక్షేచపేశల ఇత్యమరః - సనలః మహారయంజ
నవం - హయం - అలంకృత్యచలక - స్వయంహయస్యభూషణీభూయగచ్ఛన్ని

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తకః)

౨౯

త్యధః - ప్రమోదేన నిష్పందతరాణి అత్యంతనిశ్చలాని అహింసాత్మకాని - ఏషాం
తైరనిమేషదృష్టిభిరిత్యధః - నగరాలయైర్నుగరనివాసిభిః - లోకైః జనైః
న్నలూకి - విస్తయమాషాభ్యాం విలూకిత ఇత్యధః - వృత్త్యనుప్రాసో
లంకారః॥ * * * * * ౬౬

మూ॥ క్షణాదధై పక్షణదాపతిప్రభః ప్రభంజనాధ్యేయజవే
నవాజినా । సహైవతాభిజనదృష్టివృష్టిభిర్బహిః పురో భూ
త్పురుహూతపారుషః॥ * * * * * ౬౭

వ్యా॥ క్షణాదితి * అథక్షణదాపతిప్రభః చంద్రదృశ్యతి పురు హూతపా
రుషః కింద్రపరాక్రమః ఏషవలః - ప్రభంజనాధ్యేయజవేన వాయు నాభ్యసస
యవగేన - తతోవృధికవేగేవేత్యధః - వాజినా అశ్వేనలక్షణాతాభిజనదృ
ష్టివృష్టిభిః దృష్టిపాతైస్సహ - జనైర్దృశ్యమాన ఏవేత్యధః - బహిః పురః
పురాద్బహిః - బహిస్త్రిభూత్ - పూర్వంపు రేదృష్టక్షణాంతరపవపురా
ద్బహిర్దృష్టాతివేగాతిశయోక్తిః॥ * * * * * ౬౮

మూ॥ తతః ప్రతీచ్ఛప్రహరేతి భాషిణీ పరస్పరం బ్లాసి తకల్యవ
ల్లవై । మృషామృధం పాదిజలేతుమాహలాన్నలస్యనాసీరగతే
చితేనతుః॥ * * * * * ౬౯

వ్యా॥ తతః తతః పురాద్బహిర్గమనానంతరం - ప్రతీచ్ఛగృహాణప్ర
హరజహీతి భాషిణీ భాషమాణే ఇత్యధః - పరస్పరమన్యోన్యోపరి ఉల్లాసి
తాని ప్రసారితాని కల్యపల్లవాని తోమరాగ్రాణియాభ్యాం తేతథోక్తైః॥ ౭॥ కల్యం
తుతోమరకత్యమరః - నలస్య - నాసీరగతే సేనాగ్రవతి ॥ ౭॥ సేనాముఖం
నాసీరమిత్యమరః - పాదిబలే తౌరంగికసైన్యే - కుతూహలాన్నలమృధం
మిథ్యాయుధం - యుగ్ధనాటకమిత్యధః - చితేనతుః చక్రతుః॥ * ౭౦

మూ॥ ప్రయాతుమస్తాకమియంకియత్పదం ధరాతదంభో
ధిరపిస్థలాయతామ్ | ఇతీవ హైర్నిజవేగదర్శితైః పయోధిరో
ధక్షమముత్థితంరజః॥ * * * * * ౭౧

వ్యా॥ ప్రయాతుమితి * ఇయంధరాభూః - సముద్రాతిరిక్తేతి భావః - ఆ
సోక్తం ప్రయాతుం ప్రస్థాతుం - కియత్పదం - గంతవ్యస్థానం ప్రకించిత్పర్యాప్తమి
८

తృధః - తత్తస్మాదంభోధిరపి - స్థలాయతాంస్థలవదాచరతు - భూరేవభవ
త్విత్తృధః * కతుఃకృత్సలోపశ్చేతికృత్ప్రత్యయః - ఇతివఇతిమత్సేన -
ఇతి నైషగమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యధాపానరుక్త్యాత్ - క్రియా
ణమిత్యేత్యై - నిజవగేనధర్మితైస్సంజాతదర్పైర్వాప్తైర్మలాత్వైః ప
యోధిరోధతుమంసముద్రచ్ఛాదనపర్యాప్తం - రజఃకృత్తం ఉజ్జాపితం - తథా
పాండ్రమితిభావః॥ * * * * * 29

మూ॥ హరేర్వదక్రామివదైకకేనఖంబదైశ్చతుర్భిః క్రమణే
పితస్యనః । త్రపాహరీణామితి నమితాననైర్మృతవర్తితైర్ధ
నభశ్చతక్రమైః॥ * * * * * 20

వ్యా॥ హరేరితి॥ యత్తమాకాశం - హరేరేకకేన ఏకాకినా * ఏకాదా
కేసిచ్ఛాసహాయ ఇతిచకారాత్కన్యత్యయః - పదాపాదేన॥ ని॥ పాదఃపదం
మృశ్చరణోస్త్రియామిత్యమరః * ఏదన్నిత్యాదినాపదాదేశః - అక్రామి అ
లంఘి - తస్యఖస్య - చతుర్భివదైః - క్రమణేలంఘనే - కృతేసత్వపీతిశేషః -
హరీణాంవాజినాం - విష్ణునాంశేతిగమ్యతే॥ ని॥ యమానిలేంద్రచంద్రార్క
విష్ణుసింహంశువాజిమ్ము । శుకాహికపిభేకేషుహరిర్నాకపితేత్రిప్విశ్వ మరః
నోస్తాకంప్రహాళితవేత్తృధః - గమ్యార్థత్వాదివశ్చబుద్ధ్యాప్రయోగః - అత
ఏవగమ్యోత్ప్రేయై - నమితానినమ్రీకృతాని - ఆననానియైస్తైః - హరిభిః - అర్థే
నభసికృతక్రమైఃకృతలంఘనైస్సద్భిః - న్యవర్తి - నివర్తితం - యదన్యేనపుం
సాలంఘనాప్రాయేనసాధితంతస్య గురూపాయేనకరణంసమానస్య లాఘవా
యభవేతిభావః - ఏతేనప్రుతగతిరుక్తాత్రగగనలంఘనస్యసంభవాదితి॥ 20॥

మూ॥ చమూచరాప్రస్యనృపస్యసాదినోజినోక్తిమ్మత్రాద్య
తయేవసైంధవాః । విహరదేశంతమవాప్యమండలీమకారయ
మ్భూతురంగమానపి॥ * * * * * 21

వ్యా॥ చమూచరాగితి॥ శస్యకృపస్య - చమూచరానేనాచరాః - చరే
భవ - సింధుదేశచవాప్రైస్సైంధవాః అశ్వాః॥ ని॥ హయసైంధవనప్రయత్న
హరః * తత్తత్తవఇత్యై - తత్సంబంధినోపి సైంధవాః * తస్యేదమిత్యై -
తేసాదినాశ్చసాదిన ఇత్యర్థః - జినోక్తిమత్రాద్యతయేవ - జైనదగ్గురక్రద్ధా
భుతయేవేత్యేత్యై * తద్ధార్చాన్మత్తిభ్యోణితిహాస్వగ్రియోచ్ఛ్వాప్రత్యయః॥

శంఖిహారదేశంసంహారభూమిం - సుగతాలయంచ || ౧ || విహారోభ్రమణే
స్కంధలీలాయాంసుగతాలయ ఇతివిశ్వః - అవాప్యతురంగమాకాభూరియ
హుశంమండలీమపిమండలాకారంచ - అకారయః - అపిశబ్దోవాప్తినముచ్చ
యార్థః - అన్యత్రమండలీమండలాసనమిత్యర్థః - చౌధాః స్వకర్తానుష్ఠానే
ప్రాయేణమండలాసనంకుర్వంతీతిప్రసిద్ధిః || * * * ౨౦

మూ || ద్విషద్భిరేవాస్యవిలంఘితాదిహోయభోభిరేవాభిర
కారిగోష్పదమ్ | ఇతీవధారామవధీర్యమండలీక్రియాక్రియామం
డితురంగమైశ్చలీ || * * * * * ౨౧

వ్యా || ద్విషద్భిరితి || అన్యనలస్యద్విషద్భిరేవ - పలాయమానైరితిభావః
దిహోలంఘితాః అన్యయభోభిరేవాభిఃగోఃపదంగోష్పదమకారి - గోష్పద
మాత్రోక్యతః * గోష్పదంసేవితాసేవిత ప్రమాణాథేసుడాగమపత్వయో
ర్నిపాతః - ఇతీవఇతిమత్వేవేత్యత్ప్రేయ - అన్యసాధారణంకర్తవ్యత్వా
యాభవేదితిభావః - తురంగమైశ్చరాంగతిం - జాతావేవచనం - పంచాసిధా
రాఇత్యర్థః || ౧ || ఆస్కందితంధారితకంరేచితంవల్లితంపుతం గతయోమూః
పంచధారా ఇత్యమరః - అవధీర్యానాచృత్యమండలీక్రియాక్రియాఅధాన్లు
తాయితమండలీః రణలక్ష్మ్యమండలగతైవేత్యర్థః - ధలీశ్చ త్రిమభూమిః *
జానపదేత్యాదినాప్యత్రిమార్దేజీవ - అమండిఅభూషి - మడిభూషణఇతిధా
తోణ్యంతాతగర్తణిలుక్ - ఇదిత్వాన్నమాగమః || * * * ౨౨

మూ || అచీకరచ్చారుహయేనయాభ్రమిర్నిజాతపత్రస్య
తలస్థలేనలః | సురుతిహమద్యాచినతాసుశిక్షతేచితస్యవాత్స
మయచక్రచంక్రమాః || * * * * * ౨౩

వ్యా || అచీకరదితి || నలః - చాగుయధాతధా - హయేనప్రయోజ్యకల్పా
నిజాతపత్రస్య - తలస్థలే - అధఃప్రదేశే || ౧ || అభస్యహమయారస్త్రీతల
మిత్యమరః - యాభ్రమీమండలగతిః - అచీకరత్కారితవాః - కరోతేహ
చక్ష - తాసుభ్రమీషువిపయే - మరుదద్యాపి - వాతానాంసమూహోవాత్మః
పాశాదిభ్యోయః - అత్రతద్భ్రకయోలక్ష్మ్యంతే - తన్నయాతప్రసూపాః
చక్రచంక్రమామండలగతిః - చితప్యవిస్తీర్ణ - నశిక్షతేకేనాభ్యస్యతేకిమి
త్యత్ప్రేయ - శిక్షితశ్చేత్తధాసోపిగతింకుర్వాదితిభావః - వాయోరస్యసం
వావితాగతీరచీకరదితిభావః || * * * * * ౨౪

మూ॥ ౩ వేశగత్వాసవిలాసకాననంతతఃక్షణాత్తోణివతిధృఢా
తీచ్ఛయా | ప్రవాళిరాగచ్ఛ రితంసుమృష్ట యాహరిఘ్నాన
చ్ఛాయమివాంభసాంనిధిమ్॥ * * * ౭౪

వ్యా॥ వివేశతి॥ తతః - సఃక్షోణివతిః - క్షణాత్ - గత్వా - ధృతిచ్ఛ
యాసంతోషకాంతయ - ప్రవాళిః పల్లవాః - అన్యత్రవిద్రుమాః॥ ౩॥ ప్ర
వాళో వల్లకిదంజే విద్రుమేనవవల్లవఇశ్యమరః - తేషాం రాగేశారుణ్యేన - ఘ
రితంకూపితం ఘనచ్ఛాయం సాంద్రానాతపంతన్యత్ర మేఘకాంతిం॥ ౩॥ ఛా
యాత్వనాతపేకాంతావితివిశ్వః - విలాసకాననంక్రీడావచనం - అన్యత్రపట
యోరభేదాత్ - విలాసకానాంబిలేశయానాం సర్పాణాం - అననంప్రాణనం
సుమృష్టయాన్వప్తుమిచ్ఛయాహరిఘ్నః - అంభసాంనిధిమభిమివవివేశ॥ ౭౪

మూ॥ వనాంతపర్యంతముపేత్యసస్పృహంక్రమేణతస్మిన్న
వతీర్ణదృక్పథే | న్యవతీకదృష్టి ప్రకరైఃపురరాకసామను ప్రజద్భం
ఘసమాజబంధుభి॥ * * * * * ౭౫

వ్యా॥ వనాంతేతి॥ అనుప్రజద్భంఘసమాజబంధుభిః స్పృహదనుగచ్ఛ
ద్భంఘసంఘనదృశై రిత్యధాః అతఏవోపమాలంకారః - పురరాకసాందృష్టి
ప్రకరైః దృష్టిసమూహైఃకత్యుభిః - వనాంతపర్యంతంకాననోపాంతపీఠాం
ఉదకపాంతపర్యంతంచేతిగమ్యతే॥ ౩॥ వనేసలికానవేగిత్యమరః - సస్పృ
హాపాభిహంసయథాతథా - ఉపేత్యగత్వాక్రమేణ - తస్మిన్సలే - అవతీర్ణా
దృక్పథేతిక్రాంతదృష్టివిషయేసతి - న్యవతీకవిశృత్తు - భావెలుజ్ - యథా
బంధుభిరేదకాన్ప్రియంపాంధమను ప్రజేదిత్యాగమాత్ ప్రవసంతమనుప్ర
జ్యనివత్య తేతద్విదిత్యధాః॥ * * * * * ౭౬

మూ॥ తతఃప్రసూనేచఫలేచమంజుశ్లేససమ్మళినాంగుళినా
జనాధిపః | నివేద్యమానంవనపాలపాణినావ్యలోకయల్లాన
సరామణీయకమ్॥ * * * * * ౭౭

వ్యా॥ తతఃతి॥ తతోవన ప్రవేశానంతరంసజనాధిపానలః - మంజు శ్లేష
నోజ్ఞే - ప్రసూనేపుష్పే - ఫలేచ - సమ్మళినానందశిక్షాససమ్మఖావస్థితవస్తుప్ర
కాశికేతియావత్ - యథాముఖసమ్మఖస్యదశకాన ఇతిఖప్రత్యయః - సాఅం
గుళిగ్రన్థితేన - వనపాలపాణినానివేద్యమానంఇదమిదమిశ్యంసుల్భౌపుష్ప

ఫలాదినిదేశాశేన ప్రవృత్తమానమిత్యర్థః - కాననరామణియకం * యోవధా
గ్గురూపోత్తమాద్వజీతివుజ్ ప్రత్యయః - వ్యలోకయదపశ్యదితిస్వభావోక్తిః ॥ ౭౬

మూ || ఫలానిపుష్పాణిః పల్లవేకరేపయోతిపాతాద్దత్తవా
తవేపితే | స్థితైస్సమాధాయమహద్వివార్థకాద్వనేతదాతివ్య
మరీషీశాఖిభిః || * * * * * ౭౭

వ్యా || ఫలానితి || పయోతిపాతేన - పక్షిపాతేన బాల్యాద్యపగమేనచ -
ఉద్గతేనోత్థితేనవాతేన వాయునా - వాతదోషేణచ వేపితేకంపితే || ౭ || ఖగ
బాల్యాదినోర్వయిత్యమరః - పల్లవపవకరణివ్యస్తహపకం - ఫలానిపుష్పా
ణిచ - సమాధాయనిధాయ - స్థితైః పద్మిభిః - వనేశాఖిర్వృక్షైః వేదశాఖా
భ్యాయితీర్ష || ౧ || శాఖావేదప్రభేదేచేతివైజయంతీ - తదాతివ్యంతస్యనల
స్య అతివ్యంతతిధ్యగ్ధంకర్త * అతిధ్యేవ్యతివ్య ప్రత్యయః - మహద్విజాంసా
గ్ధకాద్వద్ధసమాహృతప్రత్యవృద్ధమహద్విసంఘాదిత్యర్థః - శివభాగవతవత్స
మాసః || ౨ || వృద్ధసంఘేతువార్ధకమిత్యమరః * వృద్ధాచ్చేతివక్తవ్యమితిస
మాహాభృతృప్తప్రత్యయః - అమరీషీమరీషీతం అభ్యస్తం - అన్యధాకథమిదమా
చరితమితిభావః - కర్తృణిలుక్ - ఉత్ప్రేక్షేయం - సాచవ్యంజకాప్రయోగాద్ద
మ్యా - పూర్వోక్తరూపకశ్లేషాభ్యాముద్ధాపితాచేతిసంకరః || * ౭౮

మూ || వినిద్రవత్రాళిగతాళితైతవాన్మృగాంకమాదామణీ
వర్జనాశ్చితమ్ | దధానమాశాసుచరిష్ణుదుర్వశస్సకౌతుకేతతద
దర్శకైతకమ్ || * * * * * ౭౯

వ్యా || వినిద్రతి || వినిద్రవత్రాళిగతాళితైతవాన్మృగాంకమాదామణీ
మిషాత్ - మృగాంకమాదామణేరీవ్వరస్య - కర్తుః - వర్జనేనపరిహరేణ అర్జి
తంసంపాదితం || స్లో || సకేతక్యాసదాశివమితినిషేధాదితిభావః - అశాసు -
చరిష్ణునంచరణిలం * అలంకృత్యాదినాచరతేరిష్ణుచ్ఛప్రత్యయః - దుర్వశః
అపకీర్తి - దధానంకైతకంకైతకీకుసుమం - తత్రవనే - సనలః - కౌతుకీనకా -
దదర్శ - ఆర్ష - న్యమహాపురుషబహిష్కారోదుష్కీర్తికరణితిభావః - అత్ర
అళితైతనాదిత్యతిత్వాపహ్నావేనకేషుదుగ్ధశస్త్రాగోపారవహ్నావాలంక
రి || స్లో || విషేష్యనిషయంసామ్యగన్ధానోపేక్షాపహ్నానితలక్షణాత్ || ౮౦

మూ॥ వియోగభాజాహృదికంటకైః కటుర్నిధియ్యసేకన్జి
శరఃస్తరేణయత్ । తతోదురాక్షరతయాతదంతకృద్విగీయసే
మన్తధదేహదాహినా ॥ * * * * ౭౯

వ్యా॥ అధఃప్రిభిః కైతకౌపాలంభమాహ ॥ వియోగేతి ॥ గేహేకైతక -
యద్యస్తాత్ - త్వం . స్తరేణవియోగభాజాంహృది - కంటకైః నిజీష్ణైః మయ
వైః - కటుస్త్రీష్ట్యః - కైతకవిశేషణస్యాపికణిశరతస్యవిశేషణవివక్షయాపుం
లిగంబైః - కింతుదైశ్వవిశేషణస్యవిధేయవిశేషణత్వంక్లిప్తం - కణిశ
పూణి - ప్రతిలోమశల్యం - తద్వాకశరఃకణిశరస్సక - నిధియ్యసే - కం
టకకరోరకైతకస్య కణిశరత్వ రూపణాద్రూపకాలంకారః - తతఃకణిశర
త్వాదేవ - దురాక్షరతయా - తదంతకృత్రేహంవియోగిసాంమారకంఫల్ -
మన్తధదేహదాహినాస్తరహరేణ - విగీయసేవిగహ్యకసే - ద్వేష్యవద్వే
ష్యోపకరణమపిఅసహ్యమేవ తదపిహింసంచేతి - మువక్తవ్యమితిభావః - అ
త్రైశ్వరకర్తృకస్యతతకీవిగాహనస్య తద్గతవియోగిహింసప్రతాపాతుకత్వో
త్ప్రేక్షణాద్దేహాద్దేహై - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాపాచోక్తరూపకౌ
ణ్ణాపితేతిసంకరః॥ * * * * ౮౦

మూ॥ త్వదగ్రసూచీసచివస్స కామి నోర్తనోభవస్సీవ్యతిదు
ర్యశఃపటౌ । స్ఫుటంచపత్రైకరపత్రమూరిభిః వియోగిహృ
ద్దారుణిదారణాయతే ॥ * * * * ౮౦

వ్యా॥ త్వదగ్రసూచీ ॥ తపత్రగ్రాణ్యైవ - సూచ్యః సచినాస్సహకారిణో
యస్యసతతోక్తః సఃప్రసిద్ధః - మనోభవః - కామినీచకామీచకామినౌతయోః
పుమాన్ప్రియేత్యేకశేషః - దుర్యశసీ - ఆధీరావిత్వపకీర్తివ - పటావితిరూ
పకం - సీవ్యతికంటకస్యాతంతరోత్పత్త్యధః - కించేతిచాధః - కరపత్రమూరి
భిః క్రకచాకారైః ॥ ౮౧ ॥ క్రకచోస్త్రీకరపత్రమిశ్యమరః - పత్రైః - వియోగినాం -
హృద్వేషదారుణి - దారయతీతి దారణివిదారకః ఫేత్తా - సజ్జనాచరతీతి దార
ణాయతే * కర్తుశ్యజ్ - సలోపశ్చేతికృజంతాల్లట్ - దారణాయత ఇత్యవ
మాసాచహృద్దారుణీతిరూపకానుప్రాణితేతిసంకరః॥ * * * * ౮౦

మూ || ధనుర్మధుస్విర్మరొతిభీమహరంపరాగైశ్చవధూ
లిహస్తయః | ప్రసూనధన్వాశరసాత్కరోతిమామితి శ్రుధా
శ్రుశ్యతతనకైశకమ్ || * * * * * ౮౧

వ్యా || ధనురితి || హైకైతక - ప్రసూనంధన్వశనుశ్య స్వేతిప్రసూనధన్వా
ష్టచావః - వాసంజ్ఞాయామిత్యనజా దేశః - అతిపవధనుః - మధునామకరంజే
న స్విర్మకరః - అద్రాపాణిస్సుక - తవపరాగైశరజాభిః - ధూళిహస్తయోపునః
పునఃధూర్మధుస్వితహస్తమాత్మానంతుర్వక్ - అన్యథాధనుస్సంసనాదితి
భావః - తత్కరోతి - తిజ్యంతాల్లటశ్చత్రాదేశః - అతిభిమజావరంఅశ్యంతదను
యంత్యాసక్తం - మాం - శరసాచ్ఛరాధీనంకరోతి * తదధీనవచన ఇతిసాచిప్ర
త్యయః - అన్యథాప్రస్తచాపస్సుకమాంకింతుర్వా దితిభావః - ఇతిత్థింస్త్వోక్త
యోక్తరీత్యా - తేపరాజ్ఞా - శ్రుధా - కైతకం - ఆశ్రుశ్యతతపరాధోద్ధాటనేన
అఘోష్యతేత్యథః || * * * * * ౮౨

మూ || విదర్భసుభూస్తనతుంకతాప్రయేషుహని వాపశ్యద
లంతపస్యతః | ఫలానిధూమస్యధయానకోముఖానదాడిమే
దోహదధూపినిద్రుమే || * * * * * ౮౩

వ్యా || విదర్భేతి || పనలః || ౧ || తరుగుల్లలతాదీనామకాతేనుకల్తైః స్వ
తం ! పుష్పద్యుత్పాదకంద్రన్యందోహదంస్వాత్తుతత్కాయేతి శబ్దాణాతే
దోహదంచాసాధూపశ్చ - తదుక్తం || బ్లో || మేషుమిషుమిషుసంసేస్తతే
మిషధూపనమ్ | స్థేయానయంప్రయోగైహిదాడిమిఫలవృద్ధయే || మత్స్యా
జ్యుష్ఠఫలాతేవైమాంసైరాజావికౌద్భవైః | తేపితాధూపితాసూతేఫలం
తాళిపదాడిమే || అవిశ్వాధేనసంసితాధూపితాతస్యలోమభిః | ఫలానిదాడిమీ
సూతేసుబహుపృథూనిచేతి - తద్వతి - దాడిమేద్రుమే - ఫలాని - విదర్భసు
భూవోదమయంత్యాః - స్తనయోర్యాతుంకతా - తదాప్రయేతత్ప్రాప్రయే - తా
ద్యగౌన్నశ్యలాభాయేత్యథః - అలపత్యంతంతపస్యతస్తపశ్చరతః || సూ || క
షాణోరోమంధతపోభ్యావతీచరోరితికృచ్చ్యత్యయేతపసః పరస్తైపదంచే
తి - పరస్తైపదం - ధూమస్యదోహదధూమస్య ధయం తీతి ధయా
పాతవో * అత్రాతపోపసగః ఇతిపసగః గ్రహణానమవృత్తినత్వాఘ్నే
త్యాదినాఅనుపస్మప్తాయాఅపిధేటశ్చప్రశ్నయఇతిగతిః - అతేషుకానికాకేచ

నువసగః ఇతి నానువత యంతీతి - అహోముఖాః - ఘటానివ - అపశ్యదిత్యు
త్యేయ - ఫలాధిః నడగ్రంతపస్యంతీతిభావః॥ * * * ౮౨

మూ॥ వియోగినీ మైతతదాడిమీమసాప్రియ స్తృతే స్పృష్ట
మదీతకంటకామ్ । ఫలస్తనస్థానవిదీర్ఘరాగిహృద్విశచ్చుకాస్య
స్మరకింశుకాశుగామ్॥ * * * ౮౩

వ్యా॥ వియోగినీమితి॥ అసౌనలః - ప్రియస్తృతేదయతస్మరణాత్ స్ప
ష్టంవ్యక్తం - ఉదీతేతి - ఇహగతావితికతః రిక్తః - ఉదీతాః ఉద్గతాః - కంటకాః -
స్వావయవసూచయ ఏవ - కంటకారోమాంచాయస్యాస్తామితిశ్చి పరూపకం॥
౯॥ వేణోద్రుమాంగేరోమాంచేయుద్రశత్రోచకంటక ఇతివైజయంతీ - ఫలా
వ్యవస్తవ - తావేవస్థానం - తత్రవిదీణః రాగోస్యా సీతిరాగిరక్తవణమను
రక్తంచ - యతస్సన్మృది - విశదీభజభక్షణాయాంత్యత్రవిశత్ - శుకాస్యంశు
కతుండమేవ - స్మరస - కింశుకంపలాశకుట్టలమేవ - ఆశుగౌభానోయ
స్యాస్తాందాడిమీమేవ - వియోగినీంవిరహిణీం - వితత అపశ్యత్ - రూపకా
లంకారః - వివక్షీ - తద్యోగినీమితిచగమ్యతే॥ * * * ౯౩

మూ॥ స్తరాగ్ధచంద్రేషునిభేక్రశీయసాంస్ఫుటంపలాశైర్ధ్వ
జహంపలాశనాత్ । సప్యంతమాలోకతఖండమన్విశంవియో
గిహృత్ఖండినికాలఖండమ్॥ * * * ౯౪

వ్యా॥ స్తరేతి॥ సనలః - స్మరస్య - యోధాచంద్రః అధాచంద్రాకారః
ఇముతస్నిభేతత్సదృశే - నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవిగ్రహః - అతపవాహమ
రః॥ ౯॥ స్మరుత్తరపదేత్వమీ - నిభసంకాశనికాశప్రతీకాశోపమాదయఇతి - వి
యోగిసాంహృత్ఖండినిహృదయభేషి - క్రశీయసాంస్యతరణాం - అధ్వజహ
మధ్వగామినాం - పలాశసాన్తాంసభక్షణాద్ధేహోః - పలాశే - పలమశ్శాతీతి
పుష్పత్వాపలాశసంజ్ఞాభాజ - కింశుకకలికాయామిత్యథః - అన్వితంసరి
దప్తం - స్ఫుటం - పుంతంత్రసవబంధనం - తదేవకాలఖండంయక్యథేషమితివ్య
న్తరూపకం - ఆలోకతలలోకితవా॥ ౯॥ కాలఖండంయక్యతీతుసమేత్యశ్వమరః -
తచ్ఛ - దక్షిణపార్శ్వసకృష్టవణమాంసవిశేషః॥ * * * ౯౫

మూ॥ నవాలతాగంధవహేనమంబితాకరంబితాంగీమకరం
దశీకరైః । దృశాన్మపేణస్థితభోభికుట్టలాదరాదరాభ్యాందర
కంపిణీపపే॥ * * * ౯౬

వ్యా || న వేతి || గంధవ మేనవాయునా - చుంబితాస్పృహ - అన్యత్ర అ
 నులిప్తేన పుంసామీతా - మరీచరంధ్రశీకరైః పుష్పరసకణైః - కంబితాంగీవ్యామి
 శ్రితహనా - అన్యత్రోన్నీర్నాంగీతిచగమ్యతే - స్త్రీతపోభినవిరాసరమ్యాః - కుట్ట
 లాముకుళాయస్యాస్మా - మంరహాసహనోహరదంతముకుళాచగచ్ఛతే - ద
 రకంఢీవాయుస్పర్శాదీప్తతాంసాసాత్వికవేపధుమతీచ - నవాలతావల్లీ - శ
 త్పద్యశీకాంతాచగమ్యతే - నృపేణ - కర్తా - నృశా - కరణేన - దరాదరా
 భ్యాంభయత్కష్టాభ్యాం - ఉపలక్ష్మితేన సతా - పపేవేతా - గాఢందృష్టేన
 ధృఢ - ఉద్దీపకత్వాద్దరః - ప్రియాసాదృశ్యాదాదరశ్చ || ౧ || దర్శాన్ప్రీతంభీగతై
 స్సల్పాగ్రేత్యన్యమితివైజయంతీ - అప్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత
 నాయికాప్రతితేన సమాసోక్తిగలంకారః || ౪ || విశేషణానాంతోవ్యేనయత్రచ
 స్తుతవణానాత్ | అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేనాసమాసోక్తిప్రతిపత్తికణాత్ ||

మూ || విచిన్వతీవాంఘ్రపతంగహింసనైరపుణ్య కర్మాణ్యలి

కన్జలచ్చలాత్ | వృలోకయచ్చంపక కౌరకావలీస్సశంబరా

రెప్పగిదిపికాదన || * * * * *

వ్యా || విచిన్వతీరితి || పంచానంగచ్ఛంతినిశ్చ్యమితిపాంధూనిశ్చ్యపథికాః *
 పకోణ నిత్యమితిప్రత్యయః - పంధాదేశశ్చ - తయేవవలంకాపక్షిణాని *
 పతంగపక్షిసూర్యయోరిత్యుచరః - తేషాం - హింసనైర్వధైః - అపుణ్యకర్మ
 ణి - అభయకన్జలారవేత్త్యపమితసమాసః - తేషాంచ్చలాదిత్యపహ్నాచాలం
 కారః - విచిన్వతీస్సంగృహ్యతేహింసాపాపకారిణీరిత్యర్థః - చంపక కౌరకా
 లీ - శంబరాశ్చరస్య - బలిదీపికాపూజాదీపికా ఇవేత్యుత్పేక్షా - సన
 వృలోకయత్ || * * * * *

మూ || అమన్యతాసాకుసుమేషుగర్భజం పరాగమంధంక

ణంవియోగినామ్ | స్మరేణముక్తేషుపురాపురారయేతన్

బస్తేవశరేషుసంగతమ్ || * * * * *

వ్యా || అమన్యతేతి * అసౌనలః - కుసుమాన్యేవ - ఇషహకామ

తేషాం - గర్భాంగర్భజాతం - వియోగినామితికమణిషష్ఠీ - అనందాఅం

క్రియ - తెతనైత్యంధంకరణం * ఆఢ్యమథగేత్యాదినాచ్యవ్యరేఖ్యున్వృత్తి

యః - అనుర్విచిత్యాదినాముమాగమః - శంపరాగం - పురాపూర్వం - పు

రాదయేపురసారాయ - స్మరేణముక్తేషువేదే - సంగతంసంసక్తంతస్య పు

౩౮ (నైషధకావ్యేసవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః.)

హారేరంగేయద్భుతతదివామన్యతేత్యత్యేషీతవానిత్యథః - పురాపురార
యేముక్తాస్తపనైతేపురోతిఃనకుసుమేషవ ఇత్యభిమానః - అన్యధాయేషాం
తదంగభస్మసంసౌత్ప్యేక్షానుజ్ఞానాదితి॥ * * * ౮౭

మూ॥ పికాద్వనేశ్యజ్జతిభృంగహుంకృతైదశాముదంచ
త్కరుణంవియోగినామ్॥ అనాథయానూనకరప్రసారిణీందద

గ్నదూనస్థలపద్మినింనలః॥ * * * ౮౮

వ్యా॥ పికాదితి॥ వనేశ్రోతరి - పికాద్వత్తుస్సుకాశాత్ - భృంగహుంకృ
తైః - వియోగినాందశాం అభిహుంకారకృతాంచురవస్థామిత్యథః - ఉదం
చత్కరుణంవికసద్వృక్షవిశేషం - ఉద్యత్కృపంచయధాతధాత్యన్వేషిసతి॥
౯॥ కరుణస్తురసేవృక్షేకృపాయాంకరుణామతేతివత్స - అనాథయాశ్రోతు
మనిచ్ఛయాసూనంప్రసూనమేవ - కరంప్రసారయతీతితథోక్తాంఅనిష్టకధాంక
రేణవారయంతీమివస్థితామిత్యర్థః - నూనకరేతిరూపకాను ప్రాణితాగమ్యో
త్ప్యేక్షేయం - స్థలపద్మినిం - నలః - దూనఃపరితప్తస్థా * దూయతేకతకరి
క్తః - ల్వాదిభ్యశ్చైతినిష్ఠానశ్చం - దదర్శ॥ * * * ౯౯

మూ॥ రసాలసాలస్సమదృశ్యతామునాస్ఫురద్విరేఖారవ

రోషహుంకృతీః॥ సమీరలోలైర్దుకుతైర్వియోగినేజనాయ

దిభ్రన్నివతర్జనాభయమ్॥ * * * ౧౦౦

వ్యా॥ రసాలేతి॥ అమునానలేనస్ఫురద్విరేఖారవఃభ్రమరయుంకారవి
రోషేణయాహుంకృంతిర్దుంకారస్సాయస్వసః సమీరలోలైర్వాయువ
యకుతైరంగులిభిరేవేతిభావః - వియోగినేజనాయ - తర్జనాభయం - ది
భ్రమిచ్ఛన్నివస్థితః * దదాతేస్సన్వృత్యయః - సనిమీమేత్వాదినా ఇ
అశ్రలోపోభ్యాసన్వేత్యభ్యాసలోపః - సస్యార్థధాతుక ఇతిసకార
రః - రసాలసాలశ్చుతవృక్షసమదృశ్యతసమ్యగ్గృప్తః ద్విరేఖేత్వా
కొత్తాపీతేయంతజానాభయజననోత్ప్యేక్షేతిసంకరః॥ ౧౦౧

మూ॥ దినేదినేన్వంతనురేధిరేధికంపునఃపునమూర్ఛచమృ

త్యచ్యుచ్ఛచ॥ ఇతివపాంధంశపతఃఫికాద్విజ్ఞానభేదమై

షేష్టసలోహితేక్షణా॥ * * * ౧౦౨

వ్యా॥ దినేదినఇతి॥ రేధితిహీనసంబోధనే - రే - త్వందినెదిన - అధికం

తనురేధిక్వభోభవ * అస్తేర్లోటిసివ - హుజల్బ్య హాథిరితిధిత్వంఘ్నసో
రేధావభ్యాసలోపశ్చేత్యైత్వం - శ్మసోగల్లోప కృత్యకారలోపః - పునఃపున
మూర్ఛచ - మృత్యుంమరణం - ఋచ్చచేతి - పాంథంనిత్యవధికం - శవతశ్చ
పమానానివస్థితానిత్యత్యైయై - లోహి లక్షణాకార క్తృప్రీతి - ఘత్రస్వభా
వతః - అన్యత్రరోషాచ్యేతిద్రష్టవ్యం - పికాద్విజా - క్షోకిలా - పక్షిణో
బ్రాహ్మణాంశ్చ - సనలః - సఖేదం - విశీష్ట - స్వస్యాప్య క్తశంకయేతిభావః॥

మూ || అభిస్రజాకుట్టలముచ్చ శేఖరంనిపేయచాంపేయమ

ధీరయాదృశా । సదూమ కేతుంవివదేవియోగినాముదీతమా

శంకితవానశంకత॥ * * * * *

వ్యా || అభిస్రజేతి॥ అభిస్రజాభ్యమరవజ్ఞాన్య - ఉచ్చ శేఖరంఉన్నతశి
రోభూషణం - అభిమలినాంఽమిత్యుభయః॥ ౧॥ శిఖాప్రాప్తీదశేఖరావిత్వమ
రః - చాంపేయంచంపకవికారంకుట్టలం॥ ౧॥ అధచాంపేయశ్చంపకౌ
సేమపుష్పక ఇత్యమరః - నన్వయక్రమిదం॥ ౧॥ నపక్ష్యధోగండఫలీమజ
ఘృదిత్యాదా ఆలీనాంచంపకస్పర్శభావప్రసిద్ధిరితిచేన్న - స్పృశంత్యేవకిం
తుస్పృష్టప్రమీయంతేతావతై వస్పృశాభావ ప్రసిద్ధిరితిచిత్తీర్తితహరిహరి
రః - అధవాచాంపేయంగాకేసరం॥ ౧॥ చాంపేయఃకేసరోనాగకేసరః
కాంచానాహ్వయఇత్యమరః - అధీరయాదృశానిపేయవిక్లబద్ధప్ర్యాగాధందృ
ప్ర్యాకరంకితవాకించదిన్తముత్ప్రేక్షితవా - సనలః॥ ౧॥ అనిష్టాభ్యా
గమాత్ప్రేక్షయంతంకామాచక్షుతేబుధా ఇతిలక్షణాత్ - వియోగినాంవివ
ఉదీతంఉదీతంచూమకేతుం - అశంకత - అతర్కయదిత్యత్ప్రేక్షయంతారః

మూ || గళత్పరాగంభ్య మిభంగిభివతత్ప్రసక్తవృంగావళి

నాగకేసరమ్ । సమారణాచచిఘ్నమణస్థలజ్జ్వలతరణం

శాణమివవ్యలోకయత్॥ * * * * *

వ్యా || గళదితి॥ సనలః - గళత్పరాగంభ్య దజస్కంభ్యమిభంగిభిభ్య
మణప్రకారైః - ఉపలక్ష్మితం - వతద్భృశ్యత్ - ప్రసక్తవృంగావళిసంసక్తా
కులం - నాగకేసరంకుసుమవిశేషం - మారణాచచిఘ్నమణస్థలజ్జ్వలతరణం
తంతజ్జ్వలంతశ్చ కణాఃస్ఫులింగాః - యస్యతం - శాణంనికషోపలమివేత్య
త్ప్రేక్షయంత్యలోకయత్॥ ౧॥ శాణంస్థునికషంకపత్తయమరః॥ * * *

మూ || తదంగముదిశ్య సుగంధిసాతుకాశ్శిరీముఖాల్లింగను

మాద్గుణస్త్వశః | స్వచాపదుర్నిగతమాగణభ్రమాత్తర
స్వనంతరీరివలోక్యలజ్జితః || * * * * * ౯౩

వ్యా || తదంగమితి || సుగంధిసాతుకాశ్శిరీముఖాల్లింగను || గంధస్మేదిత్యాదిగా
సమాసాంతిభికారః - తదంగంతస్యనలస్య అంగముదిశ్యలక్ష్మీకృత్యగుణోగం
ధామిః - హృషీచ || ౧ || గుణస్త్వాపైత్తిశద్వాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యమంతుషిన్వతి
వేదయంతీ - తత్స్వప్నతమృతాత్ || సూ || స్పృహనుదకేన్ద్రి - కుసుమా
గరూడానాత్మాతుకాః ధావంతిః * లవవతైత్వాచనాడోజ్ఞప్రత్యయః - స్వనం
తిశిలీముఖాభిరళిపక్షై రాబ్రుపక్షైశ్చఅవలోక్య - స్తరః - స్వచాపాత్పై
స్పృహనుగణతావిమమగణతాయేమాగ్గణాబాణాః - తద్భ్రమాద్భ్రమా
జ్జిహ్వభవత్ - మానమితికేషః - మనిగణతేవవోహ్యధికంస్వనంతిత్రిప్రి
ధి అతస్వపచ్చిరీముఖేషుచ్యుతమాగణభ్రమాద్భ్రమాంతిమదిలంకారః -
గుచరీలీముఖేల్లసాను ప్రాణితః - తదుద్ధాపతాచేయిలస్తరస్యలజ్జితత్వో
త్ప్రేయ్యేనయారంగాంగిభావేనసంరః || * * * * * ౯౩

మూ || మరుల్లసత్పల్లవకంటకైఃకుశంపముచ్చరచ్చండనసా

నసాగజయ | సచారనారీకుచసందితోపమందదర్శమాలురభ

లంపచెళుచమ్ || * * * * * ౯౪

వ్యా || మరుదితి || మరుతాలసప్తస్థినానాంచలకృసలయానాం - కంట

కంటకైశ్చరయతైః - కుతం - అచ్యుత్ర - లనన్ద్రినన్ద్రిక్షుశమితిగత్యతే

చచ్చురీశఃప్రసర్వర - చందనసారిస్యేషసౌభంయస్యతత్ - అతవష

చిరుచేనవేన్నా సవేన సందితోపమంసంపాదితసాచ్చిశ్యమిత్యుపమా

|| ౧ || చారస్త్రగణికావేశ్యేష్యమరః - కుశాంగనాయనమక్షతాద్యసౌ

గ్ధాగ్రవిశేషణం - వచేలిమంస్వతఃనక్వం * కర్తకర్తరీశలిమడపం

స్సమితివదే కేళిమచప్రత్యయః - మాలూరభలంబిన్ద్రిసలం || ౧ || విత్వేషా

త్వతే గామాలూరశ్రేణలావపేష్యమరః సనలోదదర్శ || * * * * * ౯౪

మూ || యువన్ద్విగూనితైఃపిమజ్జనోపతప్రమానశూచ్యేత

గోపవన్ద్విగోపగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చ

గోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చ

గోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చగోమగోపశ్చ

వ్యా || యువద్వయీతి || యువాచ యువతిశ్చ తయోర్భూనోద్వయీమి
 మనం - తస్యాశ్చిత్తయోగముః - మజ్జనై - ణ్యంతాల్ల్యుత్ - ఉచితైశ్చ
 మైః - ప్రసూనైపుష్ప బాణైః శూన్యేతరద శూన్యం పూర్ణం గర్భాగ్రహారం
 స్యతం - పాటలాయాపాటలపుష్ప - సై బంకుసుమగుచ్ఛం - చయాం
 యాభయమూఢయాధియాచయజ్వభ్రాంత్యైత్యర్థః - స్తురేషు ధీశ్శక్యకా
 మతూణీశ్చ త్య - తథా విభ్రమ్యైత్యర్థః - అతపవ - భయాత్ప్రకంపితః చంద
 పే - అత్ర సాటల స్తబకేమదన తూణీరభ్రమాద్యాగ్రంతిమదలంకారః || శ్లో ||
 కవిసన్నతసాదృశ్యాన్విషయేఽహితాత్మని | ఆరోప్యమాణానుభవోయత్ర స
 భ్రాంతిమాన్తత ఇతిలక్షణాత్ || * * * * *

మూ || ముని ద్రుమః కోరకితశ్శితిద్యుతిర్వ వేమునామనృతసం
 హికానుతః | తమిప్రపక్షత్ప్ర టకుటభక్షితంక లౌకలాపంకిల
 వైధవంవమః || * * * * *

వ్యా || మునిద్రుమితి || అమునానలేన - వనే - కోరకితస్సంజాతశో
 రకః శితిద్యుతిః ప్రతేషుప్తస్థాచ్ఛవిః - మునిద్రుమః అగస్త్యపుత్రః - తమిప్రపక్షే
 త్ప్రటకుటేనాపేనక్షయవ్యాజేన - భక్షితం - అభక్షితత్వేన తాతక్షయఇతిభావః -
 అత్రకుటశబ్దేనక్షయాపహ్నవేనభక్షణారోపాదవహ్ననభేదః - వైధవం
 చాంద్రమసం || ౧ || విధుస్సృధాంశుశ్శుభ్రాంశుః త్యమరః - కలౌకలాపంక
 లౌకసముహం - వమః ఉద్గిరక్షసింహికాయాస్సుతోరాహుః - అచనృతకిల -
 అత్ర కోరకితశితిద్యుతిత్యాభ్యాం మునిద్రుమస్యేందుకలాకలాపవమనవిస్త
 రాహుశ్చోష్ణేగ్రయసాచోక్తాపహ్నవోష్ణాపితేతిసంకరః || * * ౧౬

మూ || పురోహరాక్షి ప్రతుషారపాండరచ్చదాపుతేర్విరుధిబ
 ద్దవిభ్రమాః | మిశన్మిమీలంవిదధుర్వి లాకితానభస్వతస్తంకు
 సుమేషుకేళయః || * * * * *

వ్యా || పురగితి || పురోగ్రహ తాన్లు డిత్యాక్షిప్రాకృప్తా - తుషారేణహి
 సేన - పాండరాణాం ఛదానాంపత్రాణాం - తుషారవత్పాండరస్య - ఛదస్యా
 చ్చాదకస్యనస్త్రస్యచ - ఆపుతిః ఆవరణం - యేన తస్యనభస్వతేవాయోః - వీ
 గుధిలతాయాం - బద్ధాఅనుబద్ధావిభ్రమాభ్రమణానీలీశ్చయానుతాః - కు
 సుమేషువిషయే - కేళయశ్రీడా? కుసుమేషుకేళయః కామశ్రీడాశ్చ - విలో
 కితాస్సత్యః - తంసలం - మిశంతీసజ్జతీ - నిమిలామీలనంచయస్యతం - విద

భుః - నిమిలితాక్షంచక్రరిత్యధః - విరహితా ముద్దీపకదర్శనస్యదుస్సహ
దుఃఖ హేతుత్వాదన్యత్ర॥ బ్లో॥ నైషే తార్కంసనగ్నాంస్త్రీంసంచసంసక్తమై
భునమితినిషేధాదితిభావః - అత్రవస్తుతఃనభస్వద్విశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తు
తకాముకవిరహప్రతితేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * ౯౬

మూ॥ గతాయదుత్సంగతలేవిశాలతాంద్రమాశ్నిరోభిఃఫల
గౌరవేణతాం॥ కథంసదాత్రీమతిమాత్రనామితైర్మందమా
నానభినందతిస్తతా॥ * * * ౯౭

వ్యా॥ గతాశతి॥ ద్రుమాఃస్యాధాత్ర్యాః - ఉత్సంగతలే ఉపరిదేశే
చ - విశాలతాంవృద్ధింగతాః - తాంధ్రాత్రింభువంమాతరంచక్షమాతరంచా॥ ని
ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమత్యుపమాత్పప్లివ్యమరః * కర్తజీష్టగ్రన్ధితివోద
ధాతేర్వాష్ట్రస్సృత్యయః - ఫల గౌరవేణసుకృతాతితయేనఫలభరేజచ -
హేతునా - అతిమాత్రంనామితైఃప్రవీక్యతైః * నమేర్నిత్యవికల్పాద్ధృస్వా
భావః - శిరోభిరగ్రైర్ముత్రమాంగైశ్చ - వందమానాఃస్పృశతోభివాదయ
మానాంశ్చతాప్రకృతాః - అతపవయచ్ఛృణోనపేయ - సనలజ్జధంగాభినం
దతిస్తతాభినందైవేత్యధః - పృథ్వీణాంక్షేత్రానురూపఫలసంపత్తిం - అవ
త్యానాంమాతృభక్తించక్షానామనాభినందతితిభావః - అత్రాపివిశేషణసా
మర్థ్యాత్పుత్రప్రతితేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * ౯౮

మూ॥ నృపాయతస్సైహమితంవనానిలైస్సుధీకృతంపుష్పర
సైరహర్షహః॥ వినిమితంతైతకరేణుభిస్సతంవియోగినదత్త
నకౌముదీముదః॥ * * * ౯౯

వ్యా॥ అత్రాతవస్యచంద్రికాత్వరూపణాయతద్ధర్మాన్సంపాదయతి॥ నృ
పాయేతి॥ వనానిలైఃఉద్యానవనవాతైః - హిమంశీతలంకృతంహిమితం - తత్త
రోత్తితిన్యంతాత్కర్తృణీకైః - పుష్పరసైఃవనవాతానీతైఃమకరందైః - సుధీకృ
తం అమృతీకృతం - తథాకైతకరేణుభిః - సితంవినిమితంశుభ్రీకృతం - అ
సేన్మాచుహఃతేజఃఅరూఢహఃఅతపః * లోసుపేతిరేఫాదేశః - తదేవకౌముదీ
తివ్యస్తరూపకం - వియోగినేతస్సైన్యపాయ - ముదః ప్రమోదానాదత్తనద
త్తవతి ప్రత్యుత్పన్నైవకైవాభూదితిభావః॥ * * * ౧౦౦

మూ॥ వియోగభాజోపిన్యవస్య వశ్యతాతదేవసాక్షాదమృతాంశుమాననమ్ । పికేనరోమారుణచక్షుషాముహుళహూరుతాహూయతచంద్రవైరిణీ॥ * * * ౧౦౦

వ్యా॥ వియోగభాజఇతి॥ వియోగభాజోపివియోగినోపిన్యవస్య - తదాననమేవ - సాక్షాదమృతాంశుప్రత్యక్షచంద్రం - వశ్యతా అత ఏవరోమాదద్యాపిచంద్రతాంసజహాతితీక్రూధాదివ అరుణచక్షుషాపికేన - చంద్రవైరిణీ కుహూః నిజాలావపీకహూర్నప్రచంద్రామావాస్యేతిశ్చిప్తయావకం॥౨॥ కుహూసాన్యోక్తికాలావనప్తేందుకళయోరపేతివిశ్వః - ముహూరా హూయతోతలహూతాకిమిత్వశ్చేక్షా - పూర్వోక్తకూపకసాపేక్షితేతిసంకరః - ఆననచంద్రస్యేయమేవకుహూరాహ్వాయనీయాఅస్యా ఏవతతాంతిహారిశ్చ సంభవాదితిభావః॥ * * * * * ౧౦౦

మూ॥ అశోకమర్ధాన్వితనామతాకయాగతాశరణ్యం గృహశోచినోధన్వగాః । అమన్యతావంతమివైషవల్లవైఃప్రదిప్తకామజ్వలదస్త్రజాలకమ్॥ * * * ౧౦౧

వ్యా॥ అశోకమితి॥ ఏషనలః - పల్లవైః - ప్రదిప్తా ప్రతిగృహీతానిసంఘన్నానికామజ్వలదస్త్రాణితద్రూపాణిజాలకానిక్షౌరకాః బాలముకుళగుచ్ఛాయేనతం - పల్లవసంఘన్నజాలకయావకామాస్త్ర మిత్వధాః - అన్యధాతద్దర్శనాదేవతేమిదేరన్నితిభావః - అశోకంఅశమియాధాన్వితనామతానాస్తి శోకాయస్త్రిత్వన్వధాసంజ్ఞతా - తత్రాతయాచారయా - అస్మానవ్యభోకాకరవిప్రతీత్యభిలాషేణ - శరణేసాధుసమథాంతరణ్యం - మత్వేతిశేషః॥ ౧॥ శరణంరక్షణేగృహితివిశ్వః - అగతాశరణాగతానిత్వధాః - గృహాదాధాశోచంతీతిగృహశోచినః - గృహాదుద్దిశ్యశోచంత ఇత్యర్థః॥ ౨॥ గృహావతాన్వితగృహేస్త్రతా ఇతివిశ్వః - అధ్వగాఃప్రోపితాః - అవంతమివ - శరణాగతరక్షణేమహాధలస్తరణాత్ - అన్యధామహాదోషస్తరణాచ్ఛరక్షంతమివేత్యధాః - అమన్యతజ్ఞాతవాః - అస్త్రభీయాణాంతద్దోషనమేవ రక్షోపాయ ఇతిభావః॥ * * * * * ౧౦౧

మూ॥ విలాసవాపీతటవీచివాదనాత్మికాభిగీతే శ్శిఖిలాస్యలాఘవాత్ । వనేపితౌర్యత్రికమారరాధతంస్వభోగమాహ్నిజినభాగ్యభాగ్జనః॥ * * * * * ౧౦౨

వ్యా || నిలాసేతి || విలాసవాపీవిహారదీప్తికా - తవ్యాస్తపైవీచీనాం -
వాదనాద్వికానామభినాంచ - గీతేర్గానాత్ - శిశినాంమయూరాణాం - లాస్య
లాఘవాత్సృత్యైపుణ్యాచ్చ - వనేపి - తంనలః - తార్యత్రికంస్మత్తగీతవా
ద్యత్రయం - కర్పణ - ఆరరాదఆరాధయామాస - తథాహి - భాగ్యభాక్ భాగ్య
వాణజనః - క్వ - భుజ్యతఇతిభోగఃసుఖం - తం - నాహ్నితిసర్వత్రైవాహ్నితీ
త్వద్ధి - సామాన్యేఽపి శేషసమధానయాహ్నిధాంతరన్యాసః || ౧౦౨

మూ || తదధామధ్యాప్య జనేనతద్వినే శుకావిస్మయః పట
సస్రమస్తువకాన్వరామృతేనోపజగుచ్ఛశారికాస్తధైవతత్వ
రుషగాయనీకృతాః || * * * * ౧౦౩

వ్యా || తదధామితి || జనేనసేవకజనేనతదధానలవీత్వధాం - ఆ
ధ్యాప్యస్తుతింపారయిత్వాతస్మిన్వనే - విస్మయముక్తాః - పటపఃస్ఫుటగిరః.
శుకాస్తంచలంలిప్తువకా - తధైవశుకవదేవ - తదధామధ్యాప్యముక్తాః - త
త్పిగుషస్యనలపరాక్రమస్య - గాయనో - గాయకాఃకృతాఃగాయనీకృతాః-
శారికాః - స్వరామృతేనమధురస్వరేణైత్వధాం ఉపజగుచ్ఛ || ౧౦౩

మూ || ఇతిప్రగంధాఙ్గమటన్నపావనంపి కౌపసీహోపి శుక
స్తుతోఽపిచ | అవిందతామోదభరంబహిఃపరం విదర్భరూఘా
విరహేనాంతరమ్ || * * * * ౧౦౪

వ్యా || ఇతి || ఇతిప్రగంధాఙ్గంబజసౌగంధ్యసంపన్నం - వనమటా *
సేశకాలాధ్వగంతవ్యా కమణస్సంజ్ఞాస్యకర్తృణామివనస్య దేశత్వాత్కర్త
త్వం. ఆ సౌనలః - పితృఃకోకిలైః ఉపసీహోపిశుకైః స్తుతోపిచ - వరంకేవలం ||
ని || పరంస్థామృతమానావైత్రేదమాతేమకేవల ఇతివిశ్వః - బహిః - ఆమో
దభరంసౌరభ్యాతిరేకమేవ - అవిందత - విదర్భరూఘావిరహేణహేతునా-
ంతరం ఆమోదభరం - ఆనందాతిరేకం - నావిందతనల్పవాణ - ప్రత్యుత
దుఃఖమేవాన్వభూదిశ్యదాః || ని || ఆమోదోగంధహాపకాయోరితివిశ్వః || ౧౦౪

మూ || కరేణమీనంనిజ కేతనందదన్దుమాలవాలాంబువివే
శశంకయాః వ్యతర్జి - స్వతుఃఘనోవనేమధుంసమిత్రమిత్రాను
సంస్మనస్తరః || * * * * ౧౦౫

వ్యా || కరణేతి || ససలః - నిజకేతనంబిజలాంఘనం - మూనం ద్రుమాల
వాలాంబును - నివేశశంకయాప్రవేశభియాకరణ - దధత్ - తాదృశ్శుభరే
ఖావ్యాజేనదధాన ఇత్యధఃపర్వతుః ఘనసర్వర్తుసంఘత - అత్రఅస్తికావ
నే - మిశ్రంసఖాయం - మధుంవసంతం - అనుసరకాస్విప్య - స్తరభివన్య
తర్కితర్కిత ఇత్యుత్పేక్షా || * * * * * ౧౦౫

మూ || లతాలలాస్యకలౌగురుస్తగు ప్రమానగంధోత్కరవ
శ్యతోహరః | అనేవతాముంమధుగంధవారిణీ ప్రణితలీలాప్లవ
నోవనానిలః || * * * * * ౧౦౬

వ్యా || లతేతి || లతా పీవాబలాః - తాసాంలాస్యకలౌసుమధురస్పృశ్యవి
ద్యాసు - గురురువదేష్టేతిమాంవ్యోక్తిః - తరుప్రసూనగంధోత్కరాశాంవృశ
కుసుమసౌరభసంవదాం - వశ్యతోహరఃవశ్యంతమనాన్వత్యహరః - ప్రసవ్యో
పమాతాత్పరః || ౧ || వశ్యతోయోహరత్యర్థంసదోరఃవశ్యతోహర ఇతిహాలా
యుధః - పచాద్యచ్ - పష్టీచానాదరభితిపష్టీ - వాగ్విశ్వద్యోయ్యక్తిగంఠ
హరేష్విత్వలుక్ - పతేనసౌరభ్యముక్తం - మధురమకరంద పస - గంధవారిగం
ధోదకః - తత్రప్రణితలీలాప్లవనఃకృతలీలావగాహః ఇతితైల్యోక్తిః - ఈదృ
గ్వనానిలః - అముంసలం - అనేవత - గుణవాసేవసేవకః సేవ్య ప్రయోభవ
తీతిభావః || * * * * * ౧౦౭

మూ || అధస్వమాదాయభయేనమంధనాచ్చిరత్నరత్నాధి
కముచ్చితంచితాత్ | నిలీయతస్తిన్నివసన్నపాంధిధిర్వసేతటా
కౌదద్యశేవనీభుజా || * * * * * ౧౦౮

వ్యా || అదేతి || అధవనాలోకనానంతరం మంధనాద్భయేన - ధనాధాం
పునర్నధివ్యంతీతిభయాదితిభావః - చితాత్ - ఉచ్చితంసంచితం - చిరత్నంచ
రంతనం * చిరపరుత్పరాదిప్రగేభ్యస్తావ క్రవ్య ఇతిత్న ప్రత్యయః - తచ్చసద్ర
త్నాధికంశ్రేష్ఠస్తభూయస్థంచేతిచిరత్నరత్నాధికం || ౧ || రత్నంస్వజాతి
శ్రేష్ఠేవీత్యుచరః - స్వంధనం - ఆదాయతస్తికావనే - నిలీయాంతరాయ - నివ
సకావతమానః - అపాంధిధివేత్స్యుత్పేక్షా - తటాకస్ఫురోవిశేషః - అవ
నీభుజారాజ్ఞా - దద్యశేదృప్తః || * * * * * ౧౦౯

మూ || పయోనిలీనాభ్యముకాముకావలీరదానంతోరగపు
చ్చసచ్చవీక | జలాధాగుగ్ధస్య తటాంతభూభిదోమృణాశజా
లస్సనిభాద్భభారయః || * * * * * ౧౧౦

వ్యా || యదుక్తంధనమాదాయేతి తదేవాత్ర సంపాదయతి - వయశిత్యా
 దినవశిష్టోక్తైః || పయశితీ || యస్తటాకః - జలేనాధకరుద్ధస్య అథాచ్ఛన్నస్య
 తటాంతభూభిదస్తటప్రాంతదేశ నిగతస్యేత్యర్థః - మృణాళజాలస్య విస
 బృందస్య నిభాద్వ్యజాదిత్యవహ్న వాలంకారః || ని || నిభోవ్యాజసదృక్ష
 యోగితివిశ్వః - అనంతరగస్య శేషాహః - పుచ్ఛేన - సచ్ఛవీకసపర్ణా - త
 ద్వద్ధవర్ణానిత్యర్థః - పయోనినానాం - అభ్యముకాముకావలీనాం - విరావ
 నిశ్రేణీనాం - రదాదంతా - బభార - తత్రపకపవైరావణిః అత్రత్వసం
 భ్యా ఇతివ్యతిరేకః - అభ్యముకాముకా ఇతిద్వితీయాసమాసోమధుషివాసురి
 తివత్ * నలకెత్యా దినాపస్తీ ప్రతిషేధాత్ - లవవతేత్యా దినాకమేరుక
 భో ప్రత్యయః || * * * * * ౧౦౪

మూ || తటాంతవిశ్రాంతతురంగమచ్ఛటాస్ఫటానువింబా

దయచుంబవేనయః | బభాచలద్వీచికశాంతశతనైస్సహస్ర

ముచైచ్చశ్శ్రవణమివశ్రయః || * * * ౧౦౫

వ్యా || తటాంతవిశ్రాంతేతి || యస్తటాకః - తటాంతేతటప్రాంతే - విశ్రాం

తా - యాతురంగమచ్ఛటానలాసిజాశ్చ శ్రేణీతస్యాస్ఫుటంయథాతథా అను
 వింబాదయచుంబవేనప్రతివింబావిరాభిసవ్యాప్తానిమితైః - వీచయ ఏవక
 శాస్తాహం - అంతశాత్తనైః అగ్రతాడనైః || ని || అశ్వాదేహాడనిక శేత్యమరః -
 చలతుచ్ఛలత్ - ఉచ్చైః శ్రవణాంసహస్రంశ్రయః ప్రాపునైవ - బభావి
 త్యుత్తైః - వృతిరేకశ్చపూర్వవత్ - ఏతేననలాశ్వానాంఉచ్చైః శ్రవణా
 మ్యంగమృతశ్చిత్వలంకారేణవస్తుధ్వనిః || * * * * * ౧౦౬

మూ || సితాంబుజానాం నివహస్యయశ్చలాద్బభావలిశ్యా

మలితోదరశ్రియామ్ | తమస్సమచ్ఛాయకశంకసంకులంకులం

సుధాంబోర్బహుశంవహస్పహు || * * * ౧౦౭

వ్యా || సితాంబుజానామితి || యస్తటాకః - అలిఖిః - శ్యామలితోదరశ్రి
 యాంశ్యామికృతతమధ్యభోభానాం - సితాంబుజానాంపుండ్రగీకానాం - నివహ
 స్య - ఫలాత్ - తమస్సమచ్ఛాయై స్తిమిరసవశైః - కళంకైః - సంకులం - బ
 హుశంసంపూర్ణం - బహువేకం - సుధాంబోశ్చంద్రస్య - కులంవంశం - వ
 హా - బజా అత్రఫలశబ్దేపుండ్రగీకమవిషయాపహ్నవేనచంద్రత్వాహం
 డవహ్నవభేదః - వృతిరేక స్తుపూర్వవత్ || * * * * * ౧౦౮

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తంభః)

౪౭

మూ || రథాంగభాజాకమలానుషంగితాశీలముఖస్తోమనభే
నశాజీకానా సరోజిన్త్రుంబకదంబకైతవాన్త్రుణాళశేషాహి
భువాన్వయాయుః || * * * * ౧౧౧

వ్యా || రథాంగేతి || యస్తటాకః - రథాంగంచక్రవాకంచక్రాయుధంచ
యద్భవచక్రవాకరథాంగనామేతి ప్రయోగోరూఢః తథాపి స్రాయేణాస్యచ
క్రశబ్దపర్యాయత్వేనప్రయోగదర్శనాత్తద్వదస్యాపి ఉభయత్రప్రయోగమన్య
తేకవిః - తద్భాజా - భజాశ్చేః - కమత్రైకమలయాచ - అనుషంగితానంసర్గవ
తా - శీలముఖస్తోమనభేన - అభికులసహచరేణ - అన్యత్రసఖశబ్దస్సాదృశ్య
వచనః - తత్ప్రవణేనేత్యధః - మృణాళంశేషాహిరివేష్య ఫమితసమాసః త
ద్భవాతరాకారేణ అన్యత్రమృణాళమివశేషాహిః తద్భవాతదాధారకణ
శాల్మీకాణావిష్టునా - సరోజినీనాంస్తంభాగుల్కాః || ౧ || అప్రకాండేస్తంభగు
ల్కావిత్వమరః - తేషాంకదంబకః - కైతవాన్త్రిమాత్ - అన్వయాయితనయా
తోధిష్టితశ్చితియావత్ - అత్రాపితైతవశద్భేదస్తంభత్వమపహ్నుత్యతత్రశాల్మీ
కాన్వోపాదపహ్నువభేదః || * * * * ౧౧౧

మూ || తరంగిణీరంజనస్వల్లభాస్తరంగరేఖావిభరాం
బభూవయః || దరోద్ధతైఃకౌకనదౌఘకౌరకైర్ధృతప్రవా
ళాంకురసంచయశ్చయః || * * * * ౧౧౨

వ్యా || తరంగిణీరితి || కించయస్తటాకః - అంజనః అంతికభాజఉత్పం
గసంగిన్త్రుతరంగరేఖాస్తరంగరాజిరేవస్వల్లభాస్తరంగిణీరితివ్యస్తరూప
కం - విభరాంబభూవబభూర * భీత్రీభృహువాంశ్లువచ్చేతివేకల్పాదామ్ ప్ర
త్యయః కించయస్తటాకః దరోద్ధతైః ఈషదుద్భుద్భైఃకౌకనదౌఘకౌరకైః ర
క్తోత్పలపండకలికాభిః కృతప్రవాళాంకురసంచయః కృతవిద్రుమాంకురని
కరశ్చేతి - అత్రాపికౌకనదౌఘకౌరకాణాంవిద్రుమత్వేనరూపణాద్రూ
పకమేవ || * * * * ౧౧౨

మూ || మహీయసఃపంజనుండలస్యయశ్చలేవగౌరస్యచమే
చకస్యచ | నలేనమేనేసలిలేనిలీనయోస్త్విమంవిముంచస్విఘ
కాలకూటయోః || * * * * ౧౧౩

వ్యా || మహీయసశ్చితి || యస్తటాకః - మహీయసఃకుహతరస్య - గౌర

రతా నైఋతకావ్యసవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్తంభః ।

స్వచ - మేచకస్వచ - పంకజమండలస్య - సితాసితసరోజపండయోశ్చ లేన
సలిలే - నిలినయోవిధుకాలకూటయోః - సితానితయోగితిభావః - త్విషంవి
ముంచస్విస్వజన్నివ నతేనమేనే - అత్రభలేనవిముంచన్నివేతి సాపహ్నహో
త్యేయ ॥ * * * * * ౧౧౩

మూ ॥ చలీకృతాయత్రతరంగరింగణైరబాలశైవాలలతాప
రంపరాః । ధ్రువందధుర్భావహవ్యవాడధస్థితిప్రరోహత
మభూమభూమతామ్ ॥ * * * * * ౧౧౪

చలీకృతాభితి ॥ యత్రయన్తికతటాకే - తరంగరింగణైఃతరంగకంపనైఃచ
లీకృతాః చంచలీకృతాః - అబాలానాంకరోరాణాం - శైవాలలతానాం - పరంప
రాపక్షాయః - హవ్యంహవతీతిహవ్యవాడగ్నిః * వాహశ్చేత్యభప్రత్యయ
స్వభందోమాత్రవిషయత్వాపిసాదరేణభాషాయాంప్రయోగః - బాడబహవ్య
వాహుబాదబాగ్నేః - అధస్థిత్యాఅంతరవస్థానేన - ప్రరోహతమోబ
హిప్రాదుర్భవత్రమోభూమా - యేషాంలేఖామాశ్చతేషాంభావస్తతాతాం
దధుః - బహిరుత్థితఘామపటలపద్మభురిత్యర్థః - ధ్రువమిత్థ్యత్యేయ యాం ॥

మూ ॥ ప్రకామమామోదభరంవిపృణ్వతీకగంవితాదిత్యమ
వాప్యకంటకైః । ఛృతస్ఫుటశ్రీగృహవిగ్రహాదివాసరోజినీయ
త్యభవాప్సరాయితా ॥ * * * * * ౧౧౫

న్యా ॥ ప్రకామమితి ॥ ఆదిత్యంసూర్యంఅనాప్య - ప్రకామంకంటకైఃనా
ళగతైస్త్రిణ్ణైఃగ్రవయవైః - కరంవితాదంతురితా - అన్యత్రాదిత్యంఅదితిపు
త్రమింద్రం - అనాప్య - కంటకైఃపులకైఃకరంవితా - అతవీవామోదభరంప
రిమళసంపదం ఆనందసంపదంచ - విపృణ్వతీప్రకటయంతీ - దివాదివసేన - ధృ
తాని - స్ఫుటశ్రీగృహాణి - వద్మానియస్యసావిగ్రహాఃస్వరూపంయస్యాస్మా - అ
న్యత్రాదివాస్వదేణస్ఫుటశ్రీగృహం ఉజ్జ్వలభోభాస్పదం - విగ్రహావాదే
సలూయస్యాస్మాస్వర్లోకవాసినీత్యర్థః - యత్రకాకఃప్రథవఃకారణం యస్యా
స్మా - యజ్ఞన్యాసరోజినీ అప్సరాయితా అప్సరాభివాచరితా * ఉపమానా
క్షిప్తా రుద్రాశ్చకేసలోపశ్చైతి - తతఃకతకగిక్రః - ఓజసోస్సరసోనిత్యమితిసకా
రలాపః - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా ॥ * * * * * ౧౧౬

(రైపథకావ్యేసవ్యాభ్యాసే - స్రుధమస్మరణం)

౧౯

మూ || యదంబుపూర ప్రతిబింబి తాయుతిర్గు న్నరంగైస్త
రళ స్తలద్రుమః నిమజ్జ్యవై నాక మహీభృత స్సత స్తతానవయో
ధుపతస్సపక్షతామ్ || * * * * * ౧౧౬

వ్యా || యః ౬తి || యస్యతటాః స్వాంబుపూరే - ప్రతిబింబితాయుతిప్రతిభ
లితాయామః - మరుత్తుం ౦గైః వాఽవీజనైః - తరళశ్చలః తటద్రుమః - నిమజ్జ్య
సతః వర్తమానస్య - పయోఽపత్రాణి ధుపతః తంపయతః - మై నాక మహీభృతః
మైనాకా ద్రేః - సపక్షతాంసదృశతాం ఇంద్రాద్రక్షితత్వా త్ప యవతాంచత
తానేత్పుపమా || * * * * * ౧౧౬

మూ || పయోనిలక్ష్యముపి కెళిపల్వలంరంసుహంసే లనా
దసాదఃమ్ | సతత్రచిత్రంవిహారంతమంతికెహరణ్ణయంహం
సమబాధినైషధః || * * * * * ౧౧౭

వ్యా || పయోఢితి || అథవై షధోనిషధానాంరాజానలః * జనిపద్యబ్జం
త్రియాదర్శ - పయోనిలక్ష్యముపితత్కల్ప ఇత్యధా - తేత్రకేచిపల్వలేక్రీడా
నరసి - రిరంసూనాంరంతుమిచ్ఛునార - హంసేనాంకలనాదేమమస్మరస్స
మి - సాదరంసస్మృహం - అఽపవాంతికెతత్సమిదేహంకంతంపల్వలం - చి
త్రయద్భుతంహిరణ్మయంసుపణకమయం * దాండినాంసూదిసానిపాతనా
త్సాధుః - నాంసం - అబోధిదదర్శేత్సధా || * * * * * ౧౧౭

మూ || ప్రియాసుబాలాసురతిక్షమాసుచద్విప త్రితంపల్ల
తంచవిభ్రమ్ | స్తరాజితంరాగమ హీరుహంకురంసుపేణ
చంచోచ్చరణద్వయస్యచ || * * * * * ౧౧౮

వ్యా || ప్రియస్తమేవశినస్తి || ప్రియాన్వీతి || బాలాసు అరతిక్షమాసుకిం
చిదాసన్నయాననాన్వీత్యధా - అన్యధారాగాఢారాసంభవాత్ - రతిక్ష
మాసుయవతిషుచేతిద్వివిధాసు - ప్రియాసువివయో క్రమాత్ - చంచోచ్చ్రా
ట్యోః || ౧ || చంచుస్త్రోతిరుభేస్త్రయమిత్యమర - చరణద్వయస్యచమి
షేణ - ద్విపత్రితంసంజాతద్విపత్రం - పల్లవితంసంజాతపల్లవంచ - చంచోచ్చ
ద్వయోఃసంపుటితత్వ సామ్యాద్ద్విపత్రితత్వం - చరణయోసువిస్మయరాం
సుభిత్సేనపల్లవసామ్యా త్పల్లవితత్వంరాజహంసానాం - లోహితచంచుచరణ
త్వాత్పల్లవేనేత్పుక్తం - స్తరాజితంస్తరేణైవవృక్షానోపకేతోత్పాదితమి
త్యధా - రాగవివహహీరుహః - తస్యాంకురం రాగయుక్తమహీరుహంకురం

విభ్రశం - చంచుపుటమిషేణద్విపత్రితం బాలికాశూచరరాగం - పరణమిషే
 ణపల్లవితంయువతివిషయరాగం చవిభ్రతమిష్యథః - సఃహంసం - అబోధీతి
 పూర్వేణాస్వయః * నాచ్యస్తాచ్చతురితినమప్రతిపేధః - వృక్షంకురః ప్రథ
 ముద్విపత్రితోభవతివశ్చాత్పల్లవిత ఇతిప్రసిద్ధం - అత్రరాగం విభ్రతమితిహం
 సవిశేషణాద్రాగస్వహంసాధికరణత్వోక్తేః ప్రియాస్వధికరణభూతాస్వీతి ఉ
 పాధ్యాయవిశ్వేష్వరభట్టారకవ్యాఖ్యానం వత్సాప్త్యయం - అన్యనిష్ఠస్య రా
 గస్య అన్యాధికరణత్వాయోగాన్నచాయమేకపక్షేభయనిష్ఠఇతిభ్యుతితవ్యం -
 తస్యేచ్ఛాపరవర్యాయస్యతథాల్వాయోగాత్ - అన్యభాబుద్ధ్యాదీనామపిత
 థాత్వావత్తే సర్వసిద్ధాంతవిరోధాద్విషయానురాగాభావప్రసంగాచ్చ - ఉభ
 యోరపరాగిత్వసామ్యాదుభయనిష్ఠభ్యమః - కేహంచిత్రస్యాత్కామినోర
 న్యోన్యాధికరణరాగయోరన్యోన్యవిషయత్వమేవనాధికరణత్వమితిసిద్ధం - ప్రి
 యాస్విఃవిషయసప్రమాతిసర్వంరమణీయం - అత్రరాగమహీరుహంకురమి
 తిహావకం - చంచుచరణమిషేణేత్వవహ్నవానుప్రాణితమితిసంకరః తేనచ
 బాహ్యభ్యంతరరాగయోర్భేదపేక్షితభేదభూతాతదయోగ్యత్వాపితా - చం
 చుచరణవ్యాజేనాంతరితస్త్వేనబహిరంకురితత్వోన్మేయవ్యజ్యత ఇత్యలం
 కారేణాలంకారధ్వవిః * * * * * ౧౧౮

మూ॥ మహీమహేంద్రస్రమవేత్స్యసక్షణంశకుంత మేకాం
 తమనోవినోదినమ్ | ప్రియావియోగాద్విధురోపినిర్భరం కు
 తూహలాక్రాంతమనామనాగభూత్ || * * ౧౧౯

వ్యా॥ మహీమహేంద్రఇతి॥ మహీమహేంద్రఃభూదేవేంద్రః - సనలః -
 ఏకాంతనిజాంతం - మనోవినోదయతీతితథోక్తం - తంశకుంతంవక్షిణం॥ అవే
 త్స్య ప్రియావియోగాన్నిర్భరమతిమాత్రం విధురోద్యస్తోనిపిచనా గీవత్కూ
 తూహలాక్రాంతమనాః కౌతుకచిత్తః॥ అభూత్తంగృహీతుకామోభూదిత్యర్థః॥

మూ॥ అవశ్యభవ్యేష్వరవగ్రహగ్రహాయయాదీశాధావతివేధ
 సస్సప్తహాస్యజేనవాత్వేవతయానుగమ్యతేజసస్యచిత్రేనభృ
 తావశాత్తనా॥ * * * * * ౧౨౦

వ్యా॥ సనుకరమీదృశీచపలవృత్తిరస్యధీరోదాత్తస్యేత్యాశంక్యనాత్ర
 జంతోస్సవ్యతంత్ర్యంకింతుభావ్యరానుసారిణివిభాతురిచ్చైవతథాప్రేరయ

తీత్యాహ॥ అవశ్యేతి॥ అవశ్యభక్త్యేషు అవశ్యభావ్యభక్తేషువిషయే * భక్త్యగే
యేత్యాదిగాతకారియప్రత్యయాంతోనిపాదః-బుం పెదవత్ప్రముక్త్యేషు ఆత్మప
త్యమోక్షకారణోపః - అనవగ్రహగ్రహా ఆప్రతిబంధనిర్బంధా - నిరంకుశాభి
నివేశేతియావత్॥ ౧॥ గ్రహమానుగ్రహనిర్బంధమాతేషురణోద్యమ ఇతివి
శ్వః - వేధసస్పృహవిధాతురిచ్చాయయాదిశా-గ్రహభావతియేనఅద్యనాప్రవ
రతే - తయైవదిశా - భృశావశాత్తనాఅన్యంతవరతాత్తస్వభావేన జనిష్వ-వి
తేన - తృతేన - వాత్వావాతసమూహాదివ * పాశాదిభ్యోయః - అనుగమ్య
తే - వేధసస్పృహకమః॥ * * * * ౧౨౦

మూ॥ అధావలంబ్యక్షణమేకపాదికాంతదానిద్రావృష
పల్వలంఖగః॥ సతిర్వగావజీతకంధరశ్చి రక్ష ధోయపత్నేణర
తిక్లమాలసః॥ * * * ౧౨౧

వ్యా॥ చిక్రీషితార్తేదైవానుకూల్యంకార్యతోదర్శయతి॥ అచితి॥ అ
ఖనలదృష్టివధప్రాప్త్యనంతరం - రతిక్లమాలసః - సఖిగోహంసః తదానిలకు
తూహలకాః ఏవ - క్షణం - ఏకపాదోయస్యాక్రియాయామిత్యేకపాదికాం-
ఏకపాదే నావిస్థానం * మత్స్యగ్రీకాయస్త్వన్యత్వయః - తద్గితార్థేత్యాది
నాసంఖ్యాసమాపః - యస్యేతిచేత్యకారణోపస్యస్థానివద్భావేనతాద్రూప్యా
భావాన్ననాదఃపదాదేతః - తామేకపాదికాం - అవలంబ్య - తిర్వగావజీక
తకంధరః ఆవతితగ్రీవస్సక - పత్నేణ - శిరః - కిధాయ - యేవపల్వలంపల్వ
లసమీపే - నిద్రాసుప్తావ - స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౧౨॥ స్వభావోక్తిర
పాచారుయధావద్వస్తువణానమితిలక్షణాత్॥ * * ౧౨౧

మూ॥ సనాశమితి నననిజితప్రభంహియానతంకాంచ
ననుబుజన్తకిమ్ | అబుద్ధతంవిద్రుమదండమండితంసపితకంభః
ప్రభుచామరంచకిమ్॥ * * * * ౧౨౨

వ్యా॥ సనాశమితి॥ సరలః - తంనిద్రాణం - హంసం - ఆత్మానననిజిత
ప్రభంనిజముఖనిర్మాణశోభం - అత ఏవహియా - నతం - సనాశింగాశన
హితం - కాంచనంసౌవిణ్యం - అంబుజన్త అంబుజంకిం - తథావిద్రుమ దుండె
ప్రవాళమయదండేననుండితంభూపితం - పీతంపేతవణం - అంభఃప్రభాఃఆ
పాంపత్యర్వరుణస్య - చామరంకిం - ఇతిశబ్దోత్తాధ్యాహార్యః - ఇతిచాబుద్ధ

బుధవాః ఉత్ప్రేక్షితవానిత్వధః - బుధ్యతేరుజితజ్ఞః * యుషస్తథోధోధ
ఇతితకాగ్నిదకారః || * * * * * ౧౨౨

మూ॥ కృతావరోహస్యహయామహానవశౌతతఃపదేరేజతు

రస్యవిభ్రతీః తయోఃప్రవాళైర్వనయోస్తథాంబుజైర్నియో

ద్ధకామేకిముబద్ధవచుణాః || * * * * * ౧౨౩

వ్యా॥ కృతేతి॥ తతస్తన్నిద్రానంతరం - హయాత్ - కృతావరోహస్య

కృతావలారస్య - అస్యసలస్య - ఉపానహావాచుణాపాదత్రాణే॥ ౧॥ పా

దతాణేపానహావిశ్వమరః - విభ్రతీవిభ్రాణే - వదేచరణేతయోః ప్రకృత

యోఃనయోస్థిలకాననయోః॥ ౨॥ వసేస్థిలకాననే ఇశ్వమరః - ప్రవా

ళైఃపల్లవైః - తథా - అంబుజైశ్చసహేశ్వధణః - సహాధేన తృతీయా - ౩

యోద్ధంకామోయయోస్తేనియోద్ధకామేయద్ధకామే ఇత్యధః * తుంకా

మమనసోరసేతిమకారలోపః - అతోబద్ధవచుణాకిముబద్ధవచుణే ఇవరేజతురి

త్యప్తేయై॥ * * * * * ౧౨౩

మూ॥ విధాయనూతికంపతేనవామసింస్వయంబలిధన్వసి

విడంబిసేమయమ్ | ఉపేతవార్ష్యశ్చరణేనమానినాన్మపశుతం

గంఘ్రత్రపాణినా॥ * * * * * ౧౨౪

వ్యా॥ విభాదేతి॥ అయంనలః - స్వయమేవకంపతేనభద్రనా - వామ

సీంధ్రవాన్ - ౧॥ రాజిత్వాత్జిమ్ బలిధన్వసివిడంబిసింకపటవామనవిష్ట

మూర్త్యనుసారిణీమిత్యధః మూతికంవిచాయు - కాయంసంకౌఞ్చ్యత్పద్మ

కానినావిశ్మవేన - చరణేన - ఉపేతవార్ష్యః - ప్రోక్షహంసాంతికః - పాణి

నా - పతంఘ్రమీణం - సమధత్తిసంఘటితవాజగ్రాహేత్యధః - స్వభా

వోక్తిగలంకారః॥ * * * * * ౧౨౪

మూ॥ తదాత్తమాత్మానమవేశ్యసంభ్రమాత్పనఃపునఃప్రా

యసదశ్చ వాయసః గతోవిరుత్పాత్యయనెనిరాశతాంకౌ

గంఘ్రత్రపాణికంపయమ్॥ * * * * * ౧౨౫

వ్యా॥ తదాత్తమితి॥ సంహాసః॥ ఆత్మానం తదాత్తంతేననలేనలక్ష్మ

సీంధ్రవాన్ - అవేత్యజ్ఞాత్వాసంభ్రమాత్ - ఉత్తవాయుఉత్పతనాయ - పునః

గంఘ్ర - ప్రాయంఘ్రత్రపాణికంపయమ్ - యసుప్రయత్నవిధాతోలుకాదిలవా

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ప్రథమ స్కంధః)

౫౩

చిత్వాఞ్చైర్జరజాదేశః ఉడ్డయ నడత్పుత నేవ రాశతాం - గణః - విరుత్యోత్సు -
శ్య - నిరోధ్య గృహీతుః - కరాకెవలంకరావేవ - దశతిస్తద్దప్తవా - అత్రాపి
స్వభావోక్తిభేదః॥ * * * * * ౧౨౫

మూ॥ ససంభ్రమోత్పాతిపతత్కులాకులంసరఃప్రవద్యోత్కు-
తయానుకంపతామ్ । తమూమికలోలైఃపతగగ్రహాన్మృపం

స్వవారయద్వారిరుహైఃకరైరివ॥ * * * ౧౨౬

వ్యా॥ ససంభ్రమేతి॥ ససంభ్రమంసత్వరం - ఉత్పాతిన్తోడ్డియమానేన
పతత్కు - లేనపక్షి సంఘేన - ఆకులం - సరః - కర్తృ ఉత్కు - తయాఉన్న నస్కత
యా * ఉత్కు - ఉన్న నాగితినిపాతనాదభిధానాచ్చసాధుః - అనుకంపతాందయా
భుతాం - ప్రపద్యప్రాప్య - తంస్మృతం - ఉగ్రిభిఃలోలైఃచల్లైః - వారిరుహైః
కరైరితివ్యస్తయావకం - పతగగ్రహాత్పక్షిగ్రహణాత్ - స్వవారయదివేత్పు
త్యేత్యైవాస్తపనివారణాసంభవాదుత్పేత్యై - నివారణస్యకరసాధ్యశ్వా
త్తత్రయావకాశ్రయణం - అతఏవ ఇవస్యోవమానాభావేన అగ్ధానుసారా
ద్వ్యవహితాన్వయేనాపుష్పేత్యైవాన్వంజకత్వమితిరూపకౌత్సేత్యయో
రంగాంగీభావేనసంకరః॥ * * * * * ౧౨౭

మూ॥ పతత్రిణాతద్రుచిరేణవంచితంశ్రియఃప్రయాంత్యాఃప్ర
విహాయవల్వలమ్ । చలస్యదాంభోరుహనూపురోపమాచు
కూజకూలేకలహంసమండలీ॥ * * * ౧౨౮

వ్యా॥ పతత్రిణేతి॥ రుచిరేణపతత్రిణాహంసేన - వంచితం - తత్పల్వలమ్
సరఃప్రవిహాయ - ప్రయాంత్యాఃగచ్ఛంత్యాఃశ్రియోలక్ష్మ్యైఃచలదాభ్యం - వ
దాంభోరుహనూపురాభ్యాం - ఉపమాసామ్యంయస్సస్యా - కలహంసమం
డలీకూలేచుకూజ - స్వయూధ్యచగ్రంశేతేహంకూజసంస్వభావః - అత్రహం
సేనైవసహగచ్ఛంత్యాఃసరశ్శోభాయాః - శ్రీదేవ్యాసహభేదాధ్యవహయేన
కూజతలహంసమండల్యాంతనూపురత్వముత్పేత్యైతే - ఉపమాశబ్దో
పుష్పమాల్లానుపపత్తైస్సంభావనాలక్షకశ్చ్యవభేయం॥ * * * ౧౨౯

మూ॥ నవాసయోగ్యవసుధేయమీదృశస్త్యమంగయస్యాః
పతిరుజ్జితస్థితిః । ఇతిప్రహయక్షీతిమాశ్రితానభఃఖిగాస్తమా
చుక్రుశురారవైఃఖిలు॥ * * * * * ౧౩౦

వ్యా॥ నవాసయోగ్యేతి॥ ఇయమీదృగ్విధానాసయోగ్యవివాహా

౨౪ (నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః)

న - కుశః - అంభో - యస్యాః సుధాయాః - ఉజ్జ్వితగీతిః శ్చ క్రమశ్చాదః
 శుద్ధ్యః ఘోషకః - తస్యం - పతితి - ఖగాః - ఊతిం - ప్రహరయ - నభశ్చితాః
 తంసలం - ఆరదైః - ఉర్జ్వన్విభిః - ఆచు క్షతుఃఖలు ఉక్తరీత్యాసనిదోపాలం
 భం చక్రవివేత్య త్వేయైగవ్యా || * * * * * ౧౨

మూ || సనాతనూవచ్ఛదజాతూపతాన్విజస్యశ్చప్యేయమి
 తిస్తువకముహుః | అవాదితేనాధసమానసౌకసాజనాధినాధః
 కరవంజరస్పృశా || * * * * * ౧౩

వ్యా || సనాతనూపేతి || ఇయంశుద్ధిక్ - జాతూవచ్ఛదైః సుగర్జవత్తైః
 జాతూపతా ఉన్నసాగదర్శం - ద్విజస్యపక్షేణః - నచ్చిప్తాలచ్చిప్తచరి - హి
 రణయనతీ - కుత్రాః నద్వప్తవత్ప్రకాః - ఇతియమస్తుకా - సజనాధినాధః
 ఆధాస్తిన్నంతరేక వంశస్సృశారతలతేన - హనసంమానససరః - ఓ
 కఃసానం - యస్యతేనమానసాసాతేనమానేన || చి || హంసాస్తుశ్వేతగరు
 తత్త్వక్రొంగామానసౌకసపత్వనురః - అవాదిత్యుక్తః - వదేకర్తణియః || ౧౪

మూ || ధిగస్త్యుష్మాతరశంభవననస్సమిత్యపత్యున్నమహే
 మాజప్తసః క - ర్జవస్యే వతుపారశీకరైభావేనవిభిక్మ
 లోదయతి || ౧౫ || * * * * * ౧౩౦

వ్యా || తదేవ తుర్భి - హ || ధిగస్త్యుతి || హేమోజన్తయేహంతా
 హేమజన్తయేహయా - మహు - వయోవత్రాణి - సమిత్య - త్యష్మాత
 రశం ఆశావగం - భవననః - ధిగస్త్యుతి || ౧ || ధిగస్త్యుతిగననిందయో
 రిత్వరః * ధిగువర్తాదిమత్త్వితిధిగేశాన్తనతిత్వతీయా - అహంశికరై
 హిమకణైః అణకవస్యేన - తవ - అవిభిక్మయైః - కియా - కమలాయ్యా
 అయ్యైః సులస్యవ - ఉదయోవ్యుక్తి - భవత్ - సకియానవీత్వధా || ౧౩౧

మూ || సుకేవలం ప్రాణిభోభోమమర్షదీక్షణాన్విష్టవీతాం
 తరాత్మనః | ౧౬ హితంధమకధనైర్ని బహుణంపిశిష్యవి
 శ్వాజహంస్వహమః || * * * * * ౧౩౨

వ్యా || సకే - అనిత || హేమపశ్యదీక్షణాత్త్వన్నూరికదగ్ధూత్ - విశ్వ
 సతాంతరాత్త్వచిప్తబ్రహ్మత్వ - విశ్వసత్త్వధా - మమ - ఎదః - కెవలం -
 ప్రాణిభోభోమ ప్రపథః - సభవత్త్వకింతు - విశ్వ సభూతిపాతకమిత్య

భాగః - తతఃకీమతలహ - విశ్వాసజుమాంవిస్రంభభాజాంద్విమామపి - నిబహా
ణంహింసనం - ధర్మదైదకార్మపరైర్మన్వాదిభిఃఖినిష్కాతిరిచ్ఛ - విగహి
తంఅతిగహిణమిత్యధః॥ * * * * * ౧౩౧

మూ || వదేపదేసంతిచటారణోఽభూరనేషుహింసారసం
వపూర్యతేః ధీగీదృశంతేఽపతేఃకుప్రమంసోశ్రయేయశ్చ
వణేపతత్రిశి॥ * * * * * ౧౩౨

వ్యా || వదేపదశ్చితి || రణోద్భటారణేమప్రచండాః - భటాయోధాః
దేవదేసంతిస్వత్రసంతీత్యధః - వీపాయాంద్విరాభః - ఏషుహింసారసః
హింసారాగః - తేమభతేషు - నపూర్యతే - అత్రకాకున - ధర్మతేఃపితృ
భాగః - నృపతేర్నహారాజస్య - తేషవ - ఈదృశమండ్యవధజూపం - కుప్రమం
కుప్రపరాక్రం - ధీక్ - యోగువిక్రమః - కృపాశ్రయేకృపావిషయే - అనుకం
పనియోగ్యచణేదీనేపతత్రిశి - క్రమతంతిశేషః॥ * * * * * ౧౩౩

మూ || ఛలేనమూలేనచవారిభూరుహంమునేరిశేధం మమ
యస్యశ్చత్రయః । త్వయాదృతస్తిన్నపిదండధారిణాకథనవ
త్యాధరణిఃఘృణీయతే॥ * * * * * ౧౩౩

వ్యా || ఛలేనేతి || యస్యమమ - మునేరిచవారిభూరుహంజలాశయ రు
హః - వచ్చిసీనాం - అన్యప్రవారిరుహంభూరుహంచ - ఛలేనమూలేనచ - ఇష్టమ
నేనదృశ్యమానశ్రకారేణ శ్చత్రయోజ్జీవికాః - తస్తిన్నపిదండధారిణాః -
దండధారిణాదండప్రయోక్త్యా - అదండ్యదండినేశ్చ - ధాతా - వత్సాన్వయా
హేతునా - అదృదరణికథనఘృణీయతేనజుగప్యతే - జుగప్యతవవేత్సర్థః॥
౨॥ ఘృణాజుగప్సాక్షివయోఽతివిశ్వః * ఘృణతేకండాదిభ్యోయగితియ
గదతాల్లట్తత్రపారేఘృణిశీతిత్ర-రణాదాశ్చనైవదం - అకార్యకారిణంభ
తాకరమపిగహాంతేగృహిణ్య ఇతిభావః॥ * * * * * ౧౩౩

మూ || ఇతిదృశైస్త్రవిచయ్యోక్తయో స్పృశిత్రైలక్ష్య
కృపంనృపంఖిలం । దయాసముద్రేసహదాశయేతిచకార కా
రుణ్యంసావగాగిరః॥ * * * * * ౧౩౪

వ్యా || ఇతితి || ఇతిశ్చం - సఖిగూహంసః - తంనృపం - శుద్ధ్యత్రైస్పరి
దోపాలంభైరిష్ట్యధః - వాక్యయైర్వాగ్వికారైః * ఏకాచోనిత్యంమయటమి
చ్ఛంతితిమయట్పిత్యయః - తిరభోజ్యేభివాదనావాక్పర్యంవిక్రం - వరైస్స

కార్యోన్మూటనాదపత్రపావైలత్కృం - పరాత్కదగ్మనేనతన్నివతానేచ్ఛాకృ
పా - తాభిస్సహవతా తతతసచిత్రవైలత్కృకృవంవిరచయ్యవిధాయ * ల్య
పిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః - దయాసముద్రే - తదాశయేతచ్చిత్రై - గిరప
వ - కారుణ్యరసాపగాఙ్గుణారసరనదీః - అతిథీనకార ప్రవేశయామాసేశ్య
ర్థః - సముద్రేనదీప్రవేశోయుక్త ఇతిభావః - రూపకాలంకారః ॥ ౧౩౪

మూ || మదేకపుత్రాజనసీజరాతురానవప్రసూతిర్వరటాతప
స్వితి | గతిస్తయోరేషజనస్తమదాయన్నపెహవిధేత్వాంకరు
కరుణారుణద్ధినో ॥ * * * * ౧౩౫

వ్యా || తాపపగిరఃప్రవంచయతి || మదేకపుత్రతి || తత్రతావదైవముసాల
భతే || హేవిధే - జనసీమాతా - అహమేవైకపుత్రోయస్యాస్మాను మదేకపుత్రా-
స్వనాశేతస్యాఅపత్యాంతరంగాస్తీశ్యధాః - జరాతురాస్వయమప్యశక్తా - వ
రటాస్వభార్యా || ని || హంసస్వయోషిద్వరటైశ్యమరః - నవప్రసూతిరచిర
ప్రసనా - తపగ్ధీన అనాధాశోచ్యా || ని || తపస్వితాపసేశోచ్య ఇతివైజయం
తీ - ఏషజనఃస్వయమిత్యర్థః - తయోర్జ్ఞాయాజనన్యోః - గతిశ్శరణం - తంజ
నం - అదకయ - విధేఅహూవిధాతః * విశిష్టమామంత్రితంసంబోధనే
చేతిసంబోధనార్థేలటశ్శత్రాదేశః - త్వాంకరుణా - నోరుణద్ధి - మత్ప్రేక్షనాన్మ
నినారయతీతికాః - నరుణద్ధికిమిత్యుత్పేక్షా ॥ * * * ౧౩౬

మూ || ముహూర్తమాత్రంభవని దయాదయాసఖాస్య
ఖాయస్యనదశ్రవోమమ 1 నివృత్తిమేవ్యంతిపరంధురుత్తరస్త్వ
యైవమాతస్సుతశోకసాగరః ॥ * * * ౧౩౭

వ్యా || అత్రమాతరంభోచతి || ముహూర్తేతి || హేమాతః - మమ - సఖా
యఃసుహృదః - దయాసఖాసదయాః - అత ఏకప్రసదశ్రవస్సంతః - అశు
నేత్రాంబు || ని || రోదనంచాప్రమశుచేత్యమరః - ముహూర్తమాత్రం - భవని
దయాసంసారగహేణనివృత్తింబోక్షాపరతిం పశ్యంతి - కింతు - శ్వయేవ
సుతశోక ఏకసాగరః - పరమశ్యంతం - దుఃఖేనోత్తీర్యత ఇతిమరుత్తరోద్వస్త
రః * తరతేకృత్యార్థేమలబ్ధిప్రత్యయః ॥ * * * ౧౩౮

మూ || మదధాసం దేశమృతాశమందరఃప్రియః కియద్ధూర
ఇతిశ్వయోవితే | నిలోకయంత్యారుదబోధవ యీణః ప్రియేసకీ
ద్భుద్భుచితవక్షణ ॥ * * * * ౧౩౯

వ్యా || అధభార్యాంభోచతి || మదర్థేతి || హేప్రియ - మహ్యమిమేను
దర్శే * అధేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగ తాచవక్తవ్యే - తయోస్సందేశమృ
ణాభయోర్వాచికవిసయోః మందరః తత్ప్రేషణే విలంబితప్రవృత్తిః - ప్రియః -
కియద్దూరేకియతిదూరేదేశే - వతఃశబ్దేతి - త్వయా - ఉపితేడత్రైప్యప్తేసతీశ్య
ర్థః - అధప్రశ్నానంతరంరుదశః అనిష్టోచ్చారణాశక్త్యా అశ్రూణివిముంచతః -
పక్షిణః ఇతోగచ్ఛతోగతాఃఖగాః - విలోకయంత్యాఃశవ - సత్తుణఃకాలః -
కీదృశ్చనితాభవిష్యతి - వజ్రపాతప్రాయఃఇతిభావః - భవతేకస్తరిలుట || ౧౩౭

మూ || కథంవిధాతవ కాయసాణివంకజాత్రవప్రియా శైశ్య
మృదుత్వశిల్పినః | వియోక్త్యసేవల్లభయేతినిగతాలిపి లాలా
టంతపన్ధురాక్షరా || * * * * ౧౩౮

వ్యా || కథమితి || హేవిధాశ్శప్రియాయాః వరటాయాః శైశ్యమృదుత్వ
శిల్పినః తాదృక్రవంశ శైత్యమాదావనిర్మాణగుణలాత్ - తవ - పాణివంకజా
త్వంకజమృదుశిశిరాత్సాణేరిశ్యర్థః - మయివిషయేవల్లభయా - వియోక్త్యసే -
ఇత్యేవంయాసా - అతపవలలాటంతపంతిదహంతీతిలలాటంతపాని * అనూ
ర్యలలాటయోద్భవశితపోరిక్షిచ్ఛప్రత్యయః - అరుద్విషదిత్యాదినాముమా
గమః - తానినిష్ఠురాక్షరాణికణకతోరాణిచాక్షరాణియస్యాస్మా - విపిర
క్షరవిన్యాసః - కథం - నిగతానిస్మృతా - అత్రకారణవిరుద్ధకారోపైర్వికథ
నాద్విషమాలుంకారః || ౧౩౯ || విరుద్ధకార్యస్యోష్ణ తిర్యత్రానధఃస్యవాభవేత్ |
విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలుంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ || * ౧౩౮

మూ || అపిస్వయూధ్యైరశనిక్షతోపమంయమాద్యవృత్తాం
తమిమంబతోదితా | ముఖానిలోలాక్షిదశామసంశయందశా
పిశూన్యానివిలోకయిష్యసి || * * * * ౧౩౯

వ్యా || అపీతి || అపిచేశ్యపేరథః - అద్యాస్తికాదినే * సవ్యఃపరుతిత్వా
దినానిసాతః - స్వస్య - యూధ్యైర్యుర్యాదభవైః - సహచరైహాంసైశ్చ
భృతాశనిక్షతోపమందజ్రప్రహారస్రాయం - మమ - ఇమం - వృత్తాంతంఅనరూ
పాగ్తాం - ఉదితాఉత్తాసతీ * వదేబ్రువధఃస్యదుహాదిత్వాదప్రధానేకర్తృణి
క్తి - వదిస్వ పీత్యాదినాసంప్రసారణం - హేలోలాక్షి - చంచలాక్షి
దశాపి - దిశాంముఖాః - శూన్యాని అలక్ష్యలక్షకాని - విలోకయిష్యసి - అసం
శయంసంశయోన్మాస్తీత్యర్థః - అర్థాభావేవ్యూహావశితేతిభేదే || ౧౩౯

మూ || మమైవభోకేనవిదీణావక్షసాన్వయావిచిత్రాంగివి
పద్యతేయది । తదస్తిదైవేనహతోపహాతస్సుటంయతస్తై
శిశవజరానవః || * * * * * ౧౮౦

వ్యా || మమైవేతి || హేవిచిత్రాంగిలోహితచంచుచరణత్వాద్విచిత్రగా
త్రి - మమ - భోకేనైవమద్విపత్తిదుఃఖేనైవ - విదీణావక్షసావిదారితహృదయ
యా - త్వయా - విపద్యతేమియతేయది - తత్తఖాదైవేన-హతోప-స్సుటం
వ్యక్తం - పునః - హతోస్తి - హేతివిషాదే || ౧ || హేవిస్తయవిషాదయోగితివి
శ్వేతుతః - యతః - తేశిశవః - శురాసవఃమాతురవ్యభావేపోషకాభావాన్తృ
తాః - అతశ్శిశుమరణభావనయాచద్విగుణితంమమరణదుఃఖంప్రాప్తమిత్వర్థః ||

మూ || తవాపిహాహవిరహక్షుభాకులాయకులాయకూలేషు
విలుత్యతేమతే । చిరేణలభ్యాబహుభి మనోరధైగతాఃకు
ణేనాస్ఫుటితేక్షణామమ || * * * * * ౧౮౧

వ్యా || ననుమన్మతౌతేషాంకథంమరణమతలసా || తవేతి || హేప్రియే-
బహుభిమనోరధైచిరేణలభ్యాఃకృశ్మలభ్యాశివ్యర్థః - అస్ఫుటితేక్షణాః
ద్యావ్యనుస్తిలితాః - మమతేశిశవః - తవాపి - నకేనలంమమేవేతిభావః - వి
రహాద్విపత్తేః - క్షుభాకులాయక్షుభీడితాః - తేషుస్వసంపాదితేష్విత్వర్థః -
కులాయకూలేషురీడాంతికేషు || ౧ || కులాయోనీడమస్త్రియామిత్యుచరః -
విలుత్యపరిపృత్య-క్షణేన-గతాః - హేతిభేదే || * * * * * ౧౮౧

మూ || సుతాకమాహూయచిరాయచుంకృతైర్విధాయకం
ప్రాణిముఖానికంవ్రతి । కథాపశిష్యద్వమితప్రమిల్యసస్సుగ్రత
స్యసేకాద్బుభుధేనృపాశ్రుణః || * * * * * ౧౮౨

వ్యా || సుతాశ్చితి || హేసుతాః - చుంకృతైః - చుంకారైః - చిరాయచిరం-
కంటహూయ - కమప్యాహూయకంవ్రతికమపిప్రతిముఖానికంప్రాణి విధా
య - కథాశ్రు - శిష్యద్వంకథామాత్రశేషాభవత - క్షత్రాపిప్రోరదర్శనాన్న్య
యద్వం - ప్రాప్తకాలేలోట్ - మరణకాలిప్రాప్తశివ్యర్థః - ఇతి ఇత్యుక్త్య
వ్యర్థః గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - ప్రమిల్యమూర్ఛిత్యా - సహంసః
స్మృతస్వదయాద్రాభావాత్ప్రహతః - నృపస్య - అశ్రుణోబాష్పస్యసేకా
ద్బుభుధేసంజ్ఞాంలేభే - ప్రాయేణాత్రస్వభావోక్తియావక్య || * * * * * ౧౮౨

మూ || ఇథోమముంవిలవంతమముంచదీనదయాభుతయావని
 పాలః | రూపమదశిః ధృతోసియదథాంగచ్ఛయధచ్ఛనుభే
 త్యభిధాయ || * * * * * ౧౮౩

వ్యా || అథసర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరితికావ్యలక్షణాద్వృత్తాంతరేణ
 జ్ఞోకద్వయమాహ || ఇతిమితి || ఇథంవిలవంతంపరిదేవయమానం - అముం -
 హంసం. అవనిపాలోనలః - దీనేష్యా లేషు దయాభుతయా రూపమాకృతిః -
 అదర్శి అపూర్వత్వాదవలంకితం - యస్తేయదథాంగరూపదర్శనాథా మేవ -
 ధృతోగృహీతః - ఆసి - అథ - యధచ్ఛంగచ్ఛ - ఇత్యభిధాయ - అముంచత్
 తొటకవృత్తమేతత్ || జ్ఞో || తొటకవృత్తమిదంభభభాగౌవితిలక్షణాత్ || ౧౮౩

మూ || ఆనందజాశ్రుభిరనుశ్రయమాణమార్గాప్రాక్సౌ
 కనిగమితనేత్రపయఃప్రవాహాః | చక్రైసచక్రనిభచంక్రమ
 ణచ్ఛలేననీరాజనాంజనయతాంనిజబాంధవానామ్ || ౧౮౪

వ్యా || ఆనందేతి || సహంసఃచక్రనిభచంక్రమణస్యకుండలాకారభ్రమ
 ణస్య - ఛలేన - నీరాజనాం - జనయతాంతుర్వతాం - నిజబాంధవానాం - బం
 ధముక్తంబాంధవానీరాజయంతీతిసమయాచారః - ప్రాక్షోచనాత్పూర్వం -
 జ్ఞోకేన - నిర్గమితానిస్సరితాః - యేవేత్రపయఃప్రవాహాబాష్పపూరాః - తా
 నానందజాశ్రుభిరానందబాష్పైః అనుశ్రయమాణమార్గా అనుగమ్యమా
 నమార్గా - చక్రకృతవా - అత్రపక్షిణాంస్వభావసిద్ధంబంధముత్తైస్స
 యూధ్యభ్రమణంభలశబ్దేనాపహ్నుశ్చైత్రస్థిరాజనత్వా రోపాదపహ్నువ
 భేదః - అత్రచమత్కారకారితాన్తంగళాచరణరూపత్వాచ్ఛసర్వత్రసర్గాం
 తజ్ఞోకేషుచిసందశబ్దప్రయోగః - యథాహాభగవాన్తహాభావ్యకారః - మంగ
 ల్వాదీనిమంగళమధ్యానిహితాస్తాని ప్రధంతేవీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురు
 షాణీచభవంతి - అధ్యేతారణప్రసక్తారోభవంతీతి వసంశతిలకావృత్తం || జ్ఞో ||
 ఉక్తావసంతతిలకాతథజాలగౌగితిలక్షణాత్ - సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః -
 యథాహదండీ || జ్ఞో || సగైరనతివిస్తీర్ణేశ్వ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః | స
 ర్వత్రభిన్నసర్గాంతైగుపేతలొకరంజనమితి || * * * * * ౧౮౪

(వైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - ప్రథమస్కంధః)

మూ॥ శ్రీహంకారాజరాజసుఖటాలంకారహీరస్యతం
శ్రీహీరస్యమహేజితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయమ్ । త
చ్చింతామణి మంత్రచింతనభవే శృంగారభంగ్యామహాకావ్యే
చారుణినైషధీయచరితేనగోళాయమాదిగతః॥ ౧౪౫

వ్యా॥ అధకవికావ్యవణానామాఖ్యానపూర్వకంసర్వసమన్వితం శ్రీకవి
బంధనేనాహ॥ శ్రీహంకారాజరాజసుఖటాలంకారహీరస్యతం శ్రీహీ
రస్యతం - ఆలంకారః ఆలంకారభూతః - హీరఃవజ్రమణిః శ్రీహీరస్యతమవి
ద్యాజితః ఇంద్రియచయాయేనతం శ్రీహంకారశ్రీహంకారామకంయంసుతం -
సుమవేదనయామాస - మామల్లదేవీనామస్వమాతా - సాచ - యంసుమవే
తస్యశ్రీహంకారస్య - యచ్చింతామణిమంత్రస్యచింతనం ఉపాసనా - తస్య - భ
వేభలభూతే - శృంగారభంగ్యాశృంగారరసస్వత్వా - చారుణి - నిషధానాంజ
నపదానాంరాజానైషధభవః - తదీయచరితేనలచరితనామకేమహాకావ్యే
అయం - ఆదిఃప్రథమః - సగళః - గతస్యమాప్త ఇత్యర్థః - ఏవముత్తరత్రా
పిద్రప్త్యం - శాదూలవిక్రీడితవృత్తమేతత్ ॥ శ్లో॥ సూర్యాశ్చైర్వర్ణసజా
స్తతాస్స గురవశ్శాదూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ * * ౧౪౫

భరిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహాపాద్యాయ

కౌలచల్లమల్లినాభసూరివిరచితే వైషధకావ్యాఖ్యానే

జీవాతుసూఖ్యానేప్రథమస్కంధః.

నైవధకావ్యేసవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్కంధః.

మూ॥ అధిగత్యజగత్పథీశ్వరాదధముక్తింపురుషోత్తమాత్త
తః॥ వచసామపిగోచరోనయస్సతమానందమవిందతద్విజః॥౧

వ్యా॥ అధిగత్యేతి॥ అధ మోచనానంతరం - సద్విజఃపక్షీ విప్రశ్చ॥ ౧॥
దంతవిప్రాండజాద్విజాభివృద్ధురః - జగత్పథీశ్వరాత్ యైవ తేభువనవతేశ్చ॥
౧॥ జగతిభువనే యైవ యామితివిశ్వః - పురుషోత్తమాత్ పురుషశ్రేష్ఠాత్ విష్ణో
శ్చ - తతఃతస్మాత్ప్రసృతాన్మథోత్ - అన్యత్రవ్రసిద్ధాచ్చ - ముక్తింమోచనం
నిర్వాణంచ - అధిగత్యప్రాప్య - య ఆనందోపచహమపినగోచరఃవస్తుమక
త్యః॥ శ్రు॥ యతోవాచోనివతంత ఇత్యాదేరవాజ్ఞానసగౌచరశ్చ - త
మానందంపరమానందంచ - అవిందతాలభత - విదేర్లాభార్థాత్ - ర్మభిసా
యేక్రియాఫలఇత్యాత్తవేదం - శేముదాదీనామితిసుమాగమః - అత్రాభిధా
యావ్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణామభయశ్లేషాచపవత్రేచ్ఛేదాంతరానవ
కాశాల్లక్షణాయాశ్చముఖ్యాధాబాధమంతరేణాసంభవాద్ద్వినిరేవాయం
బ్రాహ్మణస్యవిష్టోర్తోయనందప్రాప్తిలక్షణార్థాంతరవ్రతితేర్మశ్లేషఃప్రకృతా
వ్రకృతోభయఃతః - అస్మిన్సర్వేషకతల్లోకవర్మంతవియోగినివృత్తం॥శ్లో॥ వి
షమేససజగురుస్సమేనభారాలోభగురుర్వియోగినితి లక్షణాదితిసంక్షేపః॥

మూ॥ అధునీతఖగస్స నైకధాతనుముత్ఫుల్లతనూరుహీకృతామ్॥

కరయంత్రణదంతురాంతరే వ్యలిఖచ్ఛంచుపుటేనవక్షతీ॥ ౨

వ్యా॥ అధునీతేతి॥ సఖిగౌహంసః - ఉత్ఫుల్లతనూరుహీకృతాన్మృవకర
పేదనాదుద్బుద్ధవతత్రీకృతాం॥ ౧॥ పతత్రంచతనూరుహమిత్యమరః - తనుంశక్తి
రం - నైకధాఅనేకధా - నశ్చర్తస్యనశబ్దస్య - సుపు పేతీసమాసః - నశ్చ సమా
సేనలోపప్రసంగః - అధునీతమతవా - ధూజః క్ర్యాదేలజితితజ్ - ప్వాదే
నాంహ్రాస్వ ఇతిహ్రాస్వః - కించ - కరయంత్రణేనమృవకరపేదనేనదంతురేనిమ్నా
న్నతమధ్యప్రదేశేపక్షుతపక్షుమూలే॥ ౧॥ (స్త్రీ)వక్షతీపక్షుమూలమిత్యమరః -
చంచుపుటేనత్యోటిసంపుటేనవ్యలిఖత్ - విలేఖనేనఋజూచకారేత్యర్థః .
ఏతదాదిల్లోకవక్షుష్టయేస్వభావోక్తిరలంకారః॥ * * *

మూ॥ అయ మేకత మేనపక్ష తేరధివ ధ్యోర్ధ్వగజంఘమంఘి)

శా॥ స్థలనక్షణవివశిశ్రియోద్రుతకంఠూయతహాలి రాలయమ్॥

వ్యా॥ అయమితి ॥ అయంహంసః - స్థలనక్షణవివ మోచనానంశరమేవే
శ్యధికః - ఏకతమేనాంఘిశాపక్ష తేపక్షములస్యా ధిమధ్యంమధ్యేర్ధ్వ
గార్ధ్వగామినిజంఘాయస్త్రీకంఠూయనేత త్రధా - ద్రుతకంఠూయతహా
ళిస్థత్వరంక నితమాడస్యక - ఆలయంనిజావాసం - శిశ్రియోనితవాక్ ॥ ౩

మూ॥ సగరుద్వనదుర్గదుర్గహాకటుకీటాకదశతస్సత్యేకస్వ
చిత్ అనుచేతనుకంఠుపండితఃకటుచంచూపుట కౌటికట్టనై॥

వ్యా॥ సరితి ॥ పండితఃనిపుణఃసహంసః - గరుతఃపయోషవనదుర్గంతత్ర
దుర్గహాక గ్రహీతుమశక్త్యాక - కటు తీక్ష్ణుండశతఃదంతైస్తుదతఃకస్వచిత్ కు
శ్రచిదేవసతఃపర్తమానాకకీటాకాయు ద్రజటాకపటుచంచూపుటస్యసగర్ద
త్రోహేకౌట్యా అగ్రణకట్టనై ఘట్టనైస్తనురల్పాకంఠూర్ధ్వస్త్రీకతనుకం
ఠుయథాతథా - గౌస్త్రీయోరుపసర్గన స్త్రీతివ్రాహ్మ్యః - ననుచేనివారితవాక్
స్వరితఃతథాత్వాత్త వేపదం॥ * * * * *

మూ॥ అయమేత్యతటాకనిడజైర్గఘ్నపర్వ వియతాధశంకి
తైః ఉదడియతవైకృతాతరగ్రహజాదస్యవికస్వరస్వరైః॥

వ్యా॥ అయమితి॥ అయంహంసస్తటాకనిడజై స్మరణేపక్షిభిస్త శ్రవ్య
హంసైః - నిహోద్భవాగరుత్త న్నిత్యమరః ॥ లఘుక్షిప్రమేత్వాగత్యపర్వవియ
తపరివృతఃపూర్వోత్తేకర్తణిలజ్జ - అధపరివేష్టనాన న్దరమస్య హంసస్యకరగ్ర
హజాన్నశకరపేడనజన్యాద్వికృతాచేవవైకృతాద్విలుభితపక్షత్వ యానాద్వి
కారదర్శనాదిత్యగః- స్వాధ్యైవప్రత్యయః- శంకితైశ్చక్రితైః - అతఃపరివికస్వ
రస్వరైరుచైచ్ఛూకైః సైరుదడియతోడ్డినం - డీహోభావేలట్ ॥ ౪

మూ॥ దధత్ బహుశై వలక్ష్యతాంధృ తరు ద్రాక్షమధున
తంఖగః సనశస్వయయాకరంపునస్సరసఃకౌకనదభ్రమాచిన్॥

వ్యా॥ దధతఇతి ॥ అధసఖిగోహంసః- బహుశైఃపలాభూరితైవలాక్షై
భూర్యస్యతదృహుశై వలక్ష్యం - తస్యభావతత్తాతాందధతోదధానానిరసః
స్వల్పాత్ - బహుశై వలక్ష్యణిశిషభక్తవిహ్నినియస్యసబహుశైవలక్ష్య
తస్యభావతత్తాతాందధతోదధానస్యనశస్వరుద్భావైతిమధువ్రతాఇవేత్య

పమిశసమాసః - తేభ్య తాయేన తంకరం కౌకనేదద్రమాద్ర క్రోష్టలభాగంతే
రివసునర్వయా - కౌకనదంతురుద్రాక్ష సదృశమధువ్రతంఖలు- అత్రబహుశై
ః లేత్యాదౌశబ్దజైష న్దదనుప్రాణితారుద్యాక్షమధువ్రతమిత్వ్యపమాతత్వాపే
క్షాచేయం కౌకనదద్రమాదివేత్వ్యత్వే యేతి సంకరః॥ * * ౬

మూ॥ పతగశ్చిరకాలలనాదతివిప్రసంభవమపి తోను కిమ్ ।

అతులంవిదధేతుతూహలంభుః మేతస్యభజన హీభుజః॥ ౭

వ్యా॥ అధాస్య స్వయమాగమనాదుత్పేక్షతే॥ పతగఃపతి॥ పతగోహం
సశ్చిరకాలలాలనాదుపలాశనాదతివిప్రసంభవమితి శ్వాసం॥ ని॥ సమావిప్రసంభ
విశ్వాసావిశ్వయః - అవాపితోప్రాపితోనుకిమిత్వ్యత్వే యే - అన్యథాకథం
పునఃస్వయమాగచ్ఛేదితిభావఃకించ - ఏతస్యమహీభుజోభుజంభజాస్వయ
మాపుననన్నతులంకుతూహలంవిదధే - కౌతుకంచకారేత్వ్యధః - అత్రో
త్పేక్షాపృత్యనుప్రాసయోశబ్దాధాఃలంకారయోస్తిలతండులవత్సంస్క
ప్తిః॥ శ్లో॥ ఏకద్విత్వాద్వివక్షానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది - సంఖ్యానియమ
ముల్లంఘ్యపృత్యనుప్రాసకురితఃపతి॥ * * * * ౭

మూ॥ నృపమానసమిష్టమానసస్స నిమజ్జతు-తుకామృతో

మిథామృ । అవలంబితకణశఘ్న-లీకలశీకంరచయన్నవోచత॥

వ్యా॥ నృపమానసమితి॥ ఇష్టమానసఃప్రియమానసః - సరాజహంసః -
కుతుకయాషాస్తదేవఅమృతంసుధాతస్యోర్మిమనిమజ్జదంతకణతంరృపమా
నసంనశమనః - కర్ణాశఘ్న-ల్యావినకర్ణకఘ్న-త్వాత్పేషకలశ్యోతే అవలంబి
తేఅవహితేపృతేభ్యతేవయేనతస్త్రోక్తం - నద్యత్ శ్చేత్సివ రచయకకుర్వ
న్నవోచతడక్తవాః - జలేమజ్జన్నపితరణాధాంకలశమవలంబితే- తద్వత్క
ణశఘ్న-లీకలశ్యావిత్వపమారూపకయోస్సంస్కప్తిః॥ * * ౮

మూ॥ కృగయానవిగీయతేరృపై రపిధర్తాగమమమపార

గైఃస్థరసుందరమాయదత్వజస్తవదమకస్పదయోదయోజ్జ్వలః॥

వ్యా॥ పృగయేతి॥ ధర్తాగమమగ్రపారగైర్గర్తశాస్త్రశస్త్రైవపారదగ్ని
భిరణు - అంతాశ్యంతాధ్వరదూరపారసర్వానంతేషుడఃపతిగమేద్ధప్రశ్నయః -
నృసైర్గగయాఅఖేటోనవిగీయతేనగవ్యాతే- తథాపి హేత్తరసుందరమా
మత్వజ ఇతియత్ - సత్యాగస్తవదయోదయేనోజ్వల్ విసల్యోనిరుపాధికః ఇ
తియావత్ - ధమకస్సృక్యతంనకేవలమాకారాదేవసుందరోసికింతుధమకతో
పేతిభావః॥ * * * * ౯

మూ || అబలస్వ కులాశిరోర్ముషాన్ని జప్తేడ ద్రుమపీడినఃఖ
గాఁ | అనవద్యతృణాదినోమృగాన్తృగయాఃఘాయనభూభృ
తాంఘ్నుతామ్ || * * * * *

వ్యా || ననుప్రాణిహింసాకథంనవిగీయతేత ఆహ || అబలేతి || అబలస్వ
కులాశిరోర్ముషాఁ - దుర్బలస్వకులఘాతినోమత్స్యాఇతివ్రసిద్ధిః - నిజపీడిద్రు
మపీడినోవిణోత్త ఫలభక్షణాదినాస్వా శ్రయపుత్రపేడాకరాఁఖగాఁ - అ
నవద్యతృణాదినః అనవరాధితృణహింసకాన్తృగాఁ || శ్లో || అంతస్సంజ్ఞా
భవంత్యేతేసుఖదుఃఖసమన్వితా ఇతిమనుస్తృత్యాతరుత్పణాదీనామపిపాణి
త్వాత్తద్ధింసాపిదోష ఇతిభావః - సర్వత్రాపితాచ్ఛిల్యేణివ ప్రత్యయః - ఘ్ను
తాంహింసతాంభూభృతాంమృగయా అఘాయపాపాయ - నభవతి - తద్వద
స్మదండరూపత్వాత్ప్రత్యుతాకరణేదోషఇతిభావః || * * * * *

మూ || యదవాదిషమప్రియంతవప్రియమాధాయనునుత్సు
రస్తీతత్ | కృతమాతపసంజ్వరంతరోరభివష్యామృతముం
శుమానివ || * * * * *

వ్యా || తథాపికిమథంపునరాగతంత్యయైత్యతఆహ || యదితి || తవయద
ప్రియమనాదిషమవోచం - ప్రియమాధాయప్రియంకృత్వాతదప్రియం - తరోః
కృతంస్వకృతమాతపసంజ్వరమాతపసంతాపం అమృతముదకమభివష్యా || ని ||
పయఃకీలాలుమకృతమిత్యమరః - అంశుమానివనునుత్సరో తుంప్రమాప్టుఁ
మిచ్ఛుః - నుదప్రేరణఇత్యస్తాద్ధాతోసన్నతాదుప్రత్యయః || * * * * *

మూ || ఉపనమ్రమయాచితంహితంపరిహర్తుంనతవాపిసాం
ప్రతమ్కరకల్పజనాంతరాద్విధేశ్శుచితఃప్రాపినహిప్రతిగ్రహః ||

వ్యా || తహిభవన్తోచనసుకృతమేవమషపర్యాప్తం - కేందృష్టోపకారే
ణేతినవాచ్యమిత్యాహ || ఉపనమ్రమితి || అయాచితమప్రాధి - తమువనన్రు
ముపనతంహితం ఇహాశాముత్రచోపకారకంవస్తు - తవాపిపరిహర్తుంనసాం
ప్రతంనయ్యక్తం || శ్లో || అయాచితంహితంగ్రాహ్యాపిషుషకృతకర్తృణఇతి
స్తరణాదితిభావః - నదపిమాదృశసృకథంప్రభగ్జనాద్గ్రాహ్యామతఆహ || కరేతి ||
హియస్తాకారణాత్ - సప్రతిగ్రహః - కరకల్పం - కరస్థానీయమిత్యథః - ఈ
షదసమాప్తాకల్పప్రత్యయః - యజ్ఞనాంతరంస్వయంయస్యతస్మాచ్ఛుచేశుగ్ధా
ద్విధేః బ్రహ్మణఃప్రాపిప్రాప్తః - నతుమత్యతిభావః - అప్తోతేకర్తృణిలుక్

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయ స్కంధః)

౬౫

విధిరేవతేదాతాఅహంతస్యోపకరణమాత్రం - అతోనాధమయాచ్ఛాల్మఘ
వంతవేతిభావః॥ * * * * * ౧౨

మూ॥ పతగేనమయాజగత్పతేరుపకృత్యైతవకింప్రభూయ

తే॥ ఇతివేద్దినతుత్యజంతిమాంతదపిప్రత్యుపకతుఃమాత్మయః॥

వ్యా॥ ననుసార్వభౌమస్యమేతిరశ్చౌత్వయాఃకిముపకరిష్యతే తత్రాహ॥
పతగేనేతి॥ పతగేనపక్షిమాత్రేణమయాజగత్పతేస్సార్వభౌమస్య తపోపకృ
త్యైడవకారాయప్రభూయతేషుమృతేకింసభూయత ఏవేత్యర్థః - భావేలట్ -
ఇతివేద్ది - అషుమత్సంజానామి - తదపితధావ్యాతఃయఃస్మత్సయావిని
వతితా ఇతిభావః - మాంప్రత్యుపకర్తుంసత్వజంతిప్రత్యుపకారణాయప్రేర
యంతీత్యర్థః - అత్రపతగోవ్యహంతుఃపహాపకారిణస్తేమహాపకారం
కరవాణీతిభావః॥ * * * * * ౧౩

మూ॥ అచిరాదుపకర్తుమాచరేదధవాత్పప్రయికిముప

క్రియామ్ । పృథురిశ్శమధాణురస్తుసాన విశేషే విదుషామి

హగ్రహః॥ * * * * * ౧౪

వ్యా॥ అధవాయధాశక్తిపక్షోస్త్విత్వాహ॥ అచిరాదితి॥ అధవాడ్రి
పకర్తురచిరాదవిలంబాదుపాయ ఏనోపయికిః - వినయాదిత్వాత్స్వార్థే
రక్ - ఉపధాయాప్రాప్త్యంతేతిహ్రాస్వః - తతఃతాదౌపయికితామాత్మ
పయికింసోపాయసాధ్యామిత్యర్థః - తతఃతత ఇత్యభిప్రత్యయే - ట్థాణజే
త్వాదినాడేవ - ఉప్లక్రియామాచరేత్ - ప్రత్యుపకారంకుర్యాత్ - చరథాతో
గ్విధిలిజ్ - ఇశమేవసతి - సోపక్రియాప్యధురధికాస్తు - అథ అధవా అణుర
ల్పాస్తు - విదుషాంవివేకినామిహాస్యేవిషయేచిశేషే - గ్రహ అగ్రహాన -
గుణగ్రాహిణోవివేకినఃకృత్యతామేవఅస్యపశ్యంతినదోషనుస్వప్యంతీత్యర్థః॥

మూ॥ భవితానవిచారచారుచేత్తదపిశ్రావ్యమిదమదీరితమ్ ।

ఖగవాగియమిత్యతోపికింసముదందాస్యతికిరగీరివ॥ ౧౫

వ్యా॥ అధస్వవాక్యేరదరంయాచతే॥ భవితేతి॥ హేమప - ఇదంవక్ష్య
మాణంమదీరితంమద్వచనం - విచారేవినుచ్ఛేచారు యుక్తంసభవితానభవిష్య
తిచేత్తదపి అవిచారితరమణియమపిశ్రావ్యంశ్రోతవ్యం - ఇయంఖగవాగిత్య
తోపిహేతోఃకిరగీరితవాగివముదంసదాస్యతికిందాస్యత్యేవ - ప్రయోజనాం
తరాభావేపికౌతుకాదపిశ్రోతవ్యమిత్యర్థః - దదాతేఽల్పట్ ॥ ౧౫

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్తంభ)

మూ || సజయత్యరిసార్థసార్థకీకృతనామాకిల భీమభూ

పతిః | యమవాప్యవిదభకభూప్రభుయాసతిద్యామపిశేత్రచ

త్వకామ్ || * * * * * ౧౬

వ్యా || అధయద్వక్తవ్యంతదాహ || సతి || అదేన అభిధేయేన సహ

వతఃత ఇతిసార్థకం - తెనసహేతితుల్యయోగ ఇతిఒహువీహిః - నోపస

ర్తనస్యేతిసహశబ్దస్యవికల్పాశ్చభావః - శేషాద్విభాషేతికస్యమాసాంతఃపత

శ్చిద్విరభూతతద్భవే - అరిసార్థకముశత్రుసంఘేషు - సార్థకీకృతనామా

భీమ ఇత్యాఖ్యాయేనసతధోక్త - సప్రసిద్ధః - విభ్యత్వస్మాదితిభీయః - భియోమ

ఇత్యసాదానాగ్గేనిపాతనాన్తప్రత్యయబాణాదికభీమ ఇతిభూవతిఃసృజయతి

కిలసర్వోత్కర్షేణవర్తతేభిరు - విదర్భభూర్విదర్భదేశః - యంభూపతింప్ర

భుంచరారమవాప్యకక్రౌభరాయస్యాన్తాంశక్రవత్ప్రకాం - సద్వృతశ్చే

తికపి - ద్యాందిమమపిహసతి - కిముతాన్యభత్వకదేశానిత్యధః - (ప్ర)

యోహిభర్తుతుష్కపాకద్ధాసంకుర్వంతీతిభావః - అత్రవిదర్భభువోపిద్యుహ

సాసంబంధపిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః || * * * * * ౧౭

మూ || దమనాడమనాక్ప్రసేదప్రసనయాంతధ్య గిరప్రహ

ధనాత్ | పరమాపసదిప్త మిష్టప్రతితయానన్య సద్వస్తునో

దయామ్ || * * * * * ౧౮

వ్యా || దమనాదితి || సభీమభూవతిరమనాగల్పంప్రసేదప్రసనయాంతధ్య

యాప్రసన్నాత్ - భాషాయాంసదవసక్రవఇతిసదేలికటః - క్వకాదేశః - మ

దనాద్దమనాఖ్యాతతధ్యగిరః అమోఘవచనాత్ తపోధనాద్వీహి - దిప్తా

నాం కాలానాం విష్టపానాంలోకానాం చత్రితయయోరనన్యసద్వస్తునోద

యాంకాలత్రయేలోకత్రయేచానన్యసాధారణగుణప్రకమాంతనయాంకుహి

తరంవరమాప - వరశ్చేర్విలబ్ధవానిత్యధః || ౧ || దేనాద్వృతేవరః శ్రేష్ఠేత్రిషు

శ్లేష్ఠేషునాక్ప్రియ ఇత్యమరః || * * * * * ౧౯

మూ || భువనత్రయసుభ్యువామసౌదమయంతికమనీయతా

షదమ్ | ఉచియాయయతప్రసక్రియా దమయంతితిశతోభి

ధాందధే || * * * * * ౨౦

వ్యా || అథాస్యానామధేయంపుత్రాదయన్నేవాహ || భువనత్రయేతి || అ

పౌవరప్రసాదలబ్ధాతనయాకత్రియస్తస్మక్రియానిజశరీరసౌందర్యేణ కరణే

స - భువనశ్రయసుభువాంతై గ్రహాన్యసుందరీణాంకమనీయతామదంసౌందర్య
గర్వందమయంతీ అస్తంగమయంతి - దమేణ్యంతాన్నచాదమీత్యాదిసాక
ర్రభిన్నాయితప్తవేపదాపవాదపరస్త్వైపదప్రతిషేధేష్యకర్తృభిప్రాయవివ
క్షయాంపరస్త్వైపదేర్లటశ్శత్రాదేశః - ఉదయాయ ఉదితా - లింగోలిట్ - త
తప్తస్తా దేవవిమిత్రాద్దమయంతీతృభిధామాఖ్యాందధే - దధాతేర్లిట్ || ౧౮
మూ|| శ్రియమేః పరంధరాధిపాద్గుణసంఘోరుదితోమవేహితా
మ్ | వ్యసధాపవివావిధేః లాంబృడచూడానిలయాంచవేదకః ||

వ్యా || అదైకవింశతిల్లోకైశ్చిగురాదివాదపర్యంతందమయంతీంవణ్
యతి || శ్రియమితి || హన్యవతాందమయంతీం గుణసంఘోగుణసాగరాదరాధి
పాద్భీమనరేంద్రాదుదితాముష్మన్నాం శ్రియంతాం ల్లిక్ష్మీమేవపరంధ్రవ
మవేహజానిహి - అపశూర్వాః లోలాతిసేహిః రితిహ్యదేశేజీత్వాన్నసా
ర్వధాతుకగుణస్సహితాయామాధుణః - అత్రకేవలావపూర్వస్య లింగోజ్ఞా
నాధత్వాదాజీ ప్రశ్నేషేతదలాభాస్సశ్లేషేషోమాజోశ్చే తిపరరూప
మితి కేషాంచిత్యక్రియోపన్యాసోపధాప్రయశ్యత్యాగః - అవైహితివృద్ధిర
వద్యేతి నామనసూత్రమప్యనాజ్ ప్రశ్నేష ఏవభాగంతిప్రాప్తవృద్ధిప్రతిషేధపర
జ్ఞుణంబయం క్త ఇతివ్యాఖ్యానాదన్యధాఽమాజోశ్చే తిపరరూప మేవయం క్త
మిత్వచ్యుత ఇతి - నచదేశవ్యసధానాన్నశ్రీరేషేతివాచ్యమిత్వాహ - వ్యస
ధావ్యవధానేనత్యపి - ఉపసగేఘాః కిరితికి ప్రత్యయః - వృడచూడానిల
యాంహరశిఖాశ్రయారంభాంవిధారిందోరేవక లాంకావానవేద - సర్వోపి
వదై వేత్వదః - విదోలటోవేత్వవైకల్పి క్షాణలాదేశః - యధాహర శిరోగ
తాపిక లాంబృడక లేవ తథాభిరుభవనాదితాప్యేషా శ్రీరేవేతిసౌందర్యాతిశ
యోక్తిః - అత్రశ్రీకళయోన్మపమృతౌవాక్యద్వయేబింబప్రతిబింబభావేన
సామాన్యధమేవ త్రయానిదిష్టాపితివృష్టాంతాలంకారః || ఖ్లో || యత్రవాక్య
ద్వయేబింబ ప్రతిబింబతయోచ్యతే! - సామాన్యధమేకావ్యజ్ఞేస్సదృష్టాంతో
నిగద్యతఇతిలక్షణాత్ || * * * * * ౧౯

మూ|| చితురప్రకరాజయంతితేవిదుషీమూర్ధః సావిభతిః
యాకా ! పశునావ్య పురస్కృతేనత త్తులనామిచ్ఛ తుచామ
రేణకీ || * * * * * ౨౦

వ్యా || చితురప్రకరాణతి || తేచితురప్రకరాః కేశనమూహాజయంతినర్యా
 త్కాషేణవతంతే - యాకవేత్తీలివిదుషీవిశేషజ్ఞా - విదేశ్యతుర్వస్థుః ఉసి
 తశ్చేతిజీవ - వసాస్సం ప్రసారణం - సాదమయంతీ - మూఢానిభిభృత్ విద్వ
 ధ్గ్రహవససర్వస్యాపుత్రాషణ హేతురితిభావః - అతివశపశునాతిరశ్చాచ
 మరీమృగేశాప్యపురస్కృతేనానాదృతేన చామరేణచమరీపుచ్చేనసహ -
 తత్తులనాంతేషాంచితురాణాం తులనాంసమీకరణంక ఇచ్చతున కౌషీశ్యధః -
 సంభావనాయాంలాట్ - అత్రతులనాని షేధస్యాపురస్కృతపదార్థాహే
 తుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్య లింగమలంకారః || ౫౦ || హేతోర్వాక్యప
 దార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ || * * * ౫౦

మూ || స్వదృశోరనయంతిసాంత్యనాంభురకంఢూయనకే
 తవాన్యగాః | జితయోరుదయత్ప్రమీలయోస్తదభిర్వేక్ష
 ణశోభయాభయాత్ || * * * ౫౧

వ్యా || స్వదృశోరితి || మృగాహరిణాస్తస్యాదమయంత్యాః అభిగ్రవయో
 రాయతయోర్విక్షణయోరర్ణవోభోభయాక త్రాప్యజితయోరిత ఎవభయా
 దుదయత్ప్రమీలయోరుత్పద్య మాననిమీలనయోఃస్వ దృ శోర్నిజనయన
 యోఃభురైశ్చఫే || ౫౧ || శఫంకీజేభురపుమానిత్య మరః - కంఢూయనస్యక
 షణస్యకైతవాచ్ఛలాత్సాంత్యనాంజనయంతి - లాలనాంతుర్వంతి - యథా
 లాకేపరపరాజితా నిమిలితా యోస్వజనైర్భయనిపుత్రయే కరతలాస్ఫులనా
 దినాపరిసాంత్యంతేతద్వదితిభావః - అత్రకైతవశబ్దేనకంఢూయనమపహ్ను
 త్యసాంత్యనారోపాదపహ్నవభేదః || * * * ౫౨

మూ || అపిలోకయుగందృశావపిశ్రుతదృష్టారమణీగుణాఅ
 పిశ్రుతిగామితయాదమస్వసుర్వ్యతిభాతేసుతరాంధరావతే ||

వ్యా || అపీతి || హేధరావతే - దమోనామభీమన్వైవాత్తజస్తస్యస్వ
 సుర్వమయంత్యాలోకయుగంమాతాపితృకులయుగం - శ్రుతిగామితయావేద
 ప్రసిద్ధతయాసుతరాంవ్యతిభాతేవరస్సరోత్కాషేణభాతి - తథాదృశౌన
 త్రైఅపిశ్రుతిగామితయాకర్ణాంజవి శ్రాంత తయావ్యతిభాతే - పరస్పరోత్కా
 షేణధాతః - తథాశ్రుతాశ్రుతిప్రసిద్ధాఃతేనతేదృష్ట్యాలోకప్రసిద్ధాశ్చవిశేషణ
 యోగపివిశేషణయోరపివిశేషణవిశేష్య భావవిషయోవి శేషణసమాసః -
 కేరమణీగుణాస్త్రీసర్వాపిశ్రుతిగామితయాదనైశ్రూయమాణతయా || ౫౩

శ్రుతిస్మృతేతథాహ్వానాంతరాయాశ్రోత్రమణీలిఖ్యః || సుశరాం
వృత్తిభాతేవ్యతిహారేణభాంతి - అన్తరైపక్షవనత ఇతిర్ఘస్యాదాదేశః - స
ర్వత్రకర్తృకర్తృవృత్తిహరి ఇత్యాత్మనైవదం - అదాదిత్వాచ్చపాటుకౌసర్వత్రాపే
శుత్వం - అత్రలోకయుగాదీనాశ్రయాణాంపి ప్రప్రతత్వాత్మేవల ప్రకృతివి
షయతుల్యయోగితాభేదః || ౧౦ || ప్రస్తుతా ప్రస్తుతానాంచకేవలంతుల్యధ
ర్మతః | బోధమ్యంగచ్చతే మత్రసామతాత్మయోగతేతిలక్షణాత్ || ౨౨

మూ || నభినమృతినంచీకృత్వ తీవ్రపతిమస్మృతీః దీక్షణే |
అపిఖంజనమంబనాంబితేవిదధాతే సువిగర్హమృగమ్ || ౨౩

వ్యా || నభినమితి || నభినంచత్తంచులినమచారువిన్యాసీతుర్వాణేపుపతీ
మృగీమస్మృతీ - అసమానత్వాహారాదేవపరిహారత ఇత్యర్థః - దీక్షణేత
ల్లోదనే అంజనాంచితేజ్వలవృత్తాతేవతి - ఖంజనం ఖంజగీతాఖ్యం - ఖం
జననామకఃపక్షిచిహ్నః || ౧ || ఖంజరీటస్తుఖంజన ఇత్యుచరః - తమపిరుచిగర్హ
దుర్విధంచారుత్వగర్హస్సన్వవిదధాతేమర్వాతే - సర్వధావ్యనవమేయ ఇత్య
ర్థః || ౨ || నిస్సన్వమన్వీహోదీహోదగిద్రోమగతోసంబంధే సఖ్యమరః || ఈత
గోరూర్పినాదిమతీకరణాద్యసంబంధే పిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః - తయా
చోసమావ్యజ్యత ఇత్యులంకారేణాలంకారద్వయః || * * * ౨౩

మూ || అధరంకిలబింబనామకం ఫలమస్తాదితిభవ్య మన్య
యమ్ | లభతేధరబింబమిత్యదవదమస్యారదనచ్చదండధత్ ||

వ్యా || అధరమితి || అధంబింబమిత్యదవదం అధరంబింబమివేత్తుపమి
తసమాసాశ్రయణేనప్రేణామధరేణుయస్వదం ప్రయజ్యలేతిదిశ్యథః ఆ
స్యాదవదయరిత్యాఃరదనచ్చనంబీష్టవభిదధత్ తదభిధానాయ ప్రయుక్తంస
దిత్యర్థః - బింబనామకంఫలంబింబకుస్తాద్ధమయంతీరదనచ్చనాదధరంకిలా
వపుష్టంఖల్వీతి అధరశబ్దస్యాపకృష్టార్థత్వే అధరంబింబయస్తాత్తదిట
హువ్రీహిసమూసేచనతి - భవ్యమబాధితమన్యయంస్మృతిపదార్థాసంసగ
లక్షణంలభతే - అన్యధాసమర్థాసమాసాశ్రయణే - సమర్థావదవిధిరితిస
సమర్థాపరిభాషాభజ్యేత - తహి నోపమాస్యాదిభాషః - అత్రదయంతీ
దంతచ్చదన్యవింబాధరీకరణా సంబంధే పిసంబంధోక్తైరతిశయోక్తిః పూర్వ
పద్ధవీశ్చ || * * * * * ౨౪

మూ || హృతసారమివేంద్రమండలందమయంతీవదనాయువే
ధసా | కృతమధ్యవిలంబితోక్యతేనృతగంభీరశీఖినిలిమ || ౨౫

వ్యా || హృతసారమితి || ఇందుమండలందమయంతీవదనాయువదననిర్మా
ణాయోక్త్యధఃక్రియోధోః వవదన్యేతివతుధిః - వేదసాహృత సారముద్భృ
తమధ్యాంకమివకుతకృతమధ్యవిలంబితమధ్య రంధ్రమృత ఏకకృతోగంభీర
శీఖిన్యనిమ్నమథ్య రంధ్రాకాశస్యలిమానైల్యయేనతత్తధావిలోక్యతే ||
౨|| ఖనిఃస్త్రియామాకరస్సృదిత్యమరః - కృదికారాదక్రినోనాజీవ్యత్వ
ఇతిడిప్ - అత్రకళంకావహ్నవేనఖిలి మారోపాదవహ్ననభేదః - సచకృత
మధ్యవిలమిత్వేతత్తదాధాహేతుకకావ్యలింగాను ప్రాణితః - తదపేక్షాచే
యంహృత సారమిత్వత్ప్రేతీసంకరః - తయూచోపమావ్యజ్యత ఇతిపూ
ర్వవద్ధన్విని || * * * * * ౨౫

మూ || ధృతలాంఛనగోమయాంధనంబిధుమాలేపనపాండ
రంబిధిః | భృమయత్స్య చితంబిదభః జాననసిరాజనవదః
మానకిమ్ || * * * * * ౨౬

వ్యా || ధృతేతి || కిర్క్యహ్నధృతలాంఛనమంక ఏకగౌమయాంచన
మధ్య స్థితగోమయాంధ్లేషణయేనతం - అలేపనపాండరంబిజకాంతినుధా
ద్యధఃపతితమిత్త్యధః - విధుంచం ద్రమేవవిదగ్భజానసస్య వైదగ్భీకుఖస్య
సిరాజనవదఃమానకం సిరాజనక రావమ్ || ౨ || శరావోవదఃమానకవిత్త్యను
రః - కిరణదీపకలికాయుక్తమితిభావః - భృమయతి - ఉచితంలో కౌతరత్వా
దితిభావః - ఏవంసిరాజయంతీతదేశాచారః - అత్రవిధుతలాంఛనాదేర్సిరా
జనక రావ గౌమయాంధ్లేనరూపణాత్సా వయవరూపకమ్ || * * ౨౬

మూ || సుషుమాపివయోపరీతుణేచిఖిలంవద్దమభాజితస్తుఖా
త్ | ఆధునాపి నభంగ లక్షణంసలిలోన్తజ్జనముజ్జతిర్ఘమ్ ||

వ్యా || సుషుమేతి || సుషుమాపరమాభోభా - సైవవిషయః - తస్మిన్పరి
తుణేచిఖిలవృతోధనేకృతేచిఖిలంవద్దంవద్దజాతంతస్తుఖా దపాదానాత్ భం
గావధిత్యాదిభాజిఅధంజి - స్వయమేవభగ్నమభాదిత్యధః - స్ఫుటమకర్త
రిలజ్ - భంజేత్పచిణీతివై భాషి కౌనకారలోపః - అలపవాధునాపి - భం
గలక్షణంవరాజయహ్నంసలిలాదున్తజ్జనంతుణమిన్ద్రోజ్జలిపిహతి జల
దివ్యోన్తజ్జనస్మపరాజయలింగత్వస్థరణాదితిభావః ఉన్తజ్జనక్రియానిమిత్తే
యంధం త్రేయమ్ || * * * * * ౨౭

(నైవధరావేసమ్మభ్యానే - ద్వివీరుస్సర్గః)

౭౧

మూ || ధనుషీరలిపంచబాణయోరుదతే విశ్వజయాయత

దృష్టవౌనళికేతదచ్చనాసికేత్వయినాళీకవిముక్తికామయోః

వ్యా || ధనుషీఇతి || తద్దృష్టవౌవిశ్వజయోయోదితే ఉత్పన్నైరతిఃచ
బాణయోధకసుషీ - నూనమిత్యాదివ్యంజనకాప్రయోగాద్గమ్యత్ప్రయో-
కించ - తస్యాదమయత్యాఃఉచ్చనాసికే ఉగ్రతనాపాపుతెత్వయినాళీకానాం
ద్రోణీచావశరాణాం విముక్తికామయేతే ఇతితథోక్తయోస్తయోః - శిలికా
మిభియైచరేభ్యోణ ఇతిః ప్రత్యయః || ౭ || నాళికంపద్మపంజేస్త్రీగ్రాళికశ్శ-
రశల్పయోఃతవిశ్వః - నళికనద్రోణీచాపేనకిరుతికామః పూర్వముత్ప్రయోః ||

మూ || సదృశీతవశూరసాపరంజలదుగ్ధస్థమృణాళిజిహ్వ

జా | అపిమిత్రజుషాసరోరుహం గ్రహయాఃకుంజరీలయా

శ్రియః || * * * * *

వ్యా || సదృశీతి || హేశూరజలదుగ్ధస్థానిమృణాళానిజయత ఇతితజ్జ-
తౌభుజౌయస్యాస్సా - మిత్రజుషామర్కసేవిసాం - సుహృత్సేలిసాంచ - స-
హాయసంపన్నానామపీత్యర్థః || ౭ || మిత్రంసుకృదమిత్రోఽ-ఇతివిశ్వః - సరో-
రుహం - శ్రియభోగ్యాస్సంపదత్స - నలోకేత్వాదిసావష్ఠిప్రతిషేధః - కరీల-
యాభుజవిలాసేనాభుజవ్యాసారేణబలిగ్రహణేరచ || ౭ || బలిహస్తాంతవ-
కరాః - లీలావిలాసక్రియయోరితిచామరః - గ్రహయాఃకుంజరీతా - గ్రహయా
గహణఇతిథాతోశ్చౌరాషికాత్ - స్పృహిగృహీత్వాదిసా ఆకుచ్ఛ్రత్యయః -
అయామంతేత్వాదిసాణేరయాదేశః - సాదమయంతీత వపరమత్వంతలన్ని-
శీఅనురూపేశ్శుపదమాలంకారః - శూరస్య శూరైవభార్యాభవితమహా-
తీతిభావః || * * * * *

మూ || వయసీశిశుతాతదుత్తరేసుదృశీస్వాభిధిఃధిత్సునీ |

విధినాపినరోమరేఖయాకృతసీమ్నప్రవిభజ్యరజ్యతః || ౩౦

వ్యా || వయసీఇతి || సుకృశిదమయంత్యాం - స్వాభివిధింస్వవ్యాప్తింవి-
ధిత్సునీవిధాతుమిచ్ఛతీ - అతామహామికయాస్వయమేనాక్రమితుమిచ్ఛతీ
ఇత్యర్థః - శిశుతాతదుత్తరేబాల్యయావనేవయసీవిధినాసీ మాభిజ్ఞేనరోమరేఖ-
యాసీమాచిహ్నైనప్రవిభజ్య - రోమరాజ్యేప్రాగేవ అత్యైకవేగసాతవ్యం -
తతఃపరంయావనేనేతికాలతోవిభాగంకృత్వాకృతసీమ్నకృతమర్యాదేఅపి - వి-
భామాజీభ్యోరిత్యలోపః - నరజ్యతఃనసంతుష్యతః - రమ్యవస్తుదుస్త్యమితి

భావః- ఎతేనవయస్సంధిరక్షః-అత్రప్రస్తుతవయోవిశేషణసామ్యాద్యప్రస్తుతవివాదప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥ * * * * *

మూ॥ అపిశవ్యపుషి ప్రసర్పతోఽమితేకాంతిర్భూరైరగాధతామ్ | సరయావనయోఃఖలుద్వయోఃప్లవకుంభాభవతఃకుచా

పుభౌ॥ * * * * *

వ్యా॥ సంప్రతిమావనమేవాశ్రిత్యాహ॥ అపీతి॥ కాంతిర్భూరైర్గావణ్యప్రవాహైరగాధతాందురవగాహతాంగమితేతద్వపుషిదమయంతిశరీరైప్రసర్పతోస్తరతోఃస్తరయావనయోర్ద్వయోరపి - ఉభాగుచౌష్ణవసోఽన్తజ్వనస్యకుంభాష్ణవనార్థాకుంభావిత్పథః - ప్రకృతివికారభావాభావాదస్వప్నాపాదివత్తాదథ్యేషస్తీసమాసః - లోకేతరద్విఃఅనిమజ్జనాయకుంభాదికమవషభ్యత ఇతిప్రసిద్ధం - భవతఃఖలు - అత్రకుచయోఃస్తరయావనప్లవనకుంభాభ్యోత్పేక్షయాతయోచాత్మ-ఓంకుచయోశ్చైవవృద్ధిర్వ్యభివృద్ధితత్త్వలంకారణైఃస్తుభ్యని॥ 32

మూ॥ కలశేనిజహేతుదండజఃకిముచక్రభ్రమకారితాగుణః |

సశచుచ్చకుచాభవప్రభార్యురచక్రభ్రమమాతనోతియత్॥

వ్యా॥ కలశేతి॥ నిజహేతుదండజఃస్వనిమత్తకారణజన్యఃచక్రభ్రమకారితాగులాభాండభ్రమణజనకత్వం - నైవగుణోధర్మోదూషాదిశ్చ॥ 31॥ గుణఃప్రధానేహపాదావిత్వచరః - సోకలశేకిముదండకార్యేకలశేనంక్రాంతఃకిము - ఇత్యర్థః - కుతఃయద్యస్తాత్పకలశేతన్వాదమయంత్యాఃఉచ్చకుచాభవత్తతుల-చాశ్చనాచరిణతస్సప్రభార్యురైలావణ్యప్రవాహేచక్రభ్రమంచక్రవాకిభ్రాంతింకులావదండభ్రమణంచాతనోతి॥ 31॥ చక్రాణాచక్రవాకేచక్రంపైర్వరథాంయోః- గ్రామజాలేకులాలస్యభాండేరాష్ట్రస్త్రయోవేత్సుభయత్రాపివశ్వః - అత్రససనాయికారణగుణాదూషాదయః - కార్యేసంక్రామంతిననిమత్తగుణా ఇతితార్కికానాంసమయేసితేగుణ ఇతిచక్రభ్రమశ్చితిచోభయత్రోపివాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయేనసతమచ్చకుచాభవన్నితినచకలశయోరభేదాతితయోర్బృహత్తాపతాద్యురచక్రభ్రమాత్మకక్రియానిమత్తా- కుచాత్తనికలశేకార్యేచక్రభ్రమకారితా లక్షణనిమత్తకారణగుణసూక్ష్మణేవోత్పేక్షైతిసంక్షేపః - తారికాసమయేవిరోధాల్ విరోధాభాసాలంకార ఇతితత్త్వే ముక్తం తదేతదత్యంతాశ్చుతవరమలంకారకారద్యుత్పాదశ్చ॥ * * * * *

మూ॥ భజ తేఖలుషణ్ముఖంశిఫేదిగురై ర్నిమి తబహాగ
హాణః | అపిజంభరిపుండమన్వసజ్జతగుంభః కుచభోభ
యేభారాట్|| * * * * * 33

వ్యా॥ భజతతి || దమన్వసుదామయంత్యాశ్చిరురై ర్ని ర్ని తబహా
గహాణఃకృతసింఘంబజితబహా ఇత్యధాః- శిఖిమయూరఃషణ్ముఖంవిశా
ఖంభజ తేఖలు - తథాగుభోభ యాజితగుంభఇభరాడై రావత్ పి జంభరిపు
మింద్రంభజతే - పంపరిభూతాః వ్రాణత్రాణాయ ప్రబలమన్య మాశ్రయంత
ఇతి ప్రసిద్ధం - అతశిత్తై ర్వావణయోష్ణణ్ముఖంభారిభజనస్యజితబహాత్వ
జితగుంభత్వపదార్థహేతుకత్వాత్ప్రేక్ష్యమకేనావ్యలింగే - తదనంబంధేపిసం
బంధాభిధానాదతిశయోక్తిశ్చ॥ * * * * * 33

మూ॥ ఉదరంనతమధ్యపుష్పతాన్సురదంగుప్తవదేనముష్టినా|
చతురంగుళిమధ్యనిగతత్రివళిభ్యాజితపతందమన్వసుః॥ 34

వ్యా॥ ఉదరమితి || దమన్వసురుదరంనతమధ్యంనిమమధ్య ప్రదేశంపు
ష్టంయస్యోదరస్యతస్యభావస్తత్తాతయా - స్సురత్ దృఢ గ్రహణాత్పుష్పఫల
కేఘ్నటీభవదంగుప్తవదమంగుష్ఠన్యాసస్థానంయస్య తేనముష్టినాకరణేన - చత
స్మాణామంగుళీనాంసమాహరిశ్చతురంగుళి-తద్ధితే త్యాదిసమాహరిద్విగు
రేకవచనప్రతిపత్తే - తస్యమధ్యేభ్యోంతరాభ్యో నిగతంయత్త్రివళి-
భూర్వవత్సమాసాదికార్యం - యత్ప్రాక్షంవామవేనత్రివళిశబ్దస్సంజ్ఞా చేరితి
సూత్రేణ సప్రకాయిత్యాదిపద్ధిక్ - సంఖ్యేనంజ్ఞాయామితిసంజ్ఞాయాంద్వి
గురితి - తదపిచేత్కరణసామధ్యాత్త్రివళయతిబహువచనప్రయోగదర్శనే
స్థితంగతిమాత్రంనసార్వత్రికమితిప్రతీమః - తేనభ్యాత ఇతితద్వ్యాజి - విళిత్ర
యభోభిశ్చతుమిత్పుష్ప్రేయ - కాచుకినేతిశేషః - ముష్టిగ్రాహ్యమధ్యేయమి
త్యధాః - ముష్టిగ్రహణాదంగుష్ఠనోదనాత్పుష్పమధ్యేనిమతాడేనరేచవతు
రంగుళినోదనాద్వళిత్రయావిర్భావైత్పుష్ప్రేయలే॥ * * * * * 34

మూ॥ ఉదరంపరిమాతముష్టినాకుతుకీకూపితమన్వసుఃకి
ము | ధృతతచ్చతురంగుళీవయద్వ్యభిర్భారాసహేమకారేభిః॥

వ్యా॥ ఉదరమితి || కౌపితమన్వసురుదరముష్టినాపరిమాతికి
ముపరిచ్చింతిమిత్పుష్ప్రేయ - కుతఃమన్వస్తాత్సహేమకాంతిభిర్వళిభిర్నే
మకాంచ్యాసహచతస్సుభిస్త్రైవళిలిరిత్యధాః - పరిన్యాసకసహపర్జ్యంసూచి

తం:- ధృతంతస్యమాతృత్వతురంగుశ్చంగుళి చతప్తయంతేన తదివభాటిత్యు
 త్ప్రేక్షా - అత్రోత్ప్రేక్షయోహాతు హేతుమద్భూతయోరంగాంగిభావేన
 సజాతీయఃసంకరః - పూర్వజ్జోకేవలీనాంతిసృణాంచతురజ్ఞులిమధ్యనిగత
 త్వముత్ప్రేక్షితం - ఇహాతుతాసామేకకాంచీసహితానాంచతురంగులిత్వము
 త్ప్రేక్షుతఇతిభేదః - ప్రేక్షితురితభావః॥ * * * * * ౩౫

మూ॥ పృథువతులతన్ని తంబప్పన్ని హిరణ్యదనశిల్పశీఘ్ర
 యా॥ విధిరేకకచక్రచారిణంకిమునిమిత్యతిమాన్త ధంరదమ్॥

వ్యా॥ పృథివీతి॥ పృథువతులంచ - తస్యానితంబంకరోతీఃనితంబకృ
 నితంబంకృతవాన్విధిబహ్వః మిహిరస్యందనశిల్పశీఘ్రాయారవిరధనిర్మాణా
 భ్యానపాటవేన - ఏకంపకాకి - ఏగాదాకినశ్చానమహిమ ఇతిచకారాత్కా
 వ్రత్యయః - తెనచక్రేణచరతీతితచ్ఛారిణంమాన్త ధంరథంని మిత్యతికిము -
 సూర్యస్యేవమన్త ధస్యాపి ఏకచక్రంరథంనిర్మాతమిచ్ఛతికిమ్యిత్యుత్ప్రేక్షా -
 అన్యధాకిమధా మిదంనితంబనిర్మాణమితిభావః - మాతేష్వర్మంతాల్లటీ - స
 నిమిమేత్వాదినా ఇసాదేశః - సస్యాధాధాతుక ఇతిసకారస్యతకారః - అత్ర
 లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః॥ * * * * * ౩౬

మూ॥ తరుమూరుయుగేనసుందరీకిమురంభాంపణాహినా
 పరమ్ । తరుణీమపిజిష్ణురేవతాంధన దావశ్యతవఃఫలప్రసీదమ్॥

వ్యా॥ తరుమితి॥ సుందరీదమస్ససాపరిణాహినావిపులేన ధీర్యాయుగేన
 రంభాంరంభాంనామతరుంపరంతరుమేవ - నలోకేత్యాగినావస్తీప్రతిషేధః -
 జిష్ణుఃకిము - కింతుధనదావశ్యస్య - నశకూబరస్యతవనఃఫలస్తనీం ఫలభూత
 కుచాంతాంరంభాంనామతరుణీమపిజిష్ణురేవ॥ ని॥ రంభాదశ్యవరసోదితివి
 శ్వః - రంభే ఇవగంభాయా ఇవచోరాయస్యాస్స ఇత్యుభయధారంభోరూ
 రిత్వధః॥ * * * * * ౩౭

మూ॥ జలజేకవిసేవయేవయేవదమేతత్పదతామవావతుః॥

ధృవమేత్యరుతస్సహంసకీకురుతస్తేవిధిపత్రదంపతీ॥ ౩౮

వ్యా॥ జలజేకృతి॥ యేజలజేద్విపక్షేరవిసేవయాసూర్యోపాసనయేవ
 పతస్యాపదతాంచరణత్వమేవపదంప్రతిస్థానవావతుః - లేజలజేకర్తృభూతేవి
 ధివత్రదంపతీదండ్వచారినౌబ్రహ్మచాహనహంసౌపత్యాగత్యరుతఃరవాత్తూ
 జనాదిత్యధః - రౌతెస్సంపదాదిత్వాతివ్యధితుగాగమః - సహంసకీనకటకీ

సహంసశీచకురుత్థే - అభూతతద్భావేచ్ఛి || ౧ || హంసకఃపాదకటక ఇత్యను
రః - హంసపక్షేవైభాషికకప్రత్యయః - ధ్రువమిత్వత్ప్రేక్షాయాం - పద్మ
హంసయోరవిగాఢావాచకయోశ్చిద్వివ్యవద్దయోస్తత్ప్రద్యముత్ప్రేత్య ది
వ్యహంసయోరేవహంసకత్వోనోత్ప్రేక్షతే || * * * ౩౦

మూ || శ్రీతలపుణ్యసరస్వరిశాధంసమాధితుః పితాభిలక్ష

జమ్ జలజంగతిమేతుమంజుళాపదమయంతీపదనామ్నిజన్మని ||

వ్యా || శ్రీజేతి || శ్రీతాస్సేచితాఃపుణ్యాస్సరస్వరితఃమానసాదీం సరాం
సీగంగాద్యాస్సరితశ్చయేనతత్సమాధినాధ్యానేననిమీలనేన త్పితాభిలక్షపం
యాపిత సర్వరాత్రం జలజందమయంతీ పదమితి నామయస్త్విజన్మ నిమరజా
ళాంగతిరవ్యాంగతిం ఉత్తమదశాంచ || ౧ || గతిర్నాగే - దశాయాంచేతివిష్వో
కధంనైత్ప్రప్త్యేవేత్సగ్ధః - పదస్యగతిసాధనత్వాత్తత్ప్రాదిదమయంతీ సంబం
ధాన్యోభయంగతిభాః - తథాపిజన్మాంతరేపిసర్వధాతపఃఫలితమితిభావః -
సంభావనాయాంతోట్ || * * * * * ౩౧

మూ || సరసిఃపరిశీలితుంకుయాగమికర్తృకృతస్తేకనీవృత్తా | అ

తిధిత్వచునామసాదృశోస్సనసర్వంశయగోచరోపరి || ౪౦

వ్యా || అధకధంత్వమేనాంపత్నీత్వతలహా || సరసిరితి || సరసిస్సరాంప
తిశీలితుంపరిచేతుం - తత్ప్రసిహతుకామిత్వధా - చుగాఢేననిత్యత్వాదవ్యం
తప్రయోగః - గమిగమనంశబ్దవరశబ్దేనాగోగమ్యతే - తిస్యః మిక్తకృతాః
కమకారకీకృతాః - నైకేచనైకే - నభిభాస్యనశబ్దస్యసంస్కృతేనమానః -
నితరాంతతకంతేజనాయోశ్చిన్తీకృత జనపదాయేనతేన - త్రాంతానేకదేవే
వేత్సధాః - నహిత్రతీత్వాదినాదీనుః - మయాసదసద్వేతిసంశయగోచర
స్సందేహోస్పదం ఉదరంయస్యాస్మా - కృశోదీరీత్యధాః - నాఃకోడరేణ్యాది
నాజీవ - సాదయయంతీదృశోరతిధిత్వచునాయి - స్వోపయతానీతాదృష్టై
త్యధాః - నయతేకమకణిలుక్ || * * * * * ౪౦

మూ || అవదృశ్యదివోఽయావత్తైర్నరహోధీతనీమిమామ

హమేకతచస్తవిధాయరాకయేవతిరస్యావసత్తీర్వనితయమ్ ||

వ్యా || అవదృశ్యేతి || అహనిమాందమయంతీరవిస్సర్వకస్యసంబం
ధిభిర్యావత్తైర్దృశ్యతీసమూహైరది || ౧ || గాఢ్భిణంయావతంగణాద్యదురః భ
యేదిత్యాస్సమూహోద్ధ్యోగ్యును - గ్రాహ్యైశ్చయంతీస్త్రీ ప్రత్యయాంత

స్యేవప్రకృతిత్వైనతద్గ్రహణాత్తత్సామర్థ్యాదేవభస్యాశ్చేత్తద్ధితఇవపుంవద్భా
 వ ఇతివృత్తికారః - ననహాధీతవతిమసద్వశీం - తతోఽప్యగికసుందరీమిత్యర్థః.
 నజభాగ్యవశబ్దస్యసుపుపేతిసమాస ఇతివాచనః - అవభృత్యనిశ్చిత్త్యపిధా
 తుఃప్రహ్లాణః ఆశయేహృదిఅస్యానుతికతమస్తుకతమేకావాససతీత్యచింతయం.
 తదేవేతిశేషః॥ * * * * *

మూ॥ అనురూపమమున్నిరూపయన్నధసర్వేష్వపిపూర్వ
 వమరామ్ । యువసువ్యవనేతుఃకుతుమస్త్యమసిద్ధాంతాధియం
 న్యవేశయమ్॥ * * * * *

వ్యా॥ అనురూపమితి॥ అథేవాసిమనురూపంయోగ్యమమంత్యాంనిరూ
 పయన్నస్యావతిత్వే నాలోచయత్ - నర్వేష్వపియువసు పూర్వకక్షతాందూ
 ప్యకౌటిత్యంస్యవనేతుఃకుతుమస్యైవసిద్ధాంతాధియంన్యవేశయం - త్వ
 మేవాస్యావతితినిరక్షైషమిత్యర్థః। యమేషపిధామరస్యావతితిధావః॥

మూ॥ అనయాతవరూపసిమయాపృతసంసారవిబోధన
 స్యమే । చిరమవ్యవలోతాద్య సాస్త్ర త్రిమారూఢవతీశుచి
 స్త్రితా॥ * * * * *

వ్యా॥ ఆధర్వదూగ్రవదర్శనమేవసంప్రతితత్త్వానిరకమిత్యాహ॥ అనయే
 తి॥ చిరమవలోకితాఽపిసామసిస్త్రితాసుండిరి అద్యాభునాహస్తేనిదికతన్నా
 హ. అనయాతవరూపసిమయాసౌందర్యకాష్టయాపృతసంసారవిబోధనస్య
 ఉచ్ఛర్షసంసారస్యమేస్త్రత్రిమారూఢవతీస్త్ర త్రివధంకతా- సదృశదశక
 నంస్తారకమిత్యర్థః॥ * * * * *

మూ॥ త్వయీవీచిరాజతేవరందమయంతీకిలికించితంకిల ।
 తరుణీస్తనవేషదీప్యతేమణిహరావళిరామణీయకమ్॥ రర

వ్యా॥ తతఃకిమత ఆహ॥ త్వయీత్వాది॥ హేవీరదమయంత్యాఃకిలికిం
 చితం॥ స్తో॥ క్రోధాశ్రుహవశభీత్వాదేస్సంకరఃకిలికించితమిత్త్యుక్తతనల
 షీతశృంగారచేష్టితంత్వయివరంత్యయ్యేవవిరాజితేకిలీ బోభతేఖలు-తధాహి
 మణిహారావళేముక్తాహారవజ్జే - రామణీయకంరమణీయత్వయోవధా
 ద్దురూపోత్తమాద్వజ్ - తరుణీస్తనవేషదీప్యతే- నాన్యత్రేత్యర్థః. స్తనాదీనాం
 ద్విత్వవిశిష్టజాతిఃప్రాయేణేతిప్రాయగ్రహణాదేవచనప్రయోగః - అత్రహి

రకిలికింబితయోరుపమా నోపమేయయోర్వాక్యద్వయేవింబప్రతివింబతయూ
స్తనస్మిపయోస్సమానధర్త త్వోక్తైర్వృక్షాస్తాంతాలంకారః - లక్షణంతూర్తం ||

మూ || తపహాపమిదంతయావినివిఫలంపుష్ప మివావకేశినః||

ఇయమృద్ధిధనావృధాపనిఃస్వవనీసం ప్రవదత్త్వికాపికా|| ర౪

వ్యా || తవేతి || హేపీరత వేదంరూపం సౌందర్యంతయాదమయంత్యా
విని - అవకేశినోపంధ్యవృక్షస్య || ౧ || వంశ్యోఫలోపకేశీచేత్యుచరః - పుష్ప
మివవిఫలంనిరధాకం - ఋద్ధవనా సంపూర్ణాచిత్తా ఇయమనృవృక్షాధారిర
ధాకా - సంప్రవదత్త్వికాకూజలోక్తిలాస్వవనీని జూద్యానమపి - ప్లవ - కాతు
చ్ఛానిరధాకేశ్యధాః - తద్యోగేతుసర్వంసఫలమితిభావః || ౨ || కింవితక్రో
పప్రశ్నేయే హేసింధాప రాధయోరిదివిన్యః - అత్రనళదూసాపనిఃసినాందమ
యంత్యానినారమ్యతానిషేధాన్వితోక్తిరలంకారః || ప్లో || వినిసంబంధియ
త్కించిదత్రాన్యత్రపరావేభత్ - రమ్యతారమ్యతావాస్యాత్సానితోక్తిరనుస్త
తేతిలక్షణాత్ || తస్యాశ్చపుష్ప మివేత్యుపమయాసంస్పృష్టిః || * * ర౫

మూ || అనయామరకామృతమానయా సహయోగస్సులభస్తు

నత్వయా | ఘనసంవృతయాంబుదాగమే క్షముచే నేపినిశాక

రత్విషా|| * * * * * ర౬

వ్యా || అత్రన్వాపేయోదశయతుంతస్యాదౌలకభ్యుమాహ|| అనయేతి||
అమరైరింద్రాదిభిఃకామృతమానయాభిలష్య మాణయాదమయంత్యాసహ -
యోగః అంబుదాగమేఘురసంవృ తయా మేఘావృతయానిశాక రత్విషాసహ
యోగక్షముచే నేవత్వయానసులభోదుర్లభ ఇత్యర్థః - అత్రతత్సంయోగదౌర్ల
భ్యస్య అమరకామనపదార్థా హేతుకత్వాత్కావ్యలింగభేదః - తత్సాపేయ
చేయముపమేతిసంకరః|| * * * * * ర౭

మూ || తదహంవిదధేతథాతథాదమయంత్యాస్సవిధేతవస్త్ర

వమ్ | హృదయేనిహితస్త్రయాభవానపినేం ద్రేణయథాపని

యతే|| * * * * * ర౮

వ్యా || అత్రకాగతిరతహ|| తదేతి || తతస్తాత్కార్యస్సప్రతిబంధత్వా
దహందమయంత్యాస్సవిధేనమీపే - తథాతథాతవస్త్రవంస్తోత్రంవిదధేభిధా
స్య ఇత్యర్థః - సామీప్యేవ ర్తమాన ప్రత్యయః - యథాతయాహృదయేవిహి

౭౨ (నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్య - ద్వితీయస్కంధః)

తోభవానిండ్రేణాపినాపనియతే - నేతుకుశక్యః ఇత్యర్థః ఇతి ధ్రుదిప్రలాభి
తాపిత్యయ్యేవగాఢానురాగాస్య త్తథాకరిష్యామిత్వర్థః॥ * ౪౭

మూ॥ తవసమ్మతిమత్రకేవలామధిగంతుంధిగదంబివేదితమ్ |

బ్రువతేహివలేనసాధవోనతుకం తెననిజోపయోగితామ్॥౪౮

వ్యా॥ తహితదైవక్రియతాంకింబదనేనెత్వత ఆహ॥ తవేతి॥ అత్రా
స్త్రికార్యేకేవలామేకాంతవసమ్మతిమంగీకార మధిగంతు మిదంబివేదితంబివే
దనంధికతథాహ - సాధవోనిజోపయోగితాంస్వోవకారిత్వంవలేనకార్యేణ
బ్రువతేబోధయంతి - కింతుకం తెనవాగ్విత్త్యానబ్రువతే - సామాన్యే నవిశే
షసమధానయాపోర్థాంతరన్యాసః॥ * * * * * ౪౯

మూ॥ తదిదంబితదండచోమృతంపరిపేయాభ్యుదితంద్విజాధి

పాత్ | అతితృప్తతయావినిమృమేసతదుద్గుదారమివస్థితం

సీతమ్॥ * * * * * ౫౦

వ్యా॥ తదితి॥ ససభోద్విజాధిసాధ్యంసాచ్చంద్రాచ్ఛాభ్యుదితమావిజ్ఞా
తంబితదండప్రసన్నమవదాతం చుతత్పూర్వోక్తమిదమను భూయమానంపవ ప
వామృతమితిహావకంతత్పరిపేయ - అతపవాతితృప్తతయాతిసాహిత్యేనతస్యవ
చోమృతస్యఉద్గారమివసీతంస్థితంబినిర్తమేనిర్తితవాక్ - మాజవతకారితిత్ -
అతితృప్తస్యకించిన్నిస్సారఉద్గారః - సీతత్వసామ్యాత్తితస్యవాగమృతోద్ధా
రోత్పేక్షః॥ * * * * * ౫౧

మూ॥ పరిమృజ్యభజాగ్రజన్తనావతగంకోకనదేననైషధః |

మృదుతస్యముదెకిరద్గిరఃప్రియవాదామృతకూవకంతజాః॥ ౫౦

వ్యా॥ పరిమృజ్యేతి॥ నిషధానాంరాజానైషధసఖః జనపదశబ్దాత్క్ష
త్రియాదభో - భుజాగ్రజన్తనాకౌకనదేనపాణిభోణపంకజేనేత్యర్థః - వత
గంహంసంపరిమృజ్యతస్యహంసస్య ముదేహమామయ ప్రియవాదానామేవా
మృతానాంకూపోనిధికంరోవాగ్నియంతజ్జ్ఞాతజ్జన్యాః - గిరోమృదుయథా
తథా - అకిరత్ప్రియవాక్యామృతైరసించదిత్యర్థః - అత్రభుజాగ్రజన్తనా
కౌకనదేనేతివిషయస్యపాణేనిగరణేన విషయిణః కౌకనదస్యైవ ఉపని
బంధనాదతిశయైః॥ శ్లో॥ విషయస్యానువాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతేయ
త్రసాతీతయోక్తిస్సాన్యతరవిప్రాథోక్తిసమ్మతేతిలక్షణాత్ పాదసాణికో

కనదయోరభేదోక్తేరభేదరూపా - తస్యాః ప్రియవాదామృతకూపకం తేతిహా
వకనం సృష్టిః || * * * * * ౫౦

మూ॥ నతులావిషయేతవాక్యతినావచోవత్తానితేనుశీలతా

త్వదుదాహరణాకృతౌగుణాఇతిసాముద్రికసార్థముద్రణా॥ ౫౧

వ్యా॥ నేతి॥ హేహంసతవాక్యతీరాకారస్తలావిషయేసాదృశ్యభూ
మాన - నవతతతే అసదృశీత్యధాః - తేతవనుశీలతాసాశీల్యంవచోవత్తా
నిన - నవర్తతేవత్తుమకక్యేత్యధాః - అశషవాక్యతా - గుణాః - యత్రాకృతి
స్తత్రగుణాః ఇతిసాముద్రికాణాంసారముద్రికాసిద్ధాంతప్రతీపాదనంసాత్వమే
వోదాహరణంయస్యాస్సతథోక్తా - ఆకృతిసాశీల్యయోస్తవ్యయ్యేవసామా
నాధిరణ్యదశనాదితిభావః - అశషవోత్తరవాక్యార్థస్యపూర్వవాక
ధాహేతుకత్వాత్వాప్యలింగమలంకారః || * * * * * ౫

మూ॥ ననువణమయీతనుఃపరంననుకింవాగపితావకీత

ధాఃపరంపధిపక్షపాతితానవలంబేకిముమాదృశేపిసా॥ ౫౨

వ్యా॥ నేతి॥ ననుహంసతవేయంతావకీ - యుష్మదస్తదోరన్యతరస్యాం
కభోచేతిచకారాదణ్యత్యయేజప్ - తవకముమకావేకవచన ఇతితవకాదేశః
తనుఃపరంమూర్తిరేవనువణమయీహీరణ్మయీన - కింతువాగపితథానువ
ణామయీభోభసారక్షమయీత్యర్థః - అనవలంబేరిరవలంబేవధిపరమాకా
శషవ - పక్షపాతితాపక్షపాతిత్వం - కిముకింత్యిత్యర్థః - నిపాతానామనేకార్థ
త్వాత్ - అనవలంబేరిరాధారేమాదృశేపి - సాపి - సాపక్షపాతితాస్మహ
వతేత్యర్థః - అత్రతనువాచోప్రకృతప్రకృతయోస్సువణమయీలంబ్య
మః - షవంపధిమాదృశేపిపక్షపాతీతేతినజాతీయసంస్పృష్టి - తయాచోపమా
వృజ్యతే॥ * * * * * ౫౩

మూ॥ భృశతాపభృతామయాభవాన్తరుదాసాదితమార

సారవాణాధనినామితరస్సతాంపునర్గుణవత్సన్నిధిరేవసన్నిధిః॥

వ్యా॥ భృశేతి॥ భృశతాపభృతా అతిసంతాపభాజామయాభవాన్తరు
షారైశ్చీకరైస్సారవానుత్పజ్జామరునార్తుతస్సన్నాసాద్విపాక్షః - సంతా
పహరిత్వాదితిభావః - తథాహిధనినాంధనికానాంభేరాదీనామితరః - పద్మ
శంఖాదిస్సంశ్చస్సౌనిధిశ్చేతిసన్నిధిస్సతాంవిదూషంపునగుణవతాంగుణి

నాంసన్నిధిస్సౌమ్యమేవసన్నిధిమహానిధిః - సంతాపహరిత్వాత్ స్వమే
వశిశిరమూరుతః అన్యస్తుదహనపవేతిభావః - దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౫౩

మూ ॥ శతశస్యుతిమాగతైవసాత్రిజగన్తోహమహకోపధిర్
మ|అమునాతపోశంతేనతుస్పదృశైవాభిఃహితావవైమితామ్॥

వ్యా ॥ శతశితితి ॥ త్రిజగత్స్యైవలోక్యస్యమోహేమోహనమహోపధిః
మహాపథమితిహావకం-సాదమయంతీశతశోమమశ్రుతింత్రోత్రమాగతైవ-అ
మునాతవశంసితేనకథనేనతుస్పదృశాస్పదృష్టైవఅభిహితాంబోధితాంతామ
వైమితావైద్వస్తాంయస్యే - ఆపోక్తిసామాన్యాదితిభావః ॥ * ౫౪

మూ ॥ అభిలంబిదుషామనావిలంబు హృదాచస్వహృదాచ
పశ్యతామ్ । సవిధేపినసూక్ష్మసాక్షిణీ వదనాలంకృతిమాత్ర
మక్షిణీ ॥ * * * * * ౫౫

వ్యా ॥ అధస్వృష్టేరప్యైవద్వప్తిరేవగరియసీత్యాహ ॥ అభిలమితి ॥ సు
హృదాచప్రముఖేనచస్వహృదాస్వాంతఃకరణేనచస్వహృద్ద్రాణంతద్వస్యు
హృదశ్రద్ధేయత్వజ్ఞాపనార్థం - అభిలంకృత్సూచకమనావిలమసందిగ్ధ
మవివర్యస్తంభాతథాపశ్యతామవధారయతాంవిదుషాంవిపేక్షాంసంసవిధేపు
రోఽనసూక్ష్మసాక్షిణీ అసూక్ష్మధాదర్శినీ - సుపుష్పేతిసమాసః - అక్షిణీ
వదనాలంకృతిమాత్రం - నతుదూరసూక్ష్మధాదర్శనోపయోగినితిత్వర్థః ॥ ౫౫

మూ ॥ అమితంమధుతత్ర-ధామమశ్రవణవ్రాహ్మణీకృతా
జనైః । మదనానలబోధవేదవేత్తగధాయాగిగధైర్యధారిణిః॥

వ్యా ॥ అమితమితి ॥ హాగజనైర్విదర్భాగతజనైరమమశ్రవణవ్రా
హ్మణీకృతావర్ణాతిగీకృతా - తద్విషయాకృతేత్వర్థః ॥ ౧ ॥ ఆవేశికిప్రాహు
ణిక ఆగంతురతిథిస్తచేతిహాలాయుధః - అమితమపరిమితంమధుక్షేద్రంతద్వ
దతిమధురేత్వర్థః - తత్ర-ధాతద్గుణవణనా అధైర్యధారిణోత్పంతాధీరస్య
మమమదనానలబోధవేదామార్గి ప్రస్థలవేదాయ్యాసామిధేనీభవేత్ ॥ ౧ ॥
ఋగ్యునిధేనీధాయ్యాచయాస్వాదగ్నిసమింధనీత్వమరః - సాయ్యసాన్నా
య్యత్యాదినానిపాతః - ధిక్వాక్యాధోఽనింద్యః - అత్రతత్ర-ధాయాః - ధా
య్యాత్తనాప్రకృతమదనాగ్నింధనోపయోగాత్పరిణామాలంకారః - ఆరోప్య
మాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామవిశ్వలంకారసర్వస్వకారః ॥ ౫౬

మూ॥ విషమోమలయాహిమండలీవిషపూతాగరమయో

మయోహితః బతకాలకళత్రదిగ్భ్రువనస్తగ్విరహనలైధసా॥

వ్యా॥ విషమభితి॥ విషమః ప్రతికూలః కాలకళత్రదిగ్భ్రువోంతకదిగ్భ్రుః
ప్రాణహరకృతిభావః - పవనోదక్షిణమారుతః తద్విరహనలైధసాదమయంతీ
విరహగ్నిసగ్నిధా - తద్ధాహ్యేనేత్యధః - మయామలయమలయాశతేయా
అహిమండలీసర్పః ఘోతస్యాః విషపూతాగరమయః - ఊహితః తద్రూపకృతి
తర్కితకృత్యధః - లోకేషు అగ్నిరేధాంసినిధాయపూతాగరవాలైధ్వా
యితకృతిభావః - బలైధానే - విరహనలైధసేతిరూపకౌత్వాపితేయం దక్షి
ణపవనస్యమలయాహిమండలీసూతాగరతోస్త్యేదైతిచంకరః॥ ౫౭

మూ॥ ప్రతిమాసమితి సౌనిశాకరః ఖగసంగచ్ఛతియదినాధిపమ్ |

కిముత్రవతరైస్తతఃకరైశ్చమదాహాయసభైర్యతసగరైః॥

వ్యా॥ ప్రతిమాసమితి॥ హేఖగఅసౌనిశాకరః మాసమాస ప్రతిమాసం
ప్రతిదర్శయిత్యధః - వీష్ణయామయ్యయాభావః - దినాధిపంస్యాంసంగచ్ఛ
తిప్రాప్తోత్తీయత్ - తతఃప్రాస్తేస్సఖాకరస్తీవ్రతరైరతపవధైర్యతసగరై
శ్చమదైర్యహరిభిఃకరైస్సౌరైః త ఆసితైశ్చమదాహాయసంగచ్ఛతీత్యను
పంగఃకిముత్రబడత్యేయాయం - అత్రసంగమనస్యదాహార్థతోస్త్యేక్షణా
భ్యుతోస్త్యేయై॥ * * * * * ౫౮

మూ॥ కుసుమానియత్తిన్నరేషవోనతువజ్రంవిషవల్లిజావితత్ |

హృదయంయదమూముహన్నమూసుకమయచ్ఛాతికరామతి

తపక॥ * * * * * ౫౯

వ్యా॥ కుసుమానీతి॥ స్త్యరేషవః కుసుమాన్యేషవజ్రమశనినస్థుయదినద్యో
మరణాభావాదితిభావః - తత్రథాకింతువిషవల్లిజావిషవతోద్భవానియద్య
స్తాదమూస్త్యరేషవః॥ ౬॥ పత్రీరోప అమృద్వయోరిదిస్త్రీలింగతామహమ్న
దయమమూముహన్నమూర్చయక - ముహ్యతేర్థౌచక్ - యద్యస్తాకతిత
రామతిమాత్రం - అవ్యయాదామృత్యయః - అతీతపకతాపయంతినత
పతేర్థౌచక్ - మోహతాపలక్షణవిషకార్యకణాన్విషవల్లిజతోస్త్యేయై॥

మూ॥ తదిహనపథానిమజ్జతోమమకిందర్పశరాధిపీరథా | భ

వపోతకవావలంబనంవిధినాకస్తికహృష్టస్పృధిః * ౬౦

వ్యా॥ తదితి॥ తత్రస్థాదిహస్తీన్ననపథాఅపారేకందర్పశతైర్యుఆధిర్వ

నోష్యథా || ౧ || పుంస్యాధిర్జానసీఽధ్యధేత్యమరః - తస్మి న్నేవనీర ఛా సముద్రైః
 మజ్జతోంతగః తస్యమమ విధినాఽై వేన అక స్మాదకాంఙ్డేభవమాకస్తికం - అ
 ధ్యాత్తదిత్వాత్మక్ - అవ్యయానాంభమా త్రేటిలోపః - తద్వధాతధాహృష్టస
 నిఘ్నితసన్నిధానంభాగ్యాదాగత ఇత్యధఃత్వంపోతోయానసాత్రమివ ||
 ౨ || యానసాత్రంతుపోతఇత్యమరః - అవలంబనంభవః || * * ౬౦

మూ || అధవాభవతఃప్రవతః నానకధంపిష్టమియంపినష్టినః |

స్వత ఏవసతాంపరార్థతాగ్రహణానాంహియ ధాయధాన్ధతా ||

వ్యా || అధవేతి || అధవాభియంనోస్తాకంసంబంధిని - ఉభయప్రాప్తాక
 మఃణీతినియమాతః-తః రిక్మద్యో గేవస్థీనిషేధేష శేషపష్టిపర్యవసానాత్క-
 ర్త్యర్థలాభః - భవతః - ఉభయప్రాప్తాకర్తణీతిషస్థీ - ప్రవతఃనా ప్రేరణా -
 ణ్యాస శ్రంయుచ్ఛకధంపిష్టంనపినష్టిస్వతః ప్రపుత్రవిషయత్వాతోపిష్టపేషణక
 త్వేత్యర్థః- హియస్తాత్ గ్రహణానాం యాధాన్ధ్యంయధాప్రామాణ్యమివ -
 స్వతస్సర్వ ప్రమాణానాంప్రామాణ్యమివగృహ్యతాంజాతామనీషాస్వతఏవ
 మానమితిమీమాంసకాః - సతాంపరార్థతావరాధః ప్రవృత్తిఃస్వత ఏవనతు
 వరతః - ఉపమానంస్మప్తోర్ధాంతరన్యాసః || * * * * ౬౧

మూ || తవవత్త్వనివతఃతాంశివంపునరస్తుత్వరితంసమాగ

మః | అధిసాధయసాధయేష్పితంస్తరణీయాస్సమయేవయంవయః

వ్యా || తవేతి | హేవయఃఖగతవవత్త్వనిశివంమంగళంవర్తతాంత్వరితంక్షి
 ప్రమేవపునస్సమాగమోస్తు. అధిసాధయగచ్ఛకుస్పితమిష్టంసాధయసంపా
 దయ - సమయేకార్యకాలేవయంస్తరణీయాః - అనన్యగామికార్యంకుర్యాత్
 త్యధః || * * * * * ౬౨

మూ || ఇతితంసవిసృజ్యధైర్యవాన్మృతమిస్సాన్మృతవాగ్భృ

హస్థతిః | అవికద్వనవేత్తవిస్తతశ్శుశ్రిలైః ష్టకలహంసశం

సితైః || * * * * * ౬౩

వ్యా || ఇతితి || ధైర్యవానుపాయలాభాత్ సధైర్యఃసూన్మృతవాగ్భృసస్వ
 ప్రియవాదేషుబృహస్థతితధాప్రగల్భ ఇత్యర్థః || ౨ || సూన్మృతంప్రియతస్యవా
 గిత్వమరః - సన్మృతరితీక్ష్ణంతంహంసంవిసృజ్య శ్రుతిలైః ష్ట శ్రోత్రప్రవిష్టైః
 అహంసస్వశంసితైర్విస్తితస్త్వవనవేత్తవనవిహారగృహమవిశత్ || ౬౩

మూ॥ అధభీమసుతావలోకనైస్సఫలంకర్తుమహస్తచేవసః॥

శీతిమండలమండనాయితంనగరంకుండినమండజూయయా॥ ౬౪

వ్యా॥ అథతి॥ అథసాంజహంస్తదహరేషభీమసుతాయాఃభైమ్యాః
అవలోకనైస్సఫలంకర్తుం - తస్మిన్నేవాహనితాం ద్రష్టుమిత్యర్థః - శీతికం
డలమండనాయితంభూమండలస్యా లంకారభూతం కుండినంకుండినాశ్చింతనగ
రంయయా॥ * * * * * ౬౪

మూ॥ ప్రథమంపథిలోచనాతిధింపథికప్రార్థితసిద్ధిశంసినమ్॥

కలశంజలసంభృతంపురఃకలహంసఃకలయాంబభూవసః॥ ౬౫

వ్యా॥ అథశ్లోకత్రయేణశుభనిమిత్తాన్వయాహ॥ ప్రథమమిత్యాదిహ॥ స
కలహంసఃప్రథమమాదౌపథిలోచనాతిధిందృష్టిప్రియంపథికానాంప్రస్థానా
తాంప్రార్థితస్యవిష్టారస్య - సిద్ధిశంసినంసిద్ధిసూచకం జలసంభృతంజలపూర్ణం
కలశం - పూర్ణకుంభంపురోగ్రేకలయాంబభూవదదశః॥ * * ౬౫

మూ॥ అవలంబ్యదిదృక్షయాంబరేక్షణమాశ్చర్యరసాలసం

గతమ్॥ సవిలాసవనేషభుజఃఫలమైశీచ్ఛరసాలసంగతమ్॥ ౬౬

వ్యా॥ అవలంబ్యేతి॥ సహంసోదిదృక్షయాస్వగంతవ్యమార్గాలోకనే
చ్ఛయా అంబరేక్షణమాశ్చర్యరసేనతద్వస్తుదర్శననిమిత్తేనాద్భుతరసేనా
లసంకుందంగతంగతిమవలంబ్యావభుజోనళస్య విలాసవనవిహారవనేరసా
లేనచూతవృక్షేణసంగతంసంబద్ధం॥ ౬౬॥ ఆహుశ్మాతోరసాలాసావిత్త్యమరః -
ఫలమైశీచ్ఛరుశీతవాః॥ * * * * * ౬౬

మూ॥నధసఃకలభైరుసాశ్రితంజలదైర్ఘ్యాతరత్యువన్నగమ్॥

సదదర్శకతంగపుంగవోవిటపచ్ఛన్నతరత్యువన్నగమ్॥ ౬౭

వ్యా॥ నధసఃకలభైరుసాశ్రితంజలదైర్ఘ్యాతరత్యువన్నగమ్॥ - విశేషణసమాసః - గూరవత్తి
తలుగితిసమాసాంతప్రచ్ - సజవవతంగవతంగపుంగవో శీత్రేష్ఠఃఉవమితస
మాసః - నధసఃకలభైరుసాశ్రితంకలకల్పైరిత్యర్థః - జలదైర్ఘ్యాతరత్యువన్నగమ్
భూరయఃబహువచనాత్కలవోపగౌరవాః వన్నగాయన
స్తారేణ॥ ౬౭॥ విస్తారోవిటపోస్త్రీయామిత్యమరః
చ్ఛాదితాఃకుసాహస్వశాఖాయస్యతే॥ ౬౮॥ ప్రో
మరః - తంనగంపర్వతం దదర్శపూర్ణకలశాది దర్శ
నిమిత్రజ్ఞాః॥ * * * * *

మూ || సయయా ధుతపక్షతిఃక్షణంక్షణమూర్ధ్వాయనమన్వి

భావనః | వితతీకృతశనిశ్చలచ్ఛదఃక్షణమూలోకదత్తకౌతుకః ||

వ్యా || సహంసః || త్షణంధుతపక్షతిఃకంఠితపక్షమూలః - త్షణమూర్ధ్వ

మనేనడోధ్వఃగజునేనదుర్విభావనదుష్కరాధారణోదులకత్వవిత్త్యర్థః -

వితతీకృతవిసారితానిశ్చలాభద్రావత్యైస్యసః - లఘూలోకకానాండ్రప్రవా

ణాండ్రత్తకౌతుకస్సకాయయా - స్వభావోక్తిః || * * * ౬౪

మూ || తనుదీధితిధారయారయాద్దతయాలోకవిలోకనామసౌ |

ఉదహేమకషన్నివాలపతకషపామాణనిభేనభస్మలే || ౬౫

వ్యా || తస్మితి || అసౌహంసారయాద్దేతోరుత్పన్నయేతిశేషః లోక

స్వాలోకిజనస్యపరీక్షకజనస్యవిలోకనాంధర్మనంగతయాకౌతుకాద్వణపరి

త్యైర్ధంచవిలోక్యమానయేత్వభః - తనోశ్చగీరస్యతన్వామూత్మయాచదీధితి

ధారయారశ్చైశ్చయానిమిత్తైర - కషపామాణనిభేకషపాలనిభేనభస్మలేభ

దహేమనిజపక్షనునణకంఠకషణ్ణుషణ్ణివాలసత్ ఆశోభతే త్యుత్ప్యైః ||

మూ || వినమద్భిరధస్త్రితైశ్చగైర్భుకాడితిశ్యేననిపాతశంకిభిః |

ససరైఃప్రీద్యతైకయోపరిస్వదరూంకారివతత్రవద్ధతిః || ౬౬

వ్యా || వినమద్భినితి || స్వదేనవేగేనరూంకారిణీ రూమితికట్టంకుర్వా

ణాపత్రవద్ధతిపక్షీసరణీయస్యసహంసః - శ్యేననిపాతంశంకంతభితితచ్ఛం

కిభిరత ఏకవినమద్భిన్వలీ సుమానైరధస్త్రితైశ్చగైర్భుకాడితిద్రాక్ ఏయాశ్చ

శాడపరిడంపరిష్టాత్ సరైఃప్రీనిరీక్షితః - కషకాణిజట్ - స్వభావోక్తిః || ౬౭

మూ || దదృశేనజనేనయన్నసౌభువితచ్ఛాయమవేక్ష్యతత్త

ణాత్ | దివిదియువితీర్ణచతుషాపుభువేగద్రుతముక్తదృశ్యభః ||

వ్యా || దదృశ ఇతి || యకాచ్చక - ఇణోలటశత్రాదేశః - అసౌహం

సః - భువితచ్ఛాయంతస్యచ్ఛాయాం - విభామానేనేత్యాదినాన పుంసకత్వం -

అవేక్ష్యత తణ్ణాద్విదియుచచితీకాచతుషాదత్తదృష్టినాజనేనవృణువేగేన

వి - ౧౦ ముక్తదృశ్యభస్మకనదగృశేనదృష్టః - త్షణమాత్రంక్షప్తివధమ

* * * * * ౬౮

వధిశీశ్రియేమునాక్వచిదపుచ్ఛతరద్రుచారుత

మన్యవాదివాగతివేగవ్రసరద్రుచారుతమ్ || ౬౯

చేగేరవ్రసరద్రుచారుతసర్వక్షేజసాత్తిమునాహంనేనక్వ

చిరపి ఉచ్చతరామ్యన్తతా - ద్రూణాన్ద్రుమాణాంచారమృతాయస్తిక్
 తత్ || ౧ || పలాశీద్రుద్రుమాగమా ఇత్యమరః - వనంబిశ్రియే - సగోత్రబంబం
 ధుజన్యంరుతంకూజితం వాగాన్వవాదినా నూదితంమధ్యేమాగకమధ్యక్రమా
 పనోదనబంధు సంభాషణాదికపవిత్రతమితీసుహృత్కార్యా న సుధార
 పరోక్తిః || * * * * * ౨౨

మూ || అధభీమభుజేనపాలితాగరిమంజుశసౌధరాజితా |

పతగస్యజగాపదృక్పథంహిమశైలోపమసౌధరాజితా || ౨౩

వ్యా || అథేతి || ధరాజితాభూమిజయినా - సత్సూర్విషేత్యానివాప్తిషితు
 గ్భీమస్యభిమభూపస్యభుజేనపాలితాహిమశైలోపమైః సౌధైః రాజపదనైః
 రాజితామంజుశైవనోజ్ఞా అసౌభాగ్యోక్తనగరికుడినపుగీపతగస్యహంస
 సృదృక్పథంజగాపసతాందదగ్నే త్యధః - అత్రయఃకాఖ్యాను ప్రాసస్య
 హిమశైలోపమేతి ఉపమాయాశ్చసంస్మృప్తిః || * * * ౨౩

మూ || దష్టుతంప్రతియత్రసంతతారతిహాసాశ్చవరేజిరేభుః |

స్ఫుటికౌపలవిగ్రహగృహశశశశ్శద్భిత్తయః || ౨౪

వ్యా || అధినగరీంవణాయతి || దయితమితి || యత్రనగర్యాం - స్ఫుటికౌ
 పలవిగ్రహంస్ఫటికసుయశరీరాభివ్యక్తః - అపవశశశ్శద్భిత్తయః -
 శశాంశశకలనిమ్మశంకానిరుద్ధ్యానియేషాంతే || ౧ || భిత్తంశశలభిరేవేత్యమరః
 భిదేక్తిక్ప్రత్యయః - భిత్తంశకలమిత్యాదిసాతనాత్ రదాభ్యామిత్యాదినా
 నిష్ఠానత్వాభాషగృహఃదయితంభీం ప్రయంప్రతిసంతతాభివోభూమేర్మా
 యికాయారతిహాసాశ్చవరేభిహాస్యానీవరేజిరేభిశ్చత్పేయః || * ౨౪

మూ || శృపసీలమణీగృహస్థిహముచిధేర్యత్రభయేరభాస్వకః

శరణాస్తమువాసవాసరేవ్యసదాశ్చత్త్యదయత్తనుతయః ||

వ్యా || స్మృపేతి || యత్రనగర్యాంశమోంధకారః - భాస్వతోభాస్కరాత్
 భయేరశృపస్యయేసీలమణీనాంగృహః తేషాంత్యపస్తాసాముపధేచ్ఛలాదిత్యప
 హ్నపభేదః || ౧ || రత్నంమణీర్వ్యయోరిత్యమరః - కృషికారాదక్తేనోవాప్తి
 ప్సక్తవ్యః - శరణాస్తంశరణంగృహంరక్షితారంభాగతం || ౧ || శరణంగృహర
 ష్మిత్రోరిత్యమరః - వాసరేదివసేవ్యసదావృత్త్యపుచరావృత్తేనోదయత్త
 మండవ్యత్తమంసమవాస || * * * * * ౨౫

మూ॥ సితదీప్రమణిప్రకల్పితే యదగా రేహసదంః రోదసినిభ

లూమ్నిశిఘ్రాణిమాతలిథీ నువతస్థైతిధిరైకకాంతిధిః * ౭౬

వ్యా॥ సితేతి॥ సితైదీప్రైశ్చమణిభిఃప్రకల్పితేషజ్జ్వలస్ఫటికనిమిత్తే
హసదంఃరోదసినివిలసదం కరోదస్యేద్యవాప్తుధివీవ్యాపిత్వర్థః - యదగా
రేయస్యాఃనగస్యాఃగృహేష్యత్వర్థః జాతావేకవచనం - నిశినిఖలాంతిథీ నేకి
కావకాకిసిపత్రే వేత్వర్థః - ఏకాదాకినచ్చాసహజితచకారాత్కన్పత్వయః.
ప్రత్యయసాత్ కాత్పూర్వస్యేతీకారః - పూణిమాతలిధిఃరాకాంతిధిః॥ ౭॥ త
దాద్యాన్దిధయోద్వయోరిత్యమరః - అతిధిరువతస్థే - అతిథీభూయసంగతే
శ్యర్థః - ఉపాద్వేషపూజేత్యాదినాసంగతి కరణైతత్తనవదం - స్ఫటికభవనకాం
తినిత్యకౌముదీయోగాత్పర్వా అపిరాత్రయోరాకారా త్రయ ఏవాసన్నిత్య
భేదోక్తైరతిశయోక్తిభేదః॥ * * * * * ౭౬

మూ॥ సుదతీజనమజ్జనాపితైః ఘ్నైః సృణైః రవ్యత్రకమాయితాశ

యా । ననిశాఖిలయాపివాపికాప్రససాదగ్రహితేవమానినీ ॥

వ్యా॥ సుదతీతి॥ యత్రనగర్యాంభోభనాదంతాయాసంతాస్సుదత్తఃస్త్రి
యః - అత్రవిధానాభావాద్దత్రాదేశ్చింత్య ఇతికేఽఽత్ - అగ్రాంతశుద్ధశుభ్ర
శుభ్రవభవరాహేభ్యశ్చేతిచకారాత్ఫిద్ధితికేఽఽత్ - సుదత్వాదయః(స్త్రీ)ఘయో
గరూఢాస్త్రీయాంసంజ్ఞాయామితి - దత్రాదేశాత్సాధవభిత్వవరే - తదైత
శ్చస్వమభిసందాయతమైవవామనః - సుదత్వాదయఃప్రతివిధేయా ఇతి - తా
పిజనాఃలూకాఃతేషాంమజ్జనాదవగాహనాదర్పితైస్సంక్రమితైరపిఘ్నైః
మంతుమైఃకమాయితాశయా సురభితాభ్యంతరా - భోగవిహైకలపితహృ
దయాన - వాప్యేవవాపికాదీఘేకాగ్రహితాగ్రహా ఆగ్రహాతద్వత్తదీఘకా
రోషా - పింఛాపిత్యాదిలచ్ - మానినీ ॥ భో ॥ (స్త్రీ)శామిద్వ్యాకృతఃకౌపోమా
నోన్యాసంగినిప్రియభిత్వక్రలక్షణోమానః తద్వత్తీనాయకేవ - అఖిలయాని
శానికయా - సర్వరాత్రి ప్రసాదవేదేత్వర్థః - నప్రససాదప్రసన్నాశయానా
భూత్ - తాదృక్క్షోభాపితిభావః॥ * * * * * ౭౭

మూ॥క్షణిరవయాయయానిశితవస్పావళియోగవట్టయా

మణివేత్తమయంసనిమలంకిమదిజ్యోతిరభావ్యమిద్యతే॥ ౭౮

వ్యా॥ క్షణేతి॥ నిశినిశీధేక్షణంనీరవయా ఏకత్రసుప్రజనత్వాదవరత్ర

(నైవేద్యకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్తవః.)

౮౭

ధ్యానస్త్రీమితత్వాన్నిశబ్దయా - శ్రేతఃపాప్తావ ప్రావళిర్వాగవత్తు తవ అన్యత్ర
వప్రావళిరియోగ వట్టోయయా సాతథోక్త - య యానగర్యామణివేత్తమ
యంతద్రావనిర్మలబాహ్యమంతర్వహికినుప్పనాజ్మనసగోచరంబ్యాతిః
ప్రభాతత్వస్యోత్తమ ఇజ్యతే సేవ్యతేన్ద్ర - అత్రనగరివిశేషణసామ్యుదప్రస్తుత
యోగినిప్రతితేస్సమాసోక్తిః॥ * * * * *

మూ॥ విలలాపజలాగయోదరేస్వచనద్యారనువివితేవయా॥

వరిభూకవటస్సు టస్సరత్ ప్రతిబింబానవలంబితాంబుః॥ ౭౯

వ్యా॥ విలలాసేతి॥ యానగరి వరిభూయాశివ తేరవ్యాజేనస్ఫుటంవరి
తోవ్యక్తంతధాస్సతా ప్రతిబింబేనానవలంబితంసాధ్యే అగ్రవ్యామాణంబాం
బుయిన్దికతస్తిప్రతిబింబా ప్రాంతకుంబువరితస్సరత్ప్రతిబింబుచే శేనస్ఫుర
తేతేనైవప్రతిబింబాదితిభావాః క్వచనకుత్రచిజ్జలాగయోదరేహ్రదకుధ్యే స్వ
నిధిద్రవ్య హద్య ఇత్యర్థః - అనువింబితాద్యారమరావతీవవిలాసేతి
త్యే॥ * * * * *

మూ॥ గ్రజతేదివియద్గ్రహావళీచలచేలాంచలదండతాడనా॥

వ్యతరన్నరుణాయవింశ్రమంస్రుజతే హేళిహయాళికాలనామ్॥

వ్యా॥ ప్రజతఇతి॥ యస్మాన్నగర్యాంగృహావళీషుచలాశ్చలంతఃకాలాం
చలాపతాకాగ్రాణిత్పవదండానైస్తాడనాశశాఘతాభివ్యక్తః తాడనగ్ర
దివివజ్రతేభిః చ్ఛతే - హేళిహయాళేస్సూర్యావస్థే॥ ౮౦ ॥ హేళికాలిం
వేరవావిలివైజయంతి - కాలనాంహృదవాంస్రుజతేకుగ్వతే - అనుణా - సూ
ర్యసారథయేవిశ్రమంస్వయంతతాగర్వకరణాన్విశ్రాంతిం - నోదాతోపజే
త్యాదినాఘర్షోవృత్తిప్రతిషేధః - వ్యతరణదమః అత్రహేళిహయాళే శ్చేలాం
చలదండతాడనా సంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరితియోక్తిభేదః - తేనచ సూ
ర్యామర్కమండలపర్యంతమాన్వర్యంవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణవస్తుశ్చ॥ ౮౦

మూ॥ ధీతిగర్భధరాంబరాలయైస్తలమథ్యోపరిపూరితాం

పుష్కర్ జగతాంఖలు యాళిలాద్భుతాజనిసారైర్విజయిష్య

ధారిభిః॥ * * * * *

వ్యా॥ ధీతిః॥ తలమథ్యోపరిఆధోమథ్యోర్ద్వదేశాః పూరయంతీతి
తత్పూరితాంజగతాంసాతాళభూమిస్వర్గానాం పుష్కరసంకీర్ణం యాని
జానిప్రతినియతానిచిహ్నానినిధ్యన్నపానసక్చందనాదిలింగానిధారయంతీతి

౮౦ (నైషధకావ్యసవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్తంభం)

తద్దారిఖిస్తథా కైస్సారై రుతకృష్టైః షీతిగర్భైః పాతాఢధరాయాం భూపు
 వ్యేతిలరే ఆకాశేచయే ఆలయాగృహస్థైః భూమ్యంతర్భూమిరోగృహైరిత్య
 ధః - యానగరీతిభిలాపృత్యానైర్భూతాచిత్రా అజనిజాతా-దీపజనేత్యాది నా
 జనేకకారిలుచ్ఛ - వైశ్చిణాదేశః - అత్ర షీతిగర్భాదీనాం తలపభ్యోపరిజగ
 తాంఽపిహానాంచయథాసంఖ్యసంబంధాద్యథాసంఖ్యాలుంకారః - తేనత్రై
 లోక్యవైభవంఽమృతే || * * * * * ౮౧

మూ॥ దిదదంబుదసీలకరతాంవహదత్యచ్ఛసహజ్జ్వలంవ
 పు॥ ౧ కథమృచ్ఛతు యత్రనామన షీతిచ్ఛన్తందిరమిందుమా
 లితామ్ || * * * * * ౮౨

వ్యా॥ దదదితి॥ యత్రనగర్యామంబుదైరంబుదపన్నీలకరః శిఖిరోపకం
 తఃగతశ్చయస్యతస్యభావస్తతాం॥ ౧॥ కంఠాగతేనస్థిధాన ఇతివిశ్వాః - దదద
 త్యచ్ఛయానుధయా లేపనద్రవ్యేణచసుధావద మృతవచ్ఛిజ్జ్వలంవపుః వహ
 త్ || ౨॥ సుధాలేపామృతంసుధైత్యమరః షీతిచ్ఛన్తందిరంరాజభవనంబంజమా
 లితామిందుమండలపర్వంతశిఖరత్వం - కథనామనముచ్ఛతుగచ్ఛచ్ఛవేద్య
 ధః - రామచపనస్యతాదృగౌన్నత్యంయుక్తమితిభావః - అన్యత్ర ఇందుమాళిత్య
 మీశ్వరత్వంచతచ్ఛసీలకరం స్యయుక్తమితిభావః - అత్రవిశేషణవిశేష్యా
 నాంజ్ఞిష్టానామభిధానాఃప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాదప్రకృతేశ్వరప్రతీతే
 ద్వై-నిరేవ || * * * * * ౮౩

మూ॥ బహురూపకసాలభంజికాముఖచంద్రేషుకళంకరంకవః
 యదనేకకసౌధకంధరాహరిభిరుక్షిగతీకృతా ఇవ || ౮౩

వ్యా॥ బహిష్వతి॥ బహురూపకాభూయిష్టసౌందర్యాః - శైషికకప్రస్వ
 యః - తేషుసాలభంజికానాంకృత్రిచపుత్రికాణాంముఖచంద్రేషుకళంకరంక
 వః - చంద్రత్వాత్సంభావితాః కళంకమ్మగానైయస్యాంసగర్భ్యాం - అనేకకే
 షుంబహునాంసౌధానాంకంధరాసుకంతప్రదేశేషుయేహరయస్సింహస్త్రై
 రుక్షిగతీకృతా ఇవగ్రస్తాకిమివృత్త్యేషుముఖచంద్రాణాంసంకళంకత్వని
 మిత్రా - అన్యధాకథంచంద్రేనిమగళంకతేతిభావః || * * * * * ౮౪

మూ॥ బలిసద్దదివంసతద్యవాగుపరిస్తా హదివోపినారదః |
 అథ రాధకృతాయయేవసావిపరీతాజనిభూమిభూషయా || ౮౪

వ్యా॥ బలితి॥ సప్రసద్ధస్తద్యవాక్యత్యవనో నారదః బలిసద్దదివంసా

(సేషధకావ్యేనవ్యాభ్యానే - ద్వితీయస్కంధః)

౧౯

తాశస్వగ్గందివోమేరుస్వగ్గాదప్రుపర్మ్యపరిన్దితాముత్కృష్టాంచాహస్తఉక్త
వాః - అధేదాసంభూమిభూషయాంయయానగర్యా - అథరామ్యానాఅథస్తా
చ్చక్మతేవేత్సుత్యైయై - సాజలిన్ద్యవ్యాః - నారదోక్తిపరితాజనిసర్వోపస్థితా
యాఃపునరన్ధస్థితివైపరిత్యం॥ * * * * *

౨౦

మూ॥ ప్రతిహట్టపధేఘురట్టజాత్పధికాహ్వనదసత్తుసారభే॥

కలహోర్మఘునాన్యీదుశ్చితాదఘనాప్యర్పుతీఘుఘుః రస్వరః॥

వ్యా॥ ప్రతీతి॥ ప ధానంగచ్చంతీతిపధికాఃతేషామహ్వనందదాతీతిత
థోక్తం - ఆహ్వయం - అధ్వాః - అచ్చతామాకి - మ - మిత్యధః - తత్తకూనాం
సారభంసుగఁడోయస్తి - ప్రతిహట్టపధేప్రత్యాపణపథం - అవ్యయంవిభక్తి
త్యాదినావీస్సాయామవ్యగూభావః - తృతీయాసప్తమ్యార్భహుళమితిసప్త
మ్యానామ్భావః - ఘురట్టాః - గోఘామచూణాగ్రావాణః - తజ్జాత్ - య
స్యాంసగర్యా ఉక్తితాత్ కలహోత్ ఘుఘుఃరస్వనోఽర్పణరవర్ధ్వనిః కంఠధ్వ
నిఘునాన్యేఘునధునావీచోజ్జతిసత్పజతి - సర్విదానర్వహాట్టేఘుఘురట్టామే
ఘధ్వానంధ్వనితీతిభావః - అగ్రఘునానాంఘురట్టకలహోపబంధేతత్పంబం
ధోత్తరతిశయోక్తిః తథాచత్స్యఘుఘుఃరస్వరస్మత్తద్ధేతు కతోవ్యత్యైతావ్యంజ
కాప్రయోగాద్ధమ్యాచేతిసంకరః॥ * * * * *

౨౧

మూ॥ ఎరణఃకనకస్యమానిశ్చిందివమంకాదమరాద్దిరాగతా

మ్, ఘునరత్నకవాటపక్షతిఃపరిరభ్యానుగసన్నవాసయామ్॥

వ్యా॥ ఎరణఃకతి॥ కనకస్యపంబంధీనరణఃతద్విగారకఃస ఏవామరాడిఃమే
రుః - యాంసగరీమే - మ - నిసిం - కౌపసంపన్నాచుత్సవ - అంకాన్నిజోత్సం - గాదా
గతాంభూలోకం - ప్రాప్తాందివమ - నరాః - తీ - ఘునేనివిజేరత్నానాంకవాటేర
త్నచుయకి - వాటే - ఏవతతీపక్షమూలే - స - స్వ - ససాపరిరభ్యోపగహ్య - మే
రోఃపక్షవత్సావ్త్ - పక్షతిరూపత్వచ - సుసర - అనువతమాన ఉదాస - కా
మినప్రణయక్షపితాంప్రేయసీంప్రసాదమనుగచ్ఛంతీతిభావః - రూపకాలం
కారస్ఫుటమేవ - తేనచేయంసగరికుతశ్చిత్తా - రణాదాగతాద్యోరేవపరణఃస్వ
త్తాద్దిరేవేత్సుత్యైయైవ్యజ్యతే॥ * * * * *

౨౨

మూ॥ అనలైఃపరివేషమేభ్యయాజ్వలదకొపలవప్రజన్భిః॥

ఉదయంలయమంతరారవేరహద్భాణపురిపరాధ్యతామ్॥

వ్యా॥ అనలేరితి॥ యాంసగరీరవేరుదయంలయమస్తమయంచాంతరా -

తయోర్ద్యకాల ఇత్యర్థః - అంతరాంతరేణయైతే ఇతిద్వి తీయా జ్వలతాం
అరాగంశుసంహరాత్ ప్రజ్వలతామర్కో పలానాంవ ప్రాత్ జన్యేషాం
తైస్సూర్యకాంతైః ప్రాకారజన్యైరనలైః చరివేష మేత్య పరివేష్టనంవ్యాప్య
భాణపుర్యాః పాణాసురనగర్యాభీశీ తపుంస్యపదార్థవృతాం శ్రేష్ఠతామవ
హత్ - అత్రాన్యదర్శస్యాన్యేనసంబంధాసంధనాత్పాన్య శీఘరాద్యతామి
తిసాదృశ్యై సాన్నిదర్శనాలంకారః॥ * * * * * ౮౭

మూ || బహుకంబుచుణిర్వరాటికాగణాటత్కరకగ్నటో

త్యురః | హిమవాలుకయాచ్చవాలుకఃపటుదధ్వానయదావ

శాణవః॥ * * * * * ౮౮

వ్యా|| బహ్వితి|| బహవణంబుచుణిర్వరాటికాగణాటత్కరకగ్నటో
గణనాయకవనికాకాసంఖ్యానాయ అటతస్త్రిక్ ప్రచరంతఃక రాపాణయ
మనకర్కటోత్కరాఃకులీరసంఘాఃయస్త్రిక్ సః - హిమవాలుకయాకత్పూరేణా
చ్చవాలుకఃస్వచ్ఛసీతః - యస్యాఃపురః ఆవశోవివణిరేవ ఆణవఃపటుధీ
రందధ్వాననాద || ౧ || కపర్దోప రాటికెతిహలాయుధః - శంఖశ్చాత్కంబుర
స్త్రియామిత్యమరః సితాభ్రహిమవాలుకా- స్వాత్క-చిరకర్కటక ఇతిచా
మః॥ * * * * * ౮౯

మూ || యదగారఘటాట్టకుట్టిమస్రవదిందూవలతుందిలావ

యాముముచేవపతివ్రతౌచితీవ్రతించద్రోదయమభ్యగంగయా॥

వ్యా|| యదితి || యస్యానగర్యా అగారఘటాసుగృహసమూహేషుఆ
ట్టానాంతిట్టాలకానాంకుట్టి మేషుబద్ధభూమిషు || ౧ || కుట్టిమోస్త్రిబద్ధభూమి
రితియాదవః - ప్రవద్భిః ఇందుసంపర్క స్వందమానై రిందూవలై శ్చంద్రకాం
తై హేతుభిః తుందిలాప్రవృద్ధాః ఆపోయస్యాస్తయా తుందాదిభ్యఇల్ -
ఋహ్మరిత్యాదిసాసమాసాంతః - అభ్యగంగయామందాకిన్యా || ౧ || మందా
కినీయద్గంగేభ్యమరః - చంద్రోదయేచంద్రోదయేవ్రతించద్రోదయం - వీస్వా
యామువ్యయూభావపతివ్రతానామాచితీ ఒచిత్వం - బ్రాహ్మణాదిత్వాగ్గణ
వచనేత్యాదిసాప్యభోవ్రత్యయః - పిడ్డారాదిభ్యశ్చేతిజమ్ - సచమాతరిపిచ్ఛే
తిపిత్వాదేవసిద్ధేమాతామహాశబ్దస్య గౌరాదిపాతేనానిత్యత్వ జ్ఞాపనాత్
వైకల్పికః - అశ్రవణవాచసః - ప్య ఖష్టితాగ్నయంబుశుమితి (స్త్రి)నపుంసక
యోర్భావక్రియయోష్వజ్గన్వచిచ్ఛవుభౌ || ౧ || ఒచిత్వమాచితీమైత్ర్యంమై

వైషధకావ్యేన వ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్సర్గః.

౯౧

త్రీపుష్పాగ్రగుదామృతమిత్యమ - త్వ నముచుచేనతత్వ జే - భతుఁడనముద్ర
స్వచంద్రోదయేన్వద్ధిదర్శనాత్తస్య అపితథావృద్ధిరుచితా || ౧౦ || ఆర్తారేము
దితేహృష్టాప్రోపి తేమలిసాకృతా - మృతే మ్రియేతయానాదినా స్త్రీజ్ఞేయావతి
వతేతిస్తరణాపితిభావః - అత్రఅభ్యగంగాయాయదగారెత్వా ధుశేషణార్థా
సంబంధేనంబంధో కేరతిశయోక్తిః - భావయద గారాణాం అతీదుమండ
లనూన్నత్యవ్యజ్యతే - తదుద్ధాపితాచేయం అస్యాసాతిప్రజ్యవ గ్లాపరిత్యా
గోత్పేక్షైతిసంకరఃసావ్యంజకావ్రయోగాద్గమ్యా || * * ౧౧

మూ || రుచయో నైరుతస్య భాస్వతస్థస్సలితాయ త్రనిరాల
యాఃఖలు | అనుసాయచుభ్వ లేవనాపణకాశ్చీరజవణ్యవి
ధయః || * * * * * ౧౦

వ్యా || రుచయతితి || యత్రనగర్యాం - అనుసాయం - వీష్పాయామవ్య
యీభావః - విలేవనాపణేషు యుగంధద్రవ్యవిషద్యాసుకాశ్చీరజానికుంకుమావ్య
వవణ్యానిద్రవ్యాణితేమాంవిధయః శ్రేణ్యః - అస్తమితస్య అస్తంగతస్య భాస్వ
తఃసంబంధివ్యఃస్థలితా అస్తమయత్యోభాత్ చ్యుతాః అత ఏవనిరాలయానిరా
శ్రయారుచయః ప్రభాతిభుఃఖలు - కథంచిత ప్రమృతాస్సాయంతనారూత్విష
ణవభాంతిస్తేత్యధః కుంకుమ రాశీనాం తదా తత్సవర్ణ్యాదియముత్పేక్ష
వ్యంజకావ్రయోగాద్గమ్యా - భాతేర్లుజ్జేర్భుర్జసాదేశః || * * ౧౦

మూ || వితతంవణిజావణేలంవణితుంయత్రజనేనపీత్యతే |
మునినేవమృకండుసూనునాజగతీ వస్తుపురోధరేహారే || ౧౧

వ్యా || వితతమితి || యత్రనగర్యాం వణిజావణిగ్జనేనవణితుంవహర్తుం
ఆవణేసణ్యవీధ్యాం వితతంప్రసారితం అఖిలంజగత్త్వాం లోకేగ్గీతం స్తవదార్థ
జాతంపురాతూర్వంహారే విష్ణోరుదరేచ్ఛకండుసూనునామునినా మారూంజే
యేనేవజనేనలోకేనపీత్యతే - విష్ణూదగమివసమస్తవస్తాకర్యాయ మాభాస
తతిత్యధః - పురాకలమార్కంజేయోహారేరుదరంప్రవిశ్యవిశ్వతత్రాద్రా
క్షీదితికథయంతి || * * * * * ౧౧

మూ || సమమేణమదైర్వదావణేతులయః సౌరభలోభని
శ్చైమః వణితానజనారవైరవైదపిహూజంతమలింమలీచసమ్ ||

వ్యా || సమమితి || యస్యానగర్యా ఆవణేసౌరభలోభనిశ్చలంగంధగ్ర
హాణనిష్పండు - తత్ప్రక్రియయాదర్శింభధమిత్యధః - మలీకుసంకులినంస

ర్వాంగనీలమిత్యధః - అన్యథాపేతమధ్యస్యా ఔషేతిమైశ్చవప్చేదాద
తోగుణతోపిదుగ్రహమిత్యధః - జ్యోతస్సైతమిత్రానినానిపాతః - అ
లింభ్యంగమేణమదైస్యమంకస్తూరీభిస్సహతులయకవనితా క్రేతాకూజంత
మపిజనారవైశలకతైసినావై త్రతోపినాజాదిత్యధః - ఇహానిశ్చలస్యా ఔ
గుంజనంకపినాప్రాథవాదేనోక్తమిత్యనుసంధేయంత్రతా ఔషేనైల్యాదేణమ
దోక్తేస్సామన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్య తరై
కతేతిలక్షణాత్తేనభాగ్రంతిమదలంకారోవృజ్యతే ॥ * * ౯౧

మూ॥ రవికాంతమయేనసేనాతుసకలాహజ్వలనాహితోష్ణ

ణాశిశిరేనిశిగచ్ఛతాంపురాచరణౌయత్రధునోతి నోహిమమ్

వ్యా॥ రవీతి॥ యత్రనగర్యాంసకలాహంకృత్యైశ్చమహః - రాజాహస్య
భిజ్యష్టచ్ఛరాత్రాహంహిఃపుంసీతిపుంలింగతా - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా -
యోగసిభాగాత్తమానః - జ్వలనేనతవనకరాభిభూతాత్పృజ్వలనేనాహితో
ష్ణణానితౌష్ణ్యేనరవికాంతమయేనసేతునాసేతుసవ్య శేనసూగ్యకాంతకు
ట్టిమాధ్వనేత్యర్థః - గచ్ఛతాంసంచరమాణానాంచరణౌచరణానిత్యర్థః - స
నాదీనాంద్విత్వవిఃష్టజాతిఃప్రాప్యేణేతిజాతౌద్వివచనం - శిశిరేశిరస్తా - త
త్రాపినిశిహిమంపురానోధునోతినాపేతయతోయాసత్పురానిపాతయోర్లబ్ధ -
అత్రసేతోదాహంసంబంధేపితత్వబంధోక్తేరతిశయోక్తిఃతత్రాత్తరస్యా
పూర్వాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ * * * * * ౯౩

మూ॥ విధుదీనితిజేనయత్న కంపయిసానైషధశీలశీతలమ్ |

శశికాంతమయంతపాగమేకలితీవస్తవతిస్తనాతపః ॥ ౯౪

వ్యా॥ విధితి॥ విధుదీనితిజేనఇందుసంచరజన్యేనవయసానలిలేననై
షధస్యనశస్యశీలంవస్తంస్తభావోవా - తద్వచ్ఛితంశశికాంతమయంయత్న
కంపయిసాన్యంగర్యావలంకారం - తపాగమేగ్రీష్మప్రవేశేకలితీస్రకలికాలవత్
వచండ అతపోనశవతిన్త - నశకథాయాశకలినాశకత్వాదితిభావః - అత్రనగర
వధస్యేందూపలవయస్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తత్సాపేక్షత్వాదుపహ
యోస్సంకరః॥ * * * * * ౯౪

మూ॥ పరిపూపలయచ్ఛలేనయానవరేమాంగహణస్యసౌ

చరాః ఫణిభాపితభాష్పభక్తికావిషమాకుండలనామవాపితా

వ్యా || పరిఘేతి || పరిమావలయచ్చతేనపరిమావేత్తనవ్యాజేనగంధలసాం
 మండలాకారరేఖామహాపితాపరేమాంకత్రూణాగ్రహణస్య ప్రవణస్య అ
 న్యత్రాన్యేషాంగ్రహణస్యజ్ఞానస్యనగోచరా అవిషయాయానగరివిషయాను
 రింబిధాభణిభాషితభాష్యభక్తికాపదంజలి ప్రసేతమహాభాష్యస్థగంధలిగ్రం
 థఃనూనమితిశేషః - అత్రనగర్యాకుండలిగ్రంథత్వేనోత్పేద్యసాచపఃఫా
 వలయచ్చతేనేత్యపహ్నావోత్థాపతత్వా తస్మాత్పహ్నావావ్యంజకావ్రయోగా
 దమ్యా || * * * * *

మూ || ముఖపాణిపదాక్షిపంకజైరవితాంగేష్వపరేషుచంప
 కైః | స్వయమాదితయాత్రాభీమజాన్తరత్రాజానుసుమప్రజన్తి ||
 యమ్ || * * * * *

వ్యా || ముఖేతి || యత్రనగర్యాం - ముఖంచపాణిచవదేచ అక్షిణీచక్ష
 స్త్రీ - ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః - పంకజైరవితాన్యప్రాప్తాపరేషుముఖాది
 వృత్తిరిక్తేషు అంగేషుచంపకైశ్చపకపుష్పైర్విరచితా - స్వత్రసాగృహ్య
 ద్వ్యవదేశః - భీమజాభైమీస్వయంస్తరత్రాజానుసుమప్రజన్తియంహోభా
 మాదితప్రాప్తాపరేషు - దదాతేయజ్జ - స్థాఘ్నోచ్చేతిత్వంప్రాప్తాపరేషు
 సలోపః - అత్రాన్యశ్రియోన్యత్రా సంభవాత్ శ్రియమివశ్రియంతిసాదృ
 శ్యాయై పాన్నిదేశనాభేషః - తథాతదంగా - నాంపంకజాన్యభేదోక్తేరతిశ
 యోక్తిః తదుత్థాపితానిదేశనేతిసంకర || * * * * *

మూ || జఘనస్తనభారగౌరవాంద్వియదాలంబ్యవిహర్తును
 తుమాః | ధ్రువమపురసోఽతీర్యయాంశతమధ్యాసతితత్పభిజన ||

వ్యా || జఘనేతి || జఘనానిస్తనాశ్చజఘనస్తనం - ప్రాణ్యంగత్వాదేక
 వద్భావః తదేవభారేతస్యగౌరవాంధ్రుత్వాత్ వియదాలంబ్యవిహర్తుమక్ష
 మాశతంతతసంఖ్యాకాః || ని || వింతత్యాద్వాస్తే ధైర్యేనస్వాగ్నీశ్వర్యయ
 సంఖ్యయోరిత్యుచరః - అపురసోఽతీర్యస్వరానాగృహ్యతత్పభిజనస్సవ్యం - జా
 తాపేకవచనం - యంనగరీ అధ్యాసత - అధిజ్ఞస్థాసాంకమేతికన్తస్య -
 ధ్రువమిత్యత్యైత్యై అపురసంకల్పాశ్శశంసఖ్య ఏనాముపాసంతతిత్వర్థ || ౯౪ ||

మూ || స్థితిశాలిసకుస్తవణతాంకభంజిత్రమయీవిభర్తు
 యా | స్వరభేదముపెతుయకధంకలితానల్పముఖారవానివా ||

వ్యా॥ స్థితిః॥ చిత్రమయీతి శ్చక్రచురాలేఖ్యమయీన ॥ ౧ ॥ అలేఖ్యాశ్చక్రయోశ్చిత్రమిష్యమరః - యాసిత్యాచుర్యా దయాస్థాయిత్యేనచశాలం లేయేలేనమస్తావణాః॥ బ్రాహ్మణాదయఃశుక్లాదయశ్చయస్యాస్తస్యాభావతత్త్వాం॥ ౧॥ పశోఽద్విజాదౌశుక్లాదావిత్యమగః - కథంనవిభతుఃవిభత్వేనవేత్యర్థః - కలితఃప్రాత్రః అనల్పానాంబహూనాంముఖానాం అరవోబహుముఖానాంపక్షుభాదీనాంన అరవశ్శబ్దోయస్యాఃయాపురీ - స్వరస్వధ్వనేభేదంనానాత్వం - స్వఃస్వగ్ధాదభేదంచకథంనోపైతు - ఉపైత్వేవేత్యర్థః - ఉజ్జ్వలయత్రాపి - సలికారణేకార్యంభవేదితిభావః - అత్రకేవలప్రకృతశ్లేషాలంకారః - ఉభయోరవ్యర్థయోః ప్రకృతత్వాత్ - కోత్వేకనాకేఫలద్వయవదేకస్తిన్నేవశబ్దేద్వయప్రతీతేర్థశ్లేషః ప్రథమాభేద - ద్వితీయేతుజతుకాబ్జవదేకవద్యాతకబ్జద్వయార్థస్యప్రతీతేశ్శబ్దశ్లేషః॥ * * * * *

మూ॥ స్వరుచారుణయాపతాకయాదినమరేణసమీయమాత్మపః॥ లలిహుశ్చహుధాసుధాకరంఛశిమాశిక్యమయాయదాలయా॥ * * * * *

వ్యా॥ స్వరుచేతి॥ మాశిక్యమయాఃపద్మరాగమయాఃయదాలయాః - యస్యాంనగర్యాంగృహఃదినందినే - అశ్వంతసంయోగేన్ద్వితీయా - సమీయమాసంగతేనఅకేణహేతునా - ఉత్పఃఅకేనసంపకాదుత్పన్నపిసాసాస్యంతః - స్వరుచాస్వప్రభయా - అరుణయాఅరుణ్యంస్రాప్తయేతితద్గుణాలంకారః॥ ౨॥ తద్గుణస్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిలతుణాత్ - వతాకయారసనాయమానయేతిభావః - సుధాకరం బహుధాలిలిహుః - అస్వాదయామానుత్యర్థః - అహ్నిసంతప్తానిశీతోపచారంకుర్వంతితిభావః - అత్రగృహణాసంతాపనిమిత్తః - సుధాకరలేహనాత్మాశీతోపచారః ఉత్పేక్ష్యతే - పాచోక్తప్రణోజ్ఞేతిసంకరః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా॥ * * *

మూ॥ లలిహేస్వరుచాపతాకయానిశిజస్వభయానిశాకరమ్॥ శ్రితమర్కకరైఃపాసుయన్నృపసద్దామలపద్మరాజం॥

వ్యా॥ ఆధానయైవభంగ్యరాజభవనంవర్ణయతి॥ లలిహంజతి॥ అమలపద్మరాజం - యస్యాంనగర్యాంనృపసద్దరాజభవనం - అరకరైః శ్రితంఅతిసామీప్యాదభివ్యాప్తం - శ్రయతేఃకర్తృణిక్తః - శ్రిణాతైఃకాన్ద్యాదితీకేఽత్తదాప్రాసవ్యస్థింశ్యః ప్రకృత్యంతరంమృగ్యమిత్యాప్తాంతత్ - అశఫిపిసాసు

(నైషధకావ్యే సన్యాభ్యాసే - ద్వితీయస్తవః)

౯౫

కృషీతంసత్ - పిబతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - స్వకీయారుగ్యస్యాంశయాస్వ
రుచాక్షద్యూపితయేత్యర్థః - అతపవజిహ్వవిచయాపతాకయా - సుధాకరం
లిలిహేతిస్వాదయామాసః - లిహేత్యర్థః - లిట్ - స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం -
అలంకారశ్చపూర్వసత్ - జిహ్వనిభయేత్యుపమాసంకరశ్చవిశేషః॥ ౧౦౦

మూ॥ అన్యతద్యుతిలక్షనీతయామిళితంయద్వలభీపతాక

యా । వలయాంతశేషశాయినస్సఖితామాదితపితవాససః॥

వ్యా॥ అన్యతేతి॥ పీతయాపీతవర్ణయాంసన్యాసగర్భ్యాఃవలభ్యాం॥ ౧॥
ఊటాగారంతువే భిరిత్యమరః - పతాకయామిళితంపామీప్యాశ్చంగశంఅన్య
తద్యుతిలక్షణం ద్రలాంఘనంవలయాంతేవలయానూతే శేషే శేత ఇతిత
చ్ఛాయినఃపీత వాససఃపీతాంబరస్యఃవిష్ణోః - సఖితాంసగృతతామాదిత అగ్ర
హీదిత్యుపమాలంకారః॥ * * * * * ౧౦౧

మూ॥ అశ్రాంతశ్రుతిపారపూశరసనాచిర్భూతభూరిస్తవాజి
హ్నబ్రహ్మముఖాఘ్నితనవస్వక్రియాకేళినాః పూర్వంగా
ధియతేనసామిఘ్నితాముక్తానుమందాకినియత్ప్రాసాదదుకూ
లవల్లిరనిలాంధోతైరభేదదివి॥ * * * * * ౧౦౨

వ్యా॥ అశ్రాంతేతి॥ యస్యాసగర్భ్యాఃపాశ్రసాదేదకూలంవల్లిరివదుకూ
లవల్లిః - దుకూలమయీపతాకేత్యర్థః - అశ్రాంతేనశ్రుతిపారేననిత్యవేదవార
న - పూతాభ్యఃపవిత్రాభ్యఃరసనాభ్యోజిహ్వభ్యఃచవిర్భూతేషుభూరిస్తవేషు
అనేకస్తోత్రేషు - అజిహ్నేనఅఘంరేనబ్రహ్మణోముఖానామోఘేనహేతునా
విఘ్నితానంజాతవిఘ్నానవస్వక్రియానూతనస్వర్గస్థస్థిరేవకేళిర్లిలాయా
స్యతేనగాధినుతేనవిశ్వామిత్రేణ - పూర్వంబ్రహ్మవ్యాగ్రధనాత్పూర్వంసామి
ఘ్నితతాఅర్థస్థప్తా॥ ౧॥ సామిత్యధేజుగుప్తనగ్నిత్యమరః ముక్తాపశ్చాత్త్యక్తా
మందాకినీసు ఆకాశగంగాకిం - అనిలస్యకర్తురాంధోశనైశ్చలనైదివిఅకా
శేఅభేలత్ - విజహరేత్యుత్ప్రేక్ష - పమాకధాత్రిశంకూపాభ్యానైదప్రవ్యా -
శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం॥ ౧౧॥ సూర్యాశ్చైర్వరసజాస్తతాస్సగురపశ్చార్దూల
విక్రీడితవితిలక్షణాత్॥ * * * * * ౧౦౩

మూ॥ యదతివిమలవేత్తరశ్చైభ్యమరిభాగ్మనసౌధవ
స్త్రవల్లిః । అలభతశమనస్వచుగ్మశుత్వంవివసక రాతతలేచ
లాలుతంఽ॥ * * * * * ౧౦౪

వ్యా || యదితి || యస్మానగ్రామితివివ్రేణీకలవేక్షనః ఇంద్రసీలనికేత
 నస్యరశ్చిభిః - భ్రమరితాద్రుచరీకృతాభ్రమరశబ్దాత్తత్కరోతీతితిణ్యంతాత్కా
 మణిక్యః - సలాశ్చభ్రమరైర్భావ్యమితిభావః - తథాభూతాభావాన్భూయా
 యస్మాన్సాశ్చామిక్యతప్రభేత్వర్థః - అశపసతద్గుణాలంకారః శుచిః స్వభావతః
 శుభ్రాసౌధస్యవస్త్రమేనలివస్త్రవల్లిపతాకేత్వర్థః - రూపకసమాసః భ్ర
 మరితభావఇతిరూపకాదేవసాదకాత్ - దివసకరస్యసూర్యస్యఅంతలేసమీప
 దేశ ఉచ్ఛింకదేశేచసలావహలాయరంతిపరివతే - మానాసతీశమనస్ససుర్యౌ
 మునాయాశ్చిశుప్త్వంత్రైశవసులభత - బాలయమునేబభావత్వర్థః - బాలికా
 శ్చపితరంకేలురంతిభావః - అత్యాన్యశైశవేనాన్యసంబంధాసంభవేపితత్వ
 దృశమితిసాదృశ్యా యేవాన్నిదర్శనా - పూర్వోక్తశదుణరూపకాభ్యాం
 సంకీర్ణా || * * * * * ౧౦౩

మూ || స్వప్రాణేశ్వరనరహమ్యుకకటకాతిగ్యగ్రహాయో
 త్పురంపాదంబిజకేసౌధశిఖరాదారుహ్యాయతామిని |
 సాయోదపురసోదిమానకలిశవ్యోమాన ఏవాధవద్భస్మప్రావ
 సి మేషసుభ్రతరసాయంతీరపాదధ్వని || * * ౧౦౪

వ్యా || స్వేతి || యత్కామినియన్నగరాంగనావిమానేనకలితక్రాంతం
 వ్యోరయాభిస్తాస్మాకూదపురసోదివ్యాంగనైవాభవత్ || ని || స్త్రీయాంబహు
 బద్ధపురనిత్యభిధానాదేకత్వేదిబహువచనప్రయోగః కుతః - యద్యత్తున్ని
 జకేసౌధశిఖరాదపాదానాత్పప్రప్రాణేశ్వరస్యనరహమ్యుక్తీణాసౌధం
 జస్యకటకాన్నితంబాదాతిభ్యస్యగ్రహాయస్వీకారాయ - తత్రవిశ్రమాధామి
 త్యధః ఉత్సుకముగ్యక్తంగచ్ఛంతమిత్యధః - పాదోదంబేషుమారుహ్య
 రసాద్రాగాద్యుత్తీంచగతి - అధ్వని అభిధానామేషువేగేన హేతునా నిమ
 పంనస్రావ - అత్రనగరామరాంగనయోద్భవేషు అనిమేషమేషురోహణవ్యో
 మయానైస్సైవేత్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - శామూకలవిక్రీడితవృత్తం ||

మూ || వైశిఖ్యకేరైలేమరకశిఖరాదుత్థితైరంశుదరైః
 ర్భ్రహ్మాండామాతభగ్నస్యదజమదతయాహ్మధృతావాఙ్ముఖ
 తైవైకస్యానోత్తానగాయానివిసురసుభేరాస్యదేశంగతా

క్రైశ్యన్తో గ్రాసప్రదాన ప్రణమృతమ విశ్రాంతముజ్జ్వలం
భతేన || * * * * * ౧౫

వ్యా || వైదర్భీతి || ఉత్తానావై దేవగవావహంతీతిశ్రుత్యధమా శ్రిత్యా
హ- వైదర్భీకేలి శైలేరురకతతిఖరాదుత్తితైః అధబ్రహ్మాండాభూతనభగ్నో
స్మదజమదోవేగగర్వోయేమాతతయాత్రాయాదృతంఅవాబ్జుభిత్వయ్యైసై
రధోముఖైః- అశవనదిపుత్రానగాయాఉద్గ్రనుఖాయా ఇత్వర్థః- కస్యస్సర
సురభేకేవగ వ్యాఅస్య దేశంగతాగ్రైరంశుభిరేవదభైర్యసానగర్యాస్సం
బంధిగౌగ్రాస ప్రదాన తనుకృతమ విశ్రాంతంనోజ్జ్వలంభతేన - కింతుసర్వ
స్యా అపిగ్రాసదానాద్య త్త్యుకృతమేనోజ్జ్వలభితమిన్యథాః- అత్యుక్త్యలం
కారోయమితికేఽత్ - అ- శవర్యాణాంబ్రహ్మాండాభూరాద్యసంబంధేససం
భోక్తేరతియోక్తిభేదః - ప్రగ్ధరావృత్తం || శ్లో || మ్రుధైర్మర్యానాం త్రయేణతిము
నియతియుతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితిలక్షణాత్ || * * ౧౦౫

మూ || విధుకరపరిరంభాదాత్తనిప్యందపూణైశ్శశిశృష
దుష్టైస్తైరాలవాలైస్తరూణామ్ | విఫలితజలనేకప్రక్రియా
శౌరవేణ్యరచిసహృతచిత్తస్థితభేమీవనేన || ౧౦౬

వ్యా || విధిన్వితి || తత్రతస్యాంనగర్యాంశశిద్ధపదుపక్లప్తైశ్చంద్రకాంతశి
లాబదేరతపవధురకరపరిరంభాద్బంధకిరణసంవరా- ధేతోరాతనిప్యందైః
జలప్రసవస్తైరేవపూణైస్తరూణామాలవాలైర్విసలితంస్వధీకృతంజలసే
కస్య ప్రక్రియాయాంప్రకారేశౌరవంభారోయస్యతేనగైమివసేనసహంసో
హృతచిత్తోన్యరచి-కర్ణశిలుక్ - అ- త్రాలవాలానాంచంద్రకాంతనిప్యందా
సంబంధేపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - ఏకదారభ్య చతుశ్లోపర్యంతం
మాలినివృత్తం || శ్లో || ననకుయయయుతేయంమాలినిభోగిలాకైరితిలక్షణాత్ ||

మూ || అధకనకపతత్రతాంరాజపుత్రీంసవసిసదృశభాసాం
విష్ణుగంతింసఖీనామ్ | ఉడుపరిపదిమధ్యస్థాయశీతాంశులేఖా
నుకరణపటులక్ష్యీచుక్షిలక్షీచకార || * * ౧౦౭

వ్యా || అధః || అధదర్శనానంతరం - కనకవశత్రఃస్వరపక్షి - తత్రవనే-స
దృశభాసాం అత్త తుల్యలావణ్యానాంసఖీనాంసదసివిష్ణుగంతిం * స్ఫుగతిస్థ
లత్యోపరినివిధ్య శ్చేతిషశ్శం- ఉడుపరిపదితారకాసమాజేమధ్యస్థాయిన్యాశ్చ

తాంశుశేఖాయాశ్చంద్రకలాయాః అనుకరణేపటుః సమర్థాలక్ష్మీహోభాయ
స్యాస్మా ఇత్యుపమాలంకారః - తాంరాజపుత్రీం - అక్షిలక్షికార అద్రాక్షి
దిత్యథః || * * * * * ౧౦౭

మూ || భ్రమణరయవికీర్ణస్వణభాసాఖగేర క్వచనవతన
యోగ్యం దేశమన్విష్యతాథః | ముఖవిధుమదసీయం సేవితులం
బమానశ్శశిపరిధివోచైచ్చురుణంబలనైవతే || ౧౦౮

వ్యా || భ్రమణేతి || అధోభూతలేక్వచనకుత్రచిత్పశనయోగ్యం దేశస్థా
వంఅన్విష్యతాగవేషమాణేర - అత ఏవభ్రమణరయేనవికీర్ణాస్వణస్యభాదీ
ప్తిర్యస్యతేశఖగేర - అముష్యాఅయమదసీయం - వృద్ధాశ్చ - త్యదాదీనిచేతివృ
ద్ధసంజ్ఞా - ముఖవిధుంముఖేందుం సేవితులంబమానశ్శసంసమానః - శశిపరిధిః
చంద్రపరివేషతన. ఉచైచ్చురుపరిమంబలంబలయస్తేవేతితేన - తనోతేశకుణా
లిట్ - ఉత్ప్రేక్షాస్వభావోక్త్యాస్సంకరః || * * * ౧౦౯

మూ || అనుభవతిశబ్దంతంసాఘృతాచీముఖాభిర్న సహసహ
చరీభిర్నందనారందముచ్చైః | ఇతిమతిరుదయాసీత్పక్షిణిప్రే
త్యభైమింవిసినభువిసభీభిర్నదమాబద్ధఖేలామ్ || ౧౧౦

వ్యా || అనుభవేతి || విసినభువిననప్రదేశే - సభీభిస్సహచరీభిః - సఖ్యశి
స్వీతిభాషాయామితినిపాతనాత్ జీవ - సాధణంబద్ధఖేలాంఅనుబద్ధక్రీడాం ||
౧ || క్రీడాఖేలాచకుడనమిత్యురః - భై మింప్రేత్యవక్షిణి - సా ప్రసిద్ధాశచ
ఇంద్రాణీ - ఘృతాచీముఖాభిస్సహచరీభిస్సహజ్ఞముచ్చైత్యకృష్టనందనా
నందనందనసుఖంనానుభవతీతిమతిఃబుద్ధిరుదయాసీదుత్థితా - అత్రప్రేత్యమతిరి
తిమననక్రియాపేతయాసమానకత్వకత్వాత్పూర్వకాలత్వాచ్చప్రేత్యై
తిక్వానిదేశోపపత్తి - తావనాత్రస్వేవతత్ప్రశ్నయోత్పత్తౌ ప్రయోజక
త్వాత్ప్రధాన్యంప్రయోజకమితిసకశ్చైద్యోధః - అత్రోపమానాదుపమేయ
స్యాధి క్ష్యాక్తేవ్యేతిరేకాలంకారః || ౧ || భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానో
పమేయయోః | అధిక్యాదల్పకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్ || ౧౧౧

మూ || శ్రీహర్షంకవిరాజరాజిమగ్నటాలంకారహీరస్సుతం
ద్రీహీరస్సుమవేజితేంద్రియచయంమామలదేవీచయమ్ | దై
తీయోకతయామితోయమగమత్తస్యప్రబంధేమహాకావ్యే చా
రుణినైషధీయచరిత్రేసగోకానిసర్వోజ్వలః || * ౧౧౦

నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కం.

వ్యా || శ్రీహృదయమిత్యాదివ్యాఖ్యాతం - ద్వితీయపదైర్వతీయాకః - ద్వి
తీయాదికక్ స్యాథేవావక్రవ్య ఇతికక్ - దైర్వతీయాకతయామితోద్వితీయ
త్వేనగణితఃద్వితీయ ఇత్యర్థః - అగమత్ || * * * ౧౦౦

ఇతిపదవాక్యప్రమాణసారావారపారిణ శ్రీమహాపాధ్యాయ
కౌలవల్లభుల్లినాథసూరివిరచితాయాంనైషధవ్యాఖ్యాయాం
జీవాతుసమాఖ్యాంహంద్వితీయస్కం.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కం ప్రారంభః.

మూ || ఆకుంచితాభ్యామధపక్షతిభ్యాంనభోవిభాగాత్తర
సావతీర్య | నివేశదేశాతతధాతపక్షపహతభూమాపుపభైమి
హంసః || * * * * * ౧

వ్యా || ఆకుంచితాభ్యామితి || అథమంక్షత్వికరణావంతరం - హంసః . ఆ
కుంచితాభ్యామావజితాభ్యాం - పక్షతిభ్యాంపక్షమూలాభ్యాం - నభోవి
భాగాదాకాశదేశాత్ - తరసావేగేన . అవతీర్య - నివేశదేశే ఉపవేశనసానేఅ
తతాప్రసారితాధాతాకంపితావపక్షాయేనసతభూతస్స - ఉపభైమి
భైమ్యాస్సమీపే - సామీప్యేవ్య యీభావః నపుంసకత్వంప్రాస్వతంప - భూ
మా - పహత - స్వభానోక్తిరలంకారః || * * * * * ౧

మూ || ఆకస్తికపక్షపుటాహతాయాః క్షితేస్తదాయస్స
ఉచ్చచార | ద్వాగన్యవిన్యస్తదృశస్సతస్యాస్సంభ్రాంతమం
తఃకరణంచకార || * * * * * ౨

వ్యా || ఆకస్తికఇతి || తదావతనసమయే . పక్షపుటాహతాయాః క్షితే
రూప్తలాత్ - అకస్మాద్భవఆకస్తికనిహేతుకః అపరిదృష్టహేతుక ఇత్య
ర్థః - యస్సన్వోధ్వనిః - ద్వాగడితి - ఉచ్చచారఉద్భిజః సస్పృహః - అన్యచి

౧౦౦ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ద్వితీయస్తవః)

స్య సదృశః విషయాంతరనిష్ఠృష్టైస్తస్మాభైరమ్యః - అంతఃకరణం సంభ్రాంతం సంభ్రమంచకార - అకాండే ఆసంభావితశబ్దవ్రణాచ్ఛమతావ్రతచిత్తాభూషిత్యధః - అత్రాపి స్వభావోక్తిః || * * * * *

మూ || నేత్రాణివైదర్భసుతాసఖీనాం విముక్తశత్రుద్విషయగ్రహణి | ప్రాపుస్తమేకం నిరుపాఖ్యరూపం బ్రహ్మవచేతాంసి యతప్రతానామ్ || * * * * *

వ్యా || నేత్రాణీతి || విదర్భాణాం రాజ్ఞానైదర్భస్యభీషస్య సుతాయాః శైరమ్యస్సఖీనాం నేత్రాణి - విముక్తాస్తత్రద్విషయగ్రహేస్తతదధా గ్రహణాని - అన్యత్రతత్రద్విషయాసంగోయైస్తానిసంతి - ఏకమేకచరమద్వితీయంనోపాఖ్యాంత ఇతినిరుపాఖ్యరూపం చరమాకారస్వరూపంచయస్వతం పురోవర్తితనంహంసంతత్పదాధాభూతంచ - యతప్రతానాం యోగినాంచేతాంసిబ్రహ్మపరమాత్మానమివస్రావై - అత్యాదరేణాద్రాక్షురిత్యధః || ౩

మూ || హంసంతనోసన్నిహితంచరంతం మునేమనోవృత్తిరివస్వికాయామ్ | గృహీతుకామాదరిణాశయేనయత్నాదసానిశ్చలతాంజగాహే || * * * * *

వ్యా || హంసమితి || అసాదమయంతీసునేయోగినోమనోవృత్తిరివస్వికాయాంస్వకీయాయాం - ప్రవృత్తయస్సాతాపూర్వస్వేకారః - తనోశనీరాంతికే అన్యత్రతదభ్యంతరే - సన్నిహితమాసన్నమావిహృతంచచరంతం చరంతంవత్తమానంచ - హంసమరాశంపరమాత్మానంచ || ౨ || హంసోవిహగభేదేష్యాత్పరమాత్మనిమత్పర ఇతివిశ్వః - అదరిణానిభిక్తేనశయేనపాణినా || ౨ || దరోస్త్రైయాంశయేశ్వభే - పచశాఖశ్చయఃపాణిరితిచామరః - అన్యత్రఅదరిణాఅదరవతా ఆశయేనవిత్రైవ - గృహీతుకామాసాత్యేతాస్త్రకామాచ - యత్నాన్నిశ్చలతానిశ్చలాంగశ్చనిశ్చలభిత్తశ్చంచ - జగాహేజగామ || * * * * *

మూ || తామింగితైరవ్యసభూయమాయామయంనదైర్యాద్వియదుశ్చపాత | తత్ప్రాణిమాణ్యైహరిపాతుకంతుమోఘంచి ధత్తేప్రతిలాఘవేన || * * * * *

వ్యా || తామితి || అయంహంసః - తాంపూర్వోక్తాంమాయాంకపటం

(నైషధకావ్యేన వ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కంధః)

౧౨౧

ఇంగితైశ్చేష్టాభిః అనభూయనిశ్చిత్యాపి - దైర్ఘ్యత దైర్ఘ్యం ప్రైర్ఘ్యమాస్థాయ -
ల్యబ్ధోపేవంచమీ - వియదాకాశంప్రతి - నోత్పపాతనోద్ధిడ్య - ఆత్తనడవః
పాతుకంపతయాళుం - లవపతేత్యాదినా డ్కంప్రత్యయః - తిస్యాఃపాణితు
ప్లుతిలాఘవేన ఉత్పతనకాశలేన - మోఘం - విధత్వేవితేన - విఫలయత్నంక
రోతి - ఆశాంబజనయతినతుసాణౌలగతీత్యర్థః॥ * * * X

మూ॥ వ్యధీకృతంపత్రరధేన తేనతథావసాయస్యవసాయ
మస్యాః పరస్పరామద్విశహస్తతాశంతతా-లమాళీభీరహస్య
తాలమ్॥ * * * * *

వ్యా॥ వ్యధీకృతమితి॥ అస్యాభిమ్యావ్యవసాయంసంసగ్రహణోద్యోగం-
తేనపత్రరధేనవక్షిణా-వ్యధీకృతంయథాతథా - అవసాయనమ్యుక్త్యా
త్వా - తతా-లంపత్తికాలే - అత్యంతసంయోగే - వ్యతీయా - సమకాలాయ
స్యేతిబహువ్రీహిణాక్రియావిశేషణంవా - పరస్పరామద్విశహస్యమిత్యర్థః -
కర్తవ్యతీహారేసర్వనామ్నోద్విభావః - సమాసవచ్చుబహుళమితిబహుళ
గ్రహణాదసమాసవద్భావేపూర్వపదస్య ప్రథమైకవచనేకస్మాదిత్వాన్వయ
నీయస్యవత్త్వం - ఉత్తరపదస్యయథాయోగంద్వితీయైకవచనం - స్త్రీపుంసక
యోరుత్తరపదస్యభావోవక్తవ్యఇతివికల్పాదామాదేశః - అర్పితహస్తతా
శంద్రతహస్తతాడనంయథాతథా - ఆళీభిస్సఖీభిః - అలమహస్యతహసీతం-
భావేలజ్జ్॥ * * * * *

మూ॥ ఉచ్చాటనీయఃకరతాళికానాందానాదిదానీంభవతీ
భిరేషః యావ్యేతిమాండ్రహ్యతిమహ్యమేవసాక్షాత్ప్రసాలం
భితయాళివగణః॥ * * * * *

వ్యా॥ ఉచ్చాటనీయఇతి॥ హేసఖ్యః - ఇదానీంభవతీభిరేషహంశః - కర
తాళికానాందానాదన్యోన్యహస్తతాడనకరణాదుచ్చాటనీయః నిష్కా-సనీయః
కిమితికాకుః - నోచ్చాటనీయపతేత్యర్థః - అత్రసఖీసమూహేయామామస్వేతి-
సామహ్యమేవద్రహ్యతి - మాంజిహంసతీత్యధః - క్రుదక్రూహేత్యాదినాసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థి - ఇతిథృ - తయాభైర్మ్యాఅళివగణఃసఖీసంఘః - ఉపా
లంభితశాపి - శాపేనైవనివారితఇత్యర్థః॥ * * * * *

మూ॥ గృతాల్పకౌవాహసితేసఖీనాంభాయేభాస్వంతమ

భిప్రయాతుః । శ్వామాయాథహంసస్య కరానివామైశ్చాందాక్షల
య్యైలగతిస్తపశ్చాత్ ॥ * * * * *

వ్యా ॥ ధృతేతి ॥ అధ సఖిలవారణానః శరం - సఖీనాం హంసితే హంస్యనిమి
తై సతి - దృతాల్ప కౌసా - తాస్వేషయ్యుపితే త్యుక్తః - భాస్వంతమ భిప్రయాతుః
సూర్యాభిముఖంగచ్ఛతః - ఛా యాతినాః పరే నైవ - శ్వామాయావనమద్యస్తా ॥
ని ॥ శ్వామాయావనమద్యస్తే త్యుత్పలమాలా యాం - అన్యత్ర శ్వామలా - హం
సస్య - కమణిపక్షి - కరేణ హంసేన అన వాప్తై రగ్రహణాద్ధై త్యుత్పలందాక్షం
ప్రీతేనలయ్యై ఊపలయ్యై ప్రీతానతీత్యుక్తః - అన్యత్ర హంసస్య రవేకరాన
వాప్తై రంశుస్సర్వాభావాన్తందాక్షై రపటుదృష్టిభిలయ్యై గ్రాహ్య - తై శ్చా
యాలక్ష్మ్యతేన ప్రకాశంతిభావః పశ్చాల్లగతిస్తపస్సలగ్నాభూత్ - ప్రాప్త్యా
శయాతమన్వగాదేవత్యుక్తః ॥ ౧ ॥ రవిశ్వేతచ్ఛదాహంసం - బలిహస్తాంతవః
కరానిచామరః ॥ * * * * *

మూ ॥ శస్త్రాన హంసాభిముఖైః వేయం యాత్రేతి తాభిశ్చైవ
స్యమానా । సహస్త్వనైవాశకునిభవేత్తే భావిప్రియావేదకమ
హంస ॥ * * * * *

వ్యా ॥ శస్త్రేతి ॥ తవేయం - హంసస్య శ్వేతచ్ఛరస్య మార్గస్య చ - అభి
ముఖ - యాత్రాగమనం - శస్త్రాప్రశస్త్రాశ్రేయస్కరీన - శాస్త్రవిరోధాత్ - శ్ర
మసంతాపయాపదృష్టనోపాచ్చేతి భావః - సాశ్రితస్థంతాభిస్సఖిశ్చ తేన వ్యాజు
క్త్యా - హంస్యమానావరిహంస్యమానాసతి - భావిప్రియావేదకః - మంగళమూ
ర్తిత్యాదాగామిశుభసూచకః - ఏష హంసః - మేమహంశకునిభవేత్తే నదుఃఖశ
కునిభవేదేవ - కింశుపశకునమేవ భవేతిత్యుక్తః - అపక్షీనభవేదిచగమ్యతే ॥
నిశకునంతుశుభాశంసానిమిత్రేనకునంతుమానితివిశ్వే - అశూతతద్భావేన్యైః
ప్రాధానాయాంబీజ్ - ఇత్యాహస్త అవోచత్ - లట్న ఇతిశూన్యాశేలట్ -
బ్రువంపంచానామిత్యాహదేశః - ఏతేనచదియయాత్రానిషేధోక్తనోషకరివృ
తోవేదితవ్యః ॥ * * * * *

మూ ॥ హంసోవ్యసాహంసగతేస్సదత్యామరః పురశ్చారు
చరణభాసే । వైలక్ష్మ్యహేత్యోర్గతిమేతదియమగ్రేచక్రత్యై
పహంస్నివోచ్చై ॥ * * * * *
వ్యా ॥ ఏవం దమయంతిన్యాసారముక్త్యా సంప్రతిహంసవ్యాసారమాహ

(బ్రహ్మకావ్యేనవాఖ్యానే - త్మతీయస్మరః) ౧౦౩

హంస ఇతి॥ అసౌ హంసోపి - హంసస్య గతిరివ గతిశ్చ స్యాత్ ప్రస్యానుదత్వా హ్య
భనదంతాయా భై మ్యాః పుడిత్యాఖ్యాతా - పురః పురః వీస్సాయాంస్వి రాభి
వః - అగ్రే సమంతాదిశ్చ ధణః - చారుచరః రమ్యం గచ్ఛత - వెలత్య మేవ హే
తుః - తస్య వై లత్య హేతుః - ఆ మం మావ పిడింబయ తీతీత్యాపి స్తయజన
నారమిత్యర్థః ॥ ౧ ॥ విలక్షో విస్తయాన్వితత్యనరః - వస్తీ హేతుప్రయోగ ఇతి
పశ్యీ - పతదీయాంగతి మగ్రే సక్త్యాభిరయోనై - చురహంసస్మి వేత్త్య త్ప్రయో-
బభా సెబభా - యథాహో కేపరిహంసకా ప్రచ్ఛేష్టా ద్యనుక రణైః ప రాన్విలక్ష
యంతితద్వదితి భావః॥ * * * * *

మూ ॥ పదేసదే భావిని భావితయః ధాత్రాః ప్రాప్యవేతి

నూనమ్ : తథానఖేలంచలతాలతాసుప్రతార్యతేనాచ్యక్ష్మే

ಕೃಷ್ಣಾಂ|| * * * * *

వ్యా || పదేపదఇతి || భావయ తీతిభావినితద్గ్రహణమేవమనసాభావయం
తీకృతాంగీభైమీ - భావినిభవిష్యతి - అనంతరభిష్యర్థః - భవిష్యతిగమ్యాదయ
ఇతిసాధుః - పదేపదేతంహంసంయధాకరప్రాప్యంరగ్రాహ్యం - నూనంనిశ్చ
ితం - అవైతిప్రత్యేతి - తథా - సఖేలంసలీలం - చలగతాచ్ఛతాదేనహంసేన -
ప్రతార్యవంచయిత్వావతాసు - ఆచకృదేకకృష్టా - ఏకాంతంనితేత్సర్వః || ౧౧

మూ || రుషానిషిద్ధాళిజనాంయదైనా ఛామాద్వితీయాంక

అయాంచకార । తదాశ్రమాంఘరికాభిరూపితాంగీసకీరవస్త్రా

సుషవాగవాదీత్ || * * * * *

వ్యా॥ రుషేతి॥ యదా - గుహనిష్ఠిగాభిజనానివారిభసభజనాంబినాం -
 ఛాయేవద్వితీయాయస్యాస్తామేకాకిసిం - కలయాంచకారవిదేన - తదా - శ్ర
 మాంశకణైజ్ఞాపితాంగింస్వన్నగాత్రీంతాంసహంశః - కీ౯వచ్చుక ఇవ - మ
 సుప్యస్తేవవాగ్యస్యసనన్నవాదీల్॥ * * * * ౧౨

మూ॥ అయేకియగ్యవమపైసి మాగంప్యగ్గపకశ్శావ్యసివా

కిమర్మ్ | ఉదేతి తేభీకపికిన్నుబా లేవిలోకయంత్యాన ఘనాన

ॐ नमः शिवाय ॥ * * * * * ०३

వ్యా॥ అయేశతి॥ అయేష తే-వృధాంకియక్షారం - యావద్వైషిష్ట
వైష్యసి-యావత్పరాపాతదౌలః డిలిట్-కిమధాంపదశ్యామ్యసివా-
మనాస్సాంద్రాగిషాన్వీనావ జ్జులొత్తవ ల్యావై-శ్శిషి-నో దెతిశ్చ॥

మూ॥ వృధాగ్నయః తీరపథేపదంత్యామరుల్లలత్పల్లవసాణి
 కంఠైః ఆభివశ్యతతీషేఢతీయంకపోశహుంకారగిరావనాళిః॥

వ్యా॥ స్మధేతి॥ పృథావ్యర్థమేవ - నవంధాః అపదం - ఋక్పూరిత్యాది
 నాసమాసాణోచ్ - అపధంనపుంసః మిశినపుంసకత్వం - తస్మిన్నపథేదుర్గమ
 మాగ్నేఅకృత్యేచ - పదంసాదంవ్యవసాయంచ - అర్చయంతీంశర్వతీంశ్వాం
 ని॥ పదంవ్యవసితత్యాణధానలయైః స్మింససప్తిశ్చమరః - మరుణాలలాచ
 లకపల్లవ ఏవసాణి స్తస్యకంఠైఃకపోశహుంకార ఏవగీతయాచ - ఇయంవనా
 లిఃఆభివసశీన - ప్రతిషేధతి - పశ్య - అస్యవాక్యార్థకము - యథాలోకేఅమా
 ర్గప్రవృత్తంసుహృజ్జనసాణినావాచానవారయతిశబ్దవిశ్వస్య అతపవపల్లవ
 పాణిరిత్యాదౌపకాశ్రయణం - తత్సంకీర్ణాచేయమాళి వేత్తువమా॥ ౧౪

మూ॥ ధార్యకథంకారమహంభవత్వావియద్విహారిసుధై
 కగత్యా । అహూశిశుత్వంతకఖండితంనస్తరస్యసఖ్యావయ
 సావ్యసేన॥ * * * * * ౧౫

వ్యా॥ ధార్యశితి॥ పత్రైర్నగతిర్వస్త్యాస్తయా ఎకగత్యావసుహాయ
 మేకగత్యా - వసుధామాత్రాచాణ్యేశ్వర్థః - శివభాగవతవత్సమాసః - భవత్వా
 వియద్విహారిభేదరోహం - కథంకారంకథమిత్వధాః - అన్యధైవంకథమిత్థంసు
 సిద్ధాప్రయోగశ్చేదితికథంశబ్దోపపదాత్కరోతేణముల్క్యాయః - ధార్యః
 ధర్తుంక్రూపీతుంశక్యశ్వర్థః - శకిలిజ్యేతిచకారాచ్ఛక్యార్థేకృత్యప్రశ్నయః
 అననస్తరస్యసఖ్యాసఖినా - తదర్థీవకేరవయసాయావనన - సఖితద్వస్యభాషి
 తపుంసత్వాత్పుంసద్యాః - తవశిశుత్వంశైశ్వరం - నఖండితంననివర్ణితం - అ
 హూవిగుర్ధవయసోరేకత్రసమావేశాదాచ్ఛర్వమిత్వర్థః - అధార్యశ్వస్యవ
 సుహాగతివియద్విహారివదాథా హేతుకత్వాదేకకావ్యలింగభేదః - తథాశై
 శవాఖండనస్యపూర్వవాక్యార్థహేతుకత్వాదవరణితినజాతీయసంకరః॥ ౧౫

మూ॥ సహస్రపత్రాసనపత్రహంసవంశస్యపత్రాణివత్రలిణః
 స్త । అస్తాదృశాంచాటుగసామృతానిస్వర్ణోకలోకేతరదు
 ర్గభాని॥ * * * * * ౧౬

వ్యా॥ అథప్రస్తుతోపయోగితయానిజాన్వయాయంనివేదయతి॥ సహ
 స్రేతి॥ సహస్రపత్రాసనస్యకమలాసనస్య - పత్రహంసావాహనహంసా
 సైహంవంశస్యకులస్యవేదోత్ప - పత్రాణివాహనానిపత్రాణివ॥ ౧౬॥ వంశో

వేదౌగ్రతేవగే- పత్రంస్యాద్వాహ నెవణ- ఇతిచ విశ్వః- వశత్రినస్తాబ్రహ్మ
వాహనహంసవంశ్యానయమిశ్యధాః - అస్తానివశ్యంతితానిత్యస్తానృశే నై
మాకుస్తద్విధానాం - త్వదాదిప్విత్యానినాదృశేక్ష్యన్వశ్యయః - చాటుషు
భాషితేషుయేరసాశృంఘాతాదయఃశపరామృతానిస్వలోకేలోకాజినాః॥

౧॥ లోకస్తుభువవేజనఇత్యమరః- తెభ్యఃఇతరై మన్సుష్యైర్దుర్లభాని॥ ౧౬

మూ॥ స్వర్గాపగాహేమమృతాశిసినాంనా లోమృతాలోగ్ర

భుభోభజానః | అన్నానురూపాంతనురూపఋసింకార్యంని

దాన్వాదిగుణాచీతే॥ * * * * * ౧౭

వ్యా॥ అథస్వకాయస్యకనః త్వేకారణమాహ॥ స్వగేతి | స్వర్గాప

గాస్వర్గదీ - తస్యాంహేనుచ్చతాశిన్యఃకనకమచిన్యః - తాసాంయానాలోః
కాండాః - యానిమృతాలోనికంఠాశ్చ - అశ్రమృతాశిశిబ్దస్య - అథశబ్దాను
శాసనంకేమాచబ్దానానితినత్ సమాసేగుణభూతేరసంబంధస్సోభ్యః - నా
లోనాశమిశ్యమరవచనాత్ (స్త్రి)లింగనిర్దేశః - నచతత్రాపిసంజేహాకార్యః -
తద్వ్యాఖ్యానమదేశాంతరక్షాశేషుచ - సర్వత్ర (స్త్రి)లింగపాదస్యైవదరశ
నాత్ - తథాతైగ్రప్రథమసర్వేనయ్యతే మృదుత్వయప్రాశమృతాశనాశ
యేతి॥ ౧॥ మృతాశిస్యాదిసంకరభిహారాయధః- తేషామగ్రాణిభుంజిత
తితద్భుజః- వయమితిశేషః - అన్నానురూపాంతహరిసృశింతనోశ్శరీరస్య
రూపఋసింధిసర్గసమృద్ధిం - ఋశ్యకఇతిప్రకృతిభావభజామఃప్రాప్తాన్త ఇ
త్యర్థః - తథాహి - కార్యంజన్యద్రవ్యంవిగానానుపాదానకారణాత్ - అభ్యా
తోపయోగభిత్వపాదానతా- గుణానూపాదివిశేషగుణా- అధీతేవ్యాప్తో
తీత్యర్థః - వ్యాప్తివిశేషవాచినాతత్సామానలక్షణాత్ - ప్రామేయహరిపరిణ
తిపూర్వకావ్యాజినాంకాయకాంతయభిభావః - సామాన్యనవిశేషసమర్థ
నరూపార్థాంతరన్యాసః॥ * * * * * ౧౮

మూ॥ ధాతుర్నిదేశాదిహనైషధీయంలీలాసరస్సేవితుమా

గతేషు | హైమేషుహంసేవహమేషవ భృమామిభూలోక

విలోకనోత్తరః॥ * * * * * ౧౯

వా॥ ఆత్మనఃత్వలోకసంచారేకారణమాహ॥ ధాతురితి॥ ధాతుబ్రహ్మ

ణః- నియోగాదాదేశాత్ - ఇహభూలోక - నైషధీయంలీలాసరస్సేవితుం -
క్రీడాసరసవిహస్తుమిశ్యర్థః - అగతేషు హైమేషు హేమయేషు - వికారా

ధేన్వ్యశ్చయః - నస్త్యత ఇతీలోపః - హంసేషు ధ్యేయమామేకపర - భూ
లోకవిలొక నెడతొండెత్తుకన్లు || ౧ || దుర్తనావిమనాఅంశర్తనాస్సౌమత్క
డన్తనాశ్చిత్తమరః - ఇతొండన్తనాఇత్తుచ్చబాతప్రహ్మయాంతోనిపాతః - భృ
మామిపర్యటామి || * * * * *

మూ || విధేకదావిశ్చ్యమణీవిలాసేశ్రమాతురైభ్యస్త్వ
మహాస్తరేభ్యః | సుందస్యవిశ్రాంతిమదాంతదాధిత్రామ్యా
మినాపిత్రమవిశ్వగోపి || * * * * *

వ్యా || అనవరతచక్రణేపిమజయేకాగణమాహ || విధేరితి || కదాచిద్వి
ధేర్భ్యమౌభ్యమణీవిలాసేభువనచక్రమణవిలోదేశ్రమాదామరేభ్యః అన
స్తేభ్యఃస్వమహాస్తరేభ్యఃస్వమలనృధేభ్యఃసుంధస్యాసస్య || ౧ || సుంధో
భుజశిరోంసోస్త్రీత్యమరః విశ్రాంతిం - అదాంప్రాదాం - స్వయమేక ఏకప
హమిత్యథః - దదాతేయః - గాతిస్తేత్వాదిసానిహౌక్ - తదాదితత్ప్ర
భృతి - అపిశ్రమచనవరతం - నోదాత్తోపదేశస్యేత్వాదిన్యాశ్రమేఘుజ్జ్వల్లి
ప్రతిషేధః - వివ్వగోపివత్సంగచ్చనస్తి - అతాస్యత్రాపిదృశ్యత ఇతిగమేక
ప్రత్యయః - నత్రామ్యామినఖిద్యే || * * * * *

మూ || బంధాయదివ్యేనతిరశ్చిక్చిత్వాశాదిగాసాదితపారు
షస్సాన్యత్ | ఏకంవిసామాదృశితన్నరస్యస్వరోభగభాగ్యంవి
రళోదయస్య || * * * * *

వ్యా || అథవ్యాధాదిబంధభయమపినమేస్తీత్వాహ || బంధాయేతి || మా
దృశిదివ్యేతిరశ్చివిషయ - విరళోదయస్యచులభజన్తనోనరస్యచత్వస్య
ప్రాయేణైవంవిధోనాస్తీత్యథః - అన్యత్రవిరోవికతరేఘసచాసౌఖ్యోదయో
లోదయవాంశ్చ - మత్సద్ధియోకారః - తస్యరేఫస్థానానిష్ఠశకారస్యేత్యర్థః
శబ్దధమోధః ఉపచర్యతే - భుజత ఇతిభోగస్సుఖం - స్వరోభగస్యస్వగమ
ఖస్యభాగ్యంతత్యాకదృష్టమిత్యథః - స్వప్రాప్తైస్తప్రాయత్వాదితి
భావతదేకంవిసామాదృశితాదిః పాశాద్యపాయః - బంధాయబంధనార్థం -
అసాదితపారుషః ప్రాప్తవాపారఃసస్సాన్యత్ - స్వరోభగభాగైక్యకస్సులభావ
యంనోసాయాంతరసాధ్యా ఇతిభావః - అస్తాశ్చ్యంసగాదన్యః క్షానా
మస్వగపదార్థఇతిభావః || * * * * *

(నైవధికావ్యేసన్యాభ్యాసే తృతీయస్కం.)

౧౦౬

మూ॥ ఇష్టేనపూతేననలస్వేశ్యాస్వర్భగమత్రాఽస్మ
జంత్యునిర్త్యైః । మహీరు హేమాదోహాదసేశ కైరాకాలికం
కొంకి మున్దరంతి॥ * * * * ౨౦

వ్యా॥ తచ్చభాగ్యంనలస్యైవాస్తీత్యాహ॥ ఇష్టేనతి॥ ఇష్టేనయాగేన
పూతేనభూతాచకమణా॥ ౨॥ త్రిష్వధ క్రతుకమేష్టంపూతాఽభూతాదిక
మేయదిత్యుచరః - వశ్యాఃవశంగణాః - విశంగత ఇతివ్రాద్ధీప్రతీయోయ ప్రస్వ
యః - అమత్యాఃఃదేవాః - నలస్యత్రాపిభూహాకేష - స్వర్భగఃస్వజంతి స్వ
గఃసుఖంసంహదయంతీత్యధః - ననుదేవాశ్చ్యధంకాలాంతరభాగ్యంస్వ
ర్గసుఖమిహేదానింస్రుజంతిత్యాశకాందృష్టాంతేనపరాచక్షే - మహీరు హేమా
పృథ్విఃదోహాదస్యాకాలప్రసవోత్పాదకీస్వద్రవ్యస్య - సేకస్వజలసేచసస్వ
శక్తేస్సామర్త్యత్॥ ౩॥ తరుగుల్లలతాదీనాంకాలేషశలైకృతమ్ । పుష్పాద్య
త్పాదకంప్రవృందోహాదంస్యాశ్చుతక్రియేతిశబ్దాణావే॥ సమానకాలావా
ద్యంతావుత్పత్తివినాశావస్యేత్యాకాలికః - ఉత్పత్త్యనంతరవినాశీత్యధః - అ
కాలికాద్యంతవచనసమానకాలశబ్దస్యకాలశబ్దాదేః ఇతిరజ్యుత్యయాంతోని
పాతః - ప్రకృతేష్వకాలభవం కొరకముద్గిరంతిత్వధఃదోహాదవిశాద్వృత్తా
ఇవిదేవాఉత్పత్తిపుణ్యవశాదదేశకాలేషఫలంప్రయచ్ఛత్రిత్వధః - దృష్టాం
తాలంకారః॥ * * * * * ౨౧

మూ॥ సువణఃశైలాదవతీర్యతూణాంస్వర్గాహినీవారి
కణావకీర్తైః । తంవీజయానుస్త్పరకేళికాలేవ తైన్మపంచాను
రబదసఖైః ॥ * * * * * ౨౨

వ్యా॥ స్వభాగమేవాహ॥ సువర్ణేతి॥ సువణఃశైలాత్ మేరోః-తూ
ణామవతీర్యస్వర్గాహినీవారికణావకీర్తైఃమందాకినీజలబిందు సంవృక్తైః -
చానురేనుబద్ధసఖైః - శత్రుదృశైరిత్వధః - పక్షైఃపతత్రైః - స్పరకేళికాలే
తంనృపవీజయాను - తాదృశ్చవీజనైఃపరతత్రాంతికుపనుదాను ఇశ్వరః॥

మూ॥ క్రియేతచెత్సాధువిధక్రియంతావ్యక్తిసదాసాప్రధ
మాభిధేయా । యాస్వోజసాంసాధయితుంబిలానైస్తావశ్చ
మానామపదంబహుస్యాత్॥ * * * * ౨౩

వ్యా॥ క్రియేతేతి॥ సాధువిధక్రియంతాసుజన విభాగవిచారః - క్రియేత
చేత్ - తదా - సానలాభిధానావ్యక్తిఃమూటిః - ప్రధమాభిధేయా ప్రధమంవ

రిగణసీయా- కుతః- యావ్యక్తిః- స్వాజసాంస్వ తేజసాం- విలాసైర్వాప్యప్తి
భిః-తావద్భసుతధాన్రభూశం- నాస్తి నామనతిర్వస్వేత్వనామ అనమ్రంపదం.
రరాష్ట్రం - సాధయితుంస్వాయక్రీతుకం- ఊమాశక్రాస్యాత్ - అన్యత్ర-
సాధుసమ్యక్-విభక్తివింతాసప్తవిభక్తివిచారః- క్రియేతతే-ప్రథమావ్యక్తిః
ప్రథమావిభక్తిః - అభిధేయావిచార్యా- యా- స్వాజసాం- సు - జౌ - జన్ -
ఇత్యేషాంప్రత్యయానాం- విలాసైఃవిన్యాసైఃతావద్భసుతపేకం- నామపదం
సుబంతపదంపృక్షాత్వాదికం- సాధయితుంనిష్పాదయితుం ఊమా - అత్రాభి
ధాయాః ప్రకృతాథ - మాత్రనియంతితత్వాలక్షణా-యాశ్చానుపపత్త్యభా
వేనచిభావాప్రకృతాగ్రప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ || * * * ౨౩

మూ॥ రాజాసయజ్ఞావిలువద్రజతాకృత్వాధ్వ రాజ్యోపమ
యేవరాజ్యమ్ భుక్త్యైశ్రిత శ్రోత్రియసాత్త్వతస్సోమార్వంత్య
సమూశేషమశేషమంత్యమ్ || * * * ౨౪

వ్యా॥ రాజేతి॥ యజ్ఞావిధినేష్టవాః॥ ని॥ యజ్ఞాతువిధినేష్టవానిత్య
మరః- సుయజ్ఞోజ్ఞానివ - శ్రీతాఃచశ్రీతాఃయోశ్రోత్రియాఃఛాందసాః - అధిత
వేదాఇత్యర్థః॥ శ్రోత్రియచ్ఛాంసౌసమానిత్యమరః - శ్రోత్రియశ్చందోధీతఇ
తినిపాతః - తత్సత్కృతాదావేనతదధీరాకృతాశ్రీస్సంపద్యేనసస రాజాన
లః- అధ్వరేషుయజ్ఞేషు- యదాజ్యం- తిదుపమయాతత్సాధ్య శ్యేనైవ - తిద్వ
దేవేత్యర్థః- రాజ్యం- విబుధాదేవాః- విద్వాంసశ్చ - తద్వృజత్రాదావేన
తత్సంఘాదీనం- కృత్వా - తదితశ్చాపర్వవిభక్తిత్వవ్యయసంజ్ఞా - చకారా
దేయేత్రాచేతిత్రాప్రత్యయః - త్రాచేతిచకారాదితరస్రసాతప్రత్యయశ్చ -
పూర్వంపూర్వనిధిప్తం అధ్వరాజ్యంశేషంహుతశేషంభుక్తే - అంత్యంపశ్చా
న్నిధిప్తం- రాజ్యం- అశేషంకృత్సంఅఖండంభుంక్తే - అహోడిపయుక్తాదన్య
శ్యేషః - తదాచపూర్వపృథగాహుతస్య శేషత్వం - అత్యంస్యాశేషత్వంచక
థంవిరోధాదిత్యాశ్చర్యం - అతపవరోధాభాసోలంకారః॥ * * * ౨౫

మూ॥ దారిద్యృదారిద్రవిణౌఘవమైకరమౌఘమేఘవ
తమగ్ధిసార్థే । సంతుప్తమిష్టానితమిష్టదేవంసాధంతికేనానున
లోకసాధమ్ || * * * * * ౨౬

వ్యా॥ దారిద్ర్యేతి॥ దారిద్ర్యందారియతినీవ రయతీతిదారిద్ర్యదాగి - త
స్యోద్రవిణౌఘస్యధనరాశేర్వమైకః - అగ్నిసార్థేవిషయే - అమౌఘమేఘవ

శంఖముకత్వలక్షణయన్యతం - సంతుష్టంధానహృష్టం - ఇష్టదేవంశ్చారా
ధిశురం లోకనాథంతం నలం - కేశామ - ఇష్టానిష్ఠితాని - సనాధంతినయూచం
తేన ర్వేషినాధంత్యేవేత్యధః - నాథతేర్యాచూధః స్య దహదిత్వాద్విష్క
మకాకత్వమ్॥ * * * * * ౨౫

మూ॥ అస్త్యతి-లబ్రోత్రసుధావిధాయరంభాచిరంభాను

తులాంనలస్య । తత్రానురక్తాతమనావ్యభేదేతన్నానుగంధా

న్నలకూబరంసా॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ అస్తదితి ॥ సాప్రసిద్ధారంభా - నలస్య - అతులామనవమాం -
భాంకాంతింసౌదర్యం - చిరం అస్తత్మత్రోత్రసుధావిధాయకణామృ
తంశ్చిత్వా - రసాదాకణ్యేత్యధః తత్రతస్మిన్నతే - అనురక్తాంతీ - తంనలం -
అనాప్యావ్రాప్య - ఆహూర్వాదాహ్నేకేః క్ష్యాల్బపిన్జీసమానః - అన్య
ధాత్వసమాసేల్బబాదేభోసస్యాత్ - తన్నానుగంధాత్ తస్యనలస్యనామా
క్షాన్సరాస్థిశీతోః నలకూబరంభేరాత్తసంభవం భేదేకేల - తాదృక్తస్య
సౌందర్యచిత్త్యధః॥ * * * * * ౨౭

మూ॥ స్వలోకకసాభిరిప్రయాతైః కేళిషుతద్దానగుణా

న్నివేయ । హాహేతిగాయకాయదభోచితేనసామూహహా

హరిగాయనోధూత్॥ * * * * * ౨౮

వ్యా॥ స్వర్గలోకమితి ॥ కేళిషువినిోదగోష్ఠీషు - తస్యనలస్య - కతుః -
గానేగుణాన్విశేషానిసేయూస్వాద్య - ఇతోస్తాల్లూకాత్ - స్వర్గలోకం - ప్ర
యాతైరస్తాభిః - హరిగాయనశిషిసామూహైః గౌగంధర్వః - ఋత్వేతిగాయతే
శ్శిల్పేఋల్ ప్రశ్నయః - గాయక - యద్యస్తాత్ - హాహేత్యభోచితః -
తేనైవకారణేన - నామ్నాసిహాహా ఆభూత్ - నత్వాలాపాయరామకారాది
తిభావః॥ ౨८॥ హాహాహూహూవైచుమాద్యాగంధర్వాస్తీప్రవౌకసభ్యరః -
ఆలాపాక్షరానుకారనిమిత్తోయంహాహాశబ్ద ఆకారాంతిప్రసేచేత్కే - త్ -
అభవన్ ॥ ౨८॥ హాహాభేదహూహూహూషేగంధర్వేమూత్వనవ్యయబతివి
శ్వః - అన్యయసేవేతిశ్రీభాజరాజః - అత్రభోకనిమిత్తాసంబంధేపితత్సంబంధో
త్తైరతిశయోక్తిః - తయాచగంధర్వాతిశాయిగానచన్యేతినస్తుప్యభ్యతే॥ ౨౯

మూ॥ శృణ్వకసదారస్తదుదారభావమ్మృన్దుహూలోక

మపులోమజాయాః । పుణ్యేనసాలోకతనాకపాలః ప్రమోదభా

వ్యావృతనేత్రమాః॥ * * * * * ౨౮

వ్యా ॥ శృణ్వన్నీతి ॥ నాకపాలః ॥ ద్రః - సదారస్సవహుః కతస్యనలస్యజ్ఞ
దారభావహూదార్యం - శృణ్వన్ - అశేష - ప్రమోదభావైర్దానందాశ్రు
భిః - ఆవృతనేత్రమాలతీరోహితదృష్టిస్సృక్ - పులోమజాయాశ్చవ్యాః - ము
హుః - హృష్యత్ నలానురాగాదుల్లసత్ - లోమరోమాంచం - పుణ్యేనశతీభా
గ్యేన - సాలోకతనావశ్యత్ - అన్యథామానసవృథిచారావరాధాద్దండైవ
స్యాదిత్యధః॥ * * * * * ౨౯

మూ ॥ సావీశ్వరే శృణ్వతితద్గుణౌమాప్రసహ్యచేతోహర

త్థధశశంభుః । అభూదపణాం గుళిరుద్ధకణాకదానకంధూ

యనతైతవేన॥ * * * * * ౩౦

వ్యా ॥ సేతి ॥ తిశ్వరే - ప్రసహ్యచేతోహరతః బలాన్తనోహరిణః తస్యన
లస్య - గుణౌమాశృణ్వతినతి - సాప్రసిద్ధాఅన్తంశంభోరథశశంభుః - శంభో
రథాం గుణతేత్వర్గతథాచాప సరణుశత్యమితిభావః - అపర్లాపార్వత్య
పి - కదాకంధూయనతైతవేనకంధూనోదనవ్యాజేన - అంగుళ్యైరున్యపిహ
తః కణోయయాసా - నాభూత్ అభూదేవేత్వర్గః అన్యథాచిత్తవలనభయా
దితిభావః॥ * * * * * ౩౧

మూ ॥ అలంసకధర్తవిధావిధాతారుణధిమానస్యమిషేణ

వాణీమ్ । తత్కంతమాలింగ్యరసస్యశృప్తాంనవేదతాంవేద

జశస్యవక్రమ్॥ * * * * * ౩౨

వ్యా ॥ అలమితి ॥ విధాతాబ్రహ్మ అలమత్వంతం - దర్తవిధానుశృతాచర
ణే - సజ్జ - ధర్తా సత్సృశ్చ్యర్గః - వాణీంస్వభార్యాంవాద్వేపీవర్ణాత్తికాం
చ - మానస్యవాగ్యమనవ్రతస్య - మిషేణ - రుణధి - నలకథాప్రసంగాన్నిరుం
ధే - తస్యా ఉభయ్యా అపి - తదాసంగభయాదితిభావః - కింతు - వేదజడశ్చాం
దసః - సవిధాతా - తాముఖయీమపి వాణీం - తస్యనలస్యకంతంగ్రీమామాలిం
గ్యముఖిమాశ్రిత్యచ - రసస్యశృప్తాంతద్రాగసంబుష్టం - అన్యత్రశృంగారా
దిరసపుష్టాంసంబంధసామాన్యేషస్థీ - పూరణగుణైశ్చానిసాపస్థీసమాసనిషే
ధాదేవజ్ఞాపకాదితికె - వక్రం - ప్రక్షులకారివరిణిం - వక్రోక్త్యలంకార
య్యుక్తాంచ - నవేదనవేత్తి - విదోలదో వేతిణలాదేః - అశక్యరక్షాః స్త్రీయ

(నైషధకావ్యే సన్యాభ్యాసే - శ్మతీయస్సర్గః) ౧౦౧

ఇతిభావః అత్రప్రస్తుతవాగ్దేవీకృతాంతవణకనాదత్రస్తుతవణాత్తకవాణీ
వృత్తాంతప్రతీతేపాగ్రకరీత్యాగ్నిరెవేష్యచసంధేయమ్॥ * * ౩౦

మూ॥ శ్రీయస్తదాలింగనభూనకాభూతానతత్తుణికాపిపతి
ప్రతాయాః | నమస్తభూతాస్తతయానభూతాతద్భురీష్యాక
కలుషాణునాపి॥ * * * * ౩౧

వ్యా॥ శ్రీయ ఇతి॥ పతిప్రతాయాశ్రియః - తద్భుర్యస్వీష్టాః - సమస్తభూ
తాత్తతయాసర్వభూతాత్తకత్వేన - నలస్యాసినిష్ఠురూపత్వేనైత్యర్థః - తదా
లింగనభూనలా క్లేషభవా - కాపిప్రతతుతిఃకాపిచ్యభంగోనభూతానాభూ
త్ - అతపతదద్భురువికష్టోశ్చకుష్టకాయానగాలింగనభువాశ్చమయా -
యతఃకలుషంకాలప్యంయసఃకోభః - సభూషిత్వేనాస్యచర్మధర్మినచనత్వాత్ -
అతపః - క్షీరస్వామీచ - శస్త్రంచాదరిషుద్రవ్యేనాపపుణ్యసుఖాదిచేత్య
త్యాదిశబ్దాచ్చైయకలపశివభద్రాదీకసంకగ్రహః తస్యాణునాతేశేనాపి -
నభూతంనాభావి - నపుంసకేభావేక్షః - అత్రకచ్యాదిచిత్రచా - చల్యక్తేనల
సౌందర్యేతాత్పర్యానానౌచ్యతోప॥ * * * * ౩౧

మూ॥ ధిక్రంవిధేపాణిమజాతలజ్జంవిర్జాతీయపర్వణిపూర్ణ
మిందమ్ | మన్యేసవిజ్ఞఃస్మృతతన్మశిశ్రోతాగమకాగ్నిదరిమూ
ధిక్రయస్తమ్॥ * * * * ౩౨

వ్యా॥ ధిగితి॥ తమజాతలజ్జంవిస్త్రపంవిధేపాణిం - ధిక్ - యపాణిః
స్మృతతన్మశిశ్రోరపి - పర్వణిజాతావేకవచనం - పర్వస్వీష్టభావః - పూర్ణమింద
దునిరాతి - అద్యావీతిభావః - సమన్జఃఅభిజ్ఞాతమన్యే - యపాణిస్త్రుత
తన్మశిశ్రోస్సకతమిందుంకృతావేకభోయస్యతంకృతాధానిశమేవ -
హరమూర్ధ్నిభవశిరసి - ఔర్ముదత్వత్ - అతీదుసౌందర్యమస్యాస్యమి
తిభావః॥ * * * * ౩౩

మూ॥ నిలీయతేహ్రీవిధురఃస్వజైత్రంశ్రుత్వావిధుస్తస్యము
ఖంముఖాన్ముఖా సూర సముద్రస్యకదాపిపూరేకదావిదభ్రభ్ర
మదభ్రభ్రభే॥ * * * * ౩౪

వ్యా॥ నిలీయతేతి॥ విధుశ్చురఃస్వజైత్రంస్వస్యజేషు - ప్రజ్ఞాత్వా
త్సాన్వీర్వైశ్చయః - తస్యరలస్యంఖం - నోస్తాకం - ముఖాచ్ఛ్రుత్వా
హ్రీవిధురోలజ్జాన్వీర్వైశ్చ - సూరేసూర్యే - దర్శేష్వితిభావఃకదాపి - సము

న్రస్య పూర్వేనాశే - కదాచిత్ - అభ్యాసే - భగవతామటతాం - అభ్యాసాం
మేషానాం - గచ్ఛేదదరే - జలి మాతే అంగ తై - కదాచిదగ్రతస్థాతుం చోత్సహ
త ఇత్యర్థః - అగ్ర విభోనాన్వభావికే సూర్యాది ప్రవేశే వరాజ మప్రయుక్త
హీనిల మత్వోత్పేయై - సంజకావ్రయోగాగ్రమ్యా॥ * * ౩౩

మూ॥ సంజ్ఞావ్యసస్య స్వస్వభ్యవ్యసర్గాదై త్యాదిరస్య బ్జ
నలాస్యనుతే వ్య | శత్రుంకుచన్నాభినరోజపేతాద్ధాతుస్వలజ్జం
రమతేరమాయామ్॥ * * * * ౩౪

వ్యా॥ సంజ్ఞాస్యేతి॥ దై త్యాదిరస్యః - స్వభ్యవ్యసగరుడస్య - భ్యవ్యవ
ర్గా - సోస్త్యా అతిక్రాంతవజ్జుమస్యబం - అజ్జనిజయ్యాస్యర్థః - అత్యాదయః
క్రాంతాద్యర్థస్యేతి చయేతి సమాసః - తస్య నలస్య ఆస్యస్య తై వ్యస్తా
య ॥ ౩॥ ప్రవఃస్తోత్రం స్తుతిచక్తిరిత్యమగః - సంజ్ఞావ్యసంకేత్య - తయాను
త్యాసంకుచతానిమిలతానాభిసరోజేన పీతాత్తిరోహితాత్ - ధాతుబ్రహ్మ
ణః - విలజ్జంకుధాశధా - రమాయాంరమతే - అత్రవిషోయ క్తవ్యాసారాసం
బంధేడితిత్యంబ భోక్తేరయోక్తిః॥ * * * * ౩౪

మూ॥ రేఖాభి గాస్యేగణనాదినాస్యద్వాత్రింశతాదంశమ
యీభి సంతః | చతుర్థశాస్తాదశ వా త్రివిద్యా ద్వేదాపిస - తీతి
శశంసవేధాః॥ * * * * ౩౫

వ్యా॥ రేఖాభిః తి॥ ఆస్యనలస్య ఆస్యే - అంతర్ధంతకయీభిః ద్వాత్రింశ
తారేఖాభిర్గణనాస్సంఖ్యా నాచ్చతుర్థశవాష్టాదశవావిద్యాద్వేదావ్యత్రాస్యే
సంతి - సంభవన్వాయేనేతీవేధాశశంసేవేత్తు త్పేయై - అత్రమ నుః॥ ౩౫॥ అం
గాని వేదావ్యత్రాస్వరోమిమాంసాన్వాయ విస్తరః - పురాణంబగ్గ శాస్త్రం చవి
ద్యా హ్యేతాశ్చతుర్థశ॥ ఆయుర్వేదోధనుర్వేదోగాండర్వ శ్చేత్తనుక్రమాత్ -
అర్థశాస్త్రః శరంతస్తాద్విద్యావ్యాష్టాదశస్త్ర తావతి॥ * * ౩౬

మూ॥ శ్రియాన రేంద్రస్య విగిత్వ తస్య స్త రామ రేంద్రావపిస
స్త రామః | వాసేన సవ్య క్షమయోశ్చక్తి బుద్ధానధర్మః
ఖలు శేషబుద్ధా॥ * * * * ౩౭

వ్యా॥ శ్రియాపితి॥ తస్యన రేంద్రస్య - శ్రియాసాందర్య సంహారిత్వం॥ ౩॥
భోభాసంపదేపద్మాసులక్ష్మీ శీరపికధృత ఇతి శాశ్వతః - స్త రామ రేంద్రావపి -
గస్త రామః - కించ తస్మిన్నరేంద్రే - క్షమయోః షీతి యం త్యోః ॥ ౩॥ షీతి యం

త్యోక్ష మేశ్వమరః-తత్ర సమ్యగ్వా సేననియతస్థిత్యా - శేషబుద్ధాఫణిపతిబుది
దేవో-బుద్ధానధమః-చిత్రేనధారయామః - అత్రద్వయోరపిశ్రీయోఃద్వయో
రపిక్షమయోఃప్రకృతత్వాత్ కేవలప్రకృతశ్లేషః- తేనసౌందర్యాదిగుణైఃస్తరా
దిభ్యోధికతిప్రతిదేకోవ్యజృతే- శ్లేషయథాసంఖ్యయోస్సంకరః॥ * ౩౬

మూ || వినాపతత్రంవినతాతనూజై స్సమీరణై రిక్షణలక్షణే

యోః | మనోభిరాసీదనఃప్రమాణై న్కలః(ఘీతాదిక్-తమా

తదశ్చైన్ద్రః॥ * * * * * ౩౭

వ్యా || వినేతి॥ పత్రంవిరా-స్థితై రితి శేషః- వినతాతనూజైఃవైనతేయైః-
అపక్షతాత్మైశ్చైర్నిత్యైః- ఈక్షణలక్షణేయైఃసమీరణై శ్చాక్షుషవాయుభిః-
అనఃప్రమాణైః- అణుపరిమాణంమన ఇతిగాణాదాతద్విపరితేఃమహాపరి
మాణై మనోభిః- వైనతేయాదిసమానవేగైర్నిత్యైః-ఏవంవిధై స్తదశ్చైన్ద్రః
కతమాదిక్-నలంఘితాపీత్ సర్వాపిలంఘితాసీదిత్యర్థః- అత్రాశ్వాసంవి
శ్చిప్తవైనతేయాదిత్వేనరూపణాద్రూపకాలంకారః॥ * * * ౩౮

మూ || సంగ్రామభూమీమధవత్పరీణామస్త్రైశ్చాదీమాత్మ

కతాంగతాసుతదాబ్జదారాపశనాశనానారాజరజ్జయైర

సభిర్సుభివమ్॥ * * * * * ౩౯

వ్యా || సంగ్రామేతి॥ అరీణామస్త్రైశ్చాదీమాత్మ-నద్యేవమాతాయాసా

తాస్తత్తానదీమాశృకతా-నద్యంబుసంపన్నసస్యాశ్శతా॥ ౧॥ దేవోనద్యంబు
వృద్ధ్యంబుసంపన్నప్రీహిపాలితః- స్యాన్నదీమాత్మకౌదేవమాశృకశృమ
ధాక్రమమిత్యమరః-నద్యృతశ్చేతికవ-త్వతలొద్గుణవచనస్యేతిపుంవద్భా
వః-తాంగతాసుసంగ్రామభూమీము-శస్యనలస్యబాణధారాబాణపరంప
రాస్తావివపవనాశనాస్సుసాణ్డేషం-రాజ్రణీయైరాజసంఘసంబంధిభిః-
వృద్ధాశ్చుః-అసుభిప్రాణవాయుభిః-సుభిక్షుభిక్షాంసమృద్ధిభావతి-స
మృద్ధాదశ్యయాభావః-నదీమాత్మకదేశేషుసుభిక్షుంభవతితిభావనూపకా
లంకారః॥ * * * * * ౪౦

మూ || యశోయదస్యాజన సంయుగేషుకంఠూలభావంభజ

తాభుజేన హేతూంసుకాణాదేవదిగాపగాలీమూలంకషత్స్వస్యస

సంతదీయమ్॥ * * * * * ౪౧

వ్యా || యశఇతి॥ సంయుగేషుయుద్ధేషు-కంఠూలభావంకంఠూతీమ

త్వం - సిద్ధాదిభ్యశ్చైతిమత్ప్రథీకయోచ భజతా అస్యభుజేన - యద్యక్షః
అజనిజనితం - జనన్యైకంతాత్కర్తృణిలుజ్ - తదియంతస్యయశసస్సంబంధి -
దిశఏవతపగాఃనద్యఃతాసామాశ్యః - తాసాం - కూలంకషతీతికూలంకషం - శివ
భాగవతవత్సమాగుః - సర్వకూలేత్వాదిసాఖ్యముమాగమః - తస్యభావస్త
త్వం - తత్రవ్యసనమాసక్తిః - హేతూకారణస్యభుజస్య - గుణాత్కంఠూల
త్వాదేవ - అగతమితిశేషఃఅశ్రయశసోదికూలకషణానుమితాయాఃకంఠూ
లతాయాఃతత్కారణకంఠూభుజగుణపూర్వకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే - ౩౯

మూ॥ యదిత్రిలోకీగణనాపరాస్యాత్తస్యాస్తమాప్రియకాది
నాయుషస్సన్యత్ ॥ పారేపరాధకంగగణితంయదిస్యాద్దశే
యనిశ్చేషగుణోపసన్యత్ ॥ * * * * రం

వ్యా॥ యదీతి॥ కింబహునా - త్రయాణా లోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ-
కర్త్రీత్రదిత్తార్ధేత్వాదిసామాహారేద్విగు - అకారాంతోత్తరపదోద్విగుఃస్త్రి
యాంబాష్టతేద్విగోరితీజప్ - గణనాపరానలగుణసంఖ్యానతత్పరా - స్యాద్య
ది - తస్యాత్రిలోక్యాఃఅయుషస్సమాప్రికస్యాద్యది - అమరత్వంయదిస్యాది
త్యర్థః - పరార్థస్యచరమసంఖ్యాయాఃపారే - పారేపరాధం - పారేమధ్యేష
స్థావేత్యన్యాయాభావః గణితంస్యాద్యది - పరార్థాత్పరతోయదిసంఖ్యాస్యా
దిత్యర్థః - తదా - సనలోపి - గణేయగణయితుంశక్యానిశ్చేషాస్స ర్షేగుణాయ
స్యసః - తాదృశస్సన్యత్ - గణేరేయత్యైకాదిః ఏయవ్రత్యయః - అత్రనల
గుణానాంగణేయత్వాసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః॥ ౪౦

మూ॥ అవారితద్వారతయాతిరశ్చాయంతఃపురేతస్యవివిశ్య
రాజ్ఞః ॥ గతేషురమ్యేష్వధికంవిశేషమధ్యాపయమహరమా
ణుమధ్యా॥ * * * * రం

వ్యా॥ ఏరంనలగుణానమనన్యైకగుణాభిసంధినాత్తనస్తదంతఃపురేపరి
చయందర్శయతి॥ అవారితేత్వాది॥ తిరశ్చాపక్షీణాం - అవారితద్వారత
యాఅవ్రతిపిద్ధత్రవేశతయేత్యర్థః - తస్యరాజ్ఞానలస్య - అంతఃపురేవిశ్యసం
స్థాయ - పరమాణుమధ్యాఅతీనూత్నమధ్యాస్తదంగనాః - రమ్యేషుగతేషుగ
తిషు - అధికమపూర్వం - విశేషంభేదం - అధ్యాపయమఃఅభ్యాసయామః -
ధుహాదిత్వాద్వికమకత్వమ్॥ * * * * రం

మూ॥ పీయూషధారానధరాభిరంతస్తాసారసోదనస్త్విషు

జ్ఞయామః । రంభాదిసౌభాగ్యరహఃకథాభిశావ్యేనకావ్యంపు
జతాదృతాభి॥ * * * * * ౮౨

వ్యా॥ పీయూషేతి॥ కించ - పీయూషధారాభ్యుత్తనభరాభిరన్యూనా
భిః - అమృతసమానాభిః కావ్యంపుజతాస్వయంత్రబంధకత్రాణ - కవేగవత్త్వే
శుభ్రంసాకావ్యేనశుక్రేణ॥ ౧॥ శుక్రదైత్యగురుఃకావ్యబిశ్వమరుః - కుర్వాది
భోవ్యణ్యజితేణ్యప్రత్యయః - ఆదృతాభిః - తస్యాపివిస్తయకరీభిర్యత్యధః - రంభా
దీనాందివ్య (స్త్రీ)ణాంసౌభాగ్యంపత్వర్లభ్యంతత్ప్రయుక్తాభిరహఃకథాభిఃర
హస్యవృత్తాంతవణనాభిః - తాసాంనలాంతపుర(స్త్రీ)ణాం - అంతరంతఃర
ణం - రసోదన్వతికృంగారగససాగరే - మజ్జయామఃఅవగాహయామః॥ ౮౩

మూ॥ కాభిర్మతత్రాధనసప్తరాజ్ఞావిశ్వాసనితేపవశీక్రి
యేహమ్ । జహ్రేతియనై ౨సకుతోఽతివృక్కశ్చిత్తిరశ్చస్త్ర
పతేరతేన॥ * * * * * ౮౩

వ్యా॥ కాభిరితి॥ కించ - యద్యస్తాత్ - తిర్యక్పక్షి - కుతోఽజినాత్ - నజి
హ్రేతిసలజ్జతపర - హ్రీలజ్జాయామితిథాతోర్లబ్ - స్థావితివిభావః - తిర
భోషికిశ్చిజ్జనోనప్రపతేనలజ్జతే - తేనకారణేన - తత్రాంతపుర - కాభిః(స్త్రీ)
భిః - అహం - అభిరవోపూర్వోస్తరాజ్ఞారతిరహస్యవృత్తాంతః - సవినశ్వాస
నితే పవశిశ్వాసేనగోప్యధః - తస్యవశిక్ గోస్తా - నక్రియేనకృతోస్తి - సర్వాసా
మవ్యహమేపిప్రంభకథాపాశ్రమిత్వర్గః॥ * * * * * ౮౩

మూ॥ వాతాచసాసత్యపినాన్యమేతీయోగాన్నిరంధ్రేహ్య
దియాంనిరంధ్రే । విరింజినానాముఖవాదదౌతసమాధిశాస్త్ర
శ్రుతిపూర్ణకణః॥ * * * * * ౮౪

వా॥ అధస్సవైవంభిశ్వాస్యత్వేహతుమాహ॥ వార్తేతి॥ విరించేబ్రహ్
హ్మణోనానానైర్భసముఖైఃవాతేనవ్యాఖ్యానేనధాతస్యబోధితస్య - స
మాధికాస్త్రస్యవాచ్చియమవిద్యాయాః శ్రుత్యాశ్రవణేనపూర్ణకణః - చ
తుర్ముఖాదభ్యస్తవాచ్చియమవిద్యభిత్వర్గః - పరఃపూర్వోహం - యోగాదు
పాయాత్ యాంవార్తాం - నిరంధ్రేనిరవకాశే - హృది - నిరంధ్రేయచ్ఛామి -
అతపః - సావార్తాపలోకవార్తాపి - కిముతరసాస్యవారేకతిభావః - అత్యపి
వినోదాధకంకల్పితాపి - కిముతసతీతిభావః - అన్యంనైతిజనా తరంగగచ్ఛతి.

నకసైచిత్ర-ప్రత ఇత్యర్థః - యథాచ్యూసతీదుశ్చరేనిరంధ్రస్థాసేనిరుద్ధానాన్య
మేతత్త్వదితిభావః - అతోహమాసా విశ్వాస్య ఇతిపూర్వేణాన్వయః - అ
త్రవార్తానిరోధస్యవిరించిత్వాదిపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కాన్వ
లింగమలంకారః || * * * * * రర

మూ || నలాశ్రయేణత్రివిధభోగంతవానవాప్యంలభతేప
తాన్యా కుముత్స్వతివేందుపరిగ్రహేణజ్యోతోస్సృత్యవంతుల
భమంబుజిన్యాః || * * * * * ర౪

వ్యా || అధజ్లోకద్వయేనాస్యానలానురాగమద్దీపయతి || సతేతి || తవాన
వాప్యంసలపరిగ్రహభావాత్త్వయాదురాపం - కృత్యానాంకరరివేతిషష్ఠీత్య
తీయాద్ధే - త్రివిదస్త్వగః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తస్యోపభోగం - తాదృ
గ్భగనిత్యర్థః - తస్యేంద్రసమైశ్వర్యత్వాదితిభావః - అంబుజిన్యాదుర్లభం ఇం
దుపరిగ్రహభావాద్దుష్ప్రాపం - జ్యోతోస్సృత్యవంచంద్రికాభోగం - ఇంద్రోక
ర్తుఃపరిగ్రహేణ - కుముదాన్యస్యాసంతీతికుముత్స్వతీవకుముదివకముదనహ
వేతనేభ్యోక్షతుప్ - మాదువభాయాశ్చైత్యాదిసామకాగన్యఃకారః - సలస్య
కతు - రాశ్రయేణాశ్రయణేర్నికారేణ - అన్యాలభతే బలేతిభేదే - ఈదృగ్భ
గోపేక్షిణీత్వంబుద్ధిమాంద్యాన్నభోచగీతిభావః || * * * * * ర=

మూ || తనైషధానూభతయాదురాపం శర్మత్వయాన్త
కృతచాటుజన్త - రసాలవన్యామధుపానువిధం సౌభాగ్య
మసూప్రవసంతయేవ || * * * * * ర=

వ్యా || తదితి || కించ - తత్ప్రసంగం - అస్మాభిక్మతేభ్యఃచాటుభ్యః ప్రియ
వాశ్చేభ్యఃజన్తయస్యతత్తజన్యమిత్యర్థః - చాటుగ్రహణంపూరోక్తజపక్షపీజ
నాదీనామప్యవలక్షణం - శర్మకసుఖం - త్వయా - అస్మాప్రౌవస - తోయయాత
యా - వసంతానధిష్ఠితయేత్యర్థః - రసాలవన్యాసహకారశ్రేణ్యా - మధుపాను
విధంసౌభాగ్యంశృంగసంగజన్యంరామణీయకమివ - నైషధేననైన - అమాభ
తీయా - అపరిశీతజ్వేన - హేతునా - దురాపంచుష్కప్రాపం - తస్మాత్తేనలపరిగ్ర
హేయత్పక్షైర్తవ్యితిభావః || * * * * * త=

మూ || తస్యైషవానూస్యసికినహస్తందృష్టంవిధే కేనమ
నఃప్రవిశ్య - అసౌతపాణిగ్రహణాసితావద్రావస్వరూపాఠిక
యాశ్రయశ్చ || * * * * * ర2

వ్యా || అధపునరిస్యానశప్రాప్త్యాశాంజనయన్నాహం || తస్యైవేత్యా
 ది || యద్వా - తస్యనలస్యైవ - హం ప్రకింనయాస్యసి - యాస్యస్యైవ - కే
 నవిధేమనఃప్రవిశ్యద్వప్తం - విధ్యానకూల్య మపిసంభావితమితిభావః - కుతః
 తావదద్యాపి - అజాతపాణిగ్రహణాత్కృతవివాహః - అసి - తవాయుంవివా
 హవిశంబానశపాణిగ్రహణార్థః - కింనస్వాదితిభావః - కించ - రూపం
 సౌందర్యం - స్వరూపంస్వభావః - శిలమితియావత్ - తయోరతిశయఃప్రకరణః
 తస్యాశ్రయశ్చాపి - యోగ్యగుణాశ్రయత్వాచ్చుత్తద్వప్తమేవగమిష్యసీతిభావః ||

మూ || నిశాశశాంకంశివయాగిశంశ్రియాహరియోజయ
 తఃప్రతీతః | విధేరపిస్వారసికప్రయాసఃపరస్పరంయోగ్యసమా
 గమాయ || * * * * * రూ

వ్యా || సత్యం - విధిసంకల్పస్తుదుజ్జేయఇత్యతః || ౧ శ్లో || నిశానిక
 యా - పద్మస్థిత్యాదిసానిశానానిశాదేశః - శశాంకం - శివయాగౌరవ - గిరి
 శంశివం - శ్రియాహరించ - యోజయతోవిధేః - ప్రయాసప్రయత్నోపి - పగ
 స్పరం - యోగ్యసమాగమయైవయోగ్యసంఘట్టనాయైవ - స్వారసికఃస్వరస
 ప్రవృత్తఃప్రతీతిః - నిశాశశాంకాదిదృష్టాంతాద్విధిసంకల్పాపిసూక్ష్మాన
 తిభావః || * * * * * రూ

మూ || వేలాతిగస్త్రైణగుణాద్దివేణీనయోగయోగ్యాసినలే
 తరేణ | సందృభ్యతేదభఃగుణేనవల్లిమాలానమృద్విభృశ
 కకశేన || * * * * * రూ

వ్యా || నభాన్యసంబంధస్త్యయోగ్యిత్యాహం || వేలాతిగేతి || వేలాతి
 గచ్ఛంతితివేలాతిగానిసీమః - (స్త్రీ)ణామిమేస్త్రైణాః - (స్త్రీ)పుంసాభ్యాం
 సర్జోసన్నంతాభవనాదతిసర్జోప్రత్యయః - గుణాస్సాగీల్పాదయః - తపివాద్విః
 తస్యవేణీప్రవాహభూతా - త్వమితిశేషః || ౧ || వేలాద్దిజలబంధవే - కాలేసీమ్ని
 చ - వేణీతుకేశబంధేజలస్రుతావితినైజయంతి - నలాదితరేణయోగయోగ్యా
 యోగాహః - నాసి - తథాహి - మృద్విమల్లిమాలా - భృశకకశేనదర్భగుణేన
 కుశసూత్రేణ - నసందృభ్యతే - నగుంభ్యతే - దృభిగ్రథనఇతిధాతాఃకర్తృణిలట్ -
 వృతిరేణేదృష్టాంతాలంకారః || * * * * * రూ

మూ || విధింపథాపృష్ఠీయప్రచ్ఛమేవతద్వానయగోచరలక్షే

యోగ్యమ్ । త్వన్నామవశాఞ్చివకణః పీతామయాస్యసంక్రీ
డతిచక్రచక్రైః ॥ * * * * * ౫౦

వ్యా || విధిమితి ॥ కించ - విధింబ్రహ్మణం - నలస్య - కేఢ్మక్రీడాయాఃసో
గ్యమవశాం - పరూస్మప్తింస్త్రీశిల్పం - తస్యవిధేః - యానస్త్వరథస్యయు
గ్యోయుగవోధా - తత్రవరిచితఇత్యర్థః - తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితియ
త్ప్రత్యయః - అహమపృచ్ఛమేవ - దుహాదిత్వాద్వికర్తకత్వంమయా - అ
స్యశద్యానస్య - చక్రచక్రైరధాంగవ్రజే - సంక్రీడతికూజతిపతిసమోకూజనఇ
తివక్తవ్యమితికూజనేనాత్మనేపదం - త్వన్నామవర్ణాశ్చివకణైర్జనపీతాగ్మహితాః -
నకేవలంలింగాత్ కింత్యాగమాదపిజ్ఞాతోయమగ్ధిత్వార్థః ॥ * * ౫౦

మూ || అన్యేనపశ్యాత్స్వయియోజితాయాంవిజ్ఞత్వకీర్త్యాఞ్
గతజన్తనోవా । జనాపవాదార్థవముత్తరీతుంవిధావిధాతుఃకత
మాతరిస్సన్యత్ ॥ * * * * * ౫౧

వ్యా || అన్యేనేతి ॥ కించ - త్వయి - అన్యేననలతరేణపశ్యా - యోజితా
యాం - విజ్ఞత్వకీర్త్యాఞ్గతజన్తనః - అభిజత్వభ్యాతైవనిర్గతాయుషఇత్వార్థః
విధాతుర్వా - జనాపవాదాణ్ణవం - ఉత్తరీతుం నిర్మితుం - వృతావేతిహోదీ
ఘ్నః - కతమావిధాకఃప్రకారః - తరిస్తరణిః - స్యాత్ - నకాపీత్యర్థఃఅతోదైవ
గత్యానలవసలేపరేతిభావః ॥ * * * * * ౫౧

మూ || ఆస్తంతదప్రస్తుతచింతయాలంఘయాసితస్త్విశ్రమితా
తవేలమ్ । సోహంతదాంగజురిమాఘ్నకామస్తవేషి తంకింవి
దధేభిధేహి ॥ * * * * * ౫౨

వ్యా || ఇన్ద్రమాశాముత్పాద్య అస్యాశ్చిత్తప్రతిపరిజ్ఞానాయప్రసంగాం
తరేణనిగమయతి ॥ ఆస్తామితి ॥ తత్పూర్వోక్తం - ఆస్తాంతిష్ఠతు - అప్రస్తుతచిం
తయాఅలంతయాసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః - గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాక
రణత్వాత్తృతీయా అతపవాహ - నకేవలంశ్రూయమాణక్రియాపేక్షయా
కారకూత్ప్రతికింతుగమ్యమానక్రియాపేక్షయాపీతీన్యాసాద్యోతకారః - కీం
తు - హేతస్త్వీకృతాంగి - మయాఅతివేలమత్యంతం - శ్రమితాసిభేషితాసి - శ్ర
మేణ్యంతాత్కర్తణీకః - అహం - తత్శ్రమణరూపం - అగోపరాధం - పరి
మామకామఃపరిహతుకామః - తుంకామమనసారపీతిమకారలోపః - కింత
వేషితం - విదధే - తేమనోరథంపూరయామి - అభిధేహాబ్రూహి ॥ * ౫౨

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - శృతీయస్సర్గః) ౧౧౯

మూ || ఇతీరయిత్యావిరరామపత్రీసరాజపుత్రీహృదయంబు
భుత్సుః | ప్రాదెగభీరేహృదిచావగాధేశంసంతికార్యావతరం
హిసంతః || * * * * *

వ్యా || ఇతీతి || సపత్రీహంసః - ఇతీరయిత్యా - రాజపుత్ర్యాభైః హృదయం - బుభుత్సుః జిహ్వానుః - విరరామతూష్టింబభూవ - వ్యాజ్ఞ్విరిభ్యాం
మథితి మేః పరస్తైవదం - తథాహి - సంతఃకాగ్నిజ్ఞాః - గభీరేతిగాధేహ్రాదే -
హృదిపరహృదయేచ - అవగాధేప్రశ్నృప్తేనతి - కార్యస్యస్మానాదేరహస్యా
కైశ్చ - అవతరంతీర్థాంప్రస్తానంచ - శంసుతిః కథయంతి - అన్యథాఅనర్థం
స్యాదితిభావః - అవతరోవ్యాఖ్యాతః - అర్థాంతరన్యాసః * * ౫౩

మూ || కించిత్తిరశ్చీనవిలోలమాలిర్ద్విచింత్యవాచంమనసాము
హూరమ్ | పతత్రిణంసావృధివీంద్రపుత్రీజగాదవక్రేణశృణో

కృతేందుః || * * * * *

వ్యా || కిందితి | కించిత్తిరశ్చీనాస్వభావాదీషత్సాచీభూతావిలోలాతి
యాసాంబులితామాళికేశబంధోయస్యాస్సా|| ౧ || మాళయస్సంయతాః
చాఇత్యురః - వక్రేణశృణోకృతేందుః అధిగృతచంద్రా - సావృధివీంద్రపుత్రీ
భైమీ - ముహూతకమల్పకాలం - మనసావిచింత్యపర్యాలోచ్య - పతత్రిణం -
వాచంజగాద || * * * * *

మూ || ధిక్చాపలే వత్తిమవత్సలత్వం యత్తే రణాదు

త్తరలిభవంత్యాసమీరసంగాదివసిరభంగ్యామయాతటస్థస్త్య

ముపద్రుతోసి || * * * * *

వ్యా || ధిగితి || చాపలేచ వల కమణి - యావాదిత్వాదర్శప్ర
శ్చయః సత్సవ్యభావోవత్తిమశీశుత్వంవృధ్వాదిత్వాదిమిచ్ఛప్రశ్చయః - తేన
నిమిత్తేర - వత్సలత్వంవాత్సల్యం - బాల్యప్రయుక్తచాపలాసక్తిమిత్యధః -
తద్దిక్ - కుతః - యస్యచాపలవాత్సల్యస్య - ప్రేరణాదుత్తరలిభవంత్యాచపలా
యమానయా - మయా - సమీరసంగాద్వాతాహతే - డేత్తరలిభవంత్యా - సీ
రభంగాజలవీచ్యేవ - తటస్థః డేవాసీనః కూలగతశ్చ - త్వముపద్రుతోసిపీడితో
సి - అతోనర్థః హేతుత్వాద్బాలచాపలంహేయమితిభావః || * ౫౪

మూ || అదశతాంస్వచ్ఛతయాప్రయాసిసతాంసతాంభ

లుదగ్గనీయః | ఆగఃపురస్కర్యతిసాగసింహంయస్యాత్మనీదం

ప్రతిబింబితంతే || * * * * * ౫౬

న్యా || ఆదర్శతామితి || స్వచ్ఛతయా నైఋత్యగుణేన - ఆదృశ్యతేపు
రోగతవస్తూపమస్తిస్త్విత్వాదర్శోదర్పణఃశత్రాం - ప్రయాసి - కుతః - యస్య
స్వచ్ఛస్య తేతవసంబంధిని - సాగసింసాపరాధాం - మాంపురస్కర్వతిపూజ
యతిఅగ్రేమర్వాణేవ - ఆత్మనియంత్రాస్వరూపేచ || ని || పురస్కృతః పూజితే
రాత్యభియుక్తేగ్రహకృతే || ఆత్మాయతోద్దృతిబుద్ధిస్వభావోబ్రహ్మవక్షాచే
తిచామరః - ఇదంమదీయం - ఆగోపరాధః - ప్రతిబింబితం - మయాసితనిశ్ర
మితాతివేలమిత్త్యేనందూపేణ ప్రతిఫలితం - మదీయమాగస్త్యయ్యా రోఽత
వానసిశ్యఃకః - పురోపరితాధర్మాణామాత్మనిసంక్రమణాదాదర్శో సీతిభా
వః - తస్యకీమిశ్యశతాహ - సతదగ్గః - సతాంసాధూనాం - తావత్ప్రథమం - దర్శ
నీయఃఖలు - అథపూజ్యశ్చైతితావచ్ఛబ్దార్థః || స్తో || రోచనంచందనంహేమ
మృదంగందర్పణంమణికా - గురుగుంతథాసూర్యంప్రాతఃపశ్యేత్స దాబుధ
అతిశాస్త్రోదతిభావః || * * * * * ౫౬

మూ || అనార్యమస్యాచరితఃకుమార్యాభిలాన్తమయోగ్య

తాసామృతావతః | హంసోపదేవాంశతయానీవంశ్యశ్రీవత్స

లత్సైవహిమత్స్వమూర్తిః || * * * * * ౫౭

న్యా || అనార్యమితి || హేసామృతాభో - భవా - కుమార్యాశిశోః - మ
హాసంబంధి - అనార్యమనుచితమపి - ఆచరితంత్యదుపగ్రవరూపంశుశ్చేష్టితం -
యోగ్యతాసహతాం - హంసోప - తిర్వగపీశ్వరః - త్వమితిశేషః - భవాని
శ్యనుపంగేష్వసీతిమధ్యమపురుషాయోగాత్ - దేవాంశతయా - మత్స్వమూ
ర్తిఃశ్రీవత్సలత్సైవిష్ణురివ - వంద్యోసి || * * * * * ౫౭

మూ || నత్ప్రీతిమాధిత్వసికాంత్యదీయముదం మదట్టోరపి

యాతిశేతామ్ | నిజావృత్తైర్లోచనసేచనాద్వాప్యధక్రిమిం

దుస్సృజతిప్రజానామ్ || * * * * * ౫౮

న్యా || అధయదుక్తంత్వదీప్తిశంకింవిదధేభిధేహీతసోఽత్తరమాహ || మ
త్ప్రీతిమితి || కాంక్షాత్ప్రీతి - కింనామదీప్తిశమిత్వధః - ఆధిగ్నసీ - ఆధాతుంక
న్తామిచ్ఛసి - అదధాతైస్సన్నంతాల్లటిసిష్ - యాప్రీతి - మదట్టోః - త్వదీయము
దంత్వదీక్షణప్రీతిం - అతిశేతా - తిలఘతాం - త్వద్వత్సరోశ్యవాద్యతి - ను

మేష్టితమిత్యధః - తథాహి - ఇందుః - ప్రజానాంవిజామృతైః - లోచన సేచ
నాత్ నేత్రాక్షవనాత్ - పృథగన్యత్ - పృథగ్విన్నేత్యాదినాపంచమీ - కింవాన్య
జతికరోతి - నకించిన్యరోతీత్యధః దృష్టాంతాలంకారః || * ౫౮

మూ || మనస్తయంనో యుతిజాతుయాతుమనోరథఃకంతప
థంకథంసః | కానామజ్జాలాన్వజరాజపాణి గ్రహభిలాషంకథ
యేషభిజ్ఞా || * * * * * ౫౯

వ్యా || అథసగ్వనా మనోరథః కథసియ ఇత్యభిప్రేత్యతన్నశక్య మి
త్యాహ || మనస్త్వితి || మనోమచ్చిత్తంకర్తృ - యంచునోరథంజాతుకదా
పి - నోర్యుతినజహతి - సమనోరథః - కంతపథంవాగ్విషయం ఊపకంతదేశం
చ - కథం - యాతు - సంభావనాయాంలూట్ - యానసంభావనాపినా సీత్యర్థః -
కేనాపిప్రతిబద్ధస్యరథస్య కథనంతి కేనంచా - ఇతిభావః - నతః - అభిజ్ఞావివేకి
నీ - కానాలాన్త్రీ ద్విజరాజస్యేంద్రోః - పాణినా - గ్రహేగ్రహణే - అభిలాషం
కథయేత్ - తథా - హేన్విజపక్షి - రాజపాణిగ్రహభిలాషంనలనాణి గ్రహే
చ్ఛామితిచగన్యతే - తథాచదుర్లభజనప్రార్థనాద్విజరాజపాణిగ్రహణ
కల్పాపరిహాసాస్పదీభూతాకథంలజ్జావత్సావత్సంత్యతఇత్యధః || ౫౯

మూ || వాచంతదీయాంపవీ మృద్వీకయాత్యుత్సాహ
రసాంసహంసః | తత్త్యాజతోషపరపుష్టఘోషేఘృణాంచవీ
చవీణాకృణితివితేనే || * * * * * ౬౦

వ్యా || వాచమిది || సహసః - మృద్వీకయాద్రాక్షయా || ని || మృద్వీకా
గోస్తనీద్రాక్షేత్యుతః - తుల్యరసాంసహస్వాదాం - షధురార్ధామిత్యర్థః -
మృద్వీకంషధురాక్షరాం - తదీయాంవాచం - పరిపీయత్యాదగేణాకర్ణ్య -
పరపుష్టఘోషేకోకిలకూజితే - తాపంప్రేతం - తత్త్యాజ - వీణాకృణితేచ - ఘృ
ణాంజుగుప్సాంవితేనే || ని || ఘృణాజుగుప్సాకృపయోరితివత్సవః || * ౬౦

మూ || మందాక్షమందాక్షరముద్రముక్తావతస్యాంసమామం
చితవాచిహంసః | తచ్ఛంసితేకించనసంశయాభుగ్గిరాముఖాం
భోజమయంయుయోజ || * * * * * ౬౧

వ్యా || మందాక్షేతి || శస్యాంభైర్మామం - మందాక్షేణహ్రీయా - మందా
సందిగ్ధారా - అక్షరముద్రా - ద్విజరాజపాణిగ్రహేత్యాదిరక్షరవిన్యాసోయా
స్తి - తత్రతథా ఉక్త్యా సమామంచితవాచినిగతుతపదసాయా సత్వాం - అ

యంహంసః - తచ్చుంసితేబ్రహ్మభాషితే - కించనకించిత - సంతయారుస్సుంది
హరస్య - స్పృహిగృహిత్యాదిసూత్రేజ్ఞగ్రహణోపసంఖ్యానాదాశుచ్ఛ్ర
త్యయః - ముఖాంభోజంముఖకమలం - గిరాయుయోజ - ముఖేనగిరమువాచే
త్యథాః || * * * * * ౬౦

మూ || కరేణవాంఛేనవిధుంవిధతుకంయమిహమాతాదరిణీత
మర్థమ్ | పాతుంశ్రుతిభ్యామపినాధికుర్వేవణకంశ్రుతేవణ
ఇవాంతిమఃకిమ్ || * * * * * ౬౧

వ్యా || కరేణేతి || హేభైమి - కరేణవిధుంచంద్ర - విధగుంగృహీతుం - వాం
ఛేవతత్కల్పంయవర్ధం - ఇత్థంద్విజరాజపాణిగ్రహేత్యాద్వ్యక్తప్రకారేణ -
ఆదరిణీతదరవతీనతీ - ఆర్థబ్రహ్మ - బ్రువపంచానామిత్యాదినాసివస్థాదేశః -
బ్రువశ్చాహదేశః - ఆహస్థితిహకారస్యథకారః - తమథకం - అంతేభవం
తిమఃవణశూద్రః - అంతాచ్చేతివక్తవ్యమితీయనిచ్ఛప్రత్యయః - శ్రుతేవకర్ణం
వేదాక్షరమివ - శ్రుతిభ్యాంబ్రోత్యాభ్యాం - పాతుమపిబ్రోతుమపేత్యధః - నా
ధికుర్వే కింనాధికార్యస్తికిం - ఆస్త్యేవేత్యధః - అతస్సోర్ధోవ్యక్తంవక్తఇతి
తాత్పర్యమ్ || * * * * * ౬౨

మూ || అర్థాప్యతేవాకిమయద్భుత్యాచిత్రైకపద్యామపివ
తతాతేయః | యత్రాంధకారఃకిలచేతసోజిహ్వేనరైబ్రహ్మ
హ్మతదప్యవాప్యమ్ || * * * * * ౬౩

వ్యా || ననుతమథకమత్యంతదుర్లభత్వాద్వ్యక్తంజిహ్వమిత్యాశంక్యా
హ || అర్థాప్యతేతి || హేభైమి - భవత్యాకింవా - ఇయదేతావద్యధాతథా -
అర్థాప్యతే - కిమథకమయవర్ధోద్విజరాజపాణిగ్రహణవదతిమలభత్యేనా
ఖ్యాయతఇత్యధః - అర్థశబ్దాత్తదాచప్రతిత్వధేజీవి అర్థవేదసత్యానామాపుగ్వ
క్తవ్యగిత్యాపుగాగమః - కుతస్తథానాభ్యేయఇత్యాహ - కియోధాః - ఏకపా
దోయస్యామిత్యేకపదీ - ఏకపాదసంచారయోగ్యోమాగః || ౬౪ || వక్త్రస్యేకప
దీతిచేత్యమరః - కుంభపదాదిషువేతివిపాతనాత్సాధుః - చిత్రైకపద్యామనో
మాగేపివరతే - చక్షురాద్యవిషయత్వేపేత్యపితబ్దాథాః - సకధందుర్లభఇ
తిభావః - తథాహి - యత్రయన్తేబ్రహ్మణివిషయే - చేతసోవ్యంధకారప్రతి
బంధఃకిల - తద్భువన్తపి - జిహ్వేతరైరకుణితైః - కుతలగ్ధిరితియాతత్ - అ

(నై సధకాశ్యే స వ్యాఖ్యానే తృతీయస్సర్గః)

౧౨౩

వాప్యంసుప్రాప్యం - అనునొగమ్యంబ్రహ్మపితై శ్చిద్ధమ్యతే - కిముతమనోగ
యోయమగ్ధత్వర్థః- అతప రాధాప త్తిరలంకారః॥ * * * ౬౩

మూ॥ ఈశాణి మైశ్వర్యవివర్తమధ్యలోకేశలోకేశయలోక
మధ్యతిర్వంచమప్యంచమృషానభిజ్ఞగన్జాతోపజ్ఞసమృజ్ఞమ్॥

వ్యా॥ అధమయిమృషావాదిత్వశంకయావత్ప్రసంగోచ సైచ్చనశంకిత
వ్యమితిత్రయేణాహ॥ ఈశేత్వాది॥ ఈశస్య - యదణి మైశ్వర్యం - తస్యవివ
ర్తయోపాంతరం - మధ్యాయస్యాస్యాశ్చోక్తే - వాక్యభోదగీత్యర్థః - లోకేశ
లోకేశేరతభిలోకేశలోకేశయాః - బ్రహ్మలోకవాసినః - అధికరణేశేతభిశ్చ -
ప్రశ్నయః - శయవాసవాగిష్వకాలాదిత్యలుక్ - తేషాంలోకానాంజనానాం
ధ్యైత్థాంమూఢం - తిర్వంచంపక్షిణమపిమాం - మృషా అన్యతతస్యానభిజ్ఞా
రసజ్ఞారసనాయస్యతస్యభావస్తత్తా - సత్వవాదితేత్యర్థః - ఉపజ్ఞాయతఇత్వ
పజ్ఞాతదజ్ఞాతా॥ ని॥ ఉపజ్ఞాజ్ఞానమాద్యంస్యాదిశ్యమరః-అతశ్చోచనగ్గతిశ్చ
ప్రత్యయః - బహుళగ్రహణాత్కర్తృధాత్వం - తథాత్వేనోపజ్ఞాతదుపజ్ఞా
ఉపజ్ఞాపత్రమంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామివనపుంసకల్పం - సమంసాధారణం
సమైస్సవై కర్వాజ్ఞాయతఇతిసమజ్ఞాకీర్తిః - పూర్వవర్ణప్రత్యయః - త
దుపజ్ఞంతథాలైనాదజ్ఞాతాసమజ్ఞాయేనతం - తథోక్తం - తంసత్వవాదినం -
అంచ - విదీత్యర్థః-అచ తేగ్గర్థత్వాత్ జ్ఞానగర్థత్వమ్॥ * * * ౬౪

మూ॥ మధ్యశ్రుతీనాంప్రతిపేశినాంసంస్పృతీనాంసంతీముఖే

నః । హి యేవతాచ్యశ్చ లతీయమద్ధాపధాన్నసంసర్గసుతే
నబద్ధా॥ * * * * * ౬౫

వ్యా॥ మధ్యగతిః॥ కించ - ప్రతివేశినాంప్రతివేశ్యానాం - శ్రుతీనాంబ్రహ్మ
ముఖస్థానామధ్యే - వాసంతీనివసంతీ - ఇయం - నొస్తాకం - ముఖేసంస్పృతీ
వాక్ - సంసర్గ - ఏనగుణైర్లాభ్యుధమః-తంతుశ్చతేన - బద్ధాసతి - తాభ్యఃశ్రుతి
భ్యఃహియేవేత్యుక్త్యై - అద్ధాపధాత్సత్వమార్ధాత్ - సంచలతి - సంసర్గ
జాదోపగుణాభవంతీతిభావః॥ ని॥ సత్వేత్వద్ధాంసాద్వయమ్యమరః॥ ౬౫

మూ॥ పర్యంకతావన్నసంసర్గదంకాంలంకాపుగీమప్యభిలాషి

చిత్రమ్॥ కుత్రాపిచేద్వస్తునీతేప్రయ్యాతితదప్యవేహిస్వశయేశ
యాశు॥ * * * * * ౬౬

వ్యా॥ తతఃకిమతాహ॥ పర్యంకతేతి॥ కుత్రాపివస్తు - ద్వీసాంతరస్థేషే

తీభావః - అభిలాషిసాభిలాషం - తేతవ - చిత్తంతక ర ౨ - పర్యంతామపసక్తికా
త్వం - ఆపన్నఃసరస్వాతసాగరఃఅంకఃవిహ్నయస్వాస్తామతిదగః మామి
త్యర్థః తాలంకాపురీవపి - ప్రయాతిచేత్ - తదపిదుర్గతమపివస్తు - స్వశయోస్వ
హస్తే - శయాశుస్థితం - అవేహి - శయాశుర్వాభ్యాతః ॥ ౧ ॥ పర్యంతామపి
పర్యంతతివైజయంతి ॥ * * * * * ౬౬

మూ॥ ఇతిరితావత్రరథేనతేనప్రీణాచహృష్టాచబభాణభై
మి । చేతోనలంకామయతేమదీయంనాన్యత్రకుత్రాపిచసాభి
లాషమ్ ॥ * * * * * ౬౭

వ్యా ॥ ఇతితి ॥ తేనపత్రరథేనపషీణాహంసేన - ఇతీశ్థం - ఈరితాఉక్తా
భైమి - ప్రీణాస్వయమేవస్వాకూతకథనసంకౌచాల్లజ్జితాచ - నుదవిదే
త్వాదినావికల్పాన్నిస్థానత్వం - హృష్టా ఉపాయలాభాన్ముదితాచసతీ - బ
భాణకిమితి - మదీయంచేతోలంకాంనాయతేనైతి - ఆయత్లేట్ - అన్యత్రకు
త్రాపిచస్తుని సాభిలాషంన । అతోవస్త్యంతరనైస్ప్రహ్వీత్ లంకాంనాయ
తేకింతునలంకాజానంకామయతఇతిశ్లేషభంగ్యాబభాణేత్యర్థః ॥ * ౬౮

మూ ॥ విచింత్యబాలాజనశీలశైలంలంకానదీమజ్జదనంగనా
గమ్ । ఆచప్తవిస్మప్తమభావమాణామేనాంసవకాంగవతం
గశక్ర ॥ * * * * * ౬౯

వ్యా ॥ విచింత్యేతి ॥ విస్మప్తమభావమాణాం - శ్లేషోక్తివశాత్సందిగంభా
వమాణామిత్యర్థః - ఏనాందమయంతీంసచక్రాంగవతంగశక్రహంసపక్షిశ్రే
ష్ఠః - బాలాజనస్యముద్గాంగనాజనస్యశీలశైలంస్వభావశైలం - లంకాయా
మేననద్యాంమజనన్గపీచనాగోగజోయస్వతం - విచింత్యవిచార్య - ఆచప్త -
తస్య లంకావిజితమస్తధర్మందృష్టా లంకానిజకనాథంవాచమువా
చేత్యదః ॥ * * * * * ౭౦

మూ ॥ నృపేణపాణిగ్రహణేస్ప్రహేతిసలయనఃకామయ
తేమమేతి । ఆశ్లేషినశ్లేషకవేర్భవత్యాభ్యోకద్వయాధస్సుధియా
మయాకిమ్ ॥ * * * * * ౭౧

వ్యా ॥ నృపేణేతి ॥ శ్లేషకవైశ్లేషభంగ్యాకవయిత్రాః - శ్లిప్తశబ్దప్రయో
క్త్యాగ్రిత్యర్థః కవిర్వర్ణనఇతిధాతోరాణాదికఇతారప్రత్యయః - భవత్యాస్తవ
సంబంధి - నృపేణకత్రాణ - పాణిగ్రహణంపాణిసేషనం - ఉద్ధయప్రాప్తిం

(నైషధకావ్యే సవ్యాభ్యావే - శృణోయస్వర్గః)

౧౭౫

ణివివక్షితాయాన్వయస్యోకర్తణిచేతినిషేధేపిశేషేషస్త్రిసమాసః - తత్రస్పృహేతి - మమమనోనలంకామయత ఇతిచ - ఏవంరూపః - భ్లోకద్వయార్థః - ద్విజరాజపాణిగ్రహేతి - చేతోనలంకామయత ఇత్యేతన్లోకకద్వయార్థసుఖియావిదుషామయా - నాశ్లేషికింనాగ్రాహికింగృహితపవేత్యర్థః॥ * ౬౯

మూ॥ త్వచ్చేతసస్థైర్యవివర్తయంతుసంభావ్యభావ్యస్తి

దజ్జపవ॥ లత్యేహిబాలాహృదిలోలనీలేదరాపరాజ్ఞేమరపిస్త

రస్సాస్మత్॥ * * * * * ౭౦

వ్యా॥ తర్హికిమధాంకరేణవాంధేవేత్వాదికకజ్జనదుష్టమిత్యతప్తా॥ త్వచ్చేతసఇతి॥ కింతు - త్వచ్చేతసః - స్థైర్యవివర్తయనుస్థిరత్వం - సంభావ్యాశంక్య - తద్దజ్జతస్యభ్లోకద్వయార్థస్య - అజ్ఞానభిజ్ఞః - భావీభవిష్యతికమ్యాదయఇతిసాధుః॥ అస్తి - త్వచ్చిత్తస్థైర్యనిశ్చయపర్వంతమిత్యర్థః - చాతుసంబంధేవ్రత్యయాఇతిభవిష్యత్తాయాగుణత్వాద్వద్వగ్రమానతానురోధః - నన్వేవమనురక్తాయాంమయికుత ఇయంశంకేత్వా శయ్య (స్త్రీ)ణాంచిత్రచాంచల్యసంభవాదిత్యాహ - లత్యేఇతి - లోలనీలేచించలస్వభావే - బాలాయాఃపృథివిత్తపవ లత్యే - స్త్రాపిదరాపరాజ్ఞేషుకుషచ్ఛ్వితసాయకస్యాస్మత్ - కుశలోపిధస్త్రిచలలత్యేత్కదాచిగ్రహరాధ్యతీతిభావః॥ ౧॥ అపరాధివృషహ్లోసౌలత్యేదృశ్యత్వతసాయకఇత్యమర - అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ౭౦

మూ॥ మహీమహేంద్రాఖిలునైషధేందుశుద్ధిగనియాకృ

మిశమేవ॥ ప్రయోజనంసంశయకంప్రమిదృక్పృథగ్జనేనెన

మద్విధేన॥ * * * * * ౭౧

వ్యా॥ యహేతి॥ కించ - నైషధఃఇదురివేత్సినైషధేందుఃనలచంద్రః - నాహీనుహేంద్రోభూదేవేంద్రాఖిలు - తత్రస్సాత్ - సనలః - పృథగ్జనేనగ్రాప్యతజనేనవ - మద్విధేనమాదృశేనవిదుషా - కుదృక్ సంశయకంప్రంసంజేహుస్థిమాసితంప్రయోజనం - ఇశమేవసందిగ్ధాకారేణైవ - కథంబోధనియఃప్రాపనియః - అనర్హఃఇత్యర్థః - గతిబుద్ధిత్యాదినాఅనికతుర్మలస్యకర్తత్వం - ఇన్యంతేకస్త్యకర్తణఇత్యభిహితత్వంచ॥ * * * * * ౭౨

మూ॥ షితుర్నియోగేననిజేచ్ఛయావాయువానమన్యంయది

వాన్మణిషే॥ తద్దధమగ్నిత్వకృతిప్రతీతికీదృజ్జయిస్యాన్నిషధే

శ్వరస్మత్॥ * * * * * ౭౩

వ్యా || అధ్యక్షమేవబోధనేకాదోషస్తత్రాహ || పితృరితి || పితృనియో
గేనరిజ్జయా - నిజేచ్ఛయా స్వేచ్ఛయావా - అన్యంనలాదన్యంయవానంయ
దివావృణిమేతదానంధైశ్వరస్యనలస్యమయివిషయే - త్వదధంతుశ్చం - చతుర్థి
తాదధ్యక్షత్యాదినాచతుర్థిసమాసః - అధ్యక్షసహనిత్యసమాసఃసహనింగ
తాచపక్తవ్యా - తద్వధాతథా - అర్థిశ్చకృతిఃఅర్థిశ్చభజనం - తత్రప్రతీతిర్విశ్వా
సః - కీదృక్స్వత్ - న శ్యేదిత్యర్థః - తస్మాదనందగ్ధంవాచ్యమితిభావః || ౭౨

మూ || త్వయాపికింశంకితవిక్రేయేన్నుధిక్రీమేహంవిషయేవి
ధాతుమ్ | ఇతఃపృథక్ప్రార్థయ సేతుయద్యతుః - ర్వేతదుర్వివ
లిపుత్రసర్వమ్ || * * * * * ౭౩

వ్యా || అధతథావక్తుంనశక్యతే - తథా తతోన్యత్రవేషితంకరిష్యేప్రతి
స్థాభంగపరిహారాయేత్యాహ || త్వయేతి || హేడగ్ధిపతిపుత్రిభైమి - త్వయాపి
వాకింవిధాతుంకియర్తుం - శంకితవిక్రేయేనంభావితవివర్యయే - అస్మిన్విషయే
రాజసాణిగ్రహణసంఘటనకార్యే - అహమధిక్రీయేనియోజ్యే - ననియోజ్య
ఇశ్యగ్ధః - కరొతేకర్తణిబత్ - కింతుఇతఃపృథక్ అస్మాదన్యత్ - యద్యత్ - పా
గ్ధయ సేతత్సర్వంకుర్వే కరిష్యామీత్యగ్ధః సామీప్యేలబ్ధశృతపాత్రయమిత్యగ్ధః ||

మూ || శ్రవఃప్రవిష్టాఇవతద్గతస్తావిధూయవైమత్యధుతేన
మూర్ధ్నా | ఊచేహ్రియావిశ్లగ్ధితానురోధాపునర్ధరిత్రీపు
రుహూతపుత్రీ || * * * * * ౭౪

వ్యా || శ్రవతి || ధరిత్రీపురుహూతపుత్రీభూమ్నిత్రసుతాభైమి - శ్రవఃప్ర
విష్టాఃకణఃప్రవిష్టాభివ - నతుసమ్యక్ప్రవిష్టాః - తద్గిరఃహంసవాచః - వైమత్యే
నలసమత్వాధుతేనకంపితేనమూర్ధ్నా - విధూయత్రతిషిద్ధ్య - హ్రియాక
ర్త్రాన్ - విశ్లగ్ధితానురోధాశిధిలితాను ప్రవృత్తిః - త్యక్తలఙ్ఘానతీ - పునర
భ్యూచేడేవాచ || * * * * * ౭౫

మూ || మదన్యదానంప్రతికల్పనాయావేదస్తద్విధేయృది
తావదేమా | నిజోపిసోమేతరకాంతశంకామోంకారమగ్రేసర
మస్యకుర్యాః || * * * * * ౭౬

వ్యా || మదితి || మమాస్యస్తైదానంప్రతిదానముగ్ధిశ్య - యాకల్పనాపితు
ర్నియోగేనేత్యాదిశ్లోకేకాక్తస్తరగ్ - ఏషాకల్పవాత్స్వదీయృది - వేదస్తావ
త్సత్యైవేశ్యగ్ధః నిశఃనిశాయాఅపి - పద్దన్నిత్యాదినానిశాయానిశ్ - సోమా

చ్చంద్రాదితరకాంతశంకాంపురుషాంతరకల్పనామేవ - ఓంకారంప్రణవం - ఆ
స్యవేదస్య - అగ్రేసరమాధ్యం - శుర్యాః - సర్వస్యాపివేదస్యప్రణవపూర్వక
త్వాసితిభావః యథా నిశాన్యానిశాకరేతరపరిగ్రహానశఽకితవ్యతథామమా
పిన శ్చేతరపరిగ్రహవిశ్లేషః - యథాకాలంకారః॥ * * * ౭౫

మూ॥ సరోజిహనసరాగవృత్తేరనర్క-సంపర్క-మతర్క-
యిత్యాది | మదన్యపాణిగ్రహశంకితేయమహేమామహీయస్త
వసాహసిక్యమ్॥ * * * * * ౭౬

వ్యా॥ సరోజితి॥ సరోజిన్యాఃపద్మిన్యాఃమానసరాగవృత్తేమనోసరా
గస్థితేః- అభ్యంతరారుణ్యప్రవృత్తైశ్చ- అనర్క-సంపర్క-మతే-తరకాంతసం
క్రాంతి - అతర్క-యిత్యాదిమాహిత్యా - తవ - ఇయంమమాన్యస్యన శ్చేతర
స్యపాణిగ్రహశంకతతదితచ్ఛంకి- తస్యభావస్తతా - మహీయఃమహాత్తరం-
సాహసిక్యంసాహసికత్వం - అహేమా - అసంభావితార్థ - సంభావనా దా
శ్చర్పయమ్॥ * * * * * ౭౭

మూ॥ సాధుస్వయాతర్కితదేకమేవస్వేనానలంయత్కిల
సంశ్రయిష్యే | వినామునాస్వాత్మనితు ప్రహరుంపుమాగిరం
త్వాన్మపతౌనకర్తమ్॥ * * * * * ౭౮

వ్యా॥ సాధ్వితి॥ కించ- స్వేనస్వేచ్ఛయా- అనలంసలాదన్యమగ్నించ-
సంశ్రయిష్యేప్రాసాస్సామితియత్ సస్వయాఅతర్కి డహితం- తదేకమేవ
సాధ్వతర్కి - కింతుఅమునాన శ్చేనవినా - తదలాభఇత్యర్థః- సాత్మనిప్రహ
తుఃసాత్మానంహింసితుం - కమణ్యధికరణత్వ వివక్షాయాం సప్తమి॥
జ్ఞో॥ అనేశశక్తియైకస్యవిశ్వస్యానేకమణః॥ సర్వదాసర్వభాభావా
త్కన్యతిగ్రాంచిద్వివత్కతదితవచనాత్ - అనలంసంశ్రయిష్య ఇత్యనువంగః-
నృపతౌనకేవిషయే- త్వాన్మమాగిరంతసస్యవాచం- కతుః- న- నశ ఏవ
మేతరణం అన్యధామరణమేవతరణమితిభావః॥ * * * ౭౯

మూ॥ మద్విప్రలభ్యంపునరాహయస్వాంతర్కస్యకింతత్వ
లవాచిమూకః | అశక్యశంకవ్యభిచారహేతుర్వాణీనవేదాయ
దిసంతుకేతు॥ * * * * * ౮౦

వ్యా॥ మదితి॥ కించ-యస్తర్కః డహా- త్వాన్మద్విప్రలభ్యంమయావి
ప్రలంభణీయం- పారాదుపధాదితియత్యత్యయః - ఆహాబోధయతిత్యర్థః-స

తరః-తస్యవిద్రలంభస్య-ఫలవాచిపయోజనాభిధానే-మూ క్షోకః-అ
 తోమయ్యసత్యవాదిత్వశంకానకార్యేశ్యధః-కథమేతావతాసత్యవాత్సనిశ్చ
 యోతలహా || అశక్యేతి || అకర్మాశంకాయస్సపోశక్యశంకశంకేతుష శక్యః-
 వ్యభిచారహేతునిద్రలీస్సాలక్షణాయస్సాస్సవాణి- నవేదాయదినప్రమా
 ణంచేత్ - తహి-కేతుకేవా- వేదాస్సంతు- నకేపిత్య ధః-సంభావనాయాం
 లోట్ - వేదవాచానుసత్యత్వేమద్వా చామప్యసత్యత్వం- నాన్యదేతిభావః||

మూ || అనైషధాయైవజుఃపూతికింమాంతాతః కృశానౌ
 నశగీరసేషమ్ | ఈష్యేతనూజన్తనోస్తథాపిమత్ప్రాణ
 ధస్తునలస్సపవ || * * * * *

వ్యా || పరంజేచ్ఛయానలౌన్యవరణశంకానిరస్యపిత్రాజ్ఞయాపితాం
 నిరస్యతి || అనైషధాయేతి || తాతోమజ్జనకః || ౧ || తాతస్సుజనకఃపితేత్యమ
 గః - మాం అనైషధాయేవనలాదన్యస్తాపవ - జుఃపూతిదదాతికిం-తత్రకా
 గః - తదాశగీరశేషాంపుతాంత్రాపితృశానౌనజుఃపూతికిం- నతుజీవంతీం
 నాప్యగౌరవ్యత్రజుఃపూతీత్యధః- తదంగీతకన్యమేవేతిభావః - కుతః-
 సజనకః - తనూజన్తనోరాత్రజశరీరస్య - యేషేస్సామిధఃపితృభ్యః-
 అధిగ్రహదయేశాంకమణీతికర్తృణిసేషేషస్త్రి - తథాశగీరస్యపితృస్వామి
 కత్వేపీత్యర్థః- మత్ప్రాణనాథస్తునలపవప్రాణానామతజ్జన్యత్వాదితిభావః-
 అతోమయ్యవిశ్వాసంమాగుర్పితృధః || * * * * *

మూ || తదేకదాసిత్యవదాదుదగ్రేమదీప్యితేసాధువిధిత్పుతా
 తే | అహేళినాకింనలినివిదత్రేగుధాకరేణాపిసుధాకరేణ||౨౦

వ్యా || ఫలితమాహ || తదేకేతి || తస్యనశస్యపకస్యైవదాసిత్యం- తదేవ
 పదమధికారః- తస్మాదుదగ్రేఽధికే- మదీప్యితపత్నీశ్చదాపేవిషయే- తేతవ- విధి
 త్పుతావిశిష్టాత్తైవ- సాధుసాధ్య - అవిచారేణమన్తనోరభ్యురణమేవ ఆ
 యుక్తమిత్యర్థః - సాధ్యతినామాన్యోపక్రమాన్నపుంసకన్యం - శక్యశ్యమాం
 సేనాపిక్షున్నితకాయితమితిభావ్యకారవచనాత్ - ననుక్షుత్రాధినివేతన
 గుణవత్తరయవాంతరస్వికారేక్షోదోషప్రతాహ|| అహేళినేతి||నలిని- సుధా
 కరేణఅమృతనిధిసాపి - అహేళినాఅసూర్యేణ- సుధాకరేణచంద్రేణ-కింవి
 ధత్రే- కింతేనతస్యాదితిభావః- తద్వన్తమాఽయివాంతరేణేతిభావః- దృష్టాం
 తాలంకారః || * * * * *

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్తకః)

౧౨౯

మూ॥ తదేకలుభేహృదిమే నీలబ్ధుంచితానచింతామణి మ
వ్యసఖుమ్ । విత్రేకుమైకస్యకల త్రిలోకీ సారోనిధిపద్మము
ఖస్రవమ్॥ * * * * *

వ్యా॥ తదితి॥ కించ - తస్మిన్నల ఏనైకస్త్రికలుభేలోలుపే - మేహృది.
అనఘుంచితామణిమపి - లబ్ధుంచితాచిచారోనాస్తి - తథాచిత్రేధనవిష
యేపి - మమసకలత్రిలోకీసారోత్రైలోక్యశ్రేష్ఠః - పద్మముఖపద్మాననః - సన
లపస - త్రైలోక్యసారోపద్మముఖానిధిశ్చ - నలాదన్యత్రకుత్రాపిమేస్సృహా
పినాస్తి - కిముతయువాంతరభితిభావః॥ * * * * *

మూ॥ శ్రుతశ్చదృష్టశ్చహరిత్సుమోహాద్ధృతశ్చనీరంధ్రిత
బుద్ధిధారమ్ । మమాద్యతత్ప్రాప్తిరసువ్యయోవాహస్తేతవా
స్తేద్వయమేవశేషః॥ * * * * *

వ్యా॥ శ్రుతశ్చైతి॥ కింబహునా - సనలః - శ్రుతఃకూతద్వజ్వలచార
ణాది ముఖాదాకణికః - మోహాత్ భ్రాంతివశాత్ - హరిత్సుదిక్షు - దృ
ష్టసాక్షాత్ప్రశస్తతథా - నీరంధ్రితబుద్ధిధారంవిరంతరీకృతతదేకవిషయబుద్ధి
త్రనాహంయథాతథా - ధృతఃచింతితశ్చ - తథాద్వ - మమ - తత్ప్రాప్తిః -
నశస్రాక్షి - అసువ్యయఃప్రాణత్యాగోవా - ద్వయమేవ - ద్వయోరన్యతర
మేవేత్యధః - శేషకార్యశేషః - సచ - తపహస్తే - అస్తే - త్వదాయత్రస్తి
పృతీత్యథః - తత్రతత్ప్రాప్తిప్రవణమనననిధిధ్యాససంపన్నస్యబ్రహ్మహృది
మఖ్యాచ్ఛేదలక్షణోమోక్షో గువాణయత్రవేత్యధాంతరత్రైతత్త్వని
రేవాభిధాయాశ్చకృతాధానియంత్రణాదిసంక్షేపః॥ * * * * *

మూ॥ సంచీయతామాశ్రుతపాలనోత్థంతుత్ప్రాణవిశ్రా
ణనజంచపుణ్యమ్ । నివార్యతామార్యసృవాచికంకాభద్రేడిము
ద్రేయమయేభృతంకా॥ * * * * *

వ్యా॥ సంచీయతామితి॥ హేహంస - అశ్రుతపాలనోత్థంత్రతిజ్ఞాతా
ధానివాహూత్పన్నం॥ ౧॥ అంగీకృతమాశ్రుతంత్రతిజ్ఞాతమిశ్యమరః -
మత్ప్రాణానాంవిశ్రాణనందానం - తజ్జంచ - పుణ్యంసుకృతం - సంచీయ
తాంసంగృహ్యతాం - హేచర్య - పృథాచికంకాసంజేహః - నివార్యతాంత్వ
జ్యతాం - అయేఅం - భద్రేపూర్వోక్తపుణ్యరూపే శ్రేయస్యవిషయే - భృ
తం - కేయంముద్రాబాదాసీన్యం - శ్రేయసినోదానీతవ్యమిత్వధః॥ ౨॥

మూ || అలంబిలంఘ్య ప్రియవిజ్ఞయాచ్ఛాం కృత్వాపి వా
 వ్యంవివిధంవిధేయే । యశఃపథాదాశ్రవతాపదోష్టాఘ్నైః
 త్వాస్తఖలోక్తిభేలాత్ || * * * * * ౧౪
 వ్యా || అలమితి || హేప్రియ ప్రీతికర- విజ్ఞవిశేషజ్ఞ- ఉభయత్ర ఇగుపథే
 త్యాదినాకప్యత్యయః- యాచ్ఛాంసాధనాంబిలంఘ్యాలం- యాచ్ఛాంభం
 గోసకార్యభివ్యథణః- విధేయేవిసితజనే- వివిధంవామ్యంవక్రత్యంకృత్యావ్య
 లం- తచ్చనకార్యమిత్యథణః- ఆశ్రవోయధోక్తకారి || ౧ || వచనేస్థితజ్ఞులవ్రవ
 త్యమరః- తస్యభావస్తతా- నైషపదంపదతేహః- తనుత్యాత్ - అస్తఖలోక్తిభే
 లాత్ - అస్తానిరస్తా- ఖలోక్తిభేలామిధ్యాలాపవిసోదోయేవతస్తాత్ - యశః
 పథాత్ - స్థలిత్యావలిత్యాఖలు- నస్థలితవ్యమిత్యథణః- అన్యథాయశోహాని
 స్స్యాదితిభావః || ౧ || ౧ షేధవాక్యాలంకారజిహ్వాసానునయేఖిల్విత్యమరః- అ
 లంఘ్యోః ప్రతిషేధయోరిత్యాదినాభయత్రాపిత్యావ్రతయ్యః- భూనపా
 దాదాఖిల్వాదయ ఇతినిషేధస్యోద్వేజకాభిప్రాయత్వాన్నజభాస్యఖిల్విత్య
 స్సాను ద్వేషకత్వాన్నజ్ఞాన్వదేవపాదాదా ప్రయోగోనదూష్యత ఇత్యను
 సంధేయం || * * * * * ౧౪

మూ || స్వజీవమప్యతాముదేదదద్భ్యస్తవత్రపానేదృశబ
 ధముష్టేః । మహ్యం చ దీయా నృదసూనదిత్సిధామకహరా
 ద్భ్యుశ్యతికీతిభాతః || * * * * * ౧౫

వ్యా || స్వేతి || హేహంస - ఈదృశబధముష్టేః ఈదృశకష్టలుబ్ధస్వతః
 అర్తానాంముదే ప్రీత్యై - స్వజీవందదద్భ్యోస్వప్రాణవ్యయేనాదివర ప్రాణ
 త్రాణంశుర్వద్భ్యోజీమూతవాహనాదీభ్య ఇత్యథణః- జీవంజీమూతవాహన
 ఇతిప్రసంగః- త్రపానేతికారుః- త్రపాయాఃమనఃప్రత్యావృత్తిరూపత్వాత్తదపే
 త్తయాతేషామపాదానన్వాత్పంచమీ-యద్యస్తాత్ - మదీయానేవ- ఆపూణ
 ప్రాణాః- మహ్యమదిత్యోసేతవ - కీర్త్యభాతఃశుద్ధి- ధమః- కరాధస్తాత్ -
 భృశ్యతి- నచైతత్తవాహామితిభావః || * * * * * ౧౫

మూ || దల్వాత్తజీవంత్యయిజీవదేపిశుద్ధ్యామిజీవాధికదేతు
 కేన । విదేహితన్తాంత్యదృణేష్వబోధుమముద్రదారిద్య్రసము
 ద్రమగ్నమ్ || * * * * * ౧౬

వ్యా || దల్వేతి || కేంచ- జీవదేహాణప్రదే- త్యయివిషయే - ఆత్మజీవం

త్వం దత్వాపి శుద్ధ్యామి - అన్యన్యంగమిష్యామిత్యర్థః - కింతు - జీవా
 దధికఃప్రియః తద్దేవ్యయి - కేన శుద్ధ్యామి - న కేనాపి - తత్తుల్యవస్తవభావాది
 తిభావః - సంతి ప్రాణాః ప్రాణై స్సమాః - ప్రాణాధిక సమంతునకిందితిభావః -
 తత్తస్మాత్తదభావాదేవ - మాం - త్వద్భజేమవిషయే - అభోద్ధమృణగ్రస్తాభవి
 తుమేష - అముద్రే అపరిమితే - దారిద్య్రం శ్వేదేయవస్తవభావః - తస్మిన్మేవ
 పముద్రే - మగ్నం విధేహి - సశ సంఘం - నేన మామృణగ్రస్తాం కున్విత్యర్థః - ఆ
 భోగుం మగ్నమితి మగ్నత్వానువాదేన - అశుద్ధిర్విధేయతే - దరిద్రాణామృణవి
 ముక్తిర్యాపితిభావః || * * * * *

మూ॥ క్రీణీష్వచ జ్ఞేహి మే - పణ్యమన్యనచే - వస్త్రత దస్తు
 పుణ్యమ్ । జీవేశ దాతర్యచితేన దాతుం యభోపితావశ్యభవా
 మిగాతుమ్ || * * * * *

వా॥ క్రీణీష్వతి॥ హే జీవేశ దాతప్రాణై స్వరవ్రద - ప జ్ఞేవితమేవ పణ్యం
 క్రేయం వస్తు - క్రీణీష్వ - జీవితే హం పమూయదా సేన స్వీకరుష్వేత్యర్థః -
 అన్యదేతన్మాత్రాన్యనరూపం వస్త్రతరం - నాస్తిశేత్ - తత్తస్మాత్ - పుణ్యం
 సుకృతం - అస్తు - కించ - యదితేతుభ్యం - దాతుం యత్కాంచిత్ప్రదాతుం - నవ్ర
 భనామినశక్నోమి - తావతహి - యభోపకీర్తింవా - గాతుం ప్రభవామి -
 భ్యాతిసుకృతార్థమేవోపకరుష్వేత్యర్థః || * * * * *

మూ॥ వరాటికౌపక్రియయాపిలభ్యాన్నేభ్యాశ్చృణ్వనత
 వాద్రియంతే । ప్రాణైః పణై స్సంనిపుణం ఫణంతః క్రీణంతితా
 నేన తహంత సంత || * * * * *

వా॥ అధవాసాధుస్తవభావ్యేనాపివరోవకారం కున్విత్యాహ॥ వరాటి
 కేతి॥ అధవా - వరాటికౌపక్రియయావదికాదాసేనాపి - లభ్యానుల
 భావః - కృతజ్ఞాతావత్రైవబహుమన్యమానానుపకారజ్ఞాన - విభ్యాః ధన్వి
 కాః॥ ౧ । ఇభ్య ఆహ్వాననిస్సామిత్వచరః - నాద్రియంతే - ధనలోభాన్మోషగు
 ర్వంతీత్యర్థః - సంతోషవేశేన స్తు - స్వమాత్మానం నిపుణం ఫణంతః - పతేపయంత్యద
 ధీనా ఇతి సాధువదంతి త్యర్థః - తావత్కృతజ్ఞాన - ప్రాణై రేవ పణై ర్ముఖైః -
 క్రీణంత్యాత్సాతుగర్వంతి - కిముతధనై రితిభావః - అతస్త్యయాపితాకృత
 జ్ఞానాముపకర్తవ్యేతిభావః - హంతేతిహాషేత్ || * * * * *

మూ॥ సభూభృదస్తావలోపాలాస్తైమేతదేకాగ్రధియః

ప్రసేదే । నహితరస్తాద్భుటతేయదేత్యస్వయంతదాప్రితతి
భూచమాభూః ॥ * * * * * ౮౯

వ్యా॥ స ఇతి॥ కించ- సభూభృన్నలః- అష్టావపిలోకపాలాః తదాత్తకృత్వ
భృ॥ బ్రౌ॥ అష్టాభిర్లోకపాలానాం మాత్రాభిర్నిమిత్తోన్మవశిస్సరణాత్ - అత
ఏవతదేకాగ్రధియః నలైకతానబుద్ధేః మేమమ - తైర్లోకపాలైః - ప్రసేదే ప్రస
న్నం- భావలబ్ధదేవతాహిధ్యాయితప్రసేదంతీభావః- నుతః- ఇతరస్తాత్ప్ర
సాదాదన్యధేత్యర్థః- త్వం- స్వయమేవ - ఏత్యాగత్య- మమ- తదాక్తిప్రతిభూః
నలప్రాప్తిలగ్నకూభూరితియత్ - తన్ననుటతేహి-తత్ప్రసాదాభావమతో
మమేదం శ్రేయశ్చితిభావః ॥ * * * * * ౯౦

మూ॥ అకాండమేవాత్మభువార్జితస్య భూత్వాపి మూలం మ
మయివీరణస్య భవాన్నమేకిం న శదత్వమేత్యక్త్రాహృదత్సం
దనలేషకృత్యమ్ ॥ * * * * * ౯౧

వ్యా॥ అకాండమితి॥ హేహంస వివక్షి ॥ ౯॥ వివిష్ట-రవతత్రీణ ఇత్య
మరః- రోరీతి రేఫలోపే- ధ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోణ ఇతి దీర్ఘః- భవాత్ - అ
కాండం అనవరసంపద- అత్యంతసంయోగేద్వితీయా- అత్తభువాకామేన- మ
యివిషయే- అజ్ఞితస్య కృతస్య - రణస్య గాఢప్రహారలక్షణస్య - మూలం హం
సానాముద్దీపకత్వేన నిదానం- భూత్వాపి - అన్యత్ర- కాండః దండః- తద్వర్జితమ
కాండం యథాతథా- అత్తభువాబ్రహ్మణా - అజ్ఞితస్య సృష్టస్య - వీరణస్య శృణ
విశేషస్య- మూలం మూలావయవకూభూత్వా - అతఏవ నలదత్వం నైషధదా
త్వత్వం- అన్యత్ర- ఉశీరత్వంచ- ఏత్య - మేహృదః- చందనలేషకృత్యం శ్రేత్తో
త్వాదనం- నక్త్రానకరీప్యతికిం- కరీప్యత్యేవ- పరోవకారశీలత్వాదితిభావః॥ ౯॥
కాండో- స్త్రీదండబాణార్జనగ్రావసరవారిషు- స్యాద్దీర్ఘరణం వీరత్వం మూలే
సోశీరమస్త్రీయాం । అభయం నశదం సేవ్యమితి చామరః - అత్తవీరణస్యే
తిశబ్దశ్లేషః- తథాచనలదత్వమేత్యేతి - ప్రకృతాప్రకృతయోరభేదాధ్యవసాయే
నహం సేవోష్యమాణో శీరత్వస్య ప్రకృతతాదాత్మ్యేన చందనకృత్యలక్షణప్ర
కృతకార్యోపయోగాత్పరిణామాలంకారః- అరోష్యమాణస్య ప్రకృతోపయో
గి శ్వేపరిణామితి లక్షణాత్ - సచోక్తశ్లేషప్రతీదోష్టాపితఇతి సంకరః ॥ ౯౦

మూ॥ అలంబిలంబృత్వరితుంహి వేలాకారే కిల స్థైర్యం

హావిచారః । గురువచేతంప్రతిభేపతిక్షణా ప్రతిక్షణేజాతున

కాలమార్తి ॥ * * * * * ౯౧

వ్యా ॥ అలమితి ॥ హేహంస విలంబ్యాలం - నవిలంబితవ్యమిత్యర్థః - అ
లంభిత్వాత్వాదినాత్వాప్రత్యయేభ్యవచేతః - స్వీతుంవేలాహ - వ్యరాకాలఃఖ
ల్వయమిత్యర్థః - కాలసమయవేలానుతుముః - కుతఃస్థైర్యసహవిలంబసహే
కార్యే - విచారఃవిచర్యః - కిలేతిప్రసిద్ధా - అన్యథావివస్యతఇతిభావః - తథాహ -
తీక్షణశీఘ్రగ్రాహీణి - ప్రతిభాప్రజా - గురువచేతమివ - ఆర్తిరాధిః - జాతుకదా
పికాలం - నప్రతిక్షణే - కాలక్షేపంనసహత ఇత్యర్థః - ఉపమాగ్ధాంతరన్యాస
యోస్సంస్పృష్టిః ॥ * * * * * ౯౧

మూ ॥ ఆవృతకానియస్సకతే న రాజాత్వయానశుద్ధాంతగ
తోమదర్థమ్ । ప్రియాస్యదాక్షిణ్యబలాత్కృతోహితదోదయే
దన్యవధూనిషేధః ॥ * * * * * ౯౨

వ్యా ॥ అధానంతఃకృత్యంసంవిశేషముపదేశతి - అభ్యుత్థానీయఇత్వాది
నాల్లోకవంచకేనగతేనఇతోయాతేన - శ్వయా - సరాజానలః - శుద్ధాంతగ
తోంతఃపురస్థః - మదర్థంమత్ప్రయోజనం - నాభ్యుత్థానీయఃనయాచ్యుతః - దా
హాదిత్వాద్వికమకాత్త్వం - అతఏవాప్రధానేదుహాదీనామపిరాజాభిహితేక
మకాత్త్వంకుతః - హియస్తాత్ - తదాతస్మిన్కాలే - ప్రియాణామాస్యదాక్షి
ణ్యం - ముఖ్యానలోకనోత్థతచ్ఛందానువృత్తిబుద్ధిర్వ్యధః - తేనబలాత్కృతః
బలాత్ప్రవృత్తిః - అన్యవధూనిషేధః - ఉదయేమత్ప్రద్యేత ॥ * ౯౨

మూ ॥ శుద్ధాంతసంభోగనితాంతశ్చప్తేననైషధేకార్యమి
దంనిగాద్యమ్ । అపాంతృప్తాస్తాయనవారిధారాస్యాదుస్సు
గంధిస్సద్వతేతుషారా ॥ * * * * * ౯౩

వ్యా ॥ శుద్ధాంతేతి ॥ కించశుద్ధాంతసంభోగేనంతఃపుర(స్త్రీ)సంభోగే
న - నితాంతశ్చప్తేఅంత్యంతతుప్తే - నైషధేనలేదయే - ఇదంకార్యం - నని
గాద్యంననిగదితస్యంఋహలోఽన్యకత్ - గదవచేత్వాదినాసోపసగాద్య
తోనిషేధాత్ - తథాహ - అపాంతృప్తాస్తాయ - అద్భిస్తృప్తాయేత్యథః - పూ
రణగుణేత్వాదినాపశ్యేనమానప్రతిషేధాదేవజ్ఞావకాత్పశ్యే - రుచ్యధానాం
ప్రీయమాణ ఇతిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థః - స్వాదుమమధురా - సుగంధిక
జ్ఞానాదిభాననయాలోచనగంధా - అత్రకవీనానిరంతుకత్వాద్గంధస్యేత్వే

౧౩౪ (నైవధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్తవః)

తదేకాంతనియమాసాదరః - తుమా రాశీశ్చ లా - వారిధారా - నస్వదతేనో
చతేషాద్వష్టాంతాలంకారః || * * * * * ౯౩

మూ || విజ్ఞాపనియానగిరోమ దధా - క్రుధాకమప్తేహృది
నైవధస్య | పితృనదూ నేరస సేసితాపిత్రికాయతేహంసకులావ

తంశ || * * * * * ౯౪

వ్యా || విజ్ఞాపనియాశ్చతి || హేహంసకులావతంసః - నైవధస్యనశస్య -
హృదిహృదయే - క్రుధాక్రూధేన - కమప్తేచుషదుష్లేసతి - కవంచోష్ణశ్చతిచ
కారాత్క్రూకదాదేశః - మహ్యమిమామదర్శాః - అర్ధేననిత్యసమాసఃసర్వలిం
గతావనక్తవ్యా - గిరోవాచః - నవిజ్ఞాపనియాః - క్రూధావసాయాంనవిజ్ఞా
ప్యాశ్చత్యధః - తథాహి - పితృనపితృదోషేన - దూనదూషితే - రసనేరస
వేంద్రియే - సితాశకకరాపి - త్రికాయతేతికృత్యసతి - లోహితాదిత్వాత్క్రూ
వాక్యపరిత్యాక్తనేపథం - అత్రాపిద్వష్టాంతాలంకారః || * * ౯౪

మూ || దరాతురాసా హిమదిధ్ - యాచ్ఛారానకా

ర్యాంతరచుంబిచిత్రే | తదాధితస్యావచబోధనిద్రావిభక్త్య

వజ్ఞాచరణస్యముద్రామ్ || * * * * * ౯౫

వ్యా || ధరేతి || తురంతస్వరితంసాహయశ్చ భిషవ్యరీతితురాషాడిం
ద్రః - సాహయతేశ్చైకాదికత్వాత్త్విత్వం - సహివృత్తిత్వాదీనాపూర్వపదస్య
చీఘ్రఃప్రతికృతికరణేణ్యధికరణస్యాదిగహణానాత్ ముగ్ధబోధస్తురాశబ్దంతా
బంతమాహ - తస్మిన్ధరాతురాసాహిభూమిందేనశ్చ - ఆజూదిష్వసాద్రూప
త్వాభావాత్సహేసాస్థితస్యఇతిషన్వంనాస్తి - కార్యాంతరచుంబిచిత్రేతవ్య
కార్యవ్యాసక్తచిత్రేసతి - మదధ్ధయాచ్ఛారానక్యయోజనప్రాచీనానకా
ర్యా - తథాహి - తదావ్యాసంగకాలే - అధితస్యప్రాధికతాధాన్య - అ
నవబోధోబోధాభావః - సప్తనిద్రాసా - అవజ్ఞాచరణస్యానాదగస్య - ము
ద్రాచుభిజ్ఞానం - చిభతి - అనాదరప్రతీతింకరోతీత్యధః - తచ్ఛాతికప్తమితి
భావః || * * * * * ౯౫

మూ || విజ్ఞేనవిజ్ఞాప్యమిదంనరేంద్రేతస్మాత్స్వయాస్త్రికాన

మయంసమక్ష్య | ఆత్మంతికాసిద్ధివిలంబసిద్ధ్యోకార్యస్యకార్య

స్వశుభావిభాతి || * * * * * ౯౬

వ్యా || విజ్ఞేనతి || తస్మాదుక్తకారణాత్ విజ్ఞేనవివేకినా - త్వయా - స

మయంసమీక్ష్య - ఇదుకార్యం - అస్మిన్ రేచైవవిషయే - విజ్ఞాప్యం - నన్వే
సంకార్యవిలంబస్సాన్విదిత్యాశంక్యాహం || అస్యంతికేత్తి || హేహంస - కార్య
స - ఆత్మంతికాసంవిలంబ దోషః ధ్యే - ఆర్యస్యవిమళః - తేతవ - కాకత్
రా - శుభాసమీచీన - విభాః ప్రతిభాతి - అనవస విజ్ఞాపనేనకార్యవిఘాతా
ద్వరంవిలంబనేనాపికార్యసాధనమితిభావః || * * * F౬

మూ || ఇత్సుక్తపితౄణామిహోపిలజ్జ సానౌచితీతేతసినశ్చ
కాన్తు | స్త్రస్త్రిసాక్షీతదదోషతాయామున్మాద్యయస్తతదవీ
వదత్రామ్ || * * * * * F౭

వ్యా || ఇతీతి || ఇతీత్య - ఉక్తత్యాశయాభైర్యులజ్జా - అలోపిత్యతై
తియత్ - సా - విధేః ప్రాధన్యేత్ (స్త్రి)లింగవిదేశః - అనౌచితీతాచిత్త్యం
కథమేతత్ - నోస్మాకంపుణ్యదాంచేతి - చకాన్తు - కింతు - తస్యలజ్జాత్యా
గస్య - అదోషతాయాం - స్త్రగస్సాక్షీప్రమాణం - యఃస్త్రగః - తాంభేమిం -
ఉన్మాద్యోన్మాదావస్థాంబ్రావయ్య - శత్రుననుచితం - ఆవీరదత్వాదయతిస్త్ర -
వదతేనోచజ్ - గతిబద్ధీత్యాదిగావదతేరణితకుఃకమకత్వం - ప్రకృతిస్థ
స్యస్త్రసామ్యుండోషోన కామోపహతచేతసఇతిభావః || * * * F౮

మూ || ఉక్తస్తమాసాద్యహరఃస్త్రరశ్చద్వాపప్య సీమాంము
దముద్వహేతే | పూర్వస్త్రుంస్పృధికతయాప్రసూనంసూనం

ద్వితీయోవిరహోధిదూరమ్ || * * * * * F౯

వ్యా || ననుకామోవాకిమథక మే వంకారయతీత్యాశంకృతస్యాయంబి
నగౌయదున్నతైశక్రీతీతినదృష్టాంతమాహ || ఉన్నతమితి || హరఃస్త్రరశ్చ
ద్వాపపి - ఉక్తస్తమాసాద్య - అసిమామనంతాం - ముదముద్వహేతే - వ
హే స్వరితేతాత్త నేవదం - కింతు - తత్రనిదేశక్రమాత్ - పూర్వఃపూర్వాక్తో
హరః స్త్రరస్పృగ్ధితయాస్త్రరశ్చేషితయా - ప్రసూనంతుత్తారకుసుమం - త
స్యతదాయుధతయేతిభావః - సూనం - ద్వితీయఃస్త్రరస్తు - విరహోధిదూరంవిర
హవృధాతత్త్వం - ఉన్మాదావస్థావన్నమిత్వర్థః - తత్రవిదోదలాభాదితిభావః
ని || ఉన్నతఉన్మాదవతిదుత్తారమువిగుండయోరితివిశ్వః ఉభయోరభేదాధ్యవ
సాయాభ్యుమానధగత్వం - విశేషణమాత్రజ్ఞేషాత్ప్రకృతాప్రకృతగోచరత్వా
చోభయజ్ఞేషః - తేనహరఃతస్మిన్లోపిఉక్తప్రతియఇత్సుపమాగమ్యతే

మూ || తథాభిధాత్రీ మథరాజపుత్రీంబ్రియతాంనైషధః

ద్ధరాగామ్ | అమోచి చంచూపుటహానముద్రావిహాయ సాతేన
విహస్యభూయః || * * * * *

వ్యా || తథేతి || అధానంతరం - తథా - అభిధాత్రీంవక్త్రీం - తాంరాజ
పుత్రీం - నైషధేనలేబద్ధరాగాంబిణ్ణియ - తేనవిహాయసావిహంగేన - విహ
స్య - భూయః - పునః - చంచూపుటహానముద్రానిర్వచనత్వం - అమోచి - అ
వాదీత్యర్థః || * * * * *

మూ || ఇదంయదిహృదపతిపుత్రితత్త్వంపశ్యామితన్నస్వపితృ
యమస్తి | త్వాముచ్చకైస్తాపయతానలంచపంచేషుజైవా
జనియోజనేయమ్ || * * * * *

వ్యా || ఇదమితి || హేహృదపతిపుత్ర - ఇదంశ్వదుక్తం - తత్త్వంసత్యంయ
ది - తత్త్వీ - అస్తిత్వపయే - స్వపితృయంపత్రత్వం - నవశ్యామి - కింతు
త్వాన్యపంచ - ఉచ్చకైరత్యంతం - తాపయతాపంచేషుజైవ - ఇయంయోజ
నాయువయోస్సంఘటనా - అజనిజనితా - జనేకమణిచిత్ - నిగోలుక్ || ౧౦౦

మూ || త్వద్బద్ధబుద్ధేర్బహిరింద్రియాణాంతస్యైవ వాసద్రతి
సాంతపోభిః | త్వామద్యలభ్యామృతతృప్తిభాజాంస్త్వం దేవభూ
యంచరితాధామస్తు || * * * * *

వ్యా || త్వమితి || కింతు - త్వద్బద్ధబుద్ధేస్త్వనానైత్యత్రస్య - త్వమేవధ్యా
యతశ్చిత్త్యర్థః - అశప - తస్యసలస్య - ఉపవాసద్రతినాంత్యదాసంగాద్విషయాం
తరవ్యావృత్తానాం - తపోభిరుక్తౌపవాసద్రతయాపైః - అద్యత్వాంలభ్యామస్తు
ఖేనలభ్యప్రాయాంనిశ్చితృసాహృత్ప్రత్యేతిచగమ్యతే - అశపవామృతేనయా
త్వప్రిస్తద్భాజాం - బహిరింద్రియాణాం - స్వంస్వక్రియం - దేవభూయంచేవశ్వ
మింద్రియత్వంసురత్వంచ || ౧ || దేవస్సురేషునేరాజ్జిదేవమాఖ్యాతమింద్రియ
మితివిశ్వః - చరితార్థంసఫలం - అస్తు - అవృతపానైకఫలత్వాదేవశ్వస్మేతి
భావః - అర్థాంతరప్రతీతిర్ధ్వరేవేత్యనుసంధేయం || * * * * *

మూ || తుల్యావయోహృద్ధిరభూన్నదీయాదగ్ధాపరంసాస్య
నతాప్యతేషి | ఇశ్యభ్యసూయన్నివదేహతాపంతస్యాతమ
స్తవద్విరహాద్విధతే || * * * * *

వ్యా || యదుక్తంస్వపంచపంచేషుస్తాపయతీతితదాహ || తుత్యేతి || అవ

యోః - నలస్యమవచేత్సధః - త్వదాదీనసర్వైర్నిత్యమితసర్వగ్రహణా
 త్వదాదీనాం నలేనసహసమాసేకృతేత్వదాదేరేకశేషః - మూర్తిః సైవః -
 తుల్యాతుల్యరూపా - అభూత్ - అత్రమదీయాసామూర్తిః - పరంనిశ్శేషం -
 దగ్ధాభస్తీకృతా - అస్యనలస్యమూర్తిః - నతాప్యతేపితాపమపినసాప్యత
 ఇతిహేతూః - అభ్యసూయన్మిశ్రువ్యన్మివేత్పుత్రేయ - అతమరసంగః -
 త్వద్విరహః త్వద్విరహమేవరందమిన్విష్యేత్సర్వః - తస్యనలస్య - దేహతా
 పం - విధతే - తస్మాద్విద్ధిపదముపతిష్ఠతేతేమనోరథఇతిభావః || * ౧౦౨

మూ || లిపందృశాభిత్తివిభూషణంతాం నృపః పిబన్నదరసి

నిమేషః | చతుర్జలైర్బాణితమాత్త చక్షూరాగంపథతైర

చితంత్వయాను || * * * * * ౧౦౩

వ్యా || అథాస్యదశావధానం వర్ణయన్చక్షుఃప్రీతింతావస్థాన్చక్షుః
 హ || లిపిమితి || హేతుని - సృజః - భిత్తివిభూషణం నుద్యాంకాగ్రహ
 తాం - లిపించిత్రయంతాం - అదరేణాస్తయానిగ్నిమేషః - దృశాంబుః
 చతుర్జలైర్నిర్మితేష్వస్త్రైర్గ్రభిః - అగ్నితం - త్వయా నాన్వయావారం
 తం - అత్తచక్షుఃసారాగమానుజ్యకుసురాగంచ - ధత్తే - అశ్రోత - కార్య
 సంభవాదుభయస్తిన్నపరాగేనాతేష్లేషమహిమ్నా పితృభిః పితృభిః
 రణవిశేషసందేహః || * * * * * ౧౦౪

మూ || పాతుర్భుశాలేభ్యశ్చయ్యాం నృపస్యత్వామాదరాద

స్తరిమీలయాన్తి | మమేదమిన్యగ్రుణేవేత్రప్రేక్షితేర్నిమే

షచ్ఛిదయావివాదః || * * * * * ౧౦౫

వ్యా || ఇహమేవార్థంభంగ్యంగరేణాహ || పాతురితి || అస్తరిమీలయానిగ్ని
 మేషయాదృశా - అలేభ్యశ్చయ్యాంచిత్రతాంతాం - అథరాత్వాత్ - ద్రష్టు
 రిత్యర్థః - పిబతేస్త్రైర్వ్యాం - అనపవనాశేత్వాదివాషష్టిప్రతిషేధాత్వా
 మితిస్థితీయా - నృపస్యవేత్రప్రేక్షితేప్రప్రేక్షితే - ప్రేక్షితేత్వయాన్తి - నిమేష
 సృభిదయావిచ్ఛేదేనసహ - వేత్రప్రేక్షితీశేషః - భిదాదిత్వాదభ్యుక్త్యా
 అగ్రుణేవివయేత్తదమగ్రు - మమేతిమత్కృతంసత్కృతమితి - వివాదః
 హేనగ్రిభవతీత్యధః - అతిగాఢాచక్షుఃప్రేక్షితీశేషః || * ౧౦౬

మూ || త్వంహృద్ధతాభేమిబహిర్గతాపి స్రాణాయితానాసిక

యాస్యగత్యా | నచిత్రమాక్రమతితత్రచిత్రమేతన్ననోయద్భు

షదేకవృత్తి || * * * * * ౧౦౭

౩౨ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కంధః)

వ్యా || అథకునస్సంగమాహ || ఓవమితి || హేభైమి-త్వంబహిగతా
 పిహృద్ధతాంతగతా - అఽరివిరోధే - తస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసోలం
 కారః - అస్యనలస్య - కయగత్యాకేవకారేణ - ప్రాణాయితాప్రాణవదాచ
 రితాప్రాణసమా - ఉపమానాదాచారేకతుల్యత్వయః - నాసి - అస్యేవ
 భృగ్ధ-యతః - ప్రాణోపి - నాసికయానాసాద్వారా - అస్యగత్యాముఖద్వా
 రేణోచ్ఛ్వాసశ్వాసరూపేణ - బహిర్గతంపి - అంతగతోభవతీతితల్లక్షణః -
 ఆతపఃప్రాణాయితేశ్చైవవిశేషణేయముపమా - భూయోస్త్వక్తిరోధాభాసేన
 సుగతీణా - తత్రప్రాణాయితత్వే - చిత్రంఅశ్చర్యరసః - చిత్రంనాకామతి - నకిం
 చిచ్చిత్రమిత్యర్థః - సుతః - యద్యస్తాదేతన్యనానచిత్రం - భవతీత్వమేవైకావృ
 త్తజీవికాయస్య తద్భిరదే - వృత్తి - భవచ్ఛబ్దస్య సర్వసామత్వాద్వృత్తి
 మాత్రేప్రంబద్ధసః - జీవితభూతస్యప్రాణాయితత్వేకించిత్రం - జీవితస్యవ్రా
 ణధానితాత్తత్వాదితిభావః || * * * * *

మూ || అజనమారోహసిదూరదీక్షాంసంకల్ప సోవాన
 తతంతదీయామ్ | శ్వాసాసపషాత్యధికంపునర్యధ్యానాత్త
 వత్వన్తయతామనాప్య || * * * * *

వ్యా || అథద్వాభ్యాసంకల్పావస్థామాహ || అజనమితి | దూరదీక్షా
 మత్తాయతాం - తదీయాంసలీయాం - సంకల్పాచనోరీధావసోపానాని - తే
 సాంతతింపంజ్ఞే - అజనం - త్వయారోహసి - శ్వాసాస్తునః - సనలః - అధికం -
 వషాదిముంచతీయత్ - తచ్ఛ్వాసపషాణం - తపధ్యానాత్ - త్వన్తయతాం
 త్వదాత్మకత్వం - అవాప్యప్రాప్య - ఆపోతేరాజ్సమాసేత్త్వాల్పభాదేశః -
 నూనమితిశేషః - అన్యథాకథమన్యాయాసాదస్యశ్వాసమోక్షాంతిభావః - అ
 త్రశ్వాససోపానారోహణయోగార్థకారణయోరైవయధికరణ్యోక్తేరసం
 గత్యలంకారః || స్తో || కార్యకారణయోగ్భిర్మదేశకత్వేస్వాదసంగతిరితిటకుశాత్ -
 తస్మాల్లాచేయంసలస్యదమయంతీతాదాత్మ్యేత్ప్రేక్షేతిసంకరః || ౧౦౬

మూ || హృత్తస్యయాంపంత్రయతేరహస్తాన్వంతాం వ్యక్త
 మామంత్రయతేముఖంయత్ | తద్వైరిపుష్పాయుధమిత్రచం
 ద్రసఖ్యాచితసాఖుతన్ముఖస్య || * * * * *

వ్యా || హృదితి || తస్యనలస్య - హృత్హృదయం - కత్ప్రయాంత్యాంర
 హాఉసాంశు || ౧ || రహశ్చోపాంశుచారింగత్యమరః - మంత్రయతేసం
 భాషతే - తాంత్యాంముఖంకర్తృ - వ్యక్తంప్రకాశం - అమంత్రయతేసంభా

పతే - హేక్షియే - క్వయాసి - మామనుయాంతంపశ్యేత్వేవముచ్చైరుచ్చార
 యతీతియత్ - సాతద్రహస్యప్రకాశనం - విధేః ప్రాధాన్యాత్ (స్త్రీలింగతా-
 తన్నఖస్య - తద్వైర్విరోధోనలక్ష్యపిణః - పుష్పాయుధస్య - మిత్రంసహచర
 శ్చంద్రః - తేనయత్పుష్పంమైత్రీ సాదృశ్యంతస్యైతీబౌద్ధవ్యంఖలు - అరిమీ
 త్రమిత్రస్యప్రతిత్వాదుచితమేతద్రహస్యభేదనమిత్యథః - అత్రముఖకర్తృ
 కరహస్యోద్బేదనస్య క్తవైరనిమిత్తకత్వముత్పేక్ష్యతే || * ౧౦౬

మూ || స్థితస్య రాత్రావధిశయ్యశయ్యాం మోహేనునస్తస్య
 నిమజ్జయంతీ || అలింగ్యయాచుంబతిలోచనేసానిద్రాధునానన్ద
 దృతేంగనావా || * * * * * ౧౦౮

వ్యా || అధైకేనజాగరమరలింశాహ || స్థితస్యేతి || రాత్రాశయ్యామ
 ధిశయ్య - శయ్యాయాంశయిత్యా - అధిశీఙ్గస్థాసాంకమేఘతిఅధికరణస్యక
 మకత్వం - స్థితస్యనలస్య - మనోమోహేనుఖసారవశ్యే - నిమజ్జయంతీస
 తీయా - అలింగ్యలోచనేచుంబతి - సానిద్రా - త్వద్దృతేన్ద్రతోవినాఅన్యారాది
 తరతేత్యాదిగావంచమి - త్వద్విరహాద్దేహోః - త్వదన్యాచేతిద్రష్టవ్యం - అంగ
 నావా - అధునానాస్తి - నిద్రానిషేధాజ్ఞాగరః - అంగసంతరనిషేధాద్విష
 యద్యేవలక్షణాలరతిశోచితా - అత్రనిద్రాంగనయోప్రస్తుతయోరేవాలింగ
 నాక్షీచుంబనాదిభర్తసామ్యాదౌ పమ్యప్రతీతేఃకేవల ప్రకృతగోచరాతుల్య
 యోగితా || ఖ్లో || ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచకేవలంతుల్యధర్మతః । దౌపమ్యం
 గవ్యతేయక్రసామతాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్ || * * ౧౦౮

మూ || స్మరేణనిస్త్ర్యున్నధైవబాణై లావణ్యశేషాంకృశ
 తామనాయి । అనంగతామప్యయమాప్యమానఃస్పృహంనసా
 ధ్వాంవిహతితేన || * * * * * ౧౦౯

వ్యా || అధకాశ్యోపప్థామాహ || స్మరేణేతి || అయంనలః - స్మరేణబా
 ణైః - నిస్త్ర్యునిశాత్య - వృధైవలావణ్యంకాంతివిశేషః || ఖ్లో || ముక్తాభలే
 షుచ్చాయాయా సురశల్వమివాంశరా । ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమి
 హవాన్యశతిభూసాలః - తదేవశేషోయస్యాస్తాంకృతాంగశ ౯౦ అ
 నాయసీతిః - నయతేర్వికర్మకత్వాదప్రధానేకమణిబిజ్ || ప్రధానకర్మ
 క్త్యాఖ్యేయేలాదీనామర్వికర్మకణామితివచనాత్ - వృధాశ్చ్యవ్యసక్తి - అ
 నంగతాంకృతాంగతాం - అనుదరాకవ్యేతిశబ్దపదభేదానజ్జేసమానః - ఆప్య
 మానోస్థియమానోపి - పూర్వపదప్రధానేకమణిశానచీప్రత్యయః - తేన

౧౪౦ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కంధః)

స్తరేణసాధకం - స్పృహకం న విజహాతి - తథాపితం జగీషత్వే వేత్సవధాః - అం
గకాశ్యేకాపి స్పృహకాచీనస్య లావణ్యస్యాకార్యాకృదంగకేశకనం వృధై పతి
భావః - అశ్రవణశేషోక్తిరలంకారః ॥ ౧౧౦ ॥ తత్సామగ్రామమత్పత్నీశే
షోక్తిర్విగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ * * * * * ౧౧౧

మూ॥ త్వత్ప్రాసకాత్ ప్రసృతి నైస సోపిత్వయ్యేవ దాస్యేపిన
లజ్జతేయత్ । స్తరేణబాధై రతితత్కృత్యై లూకనస్వభావో
పికియాకేకుస్య ॥ * * * * * ౧౧౨

వ్యా॥ అధర్వాఖ్యాంబజ్జాత్యాగమాహ ॥ త్వదిత్యాది ॥ స్తరేణ - తీ
త్రైరాబ్రువే - అంత్య - శరీరమితి శేషః - అస్యనలస్య స్వభావోపపాప
భీరున్వరీచకృత్వగహాతాచ్ఛీల్యమపి - కేయానల్పీలూకః కిమిత్యత్ప్రయో
గుతః - యద్యస్తాత్ - త్వత్ప్రాసకాత్ ప్రసృతి పీసాధనాత్ - ఏవసంపా
పాదపి - నత్రిస్యతి - భీతాధానాంభయహేతుకీత్యపాదానత్వం - ఏవన
లః - త్వయిదాస్యేపివిషయ - నలజ్జతే ॥ * * * * * ౧౧౩

మూ॥ స్తారంజ్యరంఘోరమపశ్రవీష్టోస్సిద్ధాగదంకారచ
యేచికిల్స । నిచానూనాదవిశద్వశాలాసాంక్రామికీతస్యరు
జేవలజ్జా ॥ * * * * * ౧౧౪

వ్యా॥ స్తారమితి ॥ ఘోరందారుణం - స్తారంజ్యరంకామపంతాపం - చి
కిల్సో ప్రత్యత - రి - కితినిపతితిభాతోః - గుప్తి - భృష్మకానిండాత్కమావ్యా
ధిప్రతికారేషుసావ్యత ఇతిరోగవ్రతీకారాధేకసన్వృత్యయః - సనాశంసభిక్ష
యః - నలోకేత్యాది నాపస్తీప్రతిషేధః - సిద్ధాగదంకారచయేసిద్ధవైద్యసం
ఘే - కమణ్యచ్ - కారెసత్వాగదస్యేతి ముమాగమః - నిదానమోనాద్రోగ
నిదానానభిధానాదేతోః - అపశ్రవీష్టోలజ్జాశీలస్య - అలంకృత్యాది నాశిష్టు
శ్చృత్యయః - తస్యనలస్యవిశాలామహతీలజ్జాసంక్రామదాగతాసాంక్రా
మికీ - రుజేవ ॥ ౧౧౫ ॥ అత్యిరోగోహ్యవస్తూర్జయః కుప్తం మనూచికా । దర్శ
నాత్స్వగ్భూదానాత్సంక్రామంతినరాన్నరమిత్వక్రూరగణవేత్సవధాః - భిదా
దిత్వాన్వృత్యయః - అవిశత్ - అజ్ఞాతనిదానాహేలజ్జాభాజినోభవంతీ
త్వధాః ॥ * * * * * ౧౧౬

మూ॥ విభేతిరుష్టాపికిలేత్యకస్తాత్ ప్రత్యాంకితోపేత్య హస
త్యకాండే । యాంతి మివత్వామనుయాత్వ మౌలోరుక్తస్త్వ
యేవప్రతివక్తేమోఘమ్ ॥ * * * * * ౧౧౭

వ్యా || అథోన్మాదావస్థామాహ || విభేతీతి || సనలః - అకస్మాత్తా
 దే - రుష్టాకుపితాః కిలేతి విభేతః - అకాండేన వసరే - త్వాముపేత్య కిల ప్రా
 ప్త్యేన - మాసతి - మాసతి - అహోరక్తాస్తాద్వాంతమివగచ్ఛంతీమివ - త్వా
 మనుయాతి - త్వయోక్త ఇవ మోఘం నిర్విషయం ప్రతిపత్తి - సర్వో యమున్మాదా
 నుభావః - ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః || * * * * ౧౧౦

మూ || భవద్విమోగాభిదురాతిఘాతారాయమస్వసుమజ్జ
 తినిశ్శరణ్యః - మూర్ఛామయద్వీపమహాంధ్యవంకేహాహమ
 హీభృద్భృగుంజరాయమ్ || * * * * ౧౧౩

వ్యా || అథమూర్ఛావస్థామాహ || భవదితి || భవత్యాః వియోగో భవద్వి
 యోగః - సర్వనామోన్మత్తిమాత్రేపుంవద్భావః - తస్మాత్ - అభిదురాతివిచ్చి
 న్నావిచ్చి త్రేకురచ్ - అతిఘాతాదుఃఖవరంపరా - తస్మాత్ సయమస్వసు
 యమునాయాః - మూర్ఛామయః మూర్ఛావస్థాదూహం ద్వీపం - తత్రయన్తహం
 ద్వంమహామోహః - తస్మిన్నైవపంకె - అయం మహీభృద్భృగో రాజవీరః - సఖ
 ః గుంజరః - శరణ్యః త్రాణసమర్థః - తత్ర సాధురితి యత్ప్రత్యయః - తద్రహీ
 తోనిశ్శరణ్యనిరాలంబస్త్వ - మజితి - హాహేతి ఖేదే - రూపకాలంకారః - ఆత్తి
 ఘాతాయాస్తమోపికారత్వేన రూపసామ్యాద్యమునా రూపణమ్ || ౧౧౩

మూ || సవ్యాపసవ్యత్యజనాద్విరుక్తైః పంచేషు బాణైః పృథ
 గాజితాసుః | దశాసుశేషాఖిలుతద్దశాయా తయానభః పు
 ప్ప్యతుకౌరకేణ || * * * * ౧౧౪

వ్యా || దశమావస్థాతుతస్యకదాపి సుగమామాభూదిత్యాహ || సవ్యేతి ||
 సవ్యాపసవ్యాభ్యాం వామదక్షిణాభ్యాం త్యజనాన్తోచనాత్ - ద్విరుక్తైః ద్వి
 గుణీకృతైః దశభిరిత్యర్థః - పంచేషు బాణైః - పృథగాజితాసుః | ప్రత్యేకముత్పా
 దితాసుః దశాసుః || శ్లో || దృక్ష్యనస్సంగసంకల్పో జాగరః కృతారతిః | హిన్యాగో
 న్నాదమూర్ఛంతా ఇత్యన్గదశాదశ || ఇత్యుక్తాసుచయుః ప్రేత్యాదిదశావస్థా
 సు - శేషో అపశిష్టాయా - తద్దశాఖిలుతద్దశాపి - దశమావస్థేత్యర్థః - తయై
 వ కౌరకేణ కలికయేతి రూపకం - సఖః పుప్ప్యతు సఖః పుష్పితమస్తు - సాదశా
 ఖిలుప్పకల్పాస్తుకదాపి మాభూదిత్యర్థః - తచ్ఛత్యత్వాప్రేలాభాదిత్యర్థః
 పుష్పివికసన ఇతి ఘాతోదైశవాదికత్వాచ్ఛ్వా || * * * * ౧౧౪

మూ || త్వయిస్తతాధేన్సతతాన్తి తేనత్రస్థాపితోభూమిశ్చ

౧౪౨ (నైషధకావ్యసవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్తంభః)

తాన్తితేన । అగత్యభూతస్సఫలోభవత్వాభానప్రతీత్యాగుణ
లోభవత్వాః ॥ * * * * * ౧౧౫

వ్యా ॥ కింబహునా ॥ త్వయీతి ॥ అహమపి - త్వయివిషయే - స్త్రీకా
ధేకామదుఃఖాద్ధేతోః - సతతమస్మితేననిత్యభిన్నేన - తేనభూమిభృతానలేన -
ప్రస్థాపితోస్తే - అథాగత్య - గుణలోభవత్వాభవత్వాస్తవ - భావప్రతీత్యాఅ
భిప్రాయజ్ఞానేన - సఫలోభూతానిద్దాధోఽస్మి త్యథాః ॥ * ౧౧౬

మూ ॥ ధన్యాసివైదభిః - గుణైరుదారైర్యయాసమాకృత
నైషధోపి । ఇతఃప్రతిఃకాఖలుచంద్రియామాయదభిః పుష్కరశీ
కరోతి ॥ * * * * * ౧౧౭

వ్యా ॥ ధన్యాసీతి ॥ హవైదభిః - భేమివైదభిః - రీతిరవిగమ్యతే - ధనంల
ద్ధాదన్యాకృతాధానీత్యథాః - ధనగణంలభేతియత్ ప్రత్యయః - కుతః - య
యాత్వయా - ఉదారైరుత్కృష్టైగుణైలావశ్యాదిభిః - అన్యత్రకౌవప్రసా
దాదిభిఃపాతైశ్చైతిగమ్యతే - నైషధానలోపి - తాకృగ్విదోసీత్యథాః - సమా
కృత్యతసమ్యగాకృష్టానశిశ్నోఇత్యథాః - ఏతేనవైదభిః - గీత్యాజ్ఞేమాదిగుణై
రాభ్యజ్ఞానవిరివేత్తుప్రమాంలంకారోవ్యజ్యతే - తథాహి - చంద్రికాయాః - అభి
మపి - అతిగంభీరమపీత్యథాః - ఉత్తరశీకరోతిక్షోభయతీతియత్ - ఇతోధి
కాస్తుతిర్వణానా - కాఖలునకాపిత్యథాః - దృష్టాంతాబంకారః - తేననలస్య
సముద్రగాంభీర్యందమయంత్యాశ్చంద్రికాసౌందర్యంచవ్యజ్యతే ॥ ౧౧౮

మూ ॥ నలేనభాయాశ్శశినాని శేవత్వయాసభాయాన్నిశ
యాశశీవ । పునఃపునస్తద్యుగయుగిధాతాస్వభ్యాసమాప్తే
సుయువాంయుయుతుః ॥ * * * * * ౧౧౯

వ్యా ॥ ఫలితమాహ ॥ నలేనేతి ॥ శశినానిశేవత్వంనలేనభాయాఃభాహి
భాతేరాశివివిజ్ - సోపనిశయాశశీవత్వయాభాయాత్భాతు - పూర్వసల్లిక్
కించ - అత్రదైవానుకూల్యమపిసంభావ్యతఇత్యాహ - పునఃపునఃముహు
ముహుః - తయోనిశాశశినోః - యుగంయుగం - యువక్తియోజయతీతి
తద్యుగయుక్ - క్విప్ - యువాంత్యాంనలంచ - త్యదాదీనినర్వైరిత్తమిత్యే
కశేషః - యోక్తుమిచ్ఛుఃయుయుతుః - యుజేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - స్వ
భ్యాసంతభ్యాసస్యసమృద్ధౌ - నిరంతరాభ్యాసగత్యర్థఃసమృద్ధ్యర్థేవ్యయా
భావః - తతఃపరస్యాస్సప్రమ్యావైకత్వికౌమభావః - అస్తేనుతిధ్యాపితి

భృశ్యతికిమిశ్యర్థః - అత్రతాదర్థేనతుర్థ్యామమభావఇతివ్యాఖ్యానేఅభ్యాసార్థః
 భృశ్యతీత్యన్త్యసన్యత్ - తిధాచాత్తాత్రయస్సాదిత్యుపేక్షణీయం -
 అగ్రదమయంతీనలయోరన్యోన్యభౌభావనోక్తేరన్యోన్యాలంకారః - పరస్పరక్రియాజననమన్యోన్యమితిలక్షణాత్ సహపమాద్వయానుప్రాణితఇతి
 సంకరః - తన్నులాచేయంవిధాతుఃప్రసఃపునఃనిశాశశియోజనాయాండమయం
 తీనలయోజనార్థాభ్యాసత్వోత్పేక్షేతీసంకరః || * * * ౧౧౭

మూ || ప్రసద్వయేతస్యపరంతవైవృతాయదిప్రాప్యత్యైవై
 షకస్య | అనల్పవైదగ్ధ్యవివర్ధినీనాంపత్రాపళినాంరచనాసమా
 క్రిమ్ || * * * * * ౧౧౮

వ్యా || ప్రసద్వయఇతి || కించ - నైషధస్యనలస్య - అనల్పనమహతా - వైదగ్ధ్యేనవైపుణ్యేన - వివర్ధినీనాముజ్జృంభితానాం - పత్రాపళినాం - రచనా - సమాప్తింసంపూర్ణతాం - ప్రాప్యతియది - తర్హి - హేంస్వ - వృథావృథుని - భాషితపుంస - త్వాద్వికత్వేనపుంవచ్ఛావః - తవైవపరం ప్రసద్వయే - నాన్యస్యాః ప్రసద్వయఇతిత్యర్థః - అన్యాసామయోగ్యత్వాదితిభావః || * ౧౧౯

మూ || ఏకస్సుధాంశుర్నకథంచనస్యతృప్తిక్షమప్రస్మయనద్వయస్య | త్వల్లోచనాసేచనకర్తదప్రసలాస్యశీతద్యుతి
 సద్వితీయః || * * * * * ౧౧౯

వ్యా || ఏకఇతి || ఏకస్సుధాంశుః - త్వర్మయనద్వయస్య - కథంచనకథంచదపి - తృప్తాప్రీణనేక్షమోనస్యాత్ - తత్తస్మాత్ - నలాస్యశీతద్యుతినానలముఖించండేణసద్వితీయస్య - త్వల్లోచనయోరాసేచనకఃఅనంతతృప్తికరోస్తు || ౧ || తదాసేచనకంతృప్తేర్వాప్త్యంతోయస్యదర్శనాదిత్యమరః - ఆసిచ్యతేఅవ్యతేఅనేతత్యాసేచనః - కరణేబ్యుత్ - సపనాసేచనకః || ౧౧౯

మూ || అహలూతపఃకల్పతరుర్మలీయస్తృత్వాణి జాగ్రస్ఫురదంశురశ్రీః | త్వద్భూగ్మయగంయస్యఖుద్వివత్రితవాధ
 రోరజ్యతియత్కలంబః || * * * ౧౨౦

వ్యా || అథద్వాభ్యాంనలతపస్సఫల్యమాహ || అహలూతత్యాది || నశస్యాయం సలీయః - నామధేయస్యేతివృద్ధిః - సంజ్ఞాయాంవృద్ధాచ్ఛః - తపఃపరకల్పతరుః - ప్రపిదకల్పతరువిలక్షణఇతిత్యర్థః - అతపనాహలూతత్యాశ్చర్యం - వైలక్షణ్యమేవాహత్యదితి - అత్రాదియచ్ఛబ్దోద్రవ్యవ్యయః - కల్పతరుః - తపఃపాణిజాగ్రశ్రీరకు

౧౪౪ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్కంధః.)

హః ॥ ౧ ॥ రేవస్సరంతీ అంకురశ్రీర్యస్యసః - అంకురవానితృధః - యస్యశ్వ
 ద్భూ ॥ యుగమేవ - ద్వయోఽపత్రయోస్సమాహరఃద్విపత్రీ - ప్రథమోస్సన్నంప
 త్రద్వయంఖలు - తవాధరోయత్క - లంబఃయస్యనాళికా - కిసలయకాంఠ ఇత్య
 ర్థః ॥ ౧ ॥ అస్యతునాళికా - కందబళ్ళకలంబశ్చేత్యమరః - రజ్జ్వతీస్వయమేవర
 త్నాభవతి - కుషిరజ్ఞః ప్రాచాంశ్యన్వరస్తేవదంచేతికర్తకతః కిరీటావమ్ ॥ ౧౨౦

మూ ॥ యస్తేనవజుల్లవితః కరాభ్యాంస్తి తేనయః కౌరకీతస్త
 వాస్తే ॥ అంగమ్రుదిమ్మాతవపుష్పితోయః స్రస్రశ్రియాంయఃఫలిత
 స్తవైవ ॥ * * * * * ౧౨౧

వ్యా ॥ యఇతి ॥ యస్తేతవ - కరాభ్యాంపల్లవితస్సంజాతవల్లవః - నవోభి
 నవః - ప్రసిద్ధకల్పతరువిలక్షణ ఇత్యర్థః - యఃతవస్తి తేన కౌరకీతస్సంజాత కౌ
 రకస్సన్నాస్తే - యస్తనాంగానాంమ్రుదిమ్మామూర్ధవేన - పుష్పితస్సంజాతపు
 ష్పః యః తవైవ - స్రస్రశ్రియా స్రస్రసౌంధ్యేణ - ఫలితస్సంజాతఫలిః - సర్వ
 త్రతారకాదిత్వాదితచ్ఛత్యయః - అత్రభ్రోకద్వయేనలతపసిదమయంతీనఖాది
 ష్శుచకల్పతరుతదవయవత్వరూపణాత్సావత్సవరూపకం - తచ్ఛాపయవినఃక
 ల్పకరోరవయవానాంనఖాంకురాదీనాంచమిథఃకార్యకారణభూతానాంభిన్న
 దేశత్వాదసంగత్వాశ్రితమితిసంకరః ॥ భో ॥ కార్యకారణయోద్భిన్నదేశత్వే
 స్యాదసంగతిరితిలక్షణాత్ ॥ * * * * * ౧౨౨

మూ ॥ కంసీకృతాసీష్టలుమండలీంధోస్సంసక్తశ్చి ప్రకరాస్త
 రేణ ॥ తులాచనారాచలతానిజైవమిధోను ॥ రాగస్యసమీ
 కృతావామ్ ॥ * * * * * ౧౨౩

వ్యా ॥ కించసమానురాగిత్వాచ్చయవయోస్సమాగమఃశ్లాఘ్య ఇత్యాశ
 యేనాహ ॥ కంసీకృతేతి ॥ స్తరేణకర్తా ॥ ౧ - వాంయువయోః ॥ మిధోనురాగస్యతి
 న్యోన్యానురాగస్య - యస్తవతస్త్రియశ్చత్వయితస్యతయోరనురాగయోరిత్య
 ర్థః - సమీకృతా సమీకంజేరమి తే - తదర్థమిశ్యర్థః - సంసక్తస్సంయోజితః
 రశ్మినామంశూనాంసూత్రాణాంచప్రకరస్సమూహాయస్యాంసా ॥ ౨ ॥ కి
 రణప్రగ్రహకౌంశ్చి ఇత్యమరః - ఇందోర్నండలీబింబం - కంసీకృతాలోహపాశ్చ
 కృతాఅసీత్ ॥ ౩ ॥ కంసోస్త్రీలోహభాజనమితిశాబ్దికమండవే - నిజానారా
 చలతాశరళలాకైవతులాచతులాదండత్వ - కృతేతిశేషః - అశ్రేందుమండల్యా
 దౌకంసాదిరూపణా దేవస్తరేతోలకత్వరూపణసిద్ధిరేకదేశ వర్తిరూపకమ్ ॥

(నైవధకావ్యేసవ్యాఖ్యానే - తృతీయస్తంభః)

౧౪౫

మూ॥ సత్త్వస్తుతస్వేదమధూకసాంజేత్యాణిపద్మేమద
నోస్సవేమ | లగ్నూత్థితాస్తవత్తు-చపత్రరేఖాస్సనిర్మలా
సంప్రవిశంతుభూయః॥ * * * * ౧౩౩

వ్యా॥ సత్త్వేతి॥ కించ - మదనోత్పవేషుసురతకేళిషు - సత్త్వేదమనో
వికారేణ - స్రుతోయఃస్వేదఃసత్త్వవికారవిశేషః - తేనైవమధూత్థేరమధూ
చ్ఛిస్తేన - సాంజేతగంతరే - అగపతస్యనలస్యపాణిపద్మేలగ్నాస్సగ్రాం
తాః - అతఃపరోత్థితాస్తవత్తు-చపత్యాద్విశ్లేషాః ధూచ్ఛిష్టేనిషస్థకనకరే
ఖావదితిభాషః - సన్నతాసులిప్తవత్సూర్వకాలసమాసః - తస్మిన్గతాస్తత్త్వాణి
పద్మోత్పన్నాః త్వత్తు-చపత్రరేఖాభూయఃశంతత్వాణిపద్మం॥ ౧॥ వాపు
నిపద్మంసశినమిత్యమరః - ప్రవిశంతు - కార్యస్యకారణేలయనియమాదితిభా
షః - యుఃయోస్సుమాగనో స్త్వీతితాన్మర్యాధః॥ * * * * ౧౩౩

మూ॥ బంధాభ్యనానారతమల్లయుగ్ధప్రమోదితైకేళివనే
మరుచ్ఛిప్రసూనవృష్టింపునరుక్తముక్తాంప్రలీచ్ఛతంభైమియు
వాంయువానో॥ * * * * ౧౩౪

వ్యా॥ బంధేతి॥ కించపేదైమి - బంధైర్వాస్తవతాదికరణైకావ
తలత్రప్రసేధిః - అభ్యంసకగ్రం - నానారతంఉత్తానకాదివివిధసురతంతదేవమ
ల్లయుగ్ధ - జేరప్రమోదితైస్తాపితైః కేళివనేమరుచ్ఛిర్వాయాభిదేనైశ్చ॥ ౧॥
మరుతోవనానురావిశ్యమరః - పునరుక్తసాంప్రదయధారధా - ముక్తాంప్ర
సూనవృష్టింపుష్పవర్షం - యువతిశ్చయువాచయువానో - పుమాః(స్త్రీ)యే
త్యైకశేషః - యువాం - ప్రతీచ్ఛశంస్విగురుతం - యుగ్ధవిశ్రాంతాహిదేవైఃపు
ష్పపుష్పాసంభావ్యంతఇతిభాషః॥ * * * * ౧౩౪

మూ॥ అన్యోన్యసంగమవశాదభునావిభాతాంతస్యాపితేపి
మనసివికసద్విలాసే | ప్రస్తుంపునర్తనసిజస్యతనుంప్రసృతమా
దావివద్యబుకృత్స్వరమాణుయగ్మ॥ * * * * ౧౩౫

వ్యా॥ అన్యోన్యేతి॥ కించ - అభునా - అన్యోన్యసంగమవశాత్ - వికస
ద్విలాసేవర్ధమానోల్లాసే - తస్యాపితేపిసలస్యతవచమనసి - మనసిజస్యకామ
స్యతనుంశరీరం - పునఃప్రస్తుం - ప్రవృత్తంతరబంధం - అతఃపరతా - ద్వాభ్యా
మారబంధకార్యద్వ్యబుకం - తత్కరోతీతియత్ - తదారంభకం - కరోతేక్వి
పితుక్ - పరమాణుయగ్మమివేత్యుత్ప్రేయ - తాదికమతేపనసోబుత్వాన్

లిఖావః - విభాతాం - కార్యావస్తబ్ధపరనూణయగళవదవిశేషేణవిరాజేతా
మిత్యర్థః - ఛాతేర్లోట్ - తస్మాత్తామదేశః || * * * ౧౨౫

మూ || కామఃకౌసుమః చాపదుర్జయమమంజీతుంనృపం
త్వాంధనుర్వల్లీమప్రణవంశజామధిసంతామాసాద్యమాద్యశ్చ
సా | గ్రీవాలంకృతిపట్టసూత్రలతయాపృష్ఠైకియల్లంబయాధ్రా
జిష్టుంశరేఖయేవనివసన్మిందూరసౌందర్యయా || ౧౨౬

వ్యా || కామఃకౌసుమః - అసౌ - యోనలజిగీషురితిభావః - కామః - కామమే
నపాప్యేణచాపేనదుర్జయం - జితేంద్రియత్వాదిలిఖావః - అమంనృపః న
లంబ - జీతుం - అప్రణవంశజాంసత్కులప్రసూతాం - దృఢవేణుజన్మాంచ ||
౨ || ద్వావంశౌకులమస్కరావిశ్రమరః - అధిసంతాం అధిసంతాం -
అధిజన్మాంచ - కించనివసదనువర్తమానంసీందూరస్య - కురావస్థానాంనా
థాంతరాశ్చిత్తస్య - సౌందర్యంభోభాయస్యాంతయా - కపరేఖయా - కా
లాంతరేసీందూరసంక్రాంతివరీయాధ్యక్షతః - ఇరేఖయేవేత్యత్ప్రేక్షా - పృ
ష్ఠైగ్రీవాపశ్చాద్భాగే - కియత్కులంబిద్యధాతథా - లంబయాస్రస్తయా - గ్రీ
వాలంకృతికంఠాలంకారభూతాయాపట్టసూత్రలతా - తయా - భ్రాజిష్టుంతా
చ్ఛీల్యేనభ్రాజమానాం - భవశ్చేతిచకారాదిష్టుచ్ఛ్రేత్యయః - త్వమేవధ
నుర్వల్లీంచాచలతాం - అసాన్య - మాద్యతిహృష్యతి - శ్లేషోత్పేక్షాసంకీర్ణ
రూపకాలంకారః || * * * * * ౧౨౭

మూ || త్వద్దుచ్ఛావలిమాక్తికానిగులికాస్త్రరాజహంసంవిభో
ర్వేద్యంవిదిమనోభవఃస్వపీచతామంజుంధనుర్నంజరీమ్ | య
న్నిత్యాంకలివాసలాచితతమజ్యాభ్యుమానంలనస్నాభీచుద్య
విలావిలాసమభిలంగోమాభిరాలంబితే || * * ౧౨౮

వ్యా || త్వదితి || కించ - విభోర్ననోభవఃకామస్య - లక్ష్మ్యవేదురితిశేషః -
తవగుచ్ఛావళేముక్తావరవిశేషస్య - ముక్తావరమాక్తికాని - వినయాదిత్వా
త్వాన్వితేగితివామనః - గులికాజ్యోత్రకా - విధిజానీహి - తంరాజహంసం
రాజశ్రేష్ఠం - తమేవరాజహంసంకలహంసం - నిష్ప్రభావకం || ౨ || రాజహం
సానృపశ్రేష్ఠైకాదంబకలహంసయోరితివిశ్వః - వేధితుప్రహర్తుంఅర్హంవే
ద్యంలక్ష్మ్యం - విధివేదనే - ఋషులౌణ్యకాత్ - అనేకాధాధాతవః - ఏవ
మేవాహ - వేధితచ్ఛిదితాచిత్వత్రక్షీరస్వామీ - అన్యేస్యాహుః - స్వల్పేవి

విధానాధోప్రయోగశ్చ - విధవేధనత్యేవాకరన్ధఃసాతః - పారాంతరంశు
 ప్రామాదికమయ్య క్తంపరంపరాయాతం - ఇతివిధి - స్వమాత్సానమది || ౧ ||
 స్వోజ్ఞాతావాత్సానిస్వమిత్యమరః - తాంపత్వమాణప్రకారాం - మంజుంమధ
 జుభాంధనుమంజుగించావపల్లవీం - విధి - యస్యాంధనుమంజుర్యాః - నిత్య
 మంకనినాసేనసమీపస్థిత్యా - లాలితతమయాతత్వాదృతయా - జ్యయాశూ
 ర్వాః - భువ్యూనంతిసుభూయమానం - అఖిలంవిలాసంశోభాం - జ్యాయా
 పతామిత్యధః - లసన్నాభ్యేవమధ్యవిలంగుళికాస్థానంయస్యాస్యా - రో
 మావళిస్వదోమరాజః - అంబతేభజతే - అత్రమాత్మికాదౌగుళికాద్యవ
 యఃశూపశాత్ అవయవినికామేవేద్ధృత్వరూపణస్యగమ్యమానత్వాదేకదే
 శపతిసావయవరూపకమ్ || * * * * * ౧౨౩

మూ || పుష్పేషుశ్చిరురేషుతేశరచయంస్వంఘాలమూలేథ
 నూరౌద్రేచతుషియజ్జితస్తనుషనుభ్యాప్యంఘయశ్చిక్షిపే |

నిర్విద్యా శ్రయదాశ్రమంసంపితనుస్త్యంతజ్జయాయాధునాత
 త్రాశిస్తవరౌజశైలనిలయాతత్పణశాలాయతే || ౧౨౪

వ్యా || పుష్పేషురితి || యఃపుష్పేషుకామః - యజ్జితయేననలేనసాం
 దర్యాత్పరాభూతః - అతపసనిర్విద్యకుస్యకాయాజీవనవైయథ్యకంమత్వే
 త్యధః || ౧ || తత్త్వజ్ఞానవదీర్ఘ్యదేర్ఘ్యైర్వదోష్యలత్వధీరితిత్వశాత్ -
 తేతవచిరురేషుస్వంస్వకీయం - శరచయం - త్వదుస్తకుసుమవ్యాజాదితిభా
 వః - ఘాలమూలేలలాటభాగేధనుః - భూవ్యాజాదితిభావః - తథాచౌద్రేరు
 ద్రసంబంధినీచతుష్యేవ - అనుభ్యాప్యంఅంబరీషే - విభక్త్యర్థేవ్యయా
 భావః || ౧ || క్లిబేంబరీషంభ్యాప్యోనైత్యమరః - తనుంశరీరం - చిక్షిపేక్షిప్త
 వా - తద్ధగతనువ్యాజాదితిభావః - స్వరితత్వాత్తత్ - సపుష్పేషుర్వితను
 రసంగస్య - అధునాతజ్జయాయనలవిజయార్థం - త్వమేవాశ్రమంతపోవ
 నం - ఆశ్రయత్ ఆశ్రితవా - తపశ్చర్యాధామితి శేషః - అన్యథాకథమేరం
 జెవ్యతీతిభావః - అతపఃత్వదురౌజేవనశైలాలిలయాయస్యాస్సాతస్మిన్మై
 త్యధః - పత్రాలిపత్రరచనాపత్రచయశ్చ - తస్యకామస్యపణశాలాయా
 తే - సేవతచరపతిప్యహమానాత్పరుణశ్యాజ్ - అత్రపూర్వాధేశరచాసా
 దీనాంపూర్వోక్తపుష్పాదీవిషయనిగరణేరతదభేదాధ్యవసాయాత్ భజతీభే
 దలక్షణాలిశయోక్తిః - తయాతత్పణశాలాయతేఇత్యుపమయాన్యోన్యోజితే

నత్వామాశ్రమమితిహవకేణ సంకీర్ణావ్యంజకాదయోగాధ్యమ్యాకాషస్య
శ్రమాశ్రయణోత్పేత్తేతిసంతేపః || * * * * ౧౨౫

మూ || ఇత్యావత్యధవతత్రిణితత్రిభైమీంసఖ్యశ్చిరాత్తవ
నుసంధిపరాజరీయః । శమాన్తు తేవిస్మజమామితిసోప్సు
దీర్యవేగాజ్జగమనిషధాధిపరాజధానీమ్ || * ౧౨౬

వ్యా || ఇతితి || తత్రస్త్రివతత్రిణితైమీమితీతమాలవత్యాభాషమాణే
సతి - అధాసీన్నవసరే - చిరాత్ప్రభృతి - తస్యైతేమ్యాఃఅనుసంధిరన్వే
షణం - ఉపసగేఁ ఘోకిః - తత్ప్రరాణసఖ్యః - పరీయఃతాఁపరిషపుః బహో
లజ్ - అథ - సహంసాపి - తేతవశమన్సుఖమస్తు - మాంవిస్మజేత్పుదీర్యఉ
క్వావేగాన్నిషధాధిపరాజధానీంజగమ || * * * * ౧౨౬

మూ || చేతోజన్తశరప్రసూనమధుభిర్వామిశ్రతామాశ్ర
యత్ప్రేయోదూతవతంగపుంగవగవీహంయ్యంగవీనంరసాత్ ।
స్వాదంస్వాదమసీమమృప్తసురభిప్రాప్తాఽత్మహింససాతావం
నాపనితాంతమంతరతులమానర్చముర్భామపి || ౧౩౦

వ్యా || చేతఇతి || సాభైమీ - చేతోజన్తఃకావస్య - శరప్రసూనానాం
శరభాతపుష్పాణాం - మధుభిన్తద్రస్యేక్షేద్యైశ్చ || ౧ || మధుమద్యేపుష్పర
సేక్షేద్రేపీత్యమరః - అతులాంవ్యామిశ్రతామాశ్రయత్ - మదుమిశ్రంసది
త్యధకాః - అసీమనిస్సీమ - అపరిమితమిత్యధకాః - నకారాంతోత్తరపదబ
హువీహః - మృప్తశుద్ధమకవటం - అన్యత్రామలం - తచ్చుతత్సురభిత్రావ్యం
సుగంధిచ ఖంజశుద్ధవద్విశేషణసమాసః - ప్రేయసోనలిస్యదూతస్సందేశ
హరోయఃవతంగపుంగవజైవేతివతంగపుంగవహంసః - పుమాన్గోపుంగవ
గోరతిదితలుకిఃచ ప్రత్యయః - తస్యగవీవాక్తిధవీ - పూర్వః - జిహ్వా
ఇత్యాదినాఽపి - సైవహయ్యంగవీనంగోదోఁహూర్ధ్వవంఘ్రతమిశ్యవయ
వరూపకం - హయ్యంగవీనంసంజ్ఞాయామితినిపాతః - తిష్ఠవీధేచ సస్యాఇతిగ
మృతే - రసాద్రాగాత్ - స్వాదంస్వాదంపునఃపునరాస్వాద్య - ఉభేక్ష్యేణ
ముల్ప్రణ్యయః - పానఃపున్యమాభీక్ష్యమాభీక్ష్యేద్యేధవతఇత్యుపసంఖ్యానా
ద్విరుక్తిః అంతస్తప్రింప్రాప్తాపి - అపిర్విరోధే - నితాంతంతావంనప్రా
ప - మూర్ఛానానర్చనావాప - ఋచ్చత్వతామితిగుణః - అతతదేగిత్వ
భ్యాసాకారస్మదీమేక - తస్మాన్నుద్భిష్టకూలఇతిన్నట్ - మధుమిశ్రమృతస్య

విషత్వా తత్పానేపితాపాద్యభావవిలింగోధః - సచభూర్వాక్షరూపకోఢా
పితవిలింగంకః || ౪౯ || భజతేషయావత్స్వంతుల్యాంశేమధునఃకోటిలిఖా
హః || * * * * * ౧౩౦

మూ || తస్మాద్భూవీయతిబంధుమనువ్రజంత్యాస్తదాబ్రష్మ
వారినచిరాదవధి బ్రహ్మవ । పాశ్వేపిపిప్రచక్మషేతదనెన
దృష్టైరారాదపిన్యవదధేనతుది త్రవృతేః || * ౧౩౧

వ్యా || తస్మాదితి || వియత్యాకాశే - బంధుమనువ్రజంత్యాస్తస్మాద్భూ
బ్రైమీవృష్టేః - తదాబ్రష్మవారిబంధుజనవిప్రయోగజన్యంతద్భృగ్జలమేవ - నదితా
దవిరాత్ - అవధిబాధాభావ - బాహకాత్ క్రియంవాంధమనువ్రజేదితిశాస్త్రా
తత్త్వీమాభూదిత్యధః - తత్తస్మాద్భూద్భూదయాదేవహేతోః - అనెనహం
సేన - పాశ్వేపిపమీపేపి - దృష్టేవిప్రచక్మషేవిప్రక్మష్టేనాభావి - బా
ష్మావరణాన్యమిషస్థానాలత్యుశేష్యతః - చిత్రవృత్తేస్తు - ఆరాధూరేపి -
నన్యవదధేవహితేనాభావి - స్నేహబంధాన ససోనాతీశిత్యధః - ఉ
భయత్రాపిభావలిప్త - సమీపస్థస్యవిప్రక్ష్వత్స్వంమూర్ధస్యసన్నికృష్టత్వంచే
తిలింగోదాభాసోలంకారః || * * * * * ౧౩౧

మూ || అస్తీన్వంకార్యసిద్ధేఃస్ఫుటమధకధయకపక్షయోః
కం ప్రభేదైరాఖ్యాతావృత్తమేరనిష్కధనరపతౌసర్వమేకేప్ర
తస్థే । కాంతారైరికతాసిప్రియసఖిపదవీనిస్తృతాకిన్సుముగ్ధే
మారోదీర హియామేత్యుప హృతవచసోన్యగన్యాంవయ
స్యాః || * * * * * ౧౩౨

వ్యా || అస్తీత్వమితి || అధై నయోరేకూహంసః - పక్షయోకంప్రభేదైః
చేష్టావిశేషైః - కార్యసిద్ధేః - అస్తీత్వంసత్తాం - అస్తీత్వవ్యయంవిద్యమాన
పర్యాయః - తస్మాత్ స్వప్రత్యయః - స్ఫుటంకధయకవ్యక్తంసూచయక - వృ
త్తంనిష్కన్నమేతత్సర్వం - నివదనరపతౌనలేవిషయే - ఆఖ్యాతా - తస్మైనివేద
యిష్యన్నిత్యధః - ప్రతస్థే - అన్యాండమయంతీం - వయసాశుల్కావయ
న్యాసఖ్యః - శేష్యైశ్చిత్యాదినాయత్ప్రత్యయః - హేప్రియసఖిముగ్ధే - కాం
తారైరివమేరికతాసి - కథంప్రవిష్టాస్తీత్యధః - పదవీనిస్తృతాకిన్సు - మా
రోదీః - ఏహ - యామగచ్ఛామేత్యుపహృతవచసోన్యగన్యాంవయ
స్యః || * * * * * ౧౩౨

మూ || సరసిన్మృపమవశ్యద్యత్ర తత్తీరభాజిస్తరతరళమభో
కానోకహస్యోపమూఃమ్ | కిసలయదళతల్పమూఃసినప్రాప
తంసజ్వలదసమశరేణుస్పృధిఃపుష్పద్ధిఃమాః ౬౬ || ౧౩౩

వ్యా || సుసీతి || సహంసోయత్ర సరసిన్మృపమవశ్యత్ పూర్వంధృష్టవా
తస్యసంసప్తిరభాజితటరూహశ్య - జ్వలద్భిరసమశరీన్మృదంచేదోచిషుభిః
ధాతభిరతల్పస్పృధిఃసితత్పద్మశీ - పుష్పద్ధిఃపుష్పసమ్మద్ధిఃపూర్ణిభిః
తస్యాభోకానోకహస్యాభోకవృక్షస్య - ఉపమూలంయూలసమీపే - పీభక్త్య
భోగ్యయీభావః - స్మరేణతరళంచపలంకిసలయదళతల్పంపల్లవపత్రయ
నమ్లాపయతిస్వాంగదాహేనగ్లపయతీతితథోక్తం - తంనృపంప్రాప || ౧౩౩

మూ || పరవతిదమయంతిత్యాంనకించిద్వదామిద్రుతమృపన
యకించమామాహసాశంసహంస | ఇతివదతినలేసౌతచ్ఛశంసౌ
వనక్రూపియమనుసుకృతాంచస్వస్మృహాయావిలంబః || ౧౩౪

వ్యా || పరవతితి || పరవతిపరాధీనే - దమయంతి - త్యాం - నకించిద్వదా
మినోహలభే - కించ - హహంసద్రుతంశీఘ్రముపనయసమాగచ్ఛ - సాద
మయంతిమాంకిమాహ - శంసకథయ - ఇతివదతిభాగ్యాపురోవతిః
మివసంబోధ్యాలపతినతి - అసౌహసః - ఉపనక్రూపురోగతస్యా - తత్పర్యం
శశంసకథయామాస - తథాహి - సుకృతాంసాధూనాం - సుకమపాపమం
త్రపుణ్యమకృజితికృత్ - ప్రియమనుగచ్ఛాథాంప్రతి - స్వస్మృహాయావవ
లంబః - నత్విచ్చానంతరంతత్పిద్యేర్విలంబితిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమ
భాగనరూపాధాంతరన్యాసః || * * * * * ౧౩౪

మూ || కథితమపినరద్రశ్శంసయామాసహంసంకిమితికిమితి
పుచ్ఛకభాషితంసప్రియాయాః | అధిగతమతివేలానందమా
ద్యేకమత్రోస్వయమపితకృత్వ సత్తథాన్వాచచత్తే || ౧౩౫

వ్యా || కథితమతి || సనరేంద్రోసలః - కథితమప్రియాయాఃదమయం
త్యాభాషితంవచనం - కిమితికిమితిపుచ్ఛకాహంసంశంసయామాసపునఃపున
రాఖ్యామయామాస - కించ - అతివేలోతిమాత్రయతనందఃసవనమాద్యై
కంమృద్వీకావికారఃద్రాక్షమద్వం || ౧ || మృద్వీకాగోస్తపిదాత్తేత్యమరః -
తేనమః - అధిగతంసమ్యగ్మహితం - తత్తదుక్తం - స్వయమపి - శతకృత్వః
శతవారం - సంఖ్యాయాఃక్రియాభ్యామృత్తిగణనకృత్వమిచ్ఛ - తథాతదుక్త

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

౧౫౧

ప్రకారేణ - అన్వాచచ యే అనూదితవాక్ - మత్ప్రహస్యత్రమేవపునఃపునఃప్ర
వక్తీతిభావః || * * * * *

మూ || శ్రీహంపాదవిరాజరాజిచ ఖటాలంకారహీరస్సుతం

శ్రీహీరస్సుసువేదితేంద్రియచయంమామల్లజేవీచయమ్ | తా

తీర్థియాతయమిహాయమగమత్ప్రప్రబంధేమహాకావ్యే

చానినైషధీయచరితేనగోకనిగోకజ్వలం || * ౧౩౬

వ్యా || శ్రీహంపాదమితి || శ్రీహంపాదమిత్యాదిసుగతం - తృతీయపితృతాతి

యాకః - ద్వితీయతృతీయాభ్యామిహోన్వాధేవక్తవ్యః - తస్యభావస్తతా -

తయామితస్తృతిః సత్ప్రధానః - కేవలంసుగతమ్ || * * * *

ఇతివదవాన్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహిమపాధ్యాయ

కౌలచల్లమగ్నినాథసూరివిరచితే - నైషధకావ్యాఖ్యానే

జీవాతుసమాఖ్యానే - తృతీయస్కంధః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః.

మూ || అధనలస్యగుణంగుణమాత్మభూస్సురభితస్యయశశః

సుమంధసుః | శ్రుతివధోపగతంసుమనస్తయాతమహుమాశువి

ధాయజిగాయతామ్ || * * * * *

వ్యా || అధరాజ్యస్వయంనరంప్రత్యసాద్భాతత్వేనాస్తికసగోభేమ్యా

మదనావస్థాంపణాయితూరభతే || అధేత్యాది || అధభైరమ్యాప్రియసం

దేశప్రవణానంతరం - అత్తభూకామః - నలస్యగుణః అత్తేతావహామేతుశౌ

గ్యసౌందర్యాదికౌదమః - తమేవగుణంహర్ష్యం - విధాయ - సురభిసుగం

ధిమనోజ్ఞంచ || ౧ || సుగంధాచమనోజ్ఞేచనాచ్యవత్పురభిన్నతథివిశ్వః -

తస్యనలస్వయద్వ్యతదేవసుమంధసుర్విధాయ - తథాసుకునస్తయాసుమ

నస్కాత్వేనపుష్పజ్వేనచ - శ్రుతివధోపగతంకణకపదంగతం - పునఃపునభై

ర్యాశ్రుతమిత్యధః - ఆకణకమాప్యప్తంచ - తంనలమేవేషుంవిధాయ - తాం

భైమింజిగాయ - తదేకానక్తచింతాంచకారేభ్యధః - స్వస్థోజేః ఇతి

శ్లో॥ యావదాకాలంకారః అస్మిన్ గేఢద్రుతవిలంబితమ్మత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవి
లంబితమాహనభాభరావిలిలక్షణాత్ ॥ * * * * *

మూ॥ యదతనుజ్వరభాక్తనుతేస్త సాప్రియకథాసరసిరస
మజ్జనమ్ । సపదితస్యచిరాంతరతాపినీపరిణతివిశ్రమాసమప

ద్యత ॥ * * * * *

వ్యా॥ యదితి ॥ సాభైమి - అతనుజ్వరమనంజ్వరంఅధికజ్వరంచభజితీ
లితద్భాగ్యతీ - భజోజ్యో - ప్రియకథై వసరసిసరఃతస్యాంరసోరాగజలంచ
తత్రమజ్జనమాసక్తిమపగాహంచ - తనుతేస్తచకారేలియత్ - లట్కృతిభూ
తేలబ్ - తస్యమజ్జనస్య - సపదిచిరచీఘ్రకాలం - అంతరమభ్యంతరంతాప
యతీలితత్తాపినీ విశ్రమాడదీపనాత్మికాపరిణతిఃపరిసాక్షః - సమపద్యతస - జా
తా - అతపజ్వరశాంత్యధాద్రసచజ్జనా తదుడేరూపానర్థోత్పత్తేవిశ్ర
మాలంకారభేదః ॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యాస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థకస్యవాభవత్
విరూపఘటనావాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రుధేలిక్షణాత్ - ఏతేనద్వాదశావ
స్థాపక్షేనవమిసంజ్వరాశస్తా - తదుక్తం ॥ శ్లో॥ చక్షూఃప్రీతిర్నసస్యంసంక
లాప్సప్రలాపితాః జాగరణకాన్యమరతిర్లజ్జాత్యామోహసంజ్వరః ॥ ఉన్మాదో
మూర్ఛనంచైవమరణంచరమంపిదురితి ॥ * * * * *

మూ॥ ధ్రువమదీతవతీయమధీరతాందయితదూతపతద్యతివేగ

తః ॥ స్థితివిరోధఃరీంద్వ్యణుకౌదరీతదుపితస్సహియోయదనం

తరః ॥ * * * * *

వ్యా॥ ధ్రువమితి ॥ ద్వ్యణుకౌదరీసూక్ష్మమధ్యాగమందమయంతి - స్థితి
ర్నర్యాదాగతినివృత్తిశ్చతద్విరోధకరిం - తద్విరోధహేతుమిత్యర్థః - గత్యుత్ప
త్తేస్తత్త్వాగభావవిరోధిత్యాదితిభావః - కృజోహేత్విత్యాదినాహేత్వధేట
చిజీష్ - అధీరతాంచపలతాంపత్రానసస్థానలక్షణం - దయితదూతోయః
పతేవపతత్రహంసః ॥ ౨ ॥ పతత్పత్రరథాంజజాత్యనరః - తస్యగతివేతఃగ
మనవేగాదధి తవతీగృహీతవతీ - ప్రాప్తవతీత్యర్థః - ఏతేనచాపలాభ్యస్సంచా
రీభావఉక్తః ॥ శ్లో॥ చాపలంత్వననస్థానంరాగద్వేషాదిసంభవమిలిలక్షణా
త్ - తస్యహంసపక్షవేగజన్యత్వముత్పేక్షతే - ధ్రువమితి - ననుకథకున్యవే
గాదన్యత్రక్రియోత్పత్తిరిత్యాశంభ్యయదనంతరన్యాయేనసమర్థయతి - యో
గ్ధోయస్యానంతరస్సన్నిహితః - సతస్మాదుదితఉత్పన్నత్యుత్పేక్షాధాంతర
న్యాసయోరంగాగిభావేనసంకరః ॥ * * * * *

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యాన - చతుర్థస్కంధః)

౧౫౩

మూ || అతితమాంసమపాదిజడాశయంస్తి తలవస్తరణేపిత

దాననమ్ | అజగపంగురపాంగనిజాంగనిభమికణేపితదీక్షణ

ఖంజనః || * * * * *

వ్యా || అతితమామితి || తస్యాభైరమ్యా ఆననం - స్తి తలవస్త్రహాసలేశస్య

స్తరణేపి - కిముతకరణగతిభావః - అతితమామతిమాత్రం - కిమేతిజిత్వాదినా

అన్యయథాదామ్ ప్రత్యయః - జడాశయం మూఢచిత్తం - సమపాదిసంపన్నం

తదజ్ఞంజాతమిత్యర్థః - చిద్రేపదగతికర్తరిచిత్ - తస్యాశుభ్రణమేననయనమే

వఖంజనః ఖంజరీః - అపాంగపనిజాంగణం - తత్రభ్రమిభ్రామణం - తస్యాః

కణేలేశేపిపంగురసమధః - అజగజాతః - దీపజవేత్వాదినాజనేతకారిచిత్

జ్వరవేగాత్స్థిరీకృతేయప్రేతగతిభావః || * * * * *

మూ || కిముతదంతరుభాభిషజౌదివస్త్రరసతావిశతస్త్రని

గాహితమ్ | తదభిశేనచికిత్సితమశుతాంషఖభుజామధిపేన

నియోజితౌ || * * * * *

వ్యా || అథాస్యాస్త్రరసలయోర్నిరంతరాంతఃప్రవేశమాలక్ష్యేత్సై

త్వతే || కిమిష్టి || తదభిశేనభైమికాముకేన - అనుకూభిక్షకమితేతినిపా

తితః - మఖభుజామధిపేనదేవేంద్రేణతాంభైమీమాశుచికిత్సితమగదీకతుకా

నియోజితౌప్రేపితౌ - ఉభాదివోభిషచాస్వరైవద్యావ్యసౌ - స్త్రరసతా

సతౌ - విగాహితం గనిదానం శ్చేతు - తస్యాః పమయంత్యాః అంతరంత

శ్శరీరం - ప్రవిశతస్త్రనిముప్రవిశ్యస్థితావస్థనావేవతాకిమిత్వత్ప్రయోగః

తేనాస్యయదనాశ్విసమానసౌందర్యంవ్యజ్యతే - అత్రచింతాఖ్యస్సంచారీభావ

న్ముచితః || శ్లో || ధ్యాయంతింతెప్పితానాప్తిశూన్యతాశ్వాసతాపకృదితిలక్ష

ణాత్ || * * * * *

మూ || కుసుమచాపజతావసమాకులంకమలకౌములమైత్వ

తతస్తుఖమ్ | అహరహర్వహదభ్యధికాధికాంరవిరుచిగ్లపిత

స్యవిధోర్విధామ్ || * * * * *

వ్యా || అథచింతానుభావంసంతావంవర్ణయతి || కుసుమేత్వాది || కుసు

మచాపజేనస్త్రసముత్థేన - తాపేనసమాకులంవిహ్వలంతతపివాహరహః ఆ

హస్యహని - అన్యంతిసంయోగేవీహ్నయాంద్విర్వచనం - రోసుపేత్వహ్నా

నకారస్యరేఖాదేశః - అభ్యధికాధికామగ్న్యతాధికాంరభిజ్ఞేద్విర్వాహః || ర

౧౫౪ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

విరుచిర్లజితస్య రాగం శుభాతస్య - విభోరిందోర్విధాంత్రకారం - తాదృశీమ
వస్థామిశ్యర్థః - ఆతపసాదృశ్యాజ్ఞేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాన్నిదర్శనా
లంకారః - వహత్ ప్రాపునత్ కమలకౌములంతస్తుభమైత్యుతదృష్టంసఖీవే
నేతి శేషః - సకరుణమితిభావః || * * * * *

మూ॥ తరుణతాతరణిమృతినిగ్నిశద్రధిమతతుగ్రచగుంభయా
గంభా | అనలసంగతితాపమువైతునోకుసుమచాపకలాలవి
లాసజమ్ || * * * * *

వ్యా॥ తరుణతేతి॥ తస్యాశుచావేగుంభాతయోగ్యగంభృత - తరుణ
తాతారుణ్యమే తరణిమృతిరాతపసయావిరితజ్యోత్స్థిమాకారిన్యంయ
స్ఫులిత్ - విభామసుమచాప - కలాలశుంభకా - స్పృశలాసేనవ్యాపారే
ణసాతంతిజ్ఞ - అనలసంగతితపసంగవ్యాభా - క్వచిత్ప్రసజ్యప్రతమేధేన
జ్ఞోసమాసశిష్యతే - అర్థాభావేవ్యయీభావేవానపుంసంభవం - సేవానల
సంగతింగ్నిసంయోగితస్థిప్రరూపకం - తయా - తాపమువైతునో - కాగః -
ఉపేయాదేవేత్యర్థః - సాప్రకారేలోత్ - తదాహి - ఆమోఘః కులాలతన
దాధ్యాయప్రథమమాతపేనపక్వాపశ్చాదగ్నినావచ్యతే - రూపకాలంకా
రః || * * * * *

మూ॥ అధ్యతయద్విరహాద్భ్రాణింజ్జితంమనసిజేనతదూ
రుయుగంతదా | స్మృతశతితత్కదసంఃదళితరుర్వదిమరజ్వల
దూషరదూషితః || * * * * *

వ్యా॥ అధ్యతేతి॥ తదాయ తస్యోక్తిరుయుగం - మనసిజేనవిరహా
షణివిరహదాశు - మజ్జితం - అవృతఅస్థితం - ధృజవస్థానవిధాతో
ర్లుజితతే - ప్రాస్వాదంగావతినలోపః - కవళితరుః - మకాయరుదేశేష్వలతా
తివృమాసేన - ఉషరేనోషరజ్యేత్రేణ - దూషితోయదిదూషితశ్చేత్ - త
త్కదసంతేచోరుయగ్నేనకదనంకలహం - సాంయమిత్యర్థః - స్మృతశతి - అశ్రో
పమానస్యకదళితోరూపమేయత్వకల్పనాత్ప్రగ్రహాలంకారభేదః - ఉపమాన
వ్యాజ్యేపేదూషేయోవల్పనంప్రతిపమితిలక్షణాత్ - ఉషరప్రరూఢకదళికాం
డకల్పంతదాసిదిత్యర్థః || * * * * *

మూ॥ స్మరకరాహతినిగ్నితసంజ్వరంకరయుగంహసతిస్తద
మస్వయః | అనవిధానపతనపనాతపంతపనిపేతసరస్వరసిరుహ
మ్ || * * * * *

వ్యా || స్మరేతి || స్మరణరాహిత్యానిమితతస్యంజనితతాపం - దమ
 స్వపూకరయ్యగంత్యౌ - అనపిధానాదనావరణాద్దేహతప్రవికతపనా
 తపఃసూర్యాతపఃయస్తితత్తదా - తపేనగ్రీష్మేణాపీతేభోషితేసరసియత్స
 రసీరుహంపద్మంతద్ధసతిస్త - తత్సద్భవమభూదిత్యర్థః హస్తతీవ్యకత్యసూ
 యతీతిదండినాసద్భవర్యాయేపరితత్వాత్ - అపివీపమాలంకారః || ౯

మూ || మదనతాపభరేణచీద్యనోయదుదపాదిహృదాదమ
 నస్వసుః నివిషసేనకుచద్వయంంత్రణాతపవరాధమధాత్ప
 లిబంతుతి || * * * * *

వ్యా || మదనేతి || దమనస్వసుఃహృదాహృదయేర - కరాగ్రమదనతాప
 స్వభరేణాత - త్వేనహేతునా - చీద్యనోడేదపాదిసోమ్యలితమితి -
 భావయజ్ - తమనుశ్చితనరూపమవరాధం - ప్రలిబంతుతినిరుంధతినివిషసేనకు
 చద్వయేనయంత్రణాబంధఃకగ్రీ - అథాత్ - హృదమిక్పతావరాధంస్వయ
 మువాహేత్యర్థః - అత్రాతిదాహేవ్యహృదనహృదయన్యాయశ్శేషబం
 ధనం - తస్యకుచయంత్రణానిమిత్తిత్వముత్పేక్ష్యతే - సాచ్యంజకాప్రయో
 గాద్ధమ్యా || * * * * *

మూ || నివికతేయదిశూకశిఖాపదేస్సజతిసాక్షియతీమివన
 వ్యధామ్ | మృదుతనోద్విశనోతుకధంనతామసనిభృత్సునివిశ్య
 హృదిస్థితః || * * * * *

వ్యా || నివికతేతి || శూకశిఖాకంటకాగ్రంపదేచరణేనివికతేప్రవికతియ
 ది - నేర్విశత్యాస్తేనెవదం - సాప్రప్తిష్ఠాశూకశిఖా - కియతీమివవ్యధామే
 డాం - ఇనశబ్దావాక్యాలంకారే - కీదృశీంస్వధామిత్యర్థః - నస్సజతినోత్పా
 దయతి - మహతీమేవస్సజతీత్యర్థః - అవనిభృదాజనలఃపర్వతశ్చ - సతు -
 హృదినివిశ్యస్థితస్తక - మృదుతనోఃకౌమలంగాః - తాంతధావిధాన్వ్య
 ధాంకధంసపితనోతు - వితనోత్వేదేత్యర్థఃసంభావనాయాంలూట్ - అత్రపది
 సూతు కంటకప్రవేశేమస్సహావ్యధా - కిముతమృద్వంగ్యాహృదిమహత్ప్రవే
 శేవేతిత్రమత్యన్యాయాన్ధాంతరాపతేరధావత్తిరలంకారః || * ౧౧

మూ || మనసిసంతమిప్రప్రియమీక్షితుంనయనయోస్సమృ
 హయాంతరుపేతయోః | గ్రహణశక్తిరభూదిదమీయయోర
 వినసన్తుళివాన్తునివన్తుతి || * * * * *

వ్యా || మనసిః || మనసిఃసంహృదివత్కమానం - ప్రియమీక్షితుం.
 స్పృహయాఅంతరుపేతయోరంతఃప్రవిష్టయోరివ-ఇదమీయయోరస్యాస్యం
 బంధినోః - ఇదంశబ్దాన్విదాదెర్వృద్ధాచ్ఛునయనయోస్సన్దు ఖంపురోచే
 భోవాస్తుప్థానంయస్యతస్మిన్నపిపురోఽతిఃస్వపివస్తుని - గ్రహణశక్తిస్సాక్షా
 త్కారణసామర్థ్యంనాభూత్ - నలవ్యాసంగున్నకించిదన్యదద్రాక్షిదిశ్యధః -
 తద్వాసంగనిమిత్తస్య బాహ్యదర్శనస్య చతుషోరంతఃప్రవేశనిమిత్తస్వ
 ముత్ప్రేక్షితే - చింతైవసంచారిభావః || * * * * ౧౨

మూ || హృదిదమన్యసురశుర్గురస్తుతైవతిథలద్విరహః త్త
 ముఖానతేః | హృదయభాజమరాజతచుంచితుంనలముపేత్వ
 కిలాగమితంముఖమ్ || * * * * ౧౩

వ్యా || హృదీతి || విరహయానా తాప్రాప్తాముఖానతిర్యయాసాతస్యా
 సక్రమముఖాయాదమన్యయః - ముఖం - అశుర్గురశేనాశుప్రవాహేణపుత్రేసి
 కైక్వాదిహృదయేప్రతిఫలత్ ప్రతిబింబితంసత్ - హృదయభాజంహృదీధీతం
 నలంశుంచితుముపేత్వగత్వా - అగమితంసంజాతాగమనంకిల - ప్రత్యాగత
 మిత్పుత్ప్రేక్ష - తారకాదిత్వాదితచ్ - కిలేతిసంభావనాయాం || ౧ || వార్తా
 సంభావ్యయోఃకిలేత్వయః - అరాజతరరాజ - సంభావనముత్ప్రేక్ష || ౧౩

మూ || సుహృదమగ్నిముదంచయతుంస్తరంశునసిగంధవ
 హేనమృగీదృశః | అకలినిశ్వసితేనవినిగమానుమితనిహ్నుత
 వేశనమాయితా || * * * * ౧౪

వ్యా || సుహృదమితి || గంధవహేనబాహ్యనాయునా - సుహృదంసఖా
 యం || ౧ || రోహితాశ్వోవాయుసఖితత్వగ్నైర్వాయుసఖత్వాభిధానాత్
 మృగీదృశఃభైర్యాః - మనసి - స్తరమేవాగ్నిముదంచయతుమిదంచయతుం - ౧
 శ్వసితేననిశ్వాసవారవ్యాజేన - వినిగ - మేఘబహినిస్సారణేనఅనుమితం
 నిహ్నుతంప్రాగజ్ఞాతంయద్యేతనమంతః ప్రవేశస్తత్ర మాయితామాయావి
 త్త్వా - శత్రుల్పనాపాటవం - ద్రీహ్యదిత్వాదిని - అకలికలితంప్రాప్తం - నూ
 నమితిశేషః - అగ్నిదోహిగూఢంప్రవిశ్యప్రకాశంనిగచ్ఛతితద్వద్వాయుర
 వితాదృశ్చిత్వాసన్యాజేనతథాకృత్వానిగతతత్వత్ప్రేక్ష || * * ౧౫

మూ || విరహసాండిమరాగతమోశుషీశితిమతగ్నిజపేతిమవ

ర్ణకైగిదశదిశఃఖలుతద్దృగకల్పయల్లిపికరీవలరూపకచిహ్నితాః ||

వ్యా || విరహాతి || తస్మాదమయంత్యాభ్యుద్భృష్టిరేవ - విపికరీచిత్రకరీ -

విరహాణసాండిమాశరీరశ్చైస్త్వం - రాగోనురాగస్సవసరాగోరక్తిమా
 స్తైస్త్వరూపకం - తమోమోహస్తదేవమఖీతస్యాశ్శీఃమానీరిమా - తస్యాభై
 మ్యానిజ్ఞానై సర్వకవేలిమూకనకవణః - చతుశ్శాండ్యోద్వ్య - తైరేవ
 వణఃకైదితసాధన్యః - దశదిశస్తావసభిత్తీలికేషః - నలస్యరూపకైప్రతికృతి
 భిః - చిత్రితాఃసంజాతచిత్రాః - తారకాదిత్వాపితచ్ - అకల్పయదస్మజ్జ్ఞలు -
 నిరంతరచింతాజనితయాభ్యాంత్యాప్రతిదిశంమిథ్యానలానత్రాక్షిదత్పరః ||

మూ || స్తరకృతింహృదయస్యముహుదకశాంబహునదన్ని
 తనిశ్వసితానిలః | వృధితనాససికంపమదస్మితైత్రసతిస్సతి
 నాశ్రయబాదనే || * * * * *

వ్యా || స్తరకృతిమితి || నిశ్వసితానిలః - స్తరకృతింమదనకత్పకస్సృష్టి
 రూపాం - హృదయస్యహృత్పిండస్య - దశామవస్థాం - బహుబహువారం క్రి
 యావిశేషణం - వదన్నికంపంపతఇతికథయన్నివేత్యత్సైత్త్యై - అదోహృ
 దయం - శ్రితేవాససి - కంపంచలనంతతాగరణంతాసంచ - ముహుఃస్వధిత
 విహితవా - దధాతేబుజితజ్ - స్థాఘ్నోరిచ్ఛేతీకారః - హ్రస్వాదంగా
 దితిసిహోలోపః - తథాహి - అశ్రయబాదసేనతికొనామనత్రసతి - సర్వోపి
 తసత్వేవేత్యథః - తద్బాధేతదాశ్రితస్యస్వస్యాతిహాధానిభావః - అగ్ధాం
 తరన్యాసోలంకారః || * * * * *

మూ || కరపదాననలోచననామభిశ్శతదశైస్సుతమిర్విరహ
 జ్వరే | రవిమహిమాబహుపీతచరంచిరానిశతావమిమాదు
 దస్మజ్జత || * * * * *

వ్యా || కరేతి || కరాపదేఅననంలోచనేఇతినామానియేమాంతైః - తదా
 కారపరిణామాత్తన్నానుధారిభిః - శతదశైఃకుశేతయైకగ్రుభిః - చిరాబ్ధిరా
 త్ప్రభృతి - పీతచరంరసవశాత్పూర్వచేతం - భూతపూర్వచరత్ప్రభృ
 యిః - బహుభూరిరవిమహాసూర్యతేజః - సుతనోదకమయంత్యాః - విరహ
 జ్వరైర్విరావస్థాయాం - అనిశతావమిమాన్నిరంతరోష్ణవ్యానాత్ - ఉదస్య
 జ్వరతేజోత్పత్తం - నూనమితిశేషః - అశ్రవద్దానాంభైమికరచరణాభ్యోనా
 మమాశ్రభేదగరువభేదవిశ్వభేదోకేరతిశయోక్తిః - తన్నానాచేయంపూ
 ర్వపీతతేజోవమనోత్సైత్త్యై - సాచతావవ్యాజాదిత్వవహ్నవానుప్రాణితే
 తిసంకరః || * * * * *

మూ॥ ఉదయతిస్త తద్భుతమాశీభివరణి భృద్భుతితత్రవి
మృశ్యయత్ అనుమితోపచవాప్స నిరీక్షణాద్వ్యభిచచారనతా
వకరోనలః॥ * * * * *

వ్యా॥ ఉదయ తీతి॥ అలిభిసృభిభిః - తత్రతస్యాం - దరణిభృతోభీమభూ
పాద్భవతితపదూభ్యభైమితస్యాం - వన్వితభూమాచ - విమృశ్యవ్యాప్తిమను
సంధాయ - బాప్సనిరీక్షణాదశ్రులింగదర్శనాత్ - అన్యత్రభూమదర్శనాత్॥
౧॥ బాప్సోశ్రుణ్యంబుభూమేచేతివై జయంతీ - అనుమితఃఅభ్యూహితః - అన్య
త్రలింగభాసావధారితోప-తావకరస్సంతాపజనకః - నలోనైషధః - అన్యత్రఅ
నలోగ్నిః - నన్యభిచచారనాన్యధాబభూవేతియత్ - తదద్భుతముదయతిస్త ఉ
త్పన్నమిన్యథః - అయగతావతిధాతోర్భూతేలట్ - నలచింతానుభావోయం
సంతాపఇన్యోగ్రదర్శనాత్సృభిభూహితమహూ ఇతివరమాధః - అత్రబా
ప్సలింగదర్శనాదనలజ్ఞానం - తచ్చాన్యభిచారితస్ఫురతోవిరోధస్యాశ్రులింగా
త్సంతావకరోనలోనిశ్చిత ఇత్యాభాసికరణాన్విరోధాభాసః - సచక్షేపాను
ప్రాణితః - సంతావకరోనలజతిపల్లవేషః - అన్యత్రాధః క్లేషః - అగ్నిర్విరోధే॥

మూ॥ హృదివిదర్భురువంప్రహరకరైరతి పతిర్నిషధాధివ
తేకృతే । కృతదంతరగస్సదృశవ్యధః ఫలదనీతిరమూర్ఛద
లంఖలు॥ * * * * *

వ్యా॥ హృదీతి॥ నిషధాధివతేకృతేనలస్యాధః - తత్రప్రహరకరైరతి పతిర్నిషధాధివ
తేకృతే॥ అథేకృతేచశబ్దాద్వాతాదధ్యేష్యుసంజ్ఞితావతివచనాత్ - వి
దర్భురువందమయంతీం - శరైహృదిప్రహరక - నలస్యసదాతదృతత్వావితిభా
వః - రతిపతిఃకామః - ప్రతాతదంతరగస్యభేమిహృద్గతస్యస్వదృశవ్యధాయే
నసః - స్వయమపితద్గతత్వాత్ ప్రహృతస్సన్నివృథః - ఫలంతీ అనీతిమర్నీతి
ర్యస్యసోలహత్వంతమమూర్ఛనవదకలంఖలు - అమూహ్యదితిజగన్వృతే - మూ
ర్ఛామోహసముచ్చాయయోరిత్యనుశాసనాత్ - తదభేదేనమూర్ఛాలక్ష
ణకార్యదర్శనాద్రతిపతేస్వస్యపిప్రహర ఉత్ప్రేక్ష్యతే - సాచక్షేపమూర్ఛాతి
శయోక్త్యుత్తాపితేతిస కరః - వ్యంజనాప్రయోగదగ్ధమ్యా - పరప్రహరోద్భవ
స్యస్వప్రహరయాపానధోక్త్యుత్ప్రేక్ష్యమభేదశ్చన్యజ్యతే॥ * ౧౯

మూ॥ విధురమానితయాయదిభానుమాకధమహూనభు

కద్ధృదయంతథా | అపివియోగభరాన్సుటనస్ఫుటికృత దృష్

త్వమజిజ్ఞ్వలదంశుభిః || * * * * ౨౦

వ్యా || మిథురితి || తయాదమయంత్యా - విభుశ్చంద్రః - భానుమాన్సూర్యః - అమూనిమేనేయది - విరహిణస్తన్నచిత్రం - కింతుసంసూర్యత్వాభిరుతో విభుః - వియోగ పీడభరోభారస్తేనాపియదస్ఫుటనశుచికరణంతేనస్ఫుటికృతదృష్త్వస్త్యంసూర్యోపలత్వయస్యతత్ - అన్యథాభారాల్లాప్తాన్వేషిర్యేతేతిభావః - కద్ధృదయమపిభైమిహృదయరూపంసూర్యకాంతమపీశ్యభిః - కథ - తథాసూర్యత అంశుభి - స్వతేజాభిః - అజిజ్ఞాజ్ఞలయతిత్త - జ్వలతే శాన్తాచక్ష - అహూవిభుర్విరహిణామద్దీపకత్వాత్సూర్యవత్తపతునామ - తద్వదరోపలజ్వలయిత్యన్వంతుచిత్రమిశ్యభిః || * * * * ౨౦

మూ || హృదయదత్తసరోరుహయాతయాత్వ సదృగస్తువి

యోగనిమగ్నయా | ప్రియధనుఃపరిరభ్యహృదారతికిమనుమర్తు

మశేతచితార్చిషి || * * * * ౨౧

వ్యా || హృదయేతి || వియోగనిమగ్నయావిరహగ్నిమగ్నయాఅశవహృదయదత్తసరోరుహయాసంతాపశాంతయేషహ్నిషిప్రపద్తయా శయా - స సమానాధృశ్యత ఇతిసర్వక సదృశీస్త్రీ - సమానాన్యయోశ్చైత్యపక్ష్యానాత్సమానోపపదాద్దృశ్యేకీప్యన్యః - ధృగన్యపలుష్యితసమానశబ్దస్యసభావః - త్వాస్తు - నక్వాపీశ్యభావః - యద్వా - అంతికామవత్త్వి - హృదావత్తసా - ప్రియస్యస్వభూతకథనసాప్యమిశ్యభావః - పరిరభ్య - అనుమతం అనుగమనంకతుం - చితార్చిషి - అశేతశయితాకిం - ప్రియమనుచతుంచితార్చిషికయానాసాహద్రుతిశేవేయమిత్త్యుత్ప్రేయ - తస్యాజ్వరాగ్నిస్తథాప్రజ్వలతితిభావః || * * * * ౨౧

మూ || అనలభావమియంస్వరివాసినోనవరహస్య రహస్య

మబుద్ధ్యత | ప్రశమనాయవిధాయత్యశాన్యమాజ్వలతి తత్ర

యదుజ్ఞితుమైహత || * * * * ౨౨

వ్యా || అనలభావమితి || ఇయందమయంతీ - స్వరివాసినోనవరహస్య రహస్యచలవియోగజస్య - రహస్యంశమిహ్నావగ్నిగూఢం - అనలభావమగ్నిత్వంనలరహితత్వంచగమ్యతే - నాబుద్ధ్యత - నానానాదిత్యభావః కుతః - యద్యప్తాస్త్రతస్త్వికపరిహేజ్వలతిసతి - ప్రశమనాయప్రజ్వలనప్రతీకారార్థం అ

సూత్రప్రాణాః - తృణానివిధాయ తృణప్రాయాః కృత్వా - తృణాన్త్రకానిచ
గమ్యతే. ఉర్వితుంత్య క్తుంప్రక్షిప్తుంచ. విసాతవిచ్ఛత్. అగ్నిత్యజ్ఞానేకథం
తచ్చాంతయేతత్రశృణవప్రక్షేప ఇత్యధాః - విరహాదుఃఖాన్త తుమ్మైచ్ఛదితితా
త్పర్యాధాః || * * * * * ౨౨

మూ || ప్రకృతిరేతుగుణస్య నయోపి తాంకమిమాంహృద
యమ్మదునామయత్ । తదిషుభిఃకుసుమైరపికున్వతాసువివృ
తంవిబుధేనమనోభువా || * * * * * ౨౩

వ్యా || ప్రకృతిరితి॥ యోపి తాంహృదయమ్మదునామేతియత్ - నామేతి
ప్రసిద్ధా - సఇతిపిధేనుప్రాధాన్యాత్పుంలింగతా - ప్రకృతిఃప్రకృతిసిద్ధగుణో
మాదావగుణః . ఇమాందమయంతీం - కథం - నైతు - ప్రాప్నోత్యేవేత్యధాః
కుశస్తస్తృదుత్వంకుసుమైరపిఇషుభిః - కున్వతావిబుధేనదేవేనవిదుషాచమ
నోభువా-సువిస్మృతంసప్యగ్స్వప్రఖ్యాతంవిద్వజ్ధికారత్వాన్మందిగ్ధానిణాయ
స్యేత్యర్థః - కుసుమాదపిసుకుమారమన్యాహృదయమిత్యధాః || * ౨౩

మూ || రిపుతరాభవనాదవినిర్వతీంవిఘ్నరుచిగృహజాలవి
లై నుతామ్ । ఇతరథాత్మనివారణశంకయాజ్వలయితుంబిస
వేషధరావిశత్ || * * * * * ౨౪

వ్యా || రిపుతరేతి॥ రిపుతరాతిర్ద్వపిణీవిఘ్నరుచిచ్ఛందప్రభా - భవనాన
వినిర్వతీయనిగోచ్ఛంతీం - ఇణశ్శతరిజీవ - తాంభైమిం - జ్వలయితుంసుతా
పయితుం - ఇతరథానిజయాపేణప్రవేశే - ఆత్మనివారణశంకయాన్వ ప్రవేశప్ర
తిషేధభియా-బిసవేషస్యధరాసతీగృహస్యజాలవిలైగోవాక్షరంధై ౨౫ - అ
విశమ్న ప్రవిష్టాకిం - శిరోపచారవిసాంశికురానిరంతరాంతస్థితభైమిబాధనా
యప్రచ్ఛస్తిప్రవిష్టైందుకరాఇవప్రవిభాంతిస్తేత్యుత్ప్రేక్షా || * ౨౪

మూ || హృదివిదర్భభువోశ్రుభృతిస్సుటం వినమదాస్యత
యాప్రతిబింబితమ్ । ముఖద్వగోష్ఠమరోపిమనోభువా తదుప
మాకుసుమాన్యభిలాశ్శరాః || * * * * * ౨౫

వ్యా || హృదీతి॥ విదర్భభువోవైదర్భాభ్యః - వినమదాస్యతయానమ్రాన
నత్వేనహేతునా - అశ్రూణివిభతీత్యశ్రుభృత్ - క్షిప్ - తస్మిన్న శ్రుసిక్తఇత్య
ర్థః హృదితత్వసి - వైదుల్యాత్స్సుటంయథాతథా - ప్రతిబింబితం - ముఖంచ

దృశౌ శుభ్రస్థం చ ముఖ్యగుంఘ్రం - ప్రాణ్యంగ త్వాదేవ చ్ఛృణోః - మనోభువా
కామేర - తస్య ముఖాదేహసమాగుసుమానివ ద్తంఘ్రస్థలే బంధూకే వచనధాన్తి
తాన్యపమానప్రప్యణితాన్యేవ అఖిలావంశాపిశ రాస్స దిరోఽరోపితం - త
స్మాన్తదావిధేక్షతు సీ ప్రతిఫలిణీం ముఖాన్యాయవపంచకంపంచశరసభాతం - త
దుపమానకుసుమశరపంచకమివాలత్యుతేత్తు త్వేత్తు ధాన్తి || * ౨౫

మూ॥ విరహపాండుకపోలతే విధుర్వ్యధితేభీమభువః ప్రతి
బింబితః॥ అనుపలత్యుసీతాంశుతయా ముఖం నిజసఖం సుఖమంక
మృగార్పణాత్ || * * * * * ౨౬

వ్యా॥ విరహేతి॥ విధుర్భీమభువః తైమ్మ్యాః విరహేణ పాండునికపోలత
లేఽఽస్థలే ప్రతిబింబితస్థః - అనుపలత్యుసీతాంశుతయా సావద్యాఽద్దులః శ్చ
భుభ్యకిరణతయా - సుఖునాయా సేన - అంకమృగార్పణాదసితకళంకమృగస
మర్పణాత్ - ముఖంభైమిముఖం - నిజసఖంస్వసదృశం - వ్యధితవిహితవాన్ -
దోషణోహిస్యదోషనిదోః - షేపిస్వసంసగిః - చింత్రమయ్య సమీకుర్వంతీతి
భావః - కేచిత్ - చిత్తా - నేనామిశ్రంమిశ్రం కుర్వంతీతి భావం వణాయంతి - ఆత్ర
చంద్రస్యకపోలసావల్లేభ్యనతదేక్ష్యకభనాత్సామాన్యాలంకారః॥ జ్ఞో॥ సామా
న్యంగుణసామ్యేనయత్రవత్స్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ || * ౨౭

మూ॥ విరహతాపినిచందనపాంసుభిర్వపుషిసార్పితపాండి
మమండూ॥ విషధరాభవిసాభరణాదధేరతివతింప్రతిశంభు
విభీషికామ్ || * * * * * ౨౮

వ్యా॥ విరహేతి॥ సాదమయంతీ విరహతాపినివపుషిచందనపాంసుభి -
భస్తధవచైరితి భావః - అర్పితాసంపాదితహిండిమైవమండనంయస్యాస్సా - వి
షధరాభంశేమాహికల్పంబిసమేవాభరణంయస్యాస్సా సతీ - రతివతింస్తరంప్ర
తి - శంఖరేవేయమితి - విభీషికాంవిశేషేణభయోత్పాదనం - భీషయతేగా
త్వర్ధనిదేశేన్యో సుపుషేతిసమాసః - నతుశంభోర్భీషికేతికర్తృవస్తీసమా
సః - త్వజకాభ్యాంకర్తృత్వినిషేధాత్ - దధేదధారనూనమితిశేషః - యో
క్తేయః || * * * * * ౨౯

మూ॥ ॥ నినిహితంవరితాపినిచందనహృదితయాభృతబుద్ధ్య
దమాబభౌ॥ ఉపసమః సుహృదంహృదయేశయంవిభురివాంక
గతౌడుపరిగ్రహః॥ * * * * * ౩౦

వ్యా || వినిహితమితి || తయాభైర్యూపరితాపనిహృదయేవక్షసివినిహితం
 తంభృతబుద్ధ్యదంతికాద్వధకృపేటకం - చందనం - సుశ్మాదంసఖాయం - హృ
 దయేశేత ఇతిహృదయేశయంనున్నధం. అధికరణే శేతేరిత్యచ ప్రత్యయఃశయ
 వాసవాసిష్వకాలాదిత్యుక్ - ఉపనమన్మువసర్వక - అంకగతోమపతగ్రహః.
 అంతికస్తతారకాపరికరఃవిధురివాబభావిత్యుత్ప్రేక్షా || * * ౨౦

మూ || స్తరహుతాశనదీపితయాతయా బహుముహుస్సర
 సంసరసీరుహమ్ | శ్రయితుమధకాపధే కృతమంతరాశ్వసితని
 ర్నితమర్తరముజ్జితమ్ || * * * * ౨౧

వ్యా || స్తరేతి || స్తరహుతాశనదీపితయాకామాగ్నితప్తయాతయా - బ
 హుభూరిసరసంసార్ద్రం - సరసిరుహంసరోజం - ముహుఃశ్రయితుంశ్రేత్యా
 యసేవితుం - అధకాపధికాపధేకృతం - తత్సర్వంతమానీతంసత్ - అంతరా
 మధ్యే - శ్వసితేనభైమినికాద్వసేననిమిత్తమున్నరంసస్యభోషితాశ్మతమ
 ర్తరశబ్దంసత్ ఉజ్జితంవైయధ్యాత్మ్యక్తం - తథోష్ణస్సన్నిశ్వాస ఇతిభాష||
 ౨ || అధమర్తరః స్వంతేనస్యవరానామిత్యమరః - ఉచ్చగ్రస్తాసంబంధేపి
 సంబంధోక్తరతిశయోక్తిశేదోలంకారః || * * * * ౨౨

మూ || ప్రియకరగ్రహమేవమవాప్స్యతి స్తనయుగంతవతా
 మృతికిన్న్వతి | జగదతుర్నిహితేహృదినిరజేవధుకుట్టలనెన
 పృథుస్తసిమ్ || * * * * ౩౦

వ్యా || ప్రయేతి || హృదిరతుసి - నిహితేన్వస్తే - నీరజేవజ్జే - దవధుఃపరితాపః.
 దూఱఃప్రియతాదభుచ్ఛ్మయః - తేనయకుట్టలనముకుళనం నిపీడ్య గ్ర
 హణమితియావత్ - తేన - పృథుస్తసిందమయంతీ - తవస్తనయుగంతర్త్రప్రమ
 నేనప్రకారేణప్రియకరేణగ్రహంనిపీడ్యగ్రహణం - అవాప్స్యతి - కిన్న్వతిమర్థం
 తాహృతినిజగదతురూచతుః - నూనమితిశేషః || * * * * ౩౧

మూ || త్వదిశరోసహృదాపిమయాధృతః పతిరితివనలంహృ
 దయేశయమ్ | స్తరహవిర్భుజిబోధయతిస్తసావిరహపాంశుత
 యానిజశుద్ధతామ్ || * * * * ౩౨

వ్యా || త్వదితి || సాభైమి - హృదయేశయంహృదిస్థితం - వలంత్వదిత
 రస్త్యత్తీన్వస్సమానోవానోవావతిః - మయాహృదాపినకృతఃమనసాపి
 నచింతితః - ఇతినిజశుద్ధతాంతిత్వనిదోషతాంపాండుత్వంచ - విరహపాం

మృతయాతద్వ్యాజేనేత్యధా - సర్వహవిర్బుజిబోధయతిస్తేన - మదనాగ్ని
మగ్నాసాఅగ్నిదివ్యేనస్వసిద్ధిం సీతారామమనలంబోధయామాసేవేత్సు
త్ప్రేక్ష - గతిబుద్ధిత్యాదినాలణికర్తుర్మళస్యణౌకర్తత్వమ్ || * ౩౦

మూ || విరహాతస్తతదంగనివేశితాకమలినిమిషద్దళముష్టిభిః

కిషపవేతుమచేష్టతకింపరాభవితుమైహతతద్దళధున్ముఖమ్ ||

వ్యా || విరహాతి || విరహాతస్తేతదంగేభైమిశరీరేనివేశితానిహితాకమ

లినిపద్మలతా - నిమిషద్భిరానమద్భిర్దళైఃపత్యైరేవముష్టిభిఃముష్టిబంధైఃక

రణైః - పృథులతద్దళధుంతస్యాస్తాపం - అపనెతుమచేష్టు - చేష్టతవ్యా

ప్రియతకిం - పరాభవితుంతిరస్కతుఃమైహతకిం - అచేష్టతకిమిత్సుత్ప్రే

క్ష - వస్తుతస్తునకింపితకర్తుశాక - ప్రత్యుతస్వయమేవద్దగ్ధత్యధాః - సో

యంభిషక్స్యభయప్రవేశఇతిభావః - ఆతపవానర్థోత్పత్తిలక్షణోవిషమా

లంకారః - తదుత్థాపితాచేయముత్ప్రేక్ష్యేతిసంకరః || * * ౩౧

మూ || ఇయమనంగశరావళిపన్నగక్షగవిసారివియోగవి

సావశా శశిక శేవఖరాంశుకరాదితాకరుణిరనిధానిభా

నకమ్ || * * * * * ౩౨

వ్యా || ఇయమితి || ఇయంభైమిఅనంగశరావళిరేవన్నగక్షగైశ్చతంక్ష

తిః - నపుంసకేభావేక్షః - తేనవిసారిణావ్యాపినావియోగేనైవిషేణ అష

శావివశాసతి - ఖరాంబోనిగ్ధాంబోకరేందితాపడితాశశిక శైవకంజనంక

రుణిరనిధానోకరసాచా || ౧ || కరుణసురస్యేత్ప్రేక్ష్యవాయాయుశామతే

లివిశ్వః - ననిదధానిదధావేవ - నిషజ్జయామానైవేత్యధాః - ఆరూపకౌ

పమయోరంగాంగిభావేనసంకరః || * * * * * ౩౩

మూ || జ్వలితున్నతదనయానిజేహృదితయాద్రామ్యణా

శలతాపితా స్వజయినోస్ప్రవయాసవిధస్థయోమాలినతా

మభజద్భుయోర్వృశమ్ || * * * * * ౩౪

వ్యా || జ్వలంతి || తయాభైమ్యా - మన్నదవేదనయాయదనస్వరతుఃఖే

న - జ్వలితప్రజ్వలితేనిజేహృదివక్షసి - అపితాఅన్రాసరసామృతాశల

తావినవల్లి - స్వజయినోస్ప్రవేత్రాః - జద్భుత్యాదినానిప్రత్యయః - భజ

యోస్తదీయయోరేవసవిధస్థయోస్సమీకస్థయోస్సహాః - ప్రవయాప్రవయే

వేత్యధాః గమ్యాత్ప్రేక్ష - భృశంమలినతాప్రస్థామభజత్ - జితోజేతు

ర్నగేలజ్జయావైవర్ణ్యంభజతీతిభావః || * * * * * ౩౫

మూ || ఫిగరుతశ్రుతికంపినిశైవలంహృదితయానిహితంవిచ

లద్భవః । సతతతద్గతహృచ్చయకేతునాహతమివస్వకనూఘ

ససుషికాణా ॥ * * * * * ౩౬

వ్యా॥ పితేతి॥ తయా భైరవ్యా - వికరుతశ్రుత్వా కౌకేలకూజితశ్రవణసంకంపి
నివేపమానేహ్యనికక్షసి - నిహితంశైత్యా ధాన్యస్తం - విచలత్ - ఆదాగవ
లనాదితిభావః ॥ శైత్యే వలంస్వతన్వాశ్చైవలశరీరేణసహ - ఘనఘషికాణాఘృశ
సఃఘషికాణా - ద్వయోరపిజలచరత్వాదితిభావః - సతతం తద్గతస్వభేదా
హృద్గతస్వహృచ్చయస్య కామస్య కేతునాచిహ్నాన - మత్స్యేన - మాశంతా
డితమివబభావిత్యుత్పేక్షా ॥ * * * * * ౩౭

మూ॥ సఖలుమోహవశేనతదాననం నలమనశ్శశికాంతమ

బోధితం । ఇతరధాభ్యుదయశశిన స్రవణకథనుసృప్తవదశ్రుతు

యంపయః ॥ * * * * * ౩౮

వ్యా॥ శేతి॥ నలమనశ్శశికా - మోహవశేనవిరహాశ్రయక్రాంతానబలే
న - తదాననంభైపీముఖంకర్త - శశికాంతమిందుసుండిరంజిందూపలంచ -
నాబోధిఖలునాబుద్ధకిమితికాఘః - బుద్ధ్యోపవేత్సధాః - తచ్చసత్వమితిభా
వః దీపజవేత్సాదినాకర్తరిచిత్ - ఇతరధాతదస్యత్వేనశివోభ్యుదయశతోభై
మీముఖాదశ్రుమయమశ్రుహంపయః - అనుసృప్తత్వశం - చంద్రోదయేవయ
స్యాచాచ్చంద్రకాంతశ్చంద్రస్వమిశ్యర్తః - చంద్రోదయేదాహ్యాద్రదేకాద్రు
రోదేతిభావః - ద్రవతేబుజ్జిత్రిత్యాదినాప్లేశ్చధాతోరువజౌచేశః ॥ ౩౯

మూ॥ రతిపతేర్విజయోస్త్రిమిమగ్ధాః యతిభీరుసుతాపి

శధైవసా । స్వవిశిఖానివపంచతయాతతోనియతమైహతయో

జయతుంసతామ్ ॥ * * * * * ౪౦

వ్యా॥ రతపతేతి॥ రతిపతేకామస్వయధేష్టుః - విజయస్యాస్త్రింవిజ
యోస్త్రింవిజయసాధనమాయుధం - జయతి - తతైవసాభీరుసుతాపిజ
యోస్త్రింసత్త్రియతి - తతస్తసాధ్యేతోనకామఃస్వస్యవిశిఖాఘ్నానివ - తాం
భైమిం - పంచతయాపంచసంఖ్యాకర్వేరమరణేనచ ॥ ౪౧ ॥ పంచతాపంచ
భావస్యాస్త్రింతామరణేపితేతివ్యః - యోజయితుమైహత - స్వేషుధమ్న
విజయోస్త్రింస్వేష్టవంచత్వేనాపియోజయితుమైచ్ఛత్ - నియతంస్వస్యమిత్యు
త్పేక్షాద్యః - అన్యధాకిమధామేనామిథంపిదయేగతిభావః - ఉపమానోత్పేక్ష
క్షయోస్సంగః ॥ * * * * * ౪౨

మూ॥ శశిమయందహనాస్త్రిముదిత్వరంమనసిజస్యవిక్రు

శ్వపియోగిని । రుషిలివారుణమశ్రుమిషాదసౌతదుచితంప్రతి

శస్త్రముపాదదే ॥ * * * * * ౩౮

వ్యా ॥ శశిచయమితి ॥ వియోగిన్యసౌభైమీ - ఉదేతీత్యదిత్వగముద్యత్
జిల్లిజిసథిఃశ్వఃకర్షవ - శశిమయంశశిరూపం - మనసిజప్యదహనా స్త్రం
అగ్నేయాస్త్రంవిష్ణుశ్వాలోచ్య - రుషిలిదాక్ అశ్రుమిషాద్వారుణంపరుణ
దేవతాకం - సాస్యదేవతేత్యన్యాయః - తస్యాగ్నేయసోదితంప్రతీకారత్వ
మంప్రతిశస్త్రముపాదదే - ప్రయత్నవలీత్యర్థః - చాంద్రతానాసహిష్ణురశ
రణాకేవలమరోదీనిత్యర్థః - సాపహ్నవోత్ప్రేయ ॥ * * ౩౯

మూ ॥ అతనునాననమంబుచమాంబుదంసుతనురస్త్రముదస్త్ర

మవేక్ష్యసా । ఉచితమాయతనిశ్వసితచ్చలాచ్చస్వసనమస్త్ర

మముంచదముప్రతి ॥ * * * * * ౩౯

వ్యా ॥ అతనునేతి ॥ సాపహ్నవోత్ప్రేయమీ - నవనూతనంఅంబుదంమేఘ
మేవ - అతనునా అనంగెన ఉదస్త్రంఉత్తీక్రం - అంబుదనుంబుదసంబంధ్య
స్త్రం - పక్షస్యాస్త్రం - అవేశ్యఅనుణశ్వసితచ్చలాక్షీఘాశ్వాసమిషాద
ముమంబుదంప్రతి - ఉచితంప్రతీకారత్వమం శ్వసనంశ్వసనాత్తకమస్త్రంవా
యవ్యాస్త్రం ముంచత్ప్రాయశః - మేఘదళానాద్వీప్తమదనన్వరాదీ
ఘామముపంచనిశశ్వాసేత్యర్థః - అత్రాపిసాపహ్నవోత్ప్రేయ ॥ ౩౯

మూ ॥ రతిపతిప్రహితానిలహేలితాంప్రతియతీసుదత్తిమిల

యానిలే । తమరుతాపభయాత్తుచ్చశాశికామయమియంభుజ

గాస్త్రమివాదిత ॥ * * * * * ౪౦

వ్యా ॥ రతిపతితి ॥ సుదత్తియంభైమీ - మలయానిలేవిషయే - రతిపతిప్రహి
తానిలహేలితాం - కామస్రయక్రవాయవ్యాస్త్రతాం ॥ ౪౦ ॥ హేలిశ్వస్త్రం
ప్రహరణంహ్యాయుధంచాస్త్రమేరచేతిహలాయుః - ప్రతియతీజానతి - ఇ
ణశ్చతరిజీవ - తెగాస్త్రేణయడరుస్తాపశతోభయాత్ - మృశాశికామయం
విసరూపంభుజగాస్త్రం - అదితేనఆత్తవతీకిమిత్తుత్ప్రేయ - భుజగానాం
వాతావరత్యానితిభాషః - సాఘ్నారిచ్చేతికారః - ప్రాస్వాదంగాదితిన
లోపే ॥ * * * * * ౪౦

మూ ॥ న్యధితశద్ధవిశల్యమిషద్వయంవిరహితాంచతథా
ఓచజీవిశమ్ । కిచధతశ్రనిహత్యనిఖాతవాన్రతిపతిస్త్రనవిల్వ
యుగెనతత్ ॥ * * * * * ౪౦

వ్యా || నృధితే || రతివతిస్తన్యదీభ్రమీహృదయే - విరహితాంవిరహీ
త్వంచ - తథాపివిరహీ త్వేసి - జీవితంచేతిద్వయం - శల్యంతంతుమివ - వృధి
తనిఖాతవానిత్యథాః - జీవతోవిరహావిరహీనోజీవనంచ ద్వేషిశల్యప్రా
యోజిత్యథాః - తథాతేలుజేతజ్ - స్థాఘోర్విచ్చేత్తీకారః - ప్రాన్వాదంగా
దితిసలోహః - అధనిఖననానంతరం - తచ్చల్యద్వయం - ససావేపవిల్వేపరి
తవిల్వఫలేతయోర్యుగేన - తత్రహృదినిహత్యుపహత్యనిఖాతవాకీరి - య
థాలోకేనిఖాతంతంతుందాధ్యాకాయపాపానెనఘ్నంతితద్వదితిభావః - పూ
ర్వాధే శల్యనిఖననోత్ప్రేక్షా - ఉత్తరాధేనిహత్యనిహననోత్ప్రేక్షా -
నిఖాతవానిత్యనువాదః || * * * * * రం

మూ || అతిశయతామదనేనతాంనిఖలపుష్పమయస్వర
వ్యయాత్ | స్ఫుటమకారిఫలాన్యసిముంచతాతదురసిస్తనతా
శయిగావకా || * * * * * రం

వ్యా || అతీతి || తాందమయంతీంతితిరాంశరవ్యయతాశరవ్యంలక్ష్యం
కుర్వతా - శరవ్యశబ్దా తత్రోత్తీర్ణ్యాంతాల్లటశ్శతరిషిత్ - అశవనిఖలా
యేపుష్పచయన్వశరాస్తేషాంవ్యయాత్తయాత్ - ఫలార్థపిముంచతా
మీవతా - మదనేన - తదురసిభైమీవత్సు - ససావేవతా శేతాశవలేతయోర్యు
గస్యాపకాత్యేవః - అకారి - స్ఫుటమిత్యత్ప్రేక్షా - శరత్తుయేపాపానాని
నాపిప్రహరంతీతిభావః || * * * * * రం

మూ || అధముహుబహుచందితచంద్రయాస్త్రుతవిధుంతు
దయావతయాబహు | పతితయాస్త్రతాపమయేగదేనిజతదే
శ్రువిమిశ్రముఖీసఖీ || * * * * * రం

వ్యా || అధేతి || అధానంతరం - స్త్రుతాపమయేకామజ్వరరూపే - గదే
రోగే || ౧ || రోగవ్యాధిగదామయాశిత్యమరః - పతితయామగ్నయా - అశవప
ముహుబహుబహుధా - చందితచంద్రయా - తస్యోద్దిపకత్వాదితిభావః - ము
హుస్త్రుతోవిధుంతుదత్తీతివిధుంతుదోరాహుర్యయాతయా - విధుంతుదత్వాదే
వేతిభావః || ౨ || తమస్తురాక్షుస్సర్వభావసుస్సైంహికేయోవిధుంతుదశిత్య
మరః - విధ్వరుషోస్తుదశితిశ్చత్యయః - అరుద్వికపతజంతస్యముమిహిము
మాగమః - తయాదమయంత్యా - అశ్రువిమిశ్రంమఖంయస్యాస్సా అవిస్తాశం
కయాగుదతీసఖీ - నిజగదేనిగదితా - విప్రకృతోహ్యవకరారంభిందతిశదవకరా
రంచస్త్రాతీతిభావః || * * * * * రం

మూ || నరసురాబ్జభవామివయావతాభవతియస్వయంగం

యదనేహసాకా విరహితామపితద్రవద్యువక్షణమితంనకథం

గణితాగమే || * * * * * రర

వ్యా || ౩౩ రేతి || నరసు రాజ్జభుషాంమనుష్యదేవబ్రహ్మణామివ - యావ
తాతనేహసాకాతేన - యస్యజంతోర్యద్యుగంభవతి - గణితాగమేజ్యోతిశ్శా
స్త్రే - తత్సర్వంవక్తవ్యమేవేతిశేషః - యథాబ్రహ్మణోదినందేవాదీనాంయు
గాదికమిత్యుక్తం - తద్విదస్యస్యాపిగణితశాస్త్రేవక్తవ్యమితిభావః - తతఃకి
మిత్యాశంక్యాహ - తేహిహింహితాంతద్యుగం - కిథంకిమితి - రతవజ్రామవి
యుక్తానాంయుగాంతక్షణేనమితంగణితం - అవియుక్తానాంక్షణోవియుక్తా
నాంయుగమితికిమితితోక్తమిత్యర్థః - తథాతస్యాపితేకక్షణాపితేకయుగక
ల్పభూదిత్యర్థః || * * * * * రర

మూ || జనుగధత్రసతీస్త్రరతాపితామివతోనతుతన్నహి
మాదృతాజ్వలతిఫాలతలేలిఖతస్సతీవిరహావహరస్యనలోచ
నమ్ || * * * * * రర

వ్యా || జనురీతి || సతీభవపూర్వపత్నీదక్షకన్యా - స్త్రరతాపితావిరహాగ్ని
తప్తాసతీ - హిమవతోజనుజన్మాధత్ర - తస్యహిమవతోమహిమాచదృతాయ
యాసాతన్నహిమాదృతా - చదృతతన్నహిమాసతీతున - అహితాగ్న్యదిత్వా
న్నిష్ఠాయాఃపరనిసాతః - విరహతాపశాంత్యథాంహిమాదైహికాతా - నతు
తద్రవస్సానధాన్యనురోధాత్మత్వేయై - హరస్యఫాలతలే - లిఖతోబ్ర
హ్మణాలిఖిణిసతీపీరహావజ్వలతి - లోచనంనెత్యారోప్యావహ్నవాలంకా
రః || * * * * * రర

మూ || దహనజానవృధుడఃవధువృధావిరహజైవవృధుర్వ
దినేద్యుశ్మే ! దహనమానువిశంతికథంస్త్రీయఃప్రియమపాసు
ముపాసేతుముద్దురాః || * * * * * రర

వ్యా || దహనేతి || దహనజాఅగ్నిదాహజనాబ్ధవధువృధాతాపదుఃఖింవృధుః
అధికాన - కింతు - విరహజైవవృధుః ఈదృశంనయదిదమిచ్ఛంనకేత్ - (స్త్రీ)
యః - అపాసుమపగతప్రాణంమృతంప్రియం - ఉపాసేతుంప్రాప్తం - ఉత్పా
ష్టాధూభాఽరోయాసాంతాడేమరాః - అనగఽభాస్యత్యగస్వర్గః - ఋష్య
రిత్యాదినాసమాసాంతోకారః - కథమాశుదహనంవిశంతి - అగ్నిదాహాద్విర
హదాహావవాధికాభివృద్ధిః - తస్యతత్పరిహారార్థేనస్త్రీణామగ్నిప్రవేశకా
ర్యేణసమర్థానానాగ్నిర్యేణకారణసమర్థానరూపోధాంతరన్యాసః || రర

మూ॥ హృదిలుతఁజ్జీకఁ భౌనితరామమూర్ధ్వరహిణీవధవంకక
శంకితాః - కుముదసఖ్యకృతస్తుబహిష్కృతాస్సఖిలోకయదు
ర్విసయంవిధాః॥ * * * * * ర౨

వ్యా॥ హృదీతి॥ విరహీణీవధాద్యఃపంకఃపాస్తా॥ ౨॥ అస్త్రీపంకంపు
మావాపైత్యురః - తెనకశంకితాస్సంజాతకళంకాః - అమూకభాః - హృ
దిఅభ్యంతరైతరాంబులంతివతఁతే - కుముదై స్సఖ్యంకుష్మాంతితిత్తక్
తవిశుద్ధాభివ్యధాః - తానుకభౌబహిష్కృతాః - హేసఖి - విభావంక ర్విస
యందౌజ్జన్యం - విలోకయదుజ్జన్యాపాపిష్ఠానంతఃకుర్వంతివిశుద్ధాబహి
ష్కృత్వంతితిభావః॥ * * * * * ర౩

మూ॥ అయిపీఠుంపరిపృచ్ఛగురొకుతఃస్ఫుటమశిశ్వుతదా
హావదాన్యతా - గ్లఁతతఁభుగభౌద్ధరభౌత్వయాకిముదధాజ
డవాబడబానలాత్॥ * * * * * ర౪

వ్యా॥ అయీతి॥ అయిసఖి - విధుంపరిపృచ్ఛ - హేజడమూఢత్వయా
దాహావదాన్యతాదాహదాత్వయా - దాహకత్వమిత్వధాః - కిం - గ్లఁతతం
భుగభౌచ్ఛోషితతంభుకంలాత్ - గరభౌతాగలమాటాత్ డేదు ధాబడబానలా
ద్వాకుతః - కస్తాద్గురొః - స్ఫుటమశిశ్వుతశిషీతా - అభ్యస్తేత్వధాః॥ ర౫

మూ॥ అయమయోగివధూవధవాతకైభ్రామిమవాపృదివః
ఖిలుపాత్యతే - శితినిశాదృషదిస్ఫుటదుత్పత్య-ణగణాధికతార
కితాంబరః॥ * * * * * ర౬

వ్యా॥ అయమితి॥ అయంవిధుఃఅయోగివధూవధవాతకైఃపయోగిస్త్రీ
హీంసాపాపైః - కరణై - భ్రమింభ్రమణం - అవాప్యప్రాపయ్య - ఆస్కౌతే
ణ్యంతాత్ క్షాల్వల్యభాదేశః - విభావాపఠివికల్పాదయాదేశాభావః -
శితినిశాకృష్టపక్షరాత్రిస్తస్యామేవదృషదిశిలాయాం - స్ఫుటంతఃపాతవేగా
ద్విదళంతఃతత డేవతంతశ్చయేకణాఃఖండాతేషాంకణైరధికంతారకితాంబ
రఃఖూమ్నాతారకవత్కృతాకాశస్స - అతవసకృష్టపక్షే తారకబాహుశ్చ
మితిభావః - తారకవచ్ఛబాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కమణీక్రః - విశ్లేతో
లుగాగితిమతుపోలుక్ - దివోంతరి యోనిపాత్యతేఖిలు - డేవకటపావకారిణః
పురెపరిభ్రామ్యశిలాయాంనిపాత్యహన్యంతకతిభావః॥ * * * * * ర౭

మూ॥ త్వమభిధేహి విధుంసఖిమద్ధి రాకిమిదమీద్యగధిక్రిను

(నైషధకావ్యే సవ్యాభ్యాసే - చతుర్థస్కంధః)

౧౬౯

తేత్వయా । నగణితం యదీదన్త పయోనిచి హరశిరస్థితిభూ

రచివిస్తృతా ॥ * * * * * ౫౦

వ్యా ॥ శ్వమితి ॥ హే సఖి - శ్వం - మద్విరావిధుమభి యోగోపాలభస్వ
తత్ప్రకారమేవాహ - త్వయా మహాత్మ నైతిభావః - కింకిమర్థమిదమిదృక్
(స్త్రీ)నధాత్మకంకమకాచిక్రీయతేచర్యతే - పయోనిచాదన్తనగణితంయది
మాస్తు - హరశిరవీవస్థితిభూనిచివాసభూమిసాపిచిస్తృతా - మహాకలస్ర
సూతస్యకంభురొదృతస్యతవేదమనుషితమిత్యర్థః ॥ * * ౫౦

మూ ॥ నివతతాఽనమందరభూభృతాశ్వముదధానశలాంఘ
నచూశితః । అపిమునేర్లరరాకపిజ్యేతాంబతగతోసనపి

తపయోనిధేః ॥ * * * * * ౫౧

వ్యా ॥ నివతతేతి ॥ హేనశలాంఘర - సకశంకేత్వర్థః - శ్వముదధానివ
తతా - మధనసమయఇతివేషః - మందరభూభృతామందరాద్రిణాపినచూర్ణితః
పీతపయోనిధేరాచమితసముద్రస్వమునేరగస్త్యస్య - జతరాద్విషజితరా
నలేపి - జిర్ణతాంనగతోస - వాతాపేవదితిభావః - చతేతిభావే - మద్భాగ్యవివ
ర్యయపవాయమితిభావః ॥ * * * * * ౫౧

మూ ॥ కిమనుభిర్గళితైర్జహున్యసేషయినిమజ్జతుభీమనుతా
మనః । మమకిలశ్రుతిమాహాశదగ్ధికాంనలముఖాండుపరాంబిబు

ధస్త్యురః ॥ * * * * * ౫౨

వ్యా ॥ కిమితి ॥ హేజహుమాధ - గళితైర్గిహ్యమితైః అనుభిప్రాతైః -
స్వమారణేనైత్యర్థః - భీమనుతామనోసుయచంద్రేనిమజ్జతుమజ్జేత్ - సంద
భావనాయాంబోజ్ - ఇతిమన్యనేకిం ॥ శ్రు ॥ యత్రాస్యపురుషస్యాగ్నింవా
గప్యేతివాతం ప్రాణశ్చతురాదిశ్యంమనశ్చంద్రంధిశ్చక్రతంతృధిపీతశరీ
రమాకాశమాతృపథీహోమానివనస్సవీకేశా అశ్రురోహితంచరేతృప్రథి
యశఇతిశ్రుతిప్రామాణ్యాదితిభావః - హోపిపథాభిమానభిత్వాహ - సకమృత
మనశ్చంద్రమేతత్వేవంరాహోభిధేయోయస్యాస్తాం చదగ్ధికాం - శేషాన్వ
భాషేతికప్పమాసాంతః - ప్రత్యయస్థాతాత్పూర్వస్యాతఇదావ్యనువచితీ
కారః - శ్రుతింప్రారోక్షవేవవాప్యం - విబుధోదేహోవిద్వాన్ప్ర - స్త్యురఃనల
స్వముఖేందుఃముఖచంద్రపరోముఖ్యాగ్ధోయస్యాస్తాంతత్వరాం ॥ ని ॥ పరం
దూరాన్యముఖ్యేస్సితివైజయంతి - మమకిలబ్రూతేభు - విద్వదుక్తప్ర
వార్థోగ్రాహ్యోఇత్యర్థః - పరతోషమేభరానిః పరనాన్యఇతిభావః ॥ * ౫౨

మూ॥ ముఖరయస్వయభోనవడిండిమంజలని ధేకులముజ్జన్వ
లయాధునా । అపిగృహణపదూపధపారుషంహరిణలాంఛన
ముంచకదర్శనమ్ ॥ * * * * * ౫౩

వ్యా॥ ముఖరయస్వేతి ॥ హేహరిణలాంఛనశాంక - యశస్సంవడిండి
మంకీర్తిప్రకాశకంనూతనవాద్యవిశేషం - ముఖరయస్వముఖరంరవణంకురు
అధునాజలనిధేన్వజ్జనకస్య - కులముజ్జన్వలయప్రకాశయ - పదూపధపారుష
మపిస్త్రీవధశౌర్యంపగృహణస్వీకురు - కింతుకుత్తిత్తోర్ధ్వదగ్ధపిడాకరః-కాః
శత్రుత్పురుషేచేతికుశబ్దస్యకదాదేశః - కదర్శీ కరణంకదర్శనాకదర్శనబ్ధా త్రత్ర
తోతితిజ్ఞాంతాద్వచ్ఛాంతముంచ - శీఘ్రంమారయనతుపిషయేశ్వరః - అత్ర
పదూపధస్యానిప్తత్వేనావిధేయస్యవిధానాత్ - విషభుజ్ఞేత్వేతివన్నిషేధప
రోవిద్యభాసః - ఇష్టనిషేధాభాసపరాతై పాలంకారభేదః - శుభాచాలంకా
రసూత్రం - అనిష్టవిద్యభాసశ్చేతి ॥ * * * * * ౫౩

మూ॥ నిశిశిక్షాచక్రై తవభానుతామసతిభాస్వతితావయ
పాపమామ్ । అహమహన్యవలోకయితాస్తి తేపునరహర్పతినిగ్ధు
తదర్పతమ్ ॥ * * * * * ౫౪

వ్యా॥ నిశీతి ॥ హేశశిక్షాపాపశ్రూర ॥ ౧ ॥ నృశంసోఘాతుకక్షూఃపాప
ఇత్యమగః - నిశిభాస్వత్వసతి - కై తవభానుతాంకటపసూర్యత్వంభజ - మాం
తావయ - కింత్వహంచాహని - అహర్పతినాసూర్యేణ - అహరాదీనాంపత్యా
దిష్వితిరేఫాదేశః - తైతవనిగ్ధతదర్పతాంనిరహంకారతాం - అవలోకయితా
స్తిద్రవ్యమిత్యర్థః - బుటిమిషితాసిప్రత్యయః - పాపిష్టాఃస్వనాశమాసన్నసు
వశ్యంతాపరాకాహింసంఠీతిభావః ॥ * * * * * ౫౪

మూ॥ శశకళంకభయంకరమాదృశాంజ్వలసియన్నిశిఖూత
పతింశ్రితః । తదమృతస్యతవేంద్రశఘాతతాద్భుతకరీపరమూర్ధ
విధాననీ ॥ * * * * * ౫౫

వ్యా॥ శశకళంకేతి ॥ హేశశకళంకశాంక - మాదృశాం - నియోగినీ
నామిశ్వర్థః - భయంకరోఠీతిభయంకరణద్వేజక - మేఘుర్భయేషుకృతాతిభ
చ్చత్యయః - అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః - యద్యస్తే త్ భూతపతిం
శివంపిశాదపతించ - శ్రితస్సానిశిజ్వలగీప్రదీప్యనే - తత్రసాదమృతస్యాన్య
తమయస్యన్యతేతరస్యచతవ - పరేషాండ్రప్రవ్రాణాంస్వావిష్టానాంచ - మూ
ర్ధవిధాననీషకత్రవిస్తయాదన్యత్రావేశాచ్ఛశిరఃకంపకరీ - శుద్ధశఘాతతాత్తి

(వైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్వక్తః)

౧౬౧

క్షంభూతత్వం - ఈదృశపిశాచత్వంచ - అద్భుతకరీస్తయదరీ - హారశోమ
జేరన్యుతస్యతవతిథ్యంప్రస్థలనాత్తకత్వమదభ్యసమితివాక్యార్థః జీవతతద్యుగ
లాతడిశాచున్వనదభ్యసమితిన్వంగ్యార్థః || * * * * * ౫౫

మూ || శ్రవణపూర్తమాలదలౌంకురంశశిగురంగముఖేనభి

నిశీవః కిమపితుందిలితస్థగయత్వముంసవదితేన తదుచ్ఛ్వా

సిమితుణమ్ || * * * * * ౫౬

వ్యా || శ్రవణేతి || హేసఖి శ్రవణమౌర్యః కావతంసః - యస్తమాలద
లౌంకురస్తమాలపల్లవస్తం - శశిగురంగస్యముఖేనక్రైనిశీవ - లేనదలౌంకురేణ
సవది - కిమపిశీయదపి - తుందిలితస్తుందలీప్యతఃస్థూలీప్యతస్య - అమృతేనం
స్థగయత ఛానయతు - తత్తస్మాద్ధేతో - తుణమ - ఉచ్ఛ్వాసిమిప్రాణిమి - రుదాది
భ్యస్సార్వనాతుకక్షితీడాగమః || * * * * * ౫౭

మూ || అసమయేమతిరున్వికతిధ్యుంకరగతై వగతాయది

యంగహూః | పునరుప్రైనిరుద్ధ్వనివాస్యతేనముఖం నివి

ధోపునరీత్యతే || * * * * * ౫౮

వ్యా || అసమయతి || హేసఖి - అసమయేమతికార్యధః ఉన్వికతి ఉదేతి
ధ్యుంకరం - సతుయోగ్యకాల ఇత్యర్థః - కులః - యద్వస్తాదియంగహూఃవస్త
చంద్రామావాస్య - కరగతాస్వాయతైవ - హస్తనక్షత్రగతాచగతా - తదా
స్తాం - పునరుప్రైనిపునరాగచ్ఛుతీచేదిత్యర్థః - నిరుద్ధ్వనివాస్యతేస్థాస్యతే - త
స్యఫలమాహ - విధోముఖంపునరేత్యతే - తస్మాద్దానాశకత్వానితీభావః -
పాండిత్యస్యతస్మాదగ్గునమేకఫలమిశ్యర్థః || * * * * * ౫౯

మూ || అయిమమైవచక్షోరశిశుర్నునేర్వజతిసింధువిబస్య

నశిష్యతామ్ | అశిశుమవిమధీతవతోస్యవాశశికరాణివిటక

లిశికరాః || * * * * * ౬౦

వ్యా || అయితి || అయిసఖి - ఏవమమచక్షోరశిశుర్విషపరిషోరంగృహ
సంకథితోబాలచక్షోరః - యథాహకామందః || బ్లో || చక్షోరస్యవిరజ్యేతే
నయనేవిషవర్జనాదితి | పిబతీతివిటః - పాఘృద్వైత్వాదిసాశత్యవ్రత్యయేపిబా
దేశః - సింధోఃపిబస్యసముద్రసాయినోమునేరగస్త్యస్యశిష్యతాం - నవ్రజతీతి
కాటః - వ్రజతిత్యర్థః - తథాచ - ఇయంచక్షోరశ్చంద్రంశేషంపాస్యతీత్వా
శయః - నచైతదశక్యమిత్యాహ - అభిమశితుంపాతుమధీతవతో అచ్యుత్తవతో -
అప్రపవపితః అభిషానవ్రవృత్తస్యాస్యచకోరస్య - శశికరాణివిటకరాణి

చిత్రకణాభశృంగః - అత్ర సముద్రవాయునోదంతామ్రాపికయాశశికగమానసైద్ధే
రథాఃపత్తిరలంకారః॥ * * * * * ౫౮

మూ॥ కురుకరేకురుమేకమయోఘురంబహిరితో ముకురంచ

కురువ్యమే ! చిత్రతత్రయదైవవిధుస్తదాపభిసంభాదహితంజ
హితంద్రుశమ్॥ * * * * * ౫౯

వ్యా॥ కుర్వీతి॥ హేసఖి - ఏకంగురుమహంతంఅయోఘురంతప్తాయః
పిండఘట్టనం అయోముద్గరం - కరేకురుబిభృహీత్యుగః - ఇతోస్తాత్సాశనా
హిఃమేమమముకురందర్పణంవగురువ్యవిధేహి - తత్రమకురేయదావిధుశ్చిత్ర
ప్రతివలతి - తదైవసుభాదనామాసాత్ - అహితంత్రుంతంవిధుంద్రుతంజహి
మారయ హంతేహి - తిసిపిహిరాదేశః - హంతేజా ఇతిజాదేశస్వాసిద్ధవద
త్రాభావిశ్యసిద్ధత్వాన్నహోర్లుత్ అత్రచంద్రప్రహారాది ప్రలాపామేఘసందే
హాదిఃస్తదనోస్తాదివికారా ఇత్యనుసందేయం॥ * * * * * ౬౦

మూ॥ ఉదరపవద్యతః కిముదన్వతానవిషమో బహబానలవ

ద్విదుః ! విషనర్దుష్టితమప్యమునానసస్తరహరః కిః ముంబు
భజేవిభుః॥ * * * * * ౬౧

వ్యా॥ ఉదరగతి॥ విషమఃక్షూరకర్తావిభుః - ఉదన్వతాఉదధినా ఉదన్వా
నుదధాచేతినిపాతః - బహబానలవద్యతబాగ్నినాతుల్యం తేనతుల్యం క్రియా
చేద్యతి - ఉదరేకురువేవకింసభృతఃఅథవాఽమునాఉదన్వతా ఉజ్జితమప్య
ముంవిధుంవిభుస్తమభాఃస్తరహరః - విషవద్విషేణకాలకూటేన తుల్యం -
పూర్వనద్యతి - కింసబుభుజేనగ్రసతే - ఉభయధావిస్వయంజీవేమితిభావః॥

మూ॥ అసితమేకసురాశితమప్యభూన్న పునరేషపునర్విశ

దంవిషమ్ | అపినిపేయసురై జానితక్షయంస్వయముదేతిపున
ర్నవమాణాః॥ * * * * * ౬౨

వ్యా॥ అసితమితి॥ అర్జవమణి వేజాతం శత్రజాతశిష్యశృత్యయః -
అసితంమేచకంపిషంకాలకూటాఖ్యమేకేనై ననురేణమహాదేవేన అసితంగళి
తమపిపుక్షర్నాభూన్నాజని ఏషచంద్రోనామాణావంవిశదంవిషంపునస్సితవి
షంతుసురై ర్భహుభిర్దేవైః - ప్రథమాంః బతేనహ్నిరిత్యాదుక్తరమేణ - నిపేయ
జనితక్షయంకృతనాశమపి - స్వయంనవంతద్రూపేనైవపునరుదేత్యా గచ్ఛతి
తివ్యతిరేకః॥ * * * * * ౬౩

మూ || విరహివగఃవధవ్యసన్గాతులంకలయపావమశేషక
శంవిధుమ్ | సురభిపేతసుధాకమపావకం గ్రహవిదోవివరితక
ధాకధమ్ || * * * * * ౬౨

వ్యా || విరహితి || హేసఖ- విరహివగఃవధవ్యసనేనాసక్త్యాఆకులంసంకు
లంసశబ్దం - అశేషకశంపూర్ణకశంవిధుంసౌపంకలయ క్రూరంవిధి - సు
రైర్నిపేతాసుధాయస్యతం- ఊణమిత్యధః - శ్రేషికకవ్యమాసాంతః- ఆ
పాన్యతంస్యామితివికల్పాన్యస్వాభావః - అపావపాపావకస్తంసౌమ్యంక
లయ- తథాకార్యదర్శనాదితిభావః - కింతుగ్రహవిదోదైవజ్ఞామైకథంవివరిత
కథాః || ౬౩ || ఊణేద్వర్క-రీకాభూపుత్రాఃపాపాస్తత్సంయుతోబువః- పూర్ణ
చంద్రబుధాచార్యశుక్రాస్తేశ్యశుభద్రహః- ఇత్యేవంవిరుద్ధవాచః- అనుభవవి
రోధాదనుభ్యగ్రాదివాక్యవద్దాగ్రహ్యంతద్వాక్యమితిభావః || ౬౨

మూ || విరహిభిః బహుమానమవాపియస్సబహుళః ఖలువ
త గహజని | తదమితిస్సకలైగపియత్రతైర్వ్యరచిసాచతిధిః

కిమమాకృతా || * * * * * ౬౩

వ్యా || విరహిభితి || యఃపక్షోవిరహిభిః బహుమానంసత్కారమవాపి
ప్రాపిణః- ఊయమాణచంద్రత్వాదితిభావః - అవపూర్వాదాప్తోత్యేకం
తాత్కారణిలుచ్ఛ- గతిబుద్ధిత్యాదినాఅణికర్తుకర్తవ్యం- ఇన్యంతేకర్తుశ్చ కమ
ణఇత్యభిధానం సవిరహిభిఃబహుకృతఃపక్షః- ఇహస్తికలోకే బహుబహు
కారంలాతి ఆద్రశ్యతీవృత్తత్వాబహుళః - అతోనుపసగేకః- నతుబహు
రులజితిభావః - అజనిజాతః- ఇల్పిత్యుత్ప్యేషో- కించతత్రాపియత్రయస్యాం
తిథాసకలైరపితైర్విరహిభిఃతదమిస్సస్యబహుమానస్యామితిరపరిమితిర్వ్య
రచిఅకారి- నష్టచంద్రత్వాదితిభావః- సాచతిధిః - అమా అమితిర్బహుమాన
స్యాస్యామితివృత్తత్వా అమా అమానామకాకృతాకిం - మాతేర్భావాధే
ఫుపదావిన్వీషినజ్జమాసేమశ్వర్థియేచాకారప్రత్యయే- యస్యేతిలోపే - అ
జాద్యోష్టాప్ నన్వమాసహభావోస్యాంసూర్యాచంద్రవసారితివృత్తత్యే
త్యుత్ప్యేషో - అమేతినహాధే - అన్యయం - తతోభావప్రధానాన్త్యర్థియాకా
రాట్యాప్ || * * * * * ౬౩

మూ || స్వరిపుతీక్ష్ణసువర్ణనవిభ్రమాత్కమువిధుంగ్రసతేనవి
ధుంతుదః - నివతితంపదనేకథమన్యథాబలికరంభానిధంనిజము

జ్ఞుతి || * * * * * ౬౪

వ్యా || నేతి || విధుంతుదోరాహుః - విధుంచంరంస్వోపోద్విష్టోస్తీ
క్ష్యంనిశితంయత్పురర్చనంతదితి విభ్రమాత్సాదృశ్యమూలభ్రమన్మగనతేకి
ముతాలుభేదభయాదితిభావః - అస్యభాభయాభావ - ఏదనైవివేచితంవక్త్రాం
తగఃతం - అతపనజంస్వామిత్వం - బలికరంభనిభండ - హృతదభృషసిక్త
సత్తుసదృశం - స్వాధిష్ఠితమిశ్యభావః || ౧ || కరంభాదధిప క్షత్తిత్వమరః - ఏ
నమితిశేషః - కథముజ్ఞ తిడ్డైరీరతిత్వత్పైర్మయే || * * * ౬౪

మూ || వదనగర్భతంననిజేచ్ఛయాశశినమజ్ఞులిరాహుః
సంశయమ్ | అశితపరగళత్వయమత్వయంసఖినిగళనాశఖి

లాధ్వనా || * * * * * ౬౫

వ్యా || వదనేతి || హేసఖి - యద్వారాహుఃవదనగళగతమాస్వాంతః
త్రవిష్టంశశినం - నిజేచ్ఛయాస్వేచ్ఛయానోజ్ఞులి - అసంశయంసంశయో
నాస్తి - అథాభావపృథివ్యాభావః - కింత్యయంశశిఅశితోగళిపర - అత్య
యంవిసాఅకృతేతేత్యభావః || ౧ || అత్యయోతిక్రమేకృతృగతివైజయంతి - గ
ళనాశఖిలాధ్వనాకంఠనాభౌంతఃకుహరమాగేణ - గళతీనిస్సరతిరాహుః
శ్శిరోమాత్రతేనకంఠనాశనిస్సృతస్యాశితస్సజతరాగ్నిసంయోగవిరహాద
స్థపాపిష్ఠస్యేందోపునరుదయఇత్వత్పైర్మయే || * * * ౬౬

మూ || ఋజుదృశకథయంతిపురావిదోమధుభిదంకిలరాహు

శిరశ్చిదమ్ - విరహిమూర్ఖభిదంనిగదంతినక్వసుశశీయతితజ్జ
రరానలః || * * * * * ౬౭

వ్యా || ఋజుదృశః || ఋజుదృశఃతాదాత్మికకార్యమాత్రదశీనః
త్వాగామికార్యదగ్నినఇత్యర్థః - పురావిదఃపురాణజ్ఞాఃపూర్వపురుషాః - మ
ధుభిరంజిష్టుం - రాహుశిరశ్చిదంకథయంతికిల - కిలెతివారాయాం - విరహి
మూర్ఖభిదంవియోగిశిరశ్చిదం - ననిగదంతితికావ్యః - తదైవకథనియమిత్వర్థః -
కుతస్సస్యరాహుజతరానలోయది - అస్తీతిశేషః - శశీక్వసు - నశాపి
స్యాదిశ్యభావః - రాహుశిరశ్చేదనకదియజతరాగ్నివిచ్ఛేదకత్వాద్విహి
మారకంశశినముజ్జీవంతున్నయంవిష్టుర్విరహిశిరశ్చేదీత్యేవంపృథదేశ్యమూ
హుశిరశ్చేదీత్యర్థః || * * * * * ౬౮

మూ || స్తరసఖారుభిస్త్రవైరిణామఖిమృగస్వయధాద
లితంశిరః | సప్తదిసందధతుర్భిషజౌదివఃసఖితథాతమసోపికరో
తుకః || * * * * * ౬౯

వ్యా || స్తరసఖావితి || రుచిభిఃకాయకాంతిభిఃస్తరసఖాస్తరసదృశౌతల్లి
 డ్రేచ - దివోభివచాస్వరైవ్యై - స్తరవైరిణాహరేణదళితంభిన్నం - మఖ
 విరచ్యుగఃతస్య - మృగరూపధారిణోమఖస్యేవ్యథః - శిరోయధాసవదిశం
 దధతుఃసయోజయామాసతుః - యాయస్యమిత్రంసతస్యవైరంనిర్యాసయ
 తీతియ్యక్తం - కింతుహేసఖికస్తమసోకోహహారపితథాశిరస్సంధానంకణో
 తు - నశౌపిత్యర్థః - హరస్యమఖమృగశిరశ్చేపురాణంప్రమాణం - అశ్వి
 నోఃపునస్తత్సంధానే || శ్రు || తత్ వైతౌయజ్ఞస్యశిరఃప్రత్యధత్రామిత్రశుతిః ||

మూ || నలవిమస్తకితస్యఽణ్ణేపామిళతికింసకబంధగళేన
 వా | మృతభియాభృతముత్పతతస్తమోగ్రహశిరస్తదస్పృక్షృధ

బ ధనమ్ || * * * * *

వ్యా || నలేతి || అథవా - రణేనలేనవిమస్తకితస్య - తథాపిమృతభియామ
 రణధయేన - భృతముత్పతతస్థగ్గచ్ఛతోరిపోః - కబంధగళేనఅపమూర్ధాకళే
 బరకంరేరసహతమోగ్రహస్యశిరః - తస్యగళస్యాస్పృజారక్తేనదృఢబంధనం
 నిబిడసంయోగంసతిగ్ంసమిళతినసంగచ్ఛతే - తథాచతజ్జతరాగ్నినాచంద్రో
 జీర్వేదితిభావః || * * * * *

మూ || సఖిజరాంపరిపృచ్ఛతమశ్శిరస్సమమసౌదధతాపిక

బంధతామ్ | మగధరాజవపురదళయ్యుక్తపతిగమితినత్రతిసవ్య

తీకేతునా || * * * * *

వ్యా || సఖితి || అథవాహేసఖిజరాంజరాభ్యాంనిశాచరీంపరిపృచ్ఛతి
 సౌజరాకబంధతాంతిశిరస్కతాందధతాపికేతునాసమంకేతుగ్రహాణసహ -
 తమసోరాహూశ్శిరః - మగధరాజస్యజరాసంధస్యవపురదళయ్యోశ్శరీరా
 ర్థభాగయోఃయ్యుక్తయ్యుగళమివ - కిమితిసప్రతిసీవ్యతినసంధత్రైశిరోమా
 త్రంకేతుఃతయోస్సంధానైపుర్యవత్రజ్జతరాగ్నినాచంద్రోజీర్వేదితిభావః - జ
 రాకృతాంగసంధానోజరాసంధాంతిభావతీకధాత్రానుసంధేయా ||

మూ || పదవిధుంతుదమాళిమదీరితైస్త్యజసికింద్విజరాజధి

యారిపుమ్ | కిమదివంపునరేతియదీదృశపతితపససిషెవ్యతా

వారుణీమ్ || * * * * *

వ్యా || వదేతి || హరిశిసఖి - మదీరితైర్కదావైకైః - విధుంతుదంరాహుంవ
 ద - రిపుం - ద్విజరాజశ్చంద్రోబ్రాహ్మణశ్రైష్ఠశ్చతద్ధియాత్యజసికిం - తన్నా
 స్తీత్యాహ - యద్యస్తాదేషచంద్రోవారుణీంప్రతిచింసురాంచ || ౧ || వారుణీ

౧౭౬ (నైవధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

గంధదూర్వాయాం ప్రతీచీసురయోరపీతివిశ్వః - విషేష్యత్యావేత్వాచవతిత
శ్చ్యుతః పాతకీచ - ఈదృశః పతితోపి పునది - వమంతరితుం స్వర్గం చ పతియది
కిం - ద్వయోరపి వతితయోరథో గతిరేవ నో ధ్వం - గతిరిత్యధః - అతః పతితస్య
కుతశ్చైశ్వర్యం కుత స్తరాంతద్వధేదోషశ్చేతి భావః || * * ౭౦

మూ || దహతి కఠమయంఖలు తేనకింగరుడవద్విజవాసన
యోగ్యతః | ప్రకృతిరస్యవిధుంతుదదాహికామయినిరాగసి
కావదవివ్రతా || * * * * ౭౧

వ్యా || దహతీతి || హేవిధుంతుదఅయంవిధుః స్వజవాసనయా - ద్విజత్వ
సామాన్యేనేత్యర్థః - పాతిత్యేవిజాతేరసపాయాదితి భావః - గరుడవద్గరుడ
స్యేవ - తత్రతస్యేతివతివ్రత్యయః - తేవకంఠందహతిఖలు తేవదాహేనోగ్య
తఃకిం - వివ్రతాకావద - నకాపేత్యర్థః - తథాహి - అస్యవిధోః ప్రకృతిః - నిరా
గసినిరపరాధాయామయిదాహికాదగ్ని - అనపరాధస్త్రీఘాతుకస్యకుతో
బ్రాహ్మణ్యమిత్యధః || ౭ || అసౌపరాధోమంతుశ్చేష్యమరః పురాకిల-యు
థితేనగరుత్తతాపిత్రాదేశేన మైచ్చాభక్షయతాత్పరితత్రప్రవృత్తిశ్చక్షగ్గళే
నసహసోదీణః ఇతిపారాణికికథా - తథామాఘశ్చహ || ౭ || వివ్రంపురా
వగతరాడివనిజ - గారేతి || * * * * ౭౧

మూ || సకలయాకలయాకిలదంష్ట్రయాసమవధాయయ
మాయానినిమితః | విరహిణీగణచర్వణసాధనంవిభురతోన్వ
జరాజఇతిశ్రుతః || * * * * ౭౨

వ్యా || సకలయేతి || విధుస్సకలయాకలయా - సకలాభిశతభిశేవ - దం
ష్ట్రయాదంష్ట్రాభిదంతవిశేషైః - ప్రకృతిద్రవ్యేణ - ఉభయత్రజాత్యేకవ
నం - యమాయంతికాభం - సమవధాయసమ్యగవహితిభూయ - విరహిణీ
గణస్యచర్వణసాధనంకించిచ్ఛకణసాధనం - విభుమితఃకిల - బ్రహ్మణేతిశే
షః - అతోస్తాద్దంష్ట్రావిశేషత్వాద్విజరాజఇతిశ్రుతనతువివ్రవిశేషత్వాదిత్య
ధః || ౭ || దంతవిప్రాండజాద్విజరాజఇత్యమరః - అతోనాయముసేత్యుత్తి
భావః || * * * * ౭౨

మూ || స్తరముఖంహరనేత్రపలుతాశనాజ్జ్వలదిదంవిధినాచ
కృషేవిధుః - బహువిధేనవియోగివిధై నసాశతమమదధకాలి
కయాంకితః || * * * * ౭౩

వ్యా || స్తరముఖమితి || అధవిధుశ్చంద్రోనామేదంస్తరముఖంజ్వలత్ప్ర

(అనైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః.)

౧౭౩

జ్వలదేవ-విధినాదైవేనహరినేత్రహుతాశనాచ్చకృషేమధ్యేఃఆశ్రప్తః - అథ
వాబహువిధేనవియోగినధేనయదేనఃసాపంతేనైవకాళికయాశ్వాసుకయా
శశమిషాదంకితః దాహకాళిమావా-పాపకాళిమావా-శశమిషాదృశ్యతవతి
సాపహ్నవోత్ప్రేక్షాద్వయం || * * * * * ౭౩

మూ || ఇతివిధోర్వివిధోక్తినిఃకాణంవ్యవహితస్య వృధేతి
విమృశ్య సా | అతితరాందధతీవిరహ్వాంహృదయభాజము
పాలభతస్తరమ్ || * * * * * ౭౪

వ్యా || ఇతీతి || అతితరామతిమాత్రం - తిప్తయఃసాధామ్ ప్రత్యయః - విర
హజ్వరందదతీసాదనయంతీ - ఇతీత్యంవ్యవహిత్యస్య విప్రకృప్తస్యవిధోర్వివి
ధోక్తినిఃకాణంనిందావృధేతివిమృశ్య ఆరణ్యరుదితప్రాయమితిచిచార్వ-
హృదయభాజంసన్నిహితంస్తరముపాలభతనింద - పాక్షిక ఫలసంభావన
యేతిభావః || * * * * * ౭౫

మూ || హృదయమాశ్రయనేబహుమామకంజ్వలయసీతమనం
గతదేవమ్ | స్వయపితుణదగ్ధనిజేంధనోఽన్యభవితాసిహతాశ
హుతాశఃత్ || * * * * * ౭౬

వ్యా || హృదయమితి || హేఅనంగమమేదంమామకం - తవకమమకావేక
వచన ఇత్యశేనుమకాదేశః - హృదయమాశ్రయనే - తదేవేత్థంకింజ్వలయసీ
దహసి- బత-హతాశమబుకాదే - స్వయంత్యనుపిహుతమశ్వాతీతిహుతాహో
గ్నికహణ్యాణతద్వత్ - తుణదగ్ధనిజేంధనోదగ్ధాశ్రయస్సన్నిహితః - క్వభవి
తాసిక్వభవిష్యసి-నకావసేత్యర్థః - అనదత్యవేలుట్ - వరహింసావ్యసనేనాత్మ
నాశంనవశ్య - త్యాశయేనహతాశేత్యామంత్రణం || * * * * * ౭౭

మూ || పురభిదాగమితస్వమదృశ్యతాంత్రినయనత్వపరిప్లు
తిశంకయా | స్తరనిరైత్యతకస్యచనాపినత్వయికిమక్షి గతేన
యనైస్త్రిభిః || * * * * * ౭౮

వ్యా || పురభివేతి || హేస్తర-త్వంతక్షిగతఇతిశేషః - అనక్షిసన్నికృప్త
స్యాత్తదగ్ధమకకృత్వానదేవ్యస్య చదాహయోగాదితిభావః - పురభిదాహ
రేణ - త్రినయనత్వంత్యగ్రత్యం - తుభాదిత్వాన్లత్వాభావః - తస్యపరిప్లు
తీశంకయాత్మతీయాక్షివైయభ్యభయేనేత్యర్థః - అదృశ్యతాంగమితోనాశం
ప్రాపితః - గతిబుద్ధిత్యాదినా అణికర్తుమకత్వేతత్రైవక్య - ణ్యంతేకర్తుశ్చ
కతుణాణితివచనాత్ - కింతు - కస్యచనాపి-యస్యకస్యచిదపి-జనస్యాక్షిగతే

౧౭౮ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

దృష్టాచరే ద్వేష్యచ॥ ౧॥ ద్వేష్యత్వక్షిగతోవధ్య ఇత్యమరః - త్వయిత్రిభి
ర్మయనైకింసనిరై త్యుతకిమితనసరిక్షితం. అతోస్య త్రినయనత్వంభ్యర్థమేవే
త్యుర్థః స్వాక్షిగత ఇవమాదృశాక్షిగతేపిశ్వయితృతీయాక్షినిరీక్షణాభావా
దవహాపకారిణస్తస్యవై యధ్యంభిరీక్షణంచదేవస్యజిత కామత్వాదవ్యేషాం
తుకామజితత్వాదుత్ప్రేక్ష్యత ఇతి- త్వయినిరై త్యుతేత్యత్రకమణోపిస్తరస్య
అనకశక్తియైక్తస్యేతిన్యాయేనమాతరి ప్రహృతమిత్యాదివదాధారత్వవిషయై
యామవివక్షితకమణాదీక్షితేర్భావేలకారణ॥ శ్లో॥ ప్రసిద్ధేరవివక్షితకమణో
కమిణాక్రియేతివచనాత్॥ * * * * * ౭౬

మూ॥ సహచరౌసితతేరితివిశ్రుతిస్త్వయివసభ్యపిమేన రతిః

కుతః । అథనసంప్రతిసంగతిరసివామనుమృతానభవంతమి

యంకిల॥ * * * * * ౭౭

వ్యా॥ సహచరభితి॥ హేస్తర - రతేరతిదేవ్యాఃసంతుష్టత్వ - సహచ
రౌసీతివిశ్రుతిప్రసిద్ధిః- త్వయివసతిహృదయస్థేనభ్యపిమేకుతోరతిర్మ అథవా
సంప్రతివాంయుపయోగ్యసంగతిర్నాస్తీ- కుతః - ఇయంరతిర్భవంతంనానుమృ
తాకిల- కిలేతివారాయాం- అనుమరణాభావాదసంగతిర్మకేత్యుర్థః - అత్ర
ప్రీతిలక్షణాయారతేదేవ్యాసహభేదాధ్యవసాయాదయముపాలంభః- అ
తుసూతీయోక్తిరలంకారః॥ * * * * * ౭౮

మూ॥ రతివియుక్తమనాత్మవర్జకీంస్వ మివమామపి తాపిత

వానసి । కథమతావభృతస్తవసంగమాదితరథా హృదయం

మదహ్యతే॥ * * * * * ౭౯

వ్యా॥ రతితి॥ అత్తానంవరంచనజానాతీత్యనాత్మవర్జసర్వఘాతుకమార-
మామివరతివియుక్తంస్వమాత్మానమపితాపితవానసిత్వత్ప్రేక్ష్య - కుతః ఇతర
థాస్వాసంతావనే అతావభృతస్తావరహితస్య తవసంగమాత్మచరాస్తమ
హృదయంకథందహ్యతే - తప్రస్పర్శాత్తాపోనాత్మప్రస్పర్శాదిత్యుర్థః - సంతాప
నాదసిన్వయమతప్రేనాపివరసంతాపః క్రియతేతచ్ఛీలైర్వధాత్వప్రముఖైశిలీ
ముఖై రితిభావః॥ * * * * * ౮౦

మూ॥ అనుమమారనమారకథంనుసారతిరితి ప్రధితాపివతి

ప్రతా । ఇయదనాథవధూవధపాతకీదయితయాపితయాసికి

ముజ్జితః॥ * * * * * ౮౧

వ్యా॥ అనుమమారేతి॥ హేమారమారక- వతిప్రతేక్షితప్రధితాపిసారతిః

ధంనానుమరక ధంనానుమృతా॥ బో॥ మృతేమియేతయానారీసాస్త్రీజ్ఞేయా
 వతివతేశ్వనస్తరణాదితిభావః - అథవా - ఇయద్భిరేతావద్భిరసంప్రేయిగ్య
 ర్థః - అనాథవధూనాంవియోగిస్త్రీణాంవధైఃపాతకీత్వం - తయాదయితయాపి
 విరహాసహమానయాపీతిభావః - ఉద్భిజత్యక్షాసికిమిత్వప్రేయః॥ బో॥ ఆశు
 ధేస్సంప్రతీక్ష్యోహిమహాపాతకదూషితఇతిస్తరణాదితిభావః॥ ౬౯

మూ॥ సుగత వివిజిత్య జితేంద్రియస్తద్దురుకితాతనుం
 యదనాశయత్ । తవతనూమవశిష్టవతీంతతస్స మితి భూతమ

యూమహరద్ధరః॥ * * * * * ౮౦

వ్యా॥ సుగతఇతి॥ జితేంద్రియేవశీసుగతోబుధుః - విజిత్య - తవ ఉసుమ
 హతీంతీతామేవతనుం శరీరంయద్యస్తాదనాశయత్ నాశితవాణ - తతఃకార
 ణాదవశిష్టవతీమవశిష్టాంభూతమయీం పాంచభూతికాంతవతనుం సమితియ
 ధేహరశ్యంభురహరత్ - ఇస్మిచకారేశ్వర్థః - తథాపినిర్లజ్జకథమిత్యమస్తాద్భ
 శానకరుణంవ్యధయసీతివిస్తీతాస్త్రుఇతిభావః॥ * * * * * ౮౦

మూ॥ ఫలమలభ్యతయతుసుమైస్త్యయా విషమనేత్రమ
 సంకల్పంతా । అహహానీతిరవాప్తభయాతతోనగసుమైరపి
 విగ్రహమిచ్ఛతి॥ * * * * * ౮౧

వ్యా॥ ఫలమితి॥ హేఅసంగ - విషమనేత్రంత్యక్షం - కుసుమైర్నిగ్మ
 తానిరుంధతా ప్రహరతేత్యర్థః - త్వయావత్ఫలంమరణరూపమలభ్యత - తత
 స్తస్మాత్ఫలాదవాప్తభయాప్రాప్తభయానీతిః - సర్వథాసాధనాంతరేణావై
 రనిర్యాతనంకార్యమిత్యేవ - రూపాకర్త్రీ - కుసుమైరపివిగ్రహంనేచ్ఛతి - హ
 హేత్యద్భుతే - కీమతసాధనాంతరైః పుష్పైరపినయోద్ధవ్యంకింపునర్మిశితై
 శ్చరైరితిసత్వాకుసుమాన్యపిమోక్షంవిభేషీతిభావః॥ * * * * * ౮౧

మూ॥ అపిధయన్నితరామరవత్సుధాంత్రినయనాతాధమా
 పిధతాందశామ్ । ఫణరతేరధరస్యరసాదరాదమృతమాత్తఘృ
 ణఖిలునాపిబి॥ * * * * * ౮౨

వ్యా॥ అపితి॥ హేస్త్రైః - ఇతరామరవద్దేవతాంతరవత్ సుధాంధయణ
 పిబన్నపి - ధేటశత్యప్రత్యయః - త్రినయనాదీప్వరాతాధంతాందశాంపరణా
 వస్థాంఅపిధప్రాప్తాభూః - ఆప్నోతేలికటిధలిక్యాదీయమాదిడాగమః - ఫణ
 వద - అథనారతేర్దేవ్యా అధరస్యోష్ఠస్యరసేస్వాదే అదరాజాస్థావశాత్ - ఆ
 త్తఘృణఃప్రాప్తామృతజుగుప్సన్ ॥ ౨॥ ఘృణాజుగుప్సా కృపయోరితివైజ

౧౮౦ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

యంత్రీతిమృతం నాపి బింఖలు అమృతపానకథమస్యేష్వమరేషు మేకౌమృ
త ఇతిభావః || * * * * * ౧౮౧

మూ || భువనమోహనజేనకిమేనసాతవరేతబభూవపిశాచ

తా || యదధునావిరహాధిలీమసామభిభవన్బ్రమసిస్తరమన్వి
ధామ్ || * * * * * ౧౮౨

వ్యా || బ్రహ్మవశేతి || వరేతప్రేత- తవభువనానాం మోహనమచేతనీకరణంత
జేనై నసాపాపేర- పిశాచజాబభూవకిం- గుతః- స్తర- యద్యస్తాదధునావిర
హాధినావియోగవ్యథయామలీమసాంమలినాంమన్విధాంమాదృశీమబలామభి
భవః పీడయః భ్రమసి-పాపిష్ఠాః కిలపిశాచతాం గతాః మృత్యులస్త్రై బాలాదీ
పీడయంతి- త్వంచతాదృశౌ-పిపిశాచశత్రుత్వేయః || * ౧౮౩

మూ || బతదదాసినమృత్యుమపిస్తరస్థలతితృప్తయానధనుః

కరాత్ | అథమృతోసిమృతేనచముచ్యతేనకిలముష్టిరురీకృత
బంధనః || * * * * * ౧౮౪

వ్యా || బతేతి || హేస్తరమృత్యుమపినదదాసి-తేనదుఃఖాంతోభవేదితిభా
వః- అథ వాక్యపయాతవకరాధునిరసిస్థలతినభ్రాతృశ్చలిపూర్వపద్యాః- అథ
మృతోసి- అథాపినస్థలతీత్యాహ- మృతేనచమృతేనాప- ఉరీకృతబంధనః అంగీ
కృతబంధనః దృఢబద్ధతత్కర్ణ- ఉద్యంగ్యుర్యురరిభ్యశ్చ- రోమగురుతేవర ఇతిభ
ట్టమల్లః- ముష్టిర్ముముచ్యతేభలు- బతేతిభేదే- తత్యతాంతాదపి- గ్రూరోసి
తిభావః || * * * * * ౧౮౫

మూ || దృగవహత్యపమృత్యువిరూపతాశ్చమయతే పరనిజా

రసేనితా | అతీతయాంధ్యవపుఃక్షుతిసాండుతాస్త్రైరభవంతిభ

వంతముపాసితః || * * * * * ౧౮౬

వ్యా || దృగితి || హేస్తరపరనిజరసేనితాత్వత్సేవ్య దేవతాసేవకౌజనః-
స్థుచ్- దృశోరవహతిః ఆంధ్యం- అపమృత్యురకాలమరణవిరూపతాంత్రై
వర్ణ్యం- తాశ్చమయతేనివర్తయతి- నిచశ్చేత్వాస్త్ర సేవదం- మిత్యాస్త్రస్వ
త్వం- భవంతముపాసితస్తస్త్వేనిజనస్యతు- తాచ్ఛిత్యేత్వా నలోకేత్వా
పినాపక్ష్మీప్రతిషేధః- అతీతయాంధ్యం దృష్టుపధూతావపుఃక్షుతిః శరీరవివర్తి
పాంతుతావై వర్ణ్యంచతాభవంతిదేవతాం తరభక్తస్య ఉక్తదోషశాంతిభ
లం- త్వద్భక్తస్యతదుదేక ఇత్యహూభక్తవాత్సల్యంకామదేవస్యేత్యవహా
నః- అత్రానర్థోష్ట్రోక్షుగోవిషమాలంకారభేదః || * * ౧౮౭

(నైమిషకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

౧౮౧

మూ॥ స్తరస్మశంసతమ స్తవమతోవిధిక్యతవాభవదాయ

ధమ్ ౧ యదిధనుర్దృఢమాశుగమాయసంతపస్మజేత్సృశ

యంత్రిగడ్వ్యజేత్ ॥ * * * * * ౧౬

వ్యా॥ స్తరేతి॥ హేస్తర - నృణాశంసతిహింసతీతిన్మశంసోఘాతుకః - శం

సహింసాయామితిధాతోపచాద్యచ్ - త్యచుతిన్మశంసఃస్మశంసతమః - అతో

హేతోవిధిస్సృష్టాసుమనసఃపుష్పాణి - భవతఃఅయుధంకృతవా - తవద్భ

ధంధనురాయనమయోమయంత్రశుగంశరంచస్మజేద్దది - త్రయాణాంజగ

తాంసమాహారస్త్రీజగత్ - కర్తృ - ప్రళయంవినాశంవ్రజేత్ - తవపాపిష్ఠ

తాంద్భ్రష్టావిదుషావరమేష్టిసాసమ్యగసుప్తతమితిభావః ॥ * * * ౧౭

మూ॥ స్తరరిపోరివనోపశిఖిపురాండహతుజేజగతామపిమా

త్రయమ్ | ఇతివిధిస్తవః మూకాశుసుమానికింకుభుభిరంతరసింహ

దనిర్వృతః ॥ * * * * * ౧౮

వ్యా॥ స్తరేతి॥ స్తరరిపోస్తవరెహారస్యరోపశిఖిబాణాగ్నిః॥౧॥పత్ర

రోపఇషుద్వ్యయోరిత్యుచరః - పురాంత్రయమివతేతవరోపశిఖిజగతాంత్ర

యంమాదహత్వితిమత్వేతిశేషః - గమ్యమానాథాత్వాదవ్రయోగః - విధిస్సృ

ష్టా - అనిర్వృతస్తాంకుసుమేషుంకృత్వాప్యపరిత్యజ్యస్తా - త్వదిమాకాశు

సుమానిమధుభిరుకంఠైఃఅంతరిసింహై - అగ్నిశాత్యథామాతృత్రిమ

త్యుత్పేక్షై - అన్యథాపాపిష్ఠస్యతేకొవారయితేతిభావః ॥ * * ౧౯

మూ॥ విధిరనంగమభేద్యమవేత్స్యతేజనమసంఖిలత్వముక

ల్పయత్ | అపిసవజ్రమదాస్యతచేతదాన్వదిషుభిన్వదలి

ప్యదసాపి ॥ * * * * * ౨౦

వ్యా॥ విధిరితి॥ విధిబ్రహ్మచరీఅనంగమనవయం ॥ ని ॥ అంగంవ్రతీకొవ

యవఇత్యుచరః - అతపివాభేద్యమవేత్స్య - నిరవయవద్రవ్యత్వాదవినాశ్యంని

శ్చైత్యజనమనస్తేతవత్వముకల్పయదిత్యుత్పేక్షై - సావయవలత్వదానవ

త్తే - సవిధిర్వజ్రమస్యదాప్యతచేద్దద్యాద్యది - తదాన్వఃమధిసావజ్రాపిన్వ

దలివ్యద్విశేషోభవేత్ - అతోయుక్తకారీనప్తేతిభావః ॥ * * ౨౧

మూ॥ అపివిధిఃసుమానితవాసుగాస్తరవిధాయననివృ

త్తిమాప్రవాణ | అదితపంచహితేసనియమ్యతాతదపిత్రేజ

తజయకారితంజగత్ ॥ * * * * * ౨౨

వ్యా॥ అపేతి॥ హేస్తర - విధిఃసుమాన్యేవతవాశుగాన్విధాయాపిని

౧౫౨ (నైఋతకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

ర్వృతింకృతకృత్యోస్తీతిపరితోపనాప్రవానిత్యుత్ప్రయః - కుతః హి యస్తా
 త్సోనిర్వృతోవిధిస్తాః కుసుమాశుగానభి - నియమ్యజయంతపవేతినియమం
 కృత్వా - తైశవవంతై వాదితద తవాః - తదపితథాపితైః ప్రచభిరేవఃగత్తః
 ర్భూరితంబర్భూరిశృతం - బతేతిభేదే - విశ్వనియంతాః స్వేపంవిఫలయత్తుః
 తోన్యోస్తీనియంతైతిభావః || * * * * *

మూ || ఉపహరంతినకస్య సువస్వణస్స మనసఃకతిపంచసుర
 ద్రుమాః | తదతుహీనతయాప్యథగతికాంధిగియతాః నతెంత
 దారణమ్ || * * * * *

వ్యా || ఉపహరంతీతి || హేస్త రపంచసురద్రుమాః మంతారాక్షయః - క
 ప్యసుపర్వణఃకతిసుమనసః కియంతికుసుమాని. నోపహరంతినోపాయనిగుర్వం
 తినర్వస్వాప్యమితముపహరంతీత్యధః || ౧ || ఉపాయనము ప్రగ్రాహ్యముప
 హర స్తథావధేత్యమరః - తదతు - హీనతయానీచతయా - పృథక్ప్రత్యేకమే
 కికామే కాకిమేకైకాంసుమనోవృక్తిముపహరంతీత్యధః - అతః పంచ
 బాణత్వంతవేతిభావః - ఏకాదాకినిచ్చానహీయతిచకారాత్కన్యత్యయే
 త్రూర్వస్వేకారః ఇయతా ఏతావదనమానెనాపితేత వాంగవిదారణంతేరీరీప
 త్తిర్నాస్తిధిక్ - అవమతస్యజీనాన్తరణమేవపరమితిభావః || * ౯౦

మూ || కుసుమమప్యతిమనః కయకారి తేకిముపితీర్వధమర్విధి
 రగ్రహీత్ | కిమకృతైషయదేకతదాస్పదేద్వయమఖూ ద
 నాపినలభ్యవోః || * * * * *

వ్యా || కుసుమమితి || విధిఃకుసుమమపి - కుబ్జలమపీత్యధః - అతిదు
 నకయకారిఅనధకారికంధనుస్తేతవపితీర్వదత్వా అగ్రహిత్కిముపునజా
 హర - కిమిత్యుత్ప్రయః - పాపీయసేనత్తంతాతకవ్యమేవేతిభావః - కింతే
 వవిధికిమకృతఅకార్యమేవకృతనానిత్యధః - కుతః - యద్యస్తాదేకస్యధ
 ముపాస్పదేస్థావేఅధునానలభ్యవోద్వకయమఖూది - తెనైకేనధనుమానల
 భ్రువోద్వేగిర్నితవతాతేన కంటకముద్భృత్యశల్యమారోపితంయదేకానహిష్టో
 ద్వకయమసహ్యంసంపాదితమితిభావః || * * * * *

మూ || షడ్భృతహృషయాస్వకమేకంకుసుమవక్రమనందిత
 నందనాః | దదతీషడ్భృతైకురుతేధవాధనురినైకమిహూనివ
 పంచతైః || * * * * *

వ్యా || షడివి || అక్రమేణయాగవద్యేననందితనందనాః ప్రకాశితమరోద్వా

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

౧౦౩

నాః - యగపన్నిజకుసుమదానసమధాక్షిప్త్యథాః - పద్మతపౌవసంతాదయ్య
కృపయా - నతుప్రీత్యైతిభావః - స్వకంస్వసంబంధినః ప్రకమేతైకమేవ - అ
సహాయేకస్యైత్యయః - కుసుమం - దదానాంతిశేషః - తథాచోక్తరీత్యాత్ర
త్యైకమేకైశ్చదానాన్తిలిత్వాః - పథ్యవతేతుభ్యందదతి - తైష్యభ్యుక్తసుమైరేకం
ధనురివ - ఏకేనేతిశేషః - పంచేమూనివ - పంచభిరితిశేషః - భవాగ్రగురుతే - అ
హిమాఅవమానేషినిలజ్జ - సృజేపరహింసాస్వసనమితిభావః ॥ ౯౨

మూ॥ యదతనుస్త్యమిదంజగతేహితంక్వసమునిస్తవ

యస్సహతేక్షతీః - విశిఖమాశ్రవణంపరిపూర్ణచేదవిచలద్భుజ

ముజ్జితుమీశేషే ॥ * * * * * ౯౩

వ్యా॥ యదితి ॥ హేమూర - త్వమతనురశరీరితియత్తదిదమతనుత్వంజ
గతేహితం - హితయోగేచేతిచతుర్థివక్తవ్యా - తథాహ - విశిఖంబాణమ
విచలద్భుజమకంప్రహస్తంయథాతథా - ఆశ్రవణంపరిపూర్ణాకణిమా
కృష్ణఙ్గజ్జితుంమోక్షమీశేషేకమైషేచేద్యస్తతేక్షతీఃప్రహరాః సహతు -
సమునిః - నత్యాపీత్యథాః - అనంగత్వేప్యేవంజగద్ద్రోహిణస్తవధాను
ష్కాంతరివత్కాయవ్యాపారేజగతిజితేంద్రియైకధైర్యాస్తమియాదిభ్యనంగ
త్వమేవజగదితమిత్వథాః ॥ * * * * * ౯౪

మూ॥ సహతయాస్తరభస్తభుజిత్వభూపశుపతింప్రతియా

మిషుకుగ్రహీ ॥ ధ్రువమభూః - భునావితనోశ్శరస్తవపికస్వరవి

వసవంచమః ॥ * * * * * ౯౫

వ్యా॥ సహేతి ॥ హేస్తరపశుపతింప్రతి - యామిషుకుగ్రహీస్తయాన
హర్షుడితిసహసాభస్తాభూః - అధునావితనోరనంగస్వతవవికస్వరఃకౌకి
లాలాపవన - సంగర్ధంపంచముపంచసంభ్యాపూరణశ్శరీభూత్ - ధ్రువంత
త్వవన - పికకూజలివంచమమిత్వాదా - పికస్వరేపంచమసంజ్ఞాప్రవృత్తిశేషై
భావః ॥ ౯౬ ॥ పంచమోరాగభేదేస్యాత్పంచానామపిపూరణాదివిశ్వః - శరకా
ర్యకారిత్వాత్పికస్వరస్వశరత్వోత్పేక్షా ॥ * * * * * ౯౭

మూ॥ స్తరసమందురితైరఫలీకృతోభవతోపిభవద్దహన

శ్రమః - సురహితాయహుతాత్తతనుఃపునర్ననుజనుడివిత

క్షేణమాదిభ ॥ * * * * * ౯౮

వ్యా॥ స్మరేతి ॥ హేస్తరభగవతోహరస్యాపిదురితైస్సమంభవత్పావై
స్సహ - భగవద్దృష్టిసాతస్యవాచహరత్వాదితిభావః - భవద్దహనశ్రమోఫలీ

౧౦౪ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే చతుర్థస్కంధః)

కృతానిష్ఠరీపుః - సురహితాయ హుతాత్మ తనుహా రక్షాపానలేత్యక్తస్వ
దేహస్పృ - తత్త ఇంతస్మిన్నేవతుజె - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - దివి
ద్యులోకే - పునఃకానుఃపునరుత్పత్తిమాపిధనసప్రాప్తోపిఖలు - సురప్రార్థి
తాత్రస్మాదేవేతిశేషః - తచ్చాస్త్రత్వాపఫలమితిభావః || * * ౯౫

మూ || విరహీణో విముఖస్త్వవిధూదయేశమనదిక్ష్వననస్సన
దక్షిణః | సుమనసోనమయన్నటనౌధనుస్తవతుబాహువసౌయ
దిదక్షిణః || * * * * * ౯౬

వ్యా || విరహీణతి || హే శూర - తదాసౌ బాహుర్యదివిధూదయేచం
ద్రోదయేసహాయ లాభేనతీత్యథః - సుమనసేషుష్పంగామధనుః - అటనౌ
కౌటే || ౧ || కొటంస్యాటనిర్దోధ్యోమరః - నమయిత్వాదక్షిణోవిరహీజనప్ర
హరదక్షుస్సాన్యత్ - ప్రహతుకాంప్రసృతశ్చేదీత్యథః - సవ్యేతరశ్చేతిద్య
వః - తదావిముఖస్త్వవిహ్వలముఖస్త్వచంద్రోదయపరాబ్దుఖస్త్వవిరహీణోవి
యోగిజనస్య - సదక్షిణ లేవనప్రసిద్ధశ్శుగునదిక్ష్వవనోయామృదజ్ఞా రుతః ద
క్షిణోదాక్షిణ్యవాకసవ్యేసంశ్చన - కింతుసోపిత్యత్సహకారిత్వాద్విదకాయ
ప్రహత్రైవ్యేథః - అతస్సర్వానధకమూలత్వాత్త్వమేవనాపిసృత్య
థః - ప్రత్యేబ్దుఖస్త్వదక్షిణోపవామతిధ్వని - తమనదిక్ష్వవనోపినదక్షిణతి
తిస్ఫురణా వ్రూధాభాసాలంకారిః || * * * * * ౯౭

మూ || కింభవంతముమామతిరేకకంఠముదంధమయోగి
జనాంతమ్ | యదజయత్రతపఃనగీయతైసభగవాన్మదనాం
ధకమృత్యుజీత్ || * * * * * ౯౮

వ్యా || కింత్వతి || హే మదన - ఉమావతి - మదశ్చముచ్చ - ద్వంద్వైకవ
ద్భావః - తేనవదముదామదానందాభ్యాంఅంధయతివ్యామోహయతికామి
జనమిత్యంధంఅంధకం - అంధదృష్టిప్రతిఘాతఇతిధాతోశ్చైరాదికాత్పచా
ద్యుచ్ - అయోగిజనాంతకంవియోగిజనకృత్యం - ఏకమేకాకినం - భవంత
మేవఅజయంతియత్ - తతఏవసభగవాన్ఉమావతి - మదనాంధకమృత్యుజి
త్ మదనజిదంధకజిన్మృత్యుజిదిన్గీయతేకిముగీయతేవేత్యథః - మదనవదం
ధకమృత్యుప్రసిద్ధస్త్రోన్యనస్త్రైతిభావః - అత్రమదనాదీనాంమిథోభేద్య
భేదోక్తరతిశయోక్తిః || * * * * * ౯౯

మూ || శ్వమివకౌపిపరావకృతాకృతీనదదృశేనచమన్తభ
శుశ్రువే | స్వమదహద్దహనాజ్జ్వలతాత్తనాజ్వలయతుంపరిర
భ్యజగంతియః || * * * * * ౧౦౦

(వైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

౧౮౫

వ్యా || త్వమితి || హేమన్తథ - త్వమివపరావృతౌపరావకారే - కృతీశు
శలః - కౌపినదదృశేనదృష్టః - జనశుశ్రువేనచశ్రుతః - యోవకరాదహనాద
గ్నిసంయోగాత్ - జ్వలతాప్రజ్వలతాచత్తనాస్వాంగేన - జగంతిపరిరథ్యాశ్చిప్య
జ్వలయితుందగ్ధం - స్వమాత్మానంతదహత్ - పరగాత్రదూషణాయుపరిబద్ధ
స్వగాత్రేపంకలేపవర్షరదాహవ్యసనాదేవాత్తదాహంగీకారస్తవైశ్వహూ
దుర్వ్యసనమితిభాషః || * * * * *

మూ || త్వముచితంనయనాఽపిశంభునాభుషనశాంతికపేభా
మహావిశ్మయః । తవవయస్వయమస్వయమధుమధుమతవతా
హరిణబలకింకృతమ్ || * * * * *

వ్యా || త్వమితి || హేమార - శంభునానయనార్చిషి నేత్రాగ్నిశిఖాయాం
త్వంభువనానాంశాంతికశాంతిప్రయోజకే - ప్రయోజనమితితక్ - హేమామ
హావిరాహుతికృతః - ఉచితం - వధ్యస్యవధాదితిభాషః - తవవయస్వంసఖా
యంమధుమసంతం - అసాసౌ్యపేక్ష్య - మధుమధ్యాఖ్యం దైత్యమాతవ
తాహరిణాకింకృతం - బలేతిభేదే - విధ్యవధాద్ధరస్సాధుకారీహరిస్తమపేక్ష
ణాదసాధుకారీత్వభిషః - సమిత్రస్త్రోవధ్యభితిభాషః || * * *

మూ || ఇతికియద్వచనైవభృశంప్రియాధరపిపానుతదావన
మాశుతమ్ । అజనిపానులమప్రియవాజ్జ్వలనదనభోషణబా
ణహతేరివ || * * * * *

వ్యా || చిత్తి || ప్రియస్యనలస్యాధరమోష్ఠంపిపానుసాతుమిచ్ఛ - మ
ధుసిపానుప్రచృతీనాంగమిగామ్యాదిపాతాశ్చమాసభితివామనః - తత్ప్రసీ
ద్ధం - తస్యాభేద్యాతననం - ఇతిత్వం - కియద్వచనైవ - అప్రియవాగ్భి
ష్టరొక్తిభిః - జ్వలతాక్రద్ధ్యతోమదనస్యయఃభోషణబాణశస్య - తేప్రహ
రాదివేతిహేతుత్పేక్ష - ఆశుభృశం - పానులంపానుమదప్రియం - అజ
నిజాతం || * * * * *

మూ || ప్రియసఖివిహేనసహధసావ్యరచయద్విమగ్దాన
మస్యయా । హృదయమమణిచున్తథసాయకైఃకుతలమాబ
హుభాషితుమక్షమా || * * * * *

వ్యా || ప్రియసఖితి || అథసాదమయంతీమన్తథసాయకైఃహృదయమ
మణికుతలమాగాఢంప్రవృతా - అగపగహుభాషితుంప్రపంచ్యవక్త్రమ
క్షమాసతి - ప్రియసఖినివహేనసహలప్రసఖీసంఘేనసాధకంతిభాష

౧౦౬ (నైవధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే చతుర్థస్కంధః)

యా సమస్యయా సంగ్రహకారికయా || ౧ || సమస్యా తు సమాసాధేః త్యమరః
సంజ్ఞాయాం సముజనితభేద్య త్ర సంత్రా ర్వాదస్య తేభాః హుశః కిక్య జీతి క్షీర
స్వామీ - గిరంశ్యరచయత్ - పూర్వాధికం సఖిజన సమస్యా తదుత్తరత్వేనో
త్తరాధికంస్వయమరచయదిత్యధికః || * * * * ౧౦౧

మూ || అకరుణాదవనూనశ రాదసూక సహజ మూపదిధీరత

యాత్తనః | అసవేషమమాద్యవిరోధినః కథమరీక సఖిరక్షితు

మాశ్ధమామ్ || * * * * * ౧౦౨

వ్యా || అకరుణాదితి || హేభై మీలపది సహజయాధీరశయాధైర్యేణ - వి
వదిధైర్యమితి శీరితిభావః - అకరుణాన్నిదయాత్సానశ రాత్సు - మేషోః
ఆత్తనః స్వస్యా సూక్రాణాః - అవరత్తు - అద్యే దాశీమనః పసమమవిరోధి
నః శత్రవః - తన్మా లత్వాద్భుజం వేదనస్యేతిభావః - హే సఖిమాంకధమరీప్ర
క్షితుమాత్థ బ్రహ్మీ - బ్రువణంచానామితి సాధుః సంప్రతి మే స్రాణరత్తుణమా
శీవిషపోషణం పయోభిరితిభావః || * * * * * ౧౦౩

మూ || హితగిరంశ్యనోపి కిమాశ్ర వేప్రసథమవ్యవజీవితమా

త్తనః | సఖితాయది మేభుః సీద్ధశ్శీరుదిమిచ్చ సయాయమజీ

వితమ్ || * * * * * ౧౦౩

వ్యా || హితగిరమితి || ఆశ్వనోతి వాక్యమితిరత్రవా - పచాద్యచ్ హే
ఆశ్రవేవాక్యకారిణి || ౧ || వచనస్థిత ఆశ్రవత్యమరః - ప్రసథంబలాద్భూత
నోజీవితప్రాణం వరత్తు || శ్లో || పరిజీవంతమానందోనరంవషణతాః సీతి
న్యాయాదితిభావః - హితగిరమాప్తవాక్యంకింశ్వనోపి - హే సఖియాత్ప్రస
దరింశు వజీవితమిచ్చస్య పేక్ష సే - ఈదృశీత్థంత్రువృద్ధిమిహమానాపి మే
హితాశ్శాపి - నతభవసి - అతోనశ్వనోమిత్యధికః || * * * * ౧౦౩

మూ || అమృతదీధితిరేషనిదర్శజేభజతాప సముష్యకిమంశు

భిః | యదిభవంతిమృతాస్సఖిచంద్రికాశ్శశభృతః క్వతదాపరిత

త్యతే || * * * * * ౧౦౪

వ్యా || అమృతదీధిరితి || హేవిదర్శజేవమయంతి - పషణితిపురోహతా
నోహస్తేననిదేశః - అమృతదీధితిసుధాంశుః - అముష్యసుధాంశోరంశు
భిఃకిమితితాపంభజసి || అత్రామృతశబ్దస్యాధ్ధాంతరాశ్రయేనోత్తరమాహ ||
యదీతి || హే సఖి - శశభృతశ్చంద్రికామృతాభవంతియది - తదాక్వపరితప్యతే
సకావ్యసీత్యధికః - అస్యామృతదీధిత్వాదేవేదందుఃఖం - మృతదీధితిశ్చేత్స

శ్వాత్మజాంతిస్సాదితిభావః - అత్ర ఆత్మజేతమధావివక్షయాప్రయత్నశ్చ
వృత్తేతరాథా త్వేనయోజనాద్వక్త్రాక్తిరలంకారః ॥ ౧౦౬ ॥ అన్యథోక్తశ్చ
వాక్యస్యకాత్వాశ్చేషణవాదవేత్ | అన్యథాయోజనంయత్రసావక్త్రాక్తిర్ని
గద్యతః ॥ * * * * * ౧౦౭

మూ ॥ ప్రజగృహింత్యజభీతిమహేతుకామయమచండమరీచి
రుదంచతి | జ్వలయతిస్ఫుటమాతవముమురై రసభవంపచ
సాసఖిలుంపసి ॥ * * * * * ౧౦౮

వ్యా ॥ ప్రజేతి ॥ హేముగైర్భూతింప్రజదైర్వంభజ - అహేతుకాభీతింత్య
జ - అయమచండమరీచిశ్చితాంశురుదంచత్పుదేతి - నచండా - సుస్వభావః ఆ
తసైరేవముమురై స్తుమానైః ॥ ౧ ॥ ముగ్ధురస్తుమానఃశక్తివైజంతి - స్ఫు
టంప్రశ్నశ్చంయధాఽథాజ్వలయతిదహతి - హేసఖిఅసభవంప్రత్యక్షంపచసా
అగమేనలుంపసి భావసే - తదయు కంఠానస్థపననాప్యవత్ప్రత్యక్షై జైవా
స్యభాధానిత్యధః - అత్రాచండకరేచండకరభాగ్భాగభాంతిమదలంకారః ॥

మూ ॥ అయకపేహృదయాయగవై వత్పదవిధోనామరుచేర
సిగోచుః | రుచిఫలంసఖిదృశ్యతఫరయజ్వలయతిశ్చవముల్ల
లయత్యసూ ॥ * * * * * ౧౦౯

వ్యా ॥ యదుక్తమయమచండమరీచిరితితదిశ్వాసయతి ॥ అయీతి ॥ ఆ
యిముగైర్భైమి - విశ్వసీహితీశేషః - విధోగ్ధ్రంద్రస్యగచ్ఛేహేహోగోచరోవిష
యోనానీయది - శ్వరంగసంగీరంతేజశ్చాంద్రంనచేదిత్యధః - తత్రహిత
వై వహృదయాయశసే - త్వజ్జీవితాయద్రహ్యమీత్యధః - శ్లాఘహ్నుజి
త్వాదినాసంప్రదానత్వాచ్ఛతుధీ - తహి సఖిరుచిఫలమేవతేజోమాత్రకా
ర్యమేవదృశ్యతే - నతుచంద్రకార్యం - మద్యాగ్రవివర్యయేణాభిభవనివృత్తి
తిభావః - రుచియద్యస్తాత్త్వం జ్వలయతిదహతి - అసూప్రాణాణ్డల్ల
లయతిడల్లలయతి - సర్వంతేజఃస్థాత్వాద్వాహకమేవఅభిభవాత్తువివర్య
యతిపదార్థతత్త్వరాదినః ॥ * * * * * ౧౧౦

మూ ॥ విధువిరోధితిధైరభిధాయినయినకింపునరిచ్ఛసిక్
కిలామ్ | సఖికించథాగవేషణయాగిరంకిరతిసేయమనథామ
యీంచుయి ॥ * * * * * ౧౧౧

వ్యా ॥ విధ్వతి ॥ యితిభైమి - విధువిరోధితిధేమహ్యభ్యామనాపైండుతి
ధైరభిధాయినం - తదభిధాయకకహళాశ్చోచ్చారిణీం - కహళామహ్నివినామ

గ్రహంతదాహ్వామసిమిత్యథః - కౌకిలాంపునఃకిం నెచ్చసి - మాభూచ్చం
 ద్రస్తద్విరోధినీమేనాంతుకిం నెచ్చసీత్యథః - హేసఖ - అథగవేషణయా
 క్షహహాశబ్దస్యనక్షచంద్రాతిధిరథః అతిచారేణకిం - తత్సాధ్యంకిమపినాస్తీ
 త్యథః - గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయాకరణత్వాత్ప్రీతీయా - కుతఃసే
 యంకోకిలాగుయవిషయే - గవాదిశబ్దవదభిధేయవత్సంభవతీత్యనభఃమయీ
 రథఘోషాపదవధే - శూన్యత్వాత్ - కించఅనభఃమయీఅశనిఘోషవదా
 వద్రూపావతాం - అనభఃశబ్దాన్తయత్ప్రత్యయః-గింకిరతివిక్లిపణీ॥౧౭

మూ॥ హృదయ ఏవతవాస్తినవల్లభస్తదసికిందమయంతివి
 ఘీదసః । హృదిపరంబహిఃఖలువతఃతేసఖయతస్తతప విష్ణీ
 ద్యతే॥ * * * * * ౧౦౮

వ్యా॥ హృదయఇతి॥ హేదమయంతి-నఃతేనల్లభఃసఖఃతవహృదయ ఏవాస్తివతః
 తేతదపితథాపికిందసిఖిద్యసే-హేసఖయతోహృదిపరంహృద్యేవవర్తతే
 బహిఃవతఃతేఖలువతపవవిష్ణీద్యతేఖిద్యతే- సదేచ్ఛవెలుటయతస్తస్కర్య
 తవ-నతుదృశ్యతేఅలోమేవిషాదఇత్యథః॥ * * * * * ౧౦౯

మూ॥ స్ఫుటిహారమణౌషదనోమ్నణాహృదయశపన
 లంకృతవద్యతే । సఖహతాస్తితదాయదిహృప్రప్రియతమస్య
 మమవ్యవధాపితః॥ * * * * * ౧౧౦

వ్యా॥ స్ఫుటితీహేనాభేమిషదనోమ్నణామణ్యరేణ హారమణౌహృ
 దయాలంకారరత్నేస్ఫుటివిదళితసలిఅద్యతేతవహృదయంక్షోపి అలంకృ
 తంసఖవతీత్యనలంకృతంఅపరిమిత్రంజాతం- అథహృదయమంతరంగవప్య
 నలంసలసిహితంకృతమిశ్యక్తాంతరమత్వోత్తరమాహ- హేసఖసప్రియత
 మఃమమహృద్యపిన్యసధాపితోయదిదూరికృతశ్చేత్- దధాతేణ్యంతాశ్క
 మణిక్యేఅతికాశ్రీత్యాదినాపుగాగమః- తదాహతాస్తి - వక్త్రాక్తిరేం
 కారః-లక్షణముక్తం॥ * * * * * ౧౧౧

మూ॥ ఇదమిదీగృతదైవముమూర్ఖసామనసిమూర్ఖతమ
 న్నభపావకా । క్వసహతామవలంబవచ్చిదామన పపత్తిమతి
 మపిదుఃఖితా॥ * * * * * ౧౧౨

వ్యా॥ ఇదమితి॥ సాభేమిషదంప్రాలోక్తంసఖహతాస్తితివాక్యంక్షో
 దీగృతాన్య - తదైవమనసిమూర్ఖతమన్నభపావకాప్రవృద్ధకామానలా
 సతి - ముమూర్ఖముమొహం - మూర్ఖామొహంసముచ్చాయయోరిత్యథః

ద్వయేపిధాతోన్మరణాత్ - తథాహి - దుఃఖితాసంజాతదుఃఖాదుఃఖినీసా - అ
నుపపత్తిమతిమనలంకృతమితిక్షేపశబ్దశ్రవణజన్యభ్రాంతివిషయత్వాదనుపప
న్నామపీశ్యథః - అవలంబలవస్యహృదయసంగతిమాత్రలక్షణస్వప్రాణాధా
రణేశస్యాపి - భిదాముచ్చేదంకృతసహతాం - కథంసహేదిత్యథణః - దుఃఖో
ద్విగ్నస్య భ్రాంతమభ్రాంతంవానిష్టసంపేదన మతిదుస్సహమతోయక్తమ
స్యామూర్ఛనమితిభావః - అథాంతరన్యాసోలంకారః || * ౧౧౦

మూ || అధితకాపిముఖేసలిలంసభీప్యధితకాపిసరోజదలే
స్తనౌ వ్యధితకాపిహృదివ్యజనానిలంవ్యధితకాపిహిమంసు
తనోస్తనౌ || * * * * * ౧౧౧

వ్యా || అధితేతి || కాపిసభీసుతనోభేద్యాముఖేసలిలంఅధితలహితవ
తీత్యథణః - కాపిస్తనౌసరోజదలేవ్యధితపిహితవతీ - వష్టివాగురిరల్లోప
మవాప్యోరుపసగయోరీత్యపెరకారలోపః - కాపిహృదివ్యజనానిలంవ్యధిత
విహితవతీ - తాలస్యంతేనవీజయామాసేత్యథణః - కాపితనోతరీరహిమంచం
దనం || ౧ || చంధినేపిహిమంవిమరిషిత్యన్యధితపిహితవతీ || * ౧౧౧

మూ || ఉపచచారచిరంమృదుశీతలైజలజజాలమృతాశజ
లాదిభిః - ప్రియసఖనివహస్యతథాక్రమాదియమవాపయధాల
ఘుచేతనామ్ || * * * * * ౧౧౨

వ్యా || ఉపచచారేతి || సప్రియసఖనివహస్యమృదుశీతలైజలజజాలమృ
తాశజలాదిభిః - జలజజాలైశ్చస్తసమూతైఃకృతాశైశ్చలైఃఅపిశబ్దాద్వ్యజ
నాదిసాధననిశేషే - క్రమాచ్చిరంధోపచార - యథేయంభైమీఘమ్
ప్రంచేతనానంజ్ఞానవాప || * * * * * ౧౧౩

మూ || అధరకంపనమున్నయమెనశేషమపిజల్పతికృష్ణలతేఘ్రణుః ||
యో అధరకంపనమున్నయమెనశేషమపిజల్పతికృష్ణలతేఘ్రణుః ||

వ్యా || అధభైర్యాశ్చలాదయస్య ప్రసఖ్యస్తాసాం తద్దశాపరీక్షాస్వగ్రా
ణాంమిథకలంకలంజ్లోకద్వయేచాహ || అథేతి || అథానంతరం - ఇతిగిరత్సుమిర
ఇతిసంబంధః - తాపచాహ - హేతతెన్మన్వక్తవ్యసినిప్రాణిపకలయితక
లయ - హేచలెపత్నైశ్చ్రలోమచలతి - చతురుర్చిపతీత్యథణః - పరిభావయ
పరామృత - హేమేరకేఅధరకంపనమోష్ణచలనమున్నయతరగయ - హేక
ల్పలతేకేమపిజల్పతికృష్ణ || * * * * * ౧౧౪

మూ || రచయిచారుమతేస్త్రనయోర్వృత్తింగణయకేశినిక

శ్వమసంయతమ్, అవగృహణతరంగిణీనేత్రయోజలయురా
వితిశుశ్రువిరేగిరః॥ * * * * * ౧౧౪

వ్యా॥ రచయేతి ॥ హేచారునుతైస్తనయోర్వృత్తిమావరణంరచయ-హే
తేసిరిఅసంయతంవిస్తస్తంకేశ్యంకేశసమూహం - కేశాశ్వాభ్యాంయజ్ఞచాప
స్యతరస్యామితియజ్ఞ్యత్యయః - గణయచింతయ - బధానైత్యథాః - హేత
రంగిణీనేత్రయోజలయురాశ్రుప్రవాహకౌ - అవగృహణప్రతిబధాన - ఇ
తిగిరశ్శుశ్రువిరేగితాః॥ * * * * * ౧౧౪

మూ॥ కలకలస్పృహభిజనాననాదుభలసద్విపులస్త్రస్వీతేరి
త్రైః యదుధిగన్ధ్యుతాబసుమేతవాక్రద్రుతతరస్పవివభా
పురందరః॥ * * * * * ౧౧౫

వ్యా॥ కలకలఇతి॥ తదాస్త్రీసభీజనవ్యాకులకాలే - ఆభిజననాత్స
భీముఖాత్త్ర్యైత్రైఃసంభ్రమైఃత్రిభిః - విపులోమహాసంజలకలకలనదుత్థి
తః - యంకలకలమధిగన్ధ్యుతాబసుమిదిర్భుపురందరభీరుభూపతిఃద్రుతతర
స్పవీరితఃసుతాలయమేతవాక్రన్యాంతఃపుంప్రాప్తవాక్॥ * ౧౧౫

మూ॥ కన్యాంతఃపురబోధనాయయదధీకారాన్నవోపావృ
పంద్యౌమంత్రిప్రవరశ్చతుల్గుకుగదంకారశ్చతావూచతః॥ తే
వాకణాయసుశ్రుతేనచరకస్యోక్తేనానభిలంస్యాదస్యాన
శదంవిసానదళనేతాపస్యకౌముది॥ * * * ౧౧౬

వ్యా॥ కన్యేతి॥ కన్యాంతఃపురస్యబోధనాయయోగత్యేమానుసంధానా
య - యదధీకారాద్యయోమంత్రివైద్యయోరధీకారాన్నియోగాత్ - ఉప
సంగస్యఘృక్కునుమ్యేబహుళమితిదీఘః - యోపాపదపురుషప్రవేశాదయో
వాణాదయశ్చసంతీతిశేషః - అస్తిభవతివరోప్రయుక్తమానోప్యస్తీతివచ
నాత్ - తామంత్రిప్రవరశ్చఅగదపవరోగంకరోతీశ్యగదంకారోవైద్యశ్చ॥ వి
॥ రోగహార్యగదంకారోభిషక్తైర్వద్యశ్చికిత్సేకైర్ద్యమరః - కమణ్యుభ - కా
రెసత్యాగదన్యేతిముమాగమః - ద్వౌస్యపంతుల్గుమేకవాక్యిముచతుః - ఛేవ
రాజన్నాకణాయ - సుశ్రుతేనసమ్యక్పుత్రైః - చరవ - చరకౌగూఢచారః
తస్యోక్తేనవాక్యైః - అన్యత్రసుశ్రుతేనచరకస్యోక్తేనచరకార్యప్రణీతగ్రంథ
నఅభిలంతాపనిదానంజానే - అస్యాస్తాపస్యదళనేపవతావేనశంరాజానం
దదాతిసనశదంశస్యంఘటకంవిసా - ఆత్మనుషణగేఠకః - అన్యత్రనశదముశీ
రంవిసా॥ వి॥ మూలేస్యోశీరమస్త్రీయాం - అభయంనశదంసేవ్యమిశ్యమరః

(నైవధకావ్యేన వ్యాఖ్యానే - చతుర్థస్కంధః)

౧౯౧

కూడియమోనస్యత్ - శకిలిజితశక్త్యాగ్రేణ - అశ్రద్ధయోరపినశదయోః
ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతజ్ఞేమాలకారః || * * * ౧౧౬

మూ॥ తాభ్యామభూద్యుగపదవ్యభీధీయమానం భేదవ్యయా

కృతిమిహిప్రతిఘాతమేవ | ప్రోతేతుతస్యపదతుర్ముఖతేర్ము

కించిద్భూత్యాచునిష్ఠతతశంకితయానులస్య || * ౧౧౭

వ్యా॥ తాభ్యామితి॥ తాభ్యాం మంత్రీభిషగ్భ్యాం భేదవ్యయోనామాభేదసవివా
కృతిర్వస్యతద్భేదవ్యయాకృతి-అభిన్నాకాం మేకరూపం యథాతథా-యగపదే
కదా - అభీధీయమానం - సశబ్దాదివాక్యనితిశేషః - మిథోన్యోన్యం ప్రతిఘా
తోవిరోధోన్యస్యతనిదః ప్రతిఘాతం మిథోభిన్నమేవాభూత్ - అభిధానయా
గపద్యాదైకకర్తృత్వాభిన్నారైకవాక్యవత్ప్రతీయమానమపితద్భిన్నార్థం
వాక్యద్వయమేవాసీన్యర్థః - రాజ్యస్థనతశ్రద్ధప్యిరిత్యాహ - భేద్యాంవిష
యే అనిష్ఠతతశంకితయా అనిష్టానేకశంకావత్త్వేన అనులస్యవిష్యావచితస్య -
సేషపశ్యతిభయాన్యపదేపీత్యాయాదితిభాషః - తస్యన్యతతేభీమస్య ప్రో
తేతుకించినైవపతతి - నకించిదర్థంజగ్ముహూతుః - వ్యాఖ్యానంతాకరణతయాత
ద్వాత్కృతానివకణకాండత్రవానిత్యధికాః || * * * ౧౧౮

మూ॥ ద్రుతవిగమితవిప్రయోగచిహ్నమపితనసూంస్యపతిష్ఠ

దత్రణమూమ్ | అకలయదసమాశు గాధిమగ్నం ర్భూషిణపరా

శయవేదిరోహిణిః || * * * ౧౧౯

వ్యా॥ ద్రుతేతి॥ నృపతిద్రుతవిగమితవిప్రయోగచిహ్నంద్రాగపసారిత
శిశిరోపచారచిహ్నమపి - పదప్రణమూంపాదవృత్తాం - ఉదసగ్ధాదసమాసే
పిణోపదేశస్యేతిణ్యం - తనయామసమాశు గాధిమగ్నం - మదరవ్యదామ
గ్నం అకలయనిష్ఠిక్చికాయ - తథాహిణిజ్ఞానవీణాః || ౧ || ప్రవీణేనిచితాభి
జ్ఞవిజ్ఞానాతశిష్యతానిత్యమరః - ర్భూషిణ్యచిలంబేన - పరాశయవేషనోహ ప్ర
కాశకలింగమంతరేణ ఆకారమాత్రేణవరేంగితం నిష్ఠిన్యతీత్యర్థః సామాన్యే
నవిశేషసమర్థనరూపార్థాంతరవ్యాసః || * * * ౧౧౯

మూ॥ వ్యవరదధపితాశిషంసుతాయై నతశి - సేముహుగున్న

మయ్యహాళిమ్ | దయితమభిమతంస్వయంవరేన్ద్వయం నయ

మాప్నుహివాసరైకియద్భిః || * * * ౧౨౦

వ్యా॥ వ్యవరదితి॥ అథపతాభీమః - నతశిరసేలజ్జావతముఖాయై సుతా
యైదవయంత్రై - హాళింముఖమున్నమయ్య - హేపిత్యేకియద్భిః తివయై

రేవవానరైః స్వయం వశేష్వంగుణమయంగుణాఢ్య మభి నుతేందయితమాపు
హిత్యాశీషం మహుర్వ్యతరత్ || * * * * * ౧౧౯

మూ || తదనుసతనజాసఖరవాదీ తుహినయుతౌ గతపహీ
దృశీనామ్ | గుసుమమపిశరాయతేశరీరైశ్చ మచితమాచరతోవ
చారమస్యామ్ || * * * * * ౧౨౦

వ్యా || తద్ద్యుతి || తదనులీశీర్దానానంతరం - అనుగ్లక్షణచక్రే ప్రవచ
నీయనంజా - సవృత స్రుజాసఖిస్తుతావయస్యాః లవాదీదూచే - కింతప్రదా
మా - హియస్తాత్ - తుహినయుతౌ శిశిరకాలే - ఋత్యక చితప్రకృతిభావః -
గతేర్గతవ - వసంతేపుష్పపరిణామాప్రవస్యచుస్సుహాశ్వాచ్ఛేతిభావః - ఈ
దృశీనాం కౌసుమాంగీయావన ప్రవిష్టానాం శరీరే గుసుమమపిశరాయతేశర
వదాచరతి - తద్వ్యుత్పన్నహంభతి-ఎకత్రగాత్రమార్దవాదన్యత్రమదనబాణాన్వా
చ్ఛేతిభావః - తత్తస్మాదస్యాంకౌసుమాంగ్యాం యువత్యాంచడీతంయోగ్య
ముపచారంప్రతీకారమాచరత || * * * * * ౧౨౦

మూ || కతివయదిషన్వైస్వయస్యయావః స్వయమభిలష్యవరి
వ్యతేవశీయాః | శ్రీమతమనయానయాతదా పుంరుచిరుతా
భవద్విధాభిభాభిః || * * * * * ౧౨౧

వ్యా || కతితి || కించకతివయదిషన్వైః అల్పదినై రేవ - ప్రాయుష్కం వయ
స్వయాసఖ్యాభైర్య - వశీయాశ్రేష్ఠకపుమాస్వయవభిలష్యకావయ
త్యావరివ్యతే-యంకామయతేతంవరివృత్తీశ్యధః - తత్తస్మాదభేదానీంతనయా
దమయంత్యాకర్త్యా - భవతీనాం విధేవవిధాయాసాంతాసాంభవద్విధానాం
సఖీనాం - స్వనామోపృత్తిమాత్రేపుంవద్భావః - అభిభాభిరుక్తిభిర్యాక్ర
శీమతమనాకార్యనివర్తనాతయాడూపాయభూతయా రుజికాంతిప్రీతిశ్చ -
ఆపుముదితాఆప్రవ్యా - స్వయంవరవర్యంతంభవదుపలాలనావచన్తేభేదంవి
హాయత్రసన్నయాసంతుప్తయాచస్తాతవ్యమిత్యధః - ద్రుతేత్యాదిజ్ఞోకచతుష్ట
యంపుష్పితాగ్రావృత్తం || * * * * * ౧౨౧

మూ || పవంయద్వదతాన్యపేణతనయానావృచ్ఛిలజ్జావదం
యన్తోహస్తరభూరకల్పివపుషాండుత్వతాపాదిభిః | యచ్చ
శీకటాదవాదినదృశీస్యాత్తతయా సాంత్యనాతన్తత్వాభిజ
నోతునోభిమతనోదానందమందాక్షయోః || * ౧౨౨

(నైషధకావ్యేపవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకః) ౧౯౩

వ్యా || ఎవమితి || ఎవంపదశాన్తపేణ - శనమూదమయంతి - ల్లూపవిం
 లజ్జాశాశునావృష్ట్యవృష్టేతి సుఖ - జ్ఞానాశ్రద్ధామోగాదితిభావః పృ
 త్వేషుహానిత్యాదప్రథానైర్వృణ్ణట్ - మోహమామూర్ఛాచవపుమహం
 దుత్వతాసాభిర్నింజైర్వరమూకామజూకల్పివిస్మితభావత్ - శత్రుత్వాం
 పుత్యైర్నింసద్విశేషమూపాయాస్మాశ్వనాలాలనోక్తిస్సాత్ సాచానీకప
 త్యాద్యతమాపుషీత్యాద్యానీర్వాదవ్యాజాదవాదీతిజయత్ - తస్యర్హ
 మత్సాలోచ్యతీర్షకమనస్త్వదిహింసనందనంధాక్షయోఽభిమతకోత్
 లజ్జానందసాగ్రిసకారేత్యధః - స్వేప్తసిద్ధేరానందస్వరూప్యప్రకాశనా
 బ్జ్జా || * * * * * ౧౯౨

మూ || శ్రీహర్షంకవిరాజరాజమహతూలంకారపారస్మతం
 శ్రీహిరస్సుషువేజతేంద్రియచయంమామల్లదేవచయం । తు
 ర్యస్తైర్యవిచారణప్రకంఠభ్రాతీర్యయంతన్తహకావ్యేతస్యక
 శన్నశస్యచరితేనగోనిగోన్స్యః || * * ౧౯౩

వ్యా || శ్రీహర్షమితి || శ్రీహర్షమిత్యాదిసుగతం - తుర్యశ్చతుర్థః -
 చతురశ్చయతావాద్యతురలోపశ్లేఠిసాధుః - ధైర్యవిచారణనామస్వపణీ
 తంప్రకరణంతద్భృతరితస్యమానకర్తృత్వోన్యధః || * ౧౯౩
 ఇతిపదవాక్యప్రమాణసాగారచారిణశ్రీమహాపాద్యాయ
 కౌలచల్లమల్లినాథసూరివిచిత్రాయాంనైషధవ్యాఖ్యానాయం
 జీరాతుపమాఖ్యానాగ - చతుర్థస్తకః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యేపవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకః.

మూ || యావదాగమయతేధనకేంద్రానస్వయంవరకహా
 యసుహింద్రః । తాపదేవయుషికింద్రదిదృశుర్నారదప్రేద
 శధామజగామ || * * * * * ౧

వ్యా || అధదమయంతీస్వయంవరాయఇంద్రాద్భాగమనంప్రంతమప
 యోగితియానారదస్యేంధిలోకగమనమాహ || యావదితి || అధనమహిం

౧౯౪ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పంచమస్కంధః)

ద్రోభిమభూపతిః - స్వయంవరమహామస్వయంవరోత్సవాయ - నరేంద్రాక్ష
యావదాగమయతేఽగమనేనానయనేనవిశంభతఇత్యర్థః - ఆగమేక్షమాయా
మాత్తనేపదంవక్తవ్యం - తుమోపేక్షాకాలహరణమితి కాశికాతావదేవ -
ఋషిర్నారదః - ఋశ్యక ఇతిపక్ష్యతిభావః - ఇంద్రంపిష్యతురింద్రదివ్య
తుస్త్వ - మధుపిపాసుపత్ - గమిగామ్యాది వాఙాద్విత్తీయా స
మాసః - త్రిదశధామస్వర్గంప్రతిజగామ - స నైత్రస్వాగతాస్త్యతే || ఖో ||
స్వాగతేతిరసభాద్గురుయగ్మితిలక్షణాత్ || * * * ౧

మూ || నాత్రచిత్రమనుతంత్రయాయుశ్చర్వతస్సఖయతస్య
సపక్షః | నారదస్తుజగతోగురుః ప్రచ్యుత్తయాయగగనంవిల
లంఘే || * * * * * * ౨

వ్యా || అథషష్ఠీస్తద్గమనప్రకారంవర్ణయతి || నేత్యాది || పర్వతోనా
రదసఖామునిః - తైలత్స || ౧ || పర్వతశ్చైలదేవభోక్తరితివిశ్వః - తంనార
దమనుప్రయయావితియత్ - అత్రచిత్రమాశ్చర్యంన కుతః - సపర్వత సస్య
నారదస్యసపక్షస్సఖాఖలుపక్షవాంశ్చేతిగమ్యతే ఉభయధావ్యనుయానంయ
క్తమేవేతినచిత్రమిత్యర్థః - కింతు - జగతోలోకస్యఉత్తమైగురు రా
చార్యః - తస్మాదలఘుశ్చ - సనారదస్తు - విప్రయాయగగనంవిలలంఘేలంఘ
యామాస - తల్లంఘనంవిప్రయాయభవతీత్యర్థః - గురుద్రవ్యస్యచతస్వార్థా
స్యఉత్పతనంవిరుద్ధమితి శ్లేషోద్ధాపితోవిరోధాభాసోలంకారః || * ౩

మూ || గచ్ఛతాపథివి నైవ విమానంవ్యోమతేనమునినావిజ
గాహే | సాధవేహియమోన్మజనానాంయోగినాంతులపసా
ఖిలసిద్ధిః || * * * * * * ౩

వ్యా || గచ్ఛతేతి || పథివిమానంవ్యోమయనంవి నైవగచ్ఛతాతేనముని
నావ్యోమవిజగాహేప్రవిష్టం - తథాహి - సాధవేహియమోవశ్యంభా
వఃక్రియాసిద్ధినియమేనసాధనాంతరాపేక్షేత్యర్థః - అన్మజనానామస్తదా
దీనాం-యోగినాంతు - తపసాయోగధమేక్షైవాఖిలసిద్ధిస్సర్వకార్యసిద్ధిహి
తస్మాన్తహాయోగినోస్యకింవిమానేనతిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థా
నరూపోధాంతరస్యాసః || * * * * * * ౩

మూ || ఖండితేంద్రభవనాద్యభిమానాకాలంఘతేస్తమునిరే
పవిమానాః | అథితోవ్యతిథితామనుమేనైవతత్పతిభిరం
ప్రేసినమ్రైః || * * * * * * ౪

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకః)

౧౯౫

వ్యా || ఖండితేతి || పశుమునిః - ఖండితోనిరస్త్రాండ్రభవనాదీనాంబండ్రా
దిభవనానామభిమానోహంకారోష్ట్రస్తాశ్చతోపిసమృద్ధానిత్యధః - విమా
నాదేవగృహా - లంఘితేస్త్రాకచక్రామ - కింబహూ - అంఘ్రివిన మ్రే
పాదవత్తితైః - తస్యతిభిర్విమానాద్యక్షైర్దేవైః - అగ్నితఃప్రాధితోపి - అతిధి
తామూతిద్యం - నైవానుమేనె - ఏనాంత్రపిశంబనాసహిష్టుతయేత్యర్థః || ౬

మూ || తస్యతాపనభియాతపనస్త్వంతావదేవసమకౌచ
యదర్చిః | యావదేవదివసేనతశేవద్రాగతప్యతనతన్మహాపైవ ||

వ్యా || తస్యేతి || తపనోర్కః - తస్యమునైః - కర్మణః - తాపనాం
యాసంతాపోస్యభవిష్యతీతిభయేనస్వమాత్మీయమర్చిమైజస్తావదేవప్రాగేవ
సమకౌచయత్సంకౌచితవా - యావదేవతపనోదివసేనదివాతపేన
స్వాశచాశశేవతన్మహాతస్యతేజసేనద్రాక్ సపదిస్వయమేవనాతప్యశముని
తాపనాదాశ్చ హవేర్వరమాత్మసంకౌచ ఇతిమత్వామందప్రకాశస్థితఇత్య
ధః - తథాచ - సూర్యాదపితేజస్థోమునిరితిభావః || * * *

మూ || పర్యభూద్దినమణిస్సూర్యః - ద్విజరాజంచంద్రబ్రాహ్మణో
నతదాత్మ | పర్యభూష్టలుకరైర్ద్విజరాజఃకర్మకస్సవృత్త
మత్రనభుజ్జే || * * * * *

వ్యా || పర్యభూదితి || దినమణిస్సూర్యః - ద్విజరాజంచంద్రబ్రాహ్మణో
త్తమంచ - కరైరంశుభిహానైశ్చ - పర్యభూత్ పరిభూతవానితియత్ - తేన
పరిభవేనహేతునా - తదానారదాగమనకాలే - తందినమణిం - ద్విజరాజా
బ్రాహ్మణోత్తమశ్చంద్రశ్చ - కరైరంశుభిహానైశ్చ - పర్యభూత్ - అహ
హ - స్వకృతద్విజరాజపరిభవదోమాత్స్వయమద్యతేనపరిభూతఇత్యధః - త
థాహి - అప్రజీనలోకేఃస్వకృతంకర్మ - నభుజ్జే - సర్వేణాపిస్వకర్మఫ
లమనుభావ్యమేవేత్యర్థాంతరన్యసాధః || * * * *

మూ || విష్టరంతటకుశాభిరద్భిఃపాద్యమఘ్నమథకచ్చ
రుహాభిః - పద్మబృందమధుభిమధుపరగంస్వగంసంధురధితాతి
థయేస్తే || * * * * *

వ్యా || విష్టరమితి || అధస్వగంసంధుమందాకినీ - అతిథయేస్తేనా
రదాయ - తటకుశానామాభిరీరావభిర్విష్టరమాసనం - వృక్షాసనయోర్విష్టర
ఇతిపశ్యనిపాతః - అద్భిఃపాద్యంపాదాధంజలం - కచ్చరుహాభిలతాభిః -

అన్యైశ్చాంతిభూతాభిరేకపుష్పఫలాది - వాచాభూతాభ్యాంచేతితాదభ్యైశ్చాయ
 త్ప్రకృత్యైః - పద్మబృందానామన్యభిరేకరంద్రైః సుధువర్జితం - అదితద
 త్తాపతి - ఏదాశేలుకాపిదే || * * * * *

మూ || సవ్యతీస్త్రివియదంతరగానంనాకనాయకేతినిమా

ప | సంప్రతీర్వచసంధువునాడింబ్రహ్మశర్తభరచారుయతీప ||

వ్యా || ఇతి || సముని - అగాధం - పయిదంతర్వభోభ్యంతరిం - వ్యతీ
 త్వ - నాకనాయకనిచైతనంబంద్రిభవనం - యతీయోగీ - అనాదింభవసంధుం
 సంసాగాభిం - సంప్రతీప్య - శచిశభగవానుపమానంసంసుందరం - బ్రహ్మప
 రమాత్మానమివాప || * * * * *

మూ || అర్చనాభిరుచితోచ్చతగాభిశ్చానశంసదకృతాతిధి

మింద్రః | యావద్దర్శకంకలనాభోప్రశ్నవాయధుశయని

గుణాయ || * * * * *

వ్యా || అర్చనాభిరీతి || ఇంద్రః - తమతిధింమునిండేచితాత్వాహితాత్వేషేచ్ఛ
 తరాభిరధికాభిః - అర్చనాభిఃపూజాభిః - చారుసదకృతసత్కృతవాక్ అకృత
 వానిశ్చక్తిః - ఆదరానాదరయోస్పదసదితినివాతనాశ్చాప్రయోగః - అధి
 కాచరిణేహేతుమాహయావదగ్గ్రియాసదుక్తం - యావదిషభారణభిశ్చవ్య
 యీభావః - యావద్దర్శకస్యకరణచుతివపేతిత్పురుష - సాధోశ్రద్ధాలోక - ప్ర
 త్యేవాయధుతయేఅకంబదోషనివారణాయగుణాయోతకామయనకీలనశిలు-
 సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపాంతరాంతరన్యాసః || * * * *

మూ || నామధేయసమతాసఖమద్రుభిన్నిమధాన్రియత

ద్రాక్ | ప్సవోడలభతాంధమర్చనంనద్వజస్సవిభుభాధిస

లంభీ || * * * * *

వ్యా || నామధేయేతి || అధనాది సతాగ్రానంతం - ఆర్చిభి
 దింద్రః - ఆద్రేవర్వతస్య - సామధేయ సమతయంగామసామన్యేన
 సఖానుభిత్వజంముంపగ్నతాఖ్యం - ద్రాక్షద్రుతముదిమితసఖ్యతవాక్ -
 ప్సవోడలభతారేకభంసతాగ్రానంలభతేత్యత్రాహ - ప్సవతోడసద్విజ్ఞానము
 భవభుందేవేంద్రియండితోత్తమందలభతేప్రదానోత్తీతితల్లంభి || ౧ || పిబుదః
 పండితేదేవభిషిక్వః - సమునికికథమర్చనాభూజానంభతాం - లభతామేవే
 త్యగః - ద్విబోభ్యాగతోమహతప్రతిపయదిపివేకినఃప్రదానంలభతాంతిభావః ||

మూ || తదభిజావతితిర సపర్యాద్ధ్యద్విమానఫిసవేదము

శ్లో॥ ద్వి॥ స్వప్నహస్తి తిరుగిషీతయాతాదానపారమితయైవ
వదన్యాః ॥ * * * * * ౧౦

వ్యా॥ పది॥ ముంద్రోనారదస్తాప్రసంగాద్ద్యోద్రుమాకల్పవృక్షా
నపితతివీర్ణసహస్యధతిమాత్రదైఖూజాత్ - తస్యేంద్రస్య - భుజాధస్తా
దేవగురో - స్వస్వర్ణేసహస్థిత్యాసహవాసేన - సుశీతయాస్వద్యస్తయా
దానపారమితానామదానస్తవ్యతాప్రతినానకాగ్రంధవిశేషః - తయైవకా
రణేనవదన్యాఃవివేధఃఇంద్రహస్తకల్పవృక్షానామపదానవిద్యోపదేష్టేత్యు
త్ప్రేక్షితవానిత్యర్థః - కల్పవృక్షాతశాచ్యాగ్యామస్వేతభావః ॥ ౧౦

మూ॥ ముద్రితాన్యజనసంకరస్సన్నాందంబలిపుస్సమవా
దీత్ | ఆకరస్సర్వభూతపదానాంసంయతేహసుహృదోస్స
హవానన్తి ॥ * * * * * ౧౧

వ్యా॥ ముద్రితైతి ॥ బలిగ్రహేంద్రముచితాన్యజనసంకరసోనివారితేతద
జగాలావస్స - నారదుసమవాదీత్ - తేనసాసర్వపాపకర్షణీదిశ్యర్థః - కిం
పంవాద్యంతతాహ - ప్రాయశఃస్యవృద్ధిర్యోస్సహవాసస్సంగమఃస్వే
ఆత్మియాపరేచస్వపరేతేషాంసూరూపః - ధావ్రసంగాస్తానాంతకరఃఖ
నిద్ధి - ఇష్టాలాసానామియత్తాభావాత్సంతాదనీధిరిత్యగ్గాంతరన్యాసాభిప్రా
యః ॥ * * * * * ౧౨

మూ॥ తంకిథానుకథనప్రస్పతాయాంధూరమాలపనికాతు
కితాయామ్ | భూవృక్షాంచరమనాగమహేతుఃస్థాతుమిచ్ఛుర
వదచ్ఛేతమన్యః ॥ * * * * * ౧౩

వ్యా॥ ఏమితి॥ శతమన్య స్మితక్షతుః॥ శ్లో॥ మన్యైకస్యేక్రతాక్రథీత్య
మరణి - ఆలపనకౌతుకితాయాంచబాపశోతం - తాయాంధూరంకథానుకథ
నప్రస్పతాయాంధూత్రప్రత్యుత్తరాభ్యాంధూరంతాయాంసన్యాం - ప్రసక్తా
నుప్రసక్తాస్సంగత్యేత్యర్థః - చరంచరాశ్చృపుతి - భూభృతాంరాజ్ఞాంఅనాగమ
హేతుఃస్థాతుమిచ్ఛుస్య - తంనాగతం - అవదదవృచ్ఛదిత్యర్థః ॥ ౧౩

మూ॥ ప్రాగివప్రసవతేనృపవంశాకిన్ముసం ప్రతినవీరకరీ
రాః | యేపరప్రహరణైఃపరిణామేవిక్షతాఃఖీలితలనీపతంతి ॥

వ్యా॥ ప్రాగితి॥ నృపవంశాఃరాజకులానిన్మహా పవవంశావేణవత్స॥ ని ॥
వంశోపేక్షాకులేవగ - ఇతివివృతఃప్రాకృత్సమీప - సంప్రతి - వీరావేషకరీ
నంకురాః ॥ ని॥వంశాంకులేకేదీరోస్త్రీశ్చయం - నప్రసవతేనజనయంతి - కింతై

౧౯౮ (నైవదకావ్యేనవ్యాభ్యానే - పంచమస్కంధః)

రతతహ-య ఇతి-యేవీరకరీరాః-పరిణామేవరిపక్వానస్థాయాం-వరేషామగ్ని
కాంత్యాయేమాంశః॥ ౧॥ పరందూరాన్యముఖ్యేషుపరోరిపరమాన్యనోరితినైజ
యంతీ-ప్రహరణై-రాయుధైదాత్రాదిభిశ్చ-విక్షతాస్సంతః-ఘీతతలేనిపతంతి॥

మూ॥ పాధివంహినిజమాజిషుని రాదూరమూర్ధ్వగమ
నస్యనిరోధి గౌరవాద్వపురపాస్యభజంతేమత్కృతామతిధి
గౌరవఋషిమ్॥ * * * * * ౧౫

వ్యా॥ తతఃకిమశరహ॥ పాధివమతివీరాః పూర్వోక్తాఃరణసాతినః-
పాధివంపృథివీకారం-అశర-గౌరవాద్దురుస్వగుణయోగిత్యాదూర్ధ్వ
గమనస్యోత్పతనకమణః-పాధివత్యాదూర్ధ్వలోకప్రాప్తేశ్చ-దూరమ
త్వంతంవిరోధినిజంవపుః-అజమయద్ధేషు అపాస్యకుతకృతామతిధిగౌరవ
మతిధిసత్కారస్తస్యఋషిద్ధింసమృద్ధిం-ఋత్యక ఇతిప్రకృతిభావః-భజంతే-
తాదృగ్విరాటాభేస్వస్యాతిధిలాభోనస్యాదితిభావః॥ * * * ౧౫

మూ॥ నాభిశాపమినాతథయస్తేమాంయదద్యభగవన్నుప
యాంతి-తేననశ్రియమిమాంబహుచువ్యేస్వోదరైకభృతికా
ర్యకదర్శామ్॥ * * * * * ౧౬

వ్యా॥ ననుత్తరలాభేతేషామేనసత్కారహస్తైస్సవతునకౌన్త్రితరిత్యత
తహ॥ సాభిశాపమితి॥ హేభగవన్మునై-తేవీరాః అతిథయః-అభిశాపేనస
హవత-తతిసాభిశాపంమిధ్యాభిశస్తమివ॥ ౧॥ అథమిధ్యాభిశంసరం-అ
భిశాపఇత్యమరః-మామద్యనోపయాంతీతియత్-తేనహేతునా స్వాదరస్యై
కస్త్వైవ-భృతికార్యేణపోషణకృత్యేన-కథర్యాంకృపకాం॥ ౧॥ కదర్యేకృపణః
ఋద్రఇత్యమరః॥ ఖో॥ ఆత్మానంధర్మకృత్యంచపుత్రదారాశ్చ పీడయేత్-
లోభాద్యపితరౌభ్రాతృహస్తకదర్య ఇతిస్మృత ఇతిచ-ఇమాంశ్రియంనబ
హుచువ్యే-అతిధిసత్కారశూన్యస్యశ్రీవైభవ్యమేవమేక్షతిరితిభావః॥ ౧౬

మూ॥ పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాస్సంపదోవిపద ఏవవి
చృష్టాః-పాత్రపాణికమలార్పణమాసాంతా సుశాంతికవిధి
ర్విధిదృష్టః॥ * * * * * ౧౭

వ్యా॥ పూర్వేతి॥ పూర్వపుణ్య విభవస్యవ్యయేనలబ్ధాస్సంపదోవిచృ
ష్టాఃవిచారితాఃవిపద ఏవ-సద్యస్సోదయేనపురాకృతసుకృతనాశకరత్వాది
తిభావః-తాసువివత్సాన్వపద్రూపసంవతు-ఆసాంసంపదాం-పాత్రాణాం
విద్యా జాతితపోవృత్తసంహన్నాంపాణికమలేవ్వర్పణంధానమేవ-విధిదృ

ప్రశ్నాస్త్రదృష్టః శాంతికవిధిః శాంతికర్తానుష్ఠానం నష్టసుకృతాదపిడత్యా
ప్రస్తుత్యతాత్పర్యాదనాదిభావః అనేనబీజాంకురన్యా యోగోక్త్యః || * ౧౭

మూ || తద్విశ్వుజ్యమమసంతయశీర్షిస్తమత్రవిషయేనహ
సాఘమ్ | భూయతాంభగవతశ్శుశ్రుతాసారైరద్యవాగ్భిరఘ
మహాణయుగ్భిః || * * * * * ౧౮

వ్యా || తదితి || తస్మాత్ - అత్రవిషయేనాస్తిన్నధే - మమసంతయస్య
శీర్షిస్తనకం - స్థితంప్రభూతం - అఘమేః - తస్మాత్తద్విధ్యానానన్యేతి
భావః - యవ్యా - సంతయశీర్షిజనకాయస్యతదఘండుఃఖం - దుఃఖహేతు
త్వాత్సంతయన్యేతిభావః || ౧ || దుఃఖై నోవ్యసవేవ్యఘమితివేదయంతి - సహ
సావిమృజ్యవివత్స - చగవతోవాగ్భిరద్యశ్రుతిసారైర్వేదసారైఃకణామృ
తైశ్చ - అఘమహాణయుగ్భిః అఘమహాణిభిఃయుగ్భిః - (స్త్రి)యాంపుంపది
త్వాగినాపుంపద్యావః - భూయతాం - భావేలోట్ - రాజామనాగవనకారణ
మసందిగ్ధబ్రూహీత్యర్థః - అత్రమునివాక్యేష్వారోప్యమాణస్యఅఘమహాణ
త్వస్యప్రకృతాఘమరణోపయోగాత్పరిణామాలంకారః || ఆరోప్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్వేపరిణామ ఇతిలక్షణాత్ || * * * ౧౯

మూ || ఇత్పుదీర్ఘమమవావినయగ్నింధర్మయన్వవహితత్వ
భరణ | చతుషాదశశతీననిమేషాంతస్సినామ్ననిముఖే త్ర
ణిధాయ || * * * * * ౧౯

వ్యా || ఇతితి || మమవాఇంద్రజిత్పుదీర్ఘఅవహితత్వభరణపకాగ్రతాతి
శయేన - వినయధిశంవిరయాలితయింపధియన్వనిమేషాంచతుషాం దశశ
తీందశానాంతానాంసమాహారః దశశతీం - సహస్రం - తద్దితాధేజ్ఞాదిగా
సమాహారేద్విగోవకారాంతోత్తరపదత్వాత్ (స్త్రి)యాంద్విగోరితిజీవ - పతే
నికతమఖివ్యాఖ్యాతా - మునిముఖే ప్రణిధాయతస్థివాతస్థా - విలికింపసు
రాదేశః || * * * * * ౧౯

మూ || వీత్పుతస్యవినయేపరిపాకంపాకశాసనపదంస్మృత
తోపి | నారదః ప్రచుదగద్గదయోక్త్యావిస్తితస్సితపురస్పర
మాఖ్యత్ || * * * * * ౨౦

వ్యా || వీత్పుతి || నారదఃపాకశాసనపదంస్మృతతోపింద్రత్వేషతోపి -
తస్యేంద్రస్యవినయేపరిపాకంప్రకృతంవీత్పువిస్తితస్సతస్సవిన్తయస్స - క
తారిక్త - ప్రచుదగద్గదయోక్త్యాపాకవిస్వరయావాచాస్తితపురస్పరంస్తిత
పూర్వమాఖ్యదాచచటే - అస్యతివక్తిభూతిభ్యాజీతిఅఖ్యత్యయః || ౨౦

మూ॥ భిక్షితాశతమభింగం పృథ్వీశతృద్రుమవిదస్సవిభూతా
తా॥ శబ్దలేశవరంయదిహేలాక్షైల్లగుధికాదరనంతు॥ ౨౧

వ్యా॥ భిక్షి తేలి॥ శతానాంఘ్రానాంసమాహారశ్చమఖి-దాత్రీ యత్పు
 కృతం-భిక్షితాయాదిభాభిక్షే-దహదిత్యానర్థ-ధానేకహణాని-సంసృతే
 న్యనుకృతస్యపతే-స్వవిభూతానిజైత్వశ్చేహేలాఅనన్యతానాన్ధాదుది॥ ౧॥
 హేలానన్యతానిజైత్వజయంతి-తత్సర్వీశ్రమవిదోయావాన్జైత్వాభిజ్ఞస్య-శంపగంకే
 వలంతవైప-నాన్యస్యేత్వథా॥ ౨॥ పరంస్యదుత్తమానాంపైవైరీదూరేషుకే
 వలజ్జతివిశ్వో-యాచక-పరయాచకముఖ-జానాతీతిభాష-నమిధానాండా
 త్పుత్వంకించిత్రంతత్రాహ-క్షేతేతి-సన్యంక్షేతలబ్ధింబుఅధికాదరదం-అనిర్భ
 కారిదు-స్వస్థం-త్వంతుమఖశతక్షేతలబ్ధింపైస్త్వస్త్వమఖిసాతి-రానితిక
 థంచిత్రమస్థిత-అత్తక్షేతవాక్యేనహేలాన్యసమర్థ-నాద్వాన్యకృతహే
 తుకంకావృలింగమలంకారః॥ బ్లో॥ హేలాన్యస్త్వపదార్థ-త్వేనాన్య-లింగము
 దాహ్యతమితిక్షణాత్॥ * * * * *

మూ॥ సంపద స్థవగి రాకుడిదూరాయన్న కామపెరియంబె

అయిం తే నదధా తి క ఇ వే హ న సా యా దా హ చే ద ను చ వ ప ర మా సు ||

వ్యా || సంపదపతి || కింబహునా-తపసంపదోసిరామపిదూరాః అశుచ
రాః-శుతః-యద్యస్తాద్వివేయంనవినయంతే-గానలుంప-తఖిలు-నయతే
గ్న-జ-స్వరితేత్వా-నా-అస్త-వేపదం-గ్న-స్థ-చాగ్రి-లే-గ-జ-స్థ-ప్రా-ది-త-క-స-త్-త
ద-స-త్-సంపదాం-క-ర-ప్రా-ణా-అ-చే-త-న-త్వ-న-గ-న-చ-వి-న-య-స్య-ది-వి-న-య-స్య
త్వ-న-చా-క-స్థ-స్థ-ప్రా-ణ-ప-తి-అ-త-స్తా-తు-మ-శ-క్యా-అ-చ్య-గ్న-క-స్థ-న-వి-న-య-స్య
ర-త్వ-ప-ర-మా-ప్ర-ప్ర-మా-ణ-భూ-త-స-ప-త-ద-మ-భ-వ-ప్ర-స్థ-త-న-భ-వ-హ-ప-త-త-
ద-మ-కొ-వా-న-ర-ద్వ-ధ-తి-వి-న-య-స-తి-న-క-జ-వి-ది-శ-గ-న-ర-త్వ-ప్ర-చ-ద-వి-న-య-స్య-ర-త్వ-
స-ప-త-ద-మ-భ-వ-త-ా-మ-ద-మ-శ-మ-న-ర-ద్వ-జ-న-త-న-స్థ-స-న-స-న-
త-స-న-ప-ద-వి-న-య-హ-రి-త్వా-త్-కిం-బ-హ-ు-న-వ-య-మ-ప-న-గ-ద-ధ-మా-మ-ఇ-తి-భ-వ-
అ-త-స-ప-ద-ా-న-గ-న-చ-ర-త్వ-ప-త-ద-గ-న-చ-త్-స్థ-న-స-న-చ-అ-న-చ-గ-న-
ప-తి-య-క్తి || * * * * *

మూ॥ శ్రీబరానతిధిసాతరవాణిస్వోపభోగపగతాన హేతవి॥

పశ్యతోఽహిరివాంశరపేయంద్వష్టిస్త్వష్టిగణితవకాపి॥ ౨౩

నాని || శ్రీచరానితి || శ్రీభరాణ సంపదున్న గుణా - అతిథిపాలనానె
నానిధ్యవినం దేయేత్రాచేతనకా రాజ్నాతి ప్రత్యయం కరవాణిగుర్వాం విద్య

(నైషధకావ్యే సవ్యాభ్యుదయ - పంచమస్తకః.)

౨౦౧

శ్లో॥ ఆమ త్రమస్య పిచ్చేతి మణిః - స్యావభోగవరతా తత్సంభరిత్యనహి
తానశ్రేయస్కరీతిమిచ్చతః - జానతం ప్రేక్షమాణస్య చ తవ బహిరవదేహాదనతిం
తరాత్తన్యః కాపేయం దృష్టిస్త్వస్త్వజ్ఞానస్మష్టిరక్షిస్తస్మిన్చ॥ ౧॥ దృష్టిజ్ఞానే
క్షిదర్శనశ్చ మరః - అధికా అసాధారణి ద్వయో రపిదృష్టి స్తేష్టశబ్దోపాక్ష
యోరభేదాః - సాయెన బహిరవేత్తువమా ॥ * * * ౨౩

మూ॥ ఆస్త్వభావమధురై రనుభావై సావతై రతితరాంత
రభాస్త్మః॥ ద్యాం ప్రశాధిగళితావధికాలం సాధుసాధువిజయ
స్వబిదౌః॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ అతి॥ విజృంభదకం - విశభరనే - ఇగువధలక్షణః - తదోహః
యస్య తస్య సంబుధిః హవిశౌః - స్వభావవధురైః నివగ్రరమణీయైః - తవేవే
తావకాః - తవకమమకావేకః - చ సత్ప్రణీతవకాదేకః - తై రనుభావై రైశ్వరైః
రతితరామ్యంతం - అవ్యయః ఘనావప్రత్యయః - తం ధౌలం లాః అనందలహ
రీగుగ్నాత్సనశ్చ త్యక్తః - అతితానందాస్వాదామూరః - గళితావధికాలమనం
తకాలం - అన్యంతం - యోగైస్వతీయా - ద్యాం స్వర్గం సాధు ప్రశాధిపాలయ -
సాధువిజయస్వరూపిత్వాజ్ఞోభవ - వివరాభ్యాం జేరిత్యాత్మనేపదం॥ ౨౫

మూ॥ సంఖ్యచిత్తతను స్రవద స్రవై రితాఖిలనిజాఘలఘూ
నామ్॥ యత్త్విహం పగమశ్శృణు రాజ్ఞాంతజగమ్యకముదత
ముదంతమ్॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ ఏమింద్రమభినంద్య - తత్ప్రశస్త్యోత్తరమాహ॥ సంఖ్యేతి॥
సంఖ్యే సమరేచిత్తతాభ్యః ప్రహృతాభ్యః తనుభ్యో గాత్రేభ్యః - ప్రవర్ణిరస్యై
రిస్సగ్భియై రితానినిర్కానినిర్కానినిజాన్యమానియేషాం తేషామతి ఏవే ఘూ
నానిర్కానిరాణాం రాజ్ఞాం యద్యస్తాత్కారానిజానిహస్వరైః అనుపగమోనాగమ
తిత్కారణభూతం జగత్ప్రయయు వానః తేషాముదమానందకారణం అసాధా
రణాన్తంతభేదేన వ్యవదేశః - తం ప్రసిద్ధం డవంతం వాగ్రాం॥ ౧॥ వారూప్రవృ
త్తివ్యక్తాం డవంతశ్చ త్యక్తమరః - ఘ్నః - అత్ర యై రితాఘపదార్థస్య విశేషణ
గత్యాః ఘుత్వ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః॥ * ౨౭

మూ॥ సాధువశికుపిరత్మమనర్గుం భూషణం జయతి తత్ర తీ
మారీ॥ భీరుభూవతనయాదమయంతీ నామయామదనశస్త్రము
మోఘమ్॥ * * * * * ౨౮

వ్యా॥ నేతి॥ భివోభూషణం కిమస్య నిర్గుమమూర్ఖం రత్నం - అసాధా
౨౯

౨౦౨

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే పంచమస్తవః.)

రణంస్త్రీరత్నమిత్యర్థః - కుమారికన్యా అనూఢే వ్యర్థః - సాదమయంతీనాన భీ
మభూవతనయాతత్రభువిజయతి - సర్వోత్కర్షేణజాగర్తి - యాతి మోఘం
మదనశస్త్రమ్ || * * * * * ౨౦

మూ॥ సంప్రతిప్రతిముహూర్తమభూర్వా కాపియావనజవేర
భవంతి । అశిఖంశుకృతసారభృతేసాక్యాపీయాభజతేకిలభా

శమ్ || * * * * * ౨౧

వ్యా॥ అధేంద్రమభ్యురోత్పాదనాయతస్యాపిపురుషాంతరాంత్రీచవక్తి॥ సం
ప్రతితి । సంప్రతిదాసంసాదమయంతీ - యానశ్యజవేరొద్భవేగేన - ప్రతిము
హూర్తంకావ్యభూర్వా లాఽణ్యమయావయవపోషవిశేషేణావ్యేనభవంత్రి -
అశిఖంశిఖావర్వంతం - అభివిధావ్యయాభావశుకృతసారభృతేషేతస్మాత్తపు
ణ్యభృతే - ఈదృగ్భగ్యసంపన్నత్యర్థః కావ్యపిక్వస్తిన్నసి యూనిభావమను
రాగంభజతే - కితేత్యైతిహే || * * * * * ౨౨

మూ॥ కథ్యతేచితమస్య ఇతిశ్లోమావివమురసికించ దోష్ట్య

అర్థవర్తనిరుణత్సినపృచ్ఛాంనిర్గమేణసంప్రమయేనామ్ || ౨౩

వ్యా॥ కథ్యత ఇతి || కించ - చలదోష్టస్తస్య సంయువాకతమ ఇతీమాంవివ
యుర్వక్తమిచ్చురసికిం - తహి కా అథావత్తః స్యధోః కె - పృచ్ఛాం ప్రశ్నం
భిదాపత్వాదజ్ఞే - ననుణత్సితకాకుః - ఏనాంపృచ్ఛాంనిర్గమేనోచ్ఛారణేన
వరిత్రమయమాణోదయ - ఏతః - నకథ్యతే యాతేపుష్టోపినకథయామితో
నప్రప్తవృమేపేత్యధాః || * * * * * ౨౪

మూ॥ యత్పుధాః ధిరణుపరమస్సయోగిధిరసి నపశ్యతియ

స్తాత్ । బాలయానిమనఃపరమాణౌ హ్రీదరీతయహరిత్ర

మేరమ్ || * * * * * ౨౫

వ్యా॥ కింకపటాదకథినం నైత్యాహ || యత్ప్రథేతి || పరమోణుర్యస్యా
యోగిధియఃపంథాయత్పథస్తస్యావధిస్సీమా - సాయోగిధిరపి - బాలయాని
జమనపరపరమాణుః - అణుపరిమాణంనున ఇతిసూత్రణాత్ - తస్మిన్ - హ్రీరే
వదరిశుహృతచ్ఛయహరికృతంతర్దతనోహిక్యతం - ఏనంయువానంయస్తాన్న
పశ్యతితస్తాన్నకథ్యత ఇతిపూర్వేణాన్వయః - యోగిబుద్ధిరపిపరమాణుస్వరూ
పగ్రాహిత్యమేవనాంతఃప్రవేశతక్తిరిత్యజ్ఞానాదకథనంనకపటాత్ - సాతుమం
దాతుమందీరతయానకథయతీత్యధాః || * * * * * ౨౬

మూ॥ సాశరస్యకుసుమస్మశరవ్యంసూచితాపిరహావాఃభి

గంగైః తాతచి త్రమపిధాతురద త్తస్వస్వయంవరమహాయన
హాయమ్ || * * * * * ౩౦

వ్యా || తహికాముకీత్వమాత్రంవాక్ ధమస్యాప్రితీతమతలహ || నేతి ||
సాభైమి - విరహవాఙ్మిభివిరహావ్యంజతైరంగైః - కార్మ్యసాంఘిమాదిపరిక్ల
ప్తైరితిభావః - కుసుమస్యశరస్యకామబాణస్యశరస్యంలక్ష్మ్యసూచితాకుత్ర
చిద్వ్యానిబద్ధభావేత్యేతావన్నాత్రమనగతైశ్యధాః - తహికాతత్త్వితావావరవిశే
షజ్ఞానంనినావివాహసూపాయాఃకథాఙ్గంతితస్తత్రామా - తాతచి త్రమపి - క
మద - స్వస్వయంవరమహాయధాతుస్సహాయమధత్తాకరోత్ - సహకారివకా
రైశ్యధాః - తత్త్వితాపిధాత్మప్రేరణసూస్వయంవరమహాయస్త్రింతితగతి
భావః || * * * * * ౩౧

మూ || మన్తధాయయదధాఙ్గరాజ్ఞాహూదూత్యవిధయే
విధిరాజ్ఞమ్ | తేనతత్పరవశాఃపృథివీశాస్సంగరంగరమివాక్
లయంతి || * * * * * ౩౨

వ్యా || అస్తురాజ్ఞాసుసాగమేకింకారణముక్తంత్రాహ || మన్తధాయేతి
అథవిధిర్విధాతా - రాజ్ఞాహూతిఃస్వయంవతావ్యసం - తదేదూత్యదూ
తకమద - దూతస్య - భావకమకానోంతి మత్ప్రత్యయః - తస్యవిధయేరణా
యమన్తధాయాజ్ఞామాదేశమదితదత్తవానితియత్ - తేనాజ్ఞాదాననతస్పర
వశామన్తధపంతంత్రాః - శివభాగవతపత్నీమాసః - పృథివీశాస్సంగరంగరమి
వాక్లయంతివిషమివమవ్యంతే || ౩౨ || విషంస్యాద్గరళంగరళతిహలాఽయథః || ౩౩ ||

మూ || యేషుయేషుసరసాదమయంతిభూషణేషుయదివాపి
గుణేషు | తత్రతత్రకలయాపివిశేషోయస్సహిక్షితిభృతాంపు
రుషాధాః || * * * * * ౩౪

వ్యా || యేషితి || కీంచదమయంతీ-భూషణేషుహారాదిషు-యదివా - గు
ణేషుదయాదాక్షిణ్యాదిషువా - యేషుయేషుసరసాసాభిలాషా - తత్రతత్ర
తేషుతేషుభూషణేషుగుణేషుచకలయామాశ్రయాపియోవిశేషః క్షితిభృతాం
సహిసంపద || ౩౪ || హిహితావపధారణఇత్యమరః - పురుషాధాః - వయోజనం
యధాకథంబిద్భేదుమనోరంజనమేపురుషాధోనతుక్షత్రధమస్సంగర
ఇత్యధాః || * * * * * ౩౫

మూ || శైశవవ్యయదినావదితస్యావానోదయినీరాజసమా
జ్యే ఆదరాదహారహాకుసుమేగోరుల్లలాసమృగయాభివేశః ||

వ్యా || పోదేతి || హంశ్యవ్యక్తురుణంసమూలభూతంహంతారంభవంశం
 కౌపినవిరుణద్ధిసమృద్ధాతి హంతైతిహంశే - వేదయద్యపిపితావస్వజ్యే
 వ - విదోలకోవేతివదోణలాదేః - యద్యపీవ్యవధారణేతదవితథాపిపృచ్ఛ్య
 సే - అజ్ఞప్తజ్ఞుతినవిద్వానతితిహం - యేనకారణేనవివయేభోగ్యైరససేకా
 రాగానబుద్ధోలసేకశ్చవివేకస్యవివేషజ్ఞానస్యవిచిత్రాద్యసాంకర్యస్యచ -
 శ్రోత్రనాయప్రమార్దనాయ - విషయతృప్త్యాలు ప్రవివేకశ్చచ్ఛామీత్యర్థః || ౩౬

మూ || ఏవముక్తః తిదేవయుపేంద్రేనాగభేదిమఘనాననము

ద్రా | ఉత్తరోత్తరశుభో విభూతాంకౌపిమంజుశశనశ్చక్ర
 మవాదః || * * * * * ౩౭

వ్యా || ఏవమితి || దేవయుపేంద్రేనారదే - యుక్తకథితప్రవృత్తిభాషః - ఏ
 వముక్తవతిసతి - మఘైరసననముద్రామానం - మఘవాననముద్రా - మఘవా
 బహుళమితివి ల్వాన్మతుపాదేశాకాష - ద్రాకోర్ముడిత్యభోగ్యయమేవభిద్య
 తేస్త - కమనత్కమణాత్మక్రియాభిరకతుకళమకసన్భావాత్కమక
 ర్కరిలుజ్ - తజౌదికార్యంయజౌత్తవేపదం - వీణావిణ్విభావాఃప్రయోజన
 మితిసచనాత్ || బో || క్రియమాణంతుయత్కమగన్వయమేవప్రసద్ధ్యతి | సక
 రైస్సగుణైర్యస్తాత్కమకరేతితంవిదురితి - తథాహి విభూతాంప్రభూ
 తాంకౌపిమంజుశశమౌతికృద్యోక్రమవాదఃప్రబోధోత్తరక్రమేనోక్తః - ఉత్త
 రోత్తరశుభఃదేవర్యుపరిసుభగౌహి - అథాంతరన్యాసః || * ౩౮

మూ || కానుజేనమునిజేదనుజారాజగ్రతిస్వతః శేణవ

ర్చా | యద్భుజాంకముపధాయజయాంకశచకాన్వసిమి
 వీతవిశంకః || * * * * * ౩౯

వ్యా || కానుజితి || నిజేస్వయేతినుజేదనుజారాజసేంద్రస్వతఃశ్వ
 రత్మకేన్వృహేవా || ౧ || శరణంకృహరక్షిత్రోరిత్యమరః - జాగ్రతిజాగరూ
 కేనతి - మమ - రణచచా - రణచింతాకా - నకాపేగృథః - జయోంకశ్చిన్నం
 యస్యశంయద్భుజాంకంయస్యానుజస్యభుజోత్పంకముపధాయోవధానికృత్య
 వీతవిశంకౌనిరాశంకస్సకళమణానుభవస్యపిమితయేయం - యథారక్షిజ
 నేజాగ్రతిరాజాశయ్యాగారేనుభవేనభుజముపధాయస్వపితర్యుపితిభాషః - ఇ
 హానిరాతంకవృత్తిస్సుప్తిః - అన్వస్తత్వాదమరాణాం || * * ౪౦

మూ || విశ్వకూపకలనాదుపపన్నంతస్యజైమినిమునిత్వముదీయే |

విగహంమఖిభుజామసహిష్ణుర్వ్యరతాంమదశనింసనినాయ ||

వ్యా || విశ్వేతి॥ తస్యోపేంద్రస్య - విశ్వరూపకలనాస్య రాష్ట్రసాక్షాత్కారణాత్ - యద్వా - ఏకత్రయత్యక్షమామాద్యవంతరూపధారణావ్యత్రవిశ్వా
 క్తరూపణాత్ - విశ్వరూపాణిసూత్రాణితప్రణయనాన్ధేతోః - జైమినిముని
 త్వముదీయేత్సన్నం - త్తేగతతతాగ్నిబిత్ - ఉపపన్నంశచ్చయ్యుక్తమిశ్యర్థః -
 త్కుఃత-సడపేంద్రః-మఖభుజాంవిగ్రహంవిరోధమన్యత్రశరీర-అసహిష్ణుమకా
 చశనించుమవజ్రాయుధంఅన్యత్రవజ్రహస్త ఇత్యాదివాక్యజాతం - వ్యర్థతాం
 స్యాయుధేనైవతతాగ్ర్యకరణాన్నిప్ప్రయోజనస్త్వం - అన్యతవిగ్రహవద్దేతా
 నిరాసేనలగ్ధపాదత్వాన్నిరభిధేయత్వంచనినాయ - అతోజైమినిమునిత్వంయు
 క్తమిశ్యర్థః - ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషః॥ * * * * ౩౯

మూ॥ ఉదృశానిమునయేవినయాభిస్తస్థివాకాసవనాన్య
 వహృత్స । ప్రాంశునిశ్వసితవృష్టచరీవాజౌరదస్య నిరియా
 యనిరోజాః॥ * * * * ౪౦

వ్యా॥ ఉదృశానితి॥ వినయాభిస్సంక్రమ్యమునయే ఉదృశాన్యన్యధా
 శ్వావచనానిఉపహృత్సమర్పతస్థివాకాతూష్ణింస్థితః ఆధనాదస్యప్రాం
 శుశ్వసితస్యవృష్టేచరతీభృష్టచరీపశ్చాదామిని - దీఘకనిశ్వాసశ్రాన్వి కే
 త్యర్థః - చరేష్టః నిరోజాదీనావాక్ నిరియాంయనిజాఃగామ ॥ * ౪౦

మూ॥ స్వగసాతలభవాహవశంకీనిర్వృణోమినవసంశయ
 మత్యామి॥ ద్వాంగతస్యహృదిమేమరుదరగఃక్షౌతలద్వయభ
 టాజివితరగః॥ * * * * ౪౧

వ్యా॥ స్మరితి॥ వసుమత్యాంభులలోకేవనకాన్వృతసాతలంచస్వగసా
 తాలేస్వరపాతాశ్చోరితిరేఫలోపేదీఘః - తయోర్భివమాఘవంశంకతి చతి
 త్తచ్ఛంకీసక - ననిర్వృణోమినసంతుష్యామి - ద్వాంస్వగంగశస్యమే హృది
 ష్చైతలేభాసాతాత్ ॥ ౪౧॥ అధస్సన్వహవయోరస్త్రీశ్చలమిత్యుచరః - తయో
 ర్ద్వయైభటానామాజివితరోఽముద్ధశంకాదురుదరగోదురంతః॥ ౪౧॥ ఉదరగః
 ఫలము త్రరమిత్యుచరః - పంపాతాళగతస్య ఇతరలోకాజివితరగ ఇతిశేషః॥

మూ॥ వీక్షితస్తస్త్వమసిమామదగంతుంతన్ననుష్యజగతేచమ
 నుష్యక్తింభుశచరివృథావివోధుంశత్రతాక్షుపగతానిశదఃశౌ॥

వ్యా॥ వీక్షిశతి॥ స్త్వంవీక్షతోస - ఏతదేవాగమనఫలమిశ్యర్థః తతస్తా
 స్థలాంతరాభావాత్ - అధానంతరంమాంషురప్యజగతేగంతుమర్హ్యలో
 కంగంతుమిశ్యర్థః - గత్యర్థమకాణిద్వితీయాచక్షణౌచేష్టాయామనద్వనీతిచ

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - చంచునస్సర్గః) ౨౦౩

తుభీకా - అనుమనుష్య అనుజానీహి - తత్రమర్త్యలో కేతాందమయత్రీవివో
 ఘంపరిణోతుం ధీవగతాభునపరిసృధాః ప్రభవోభూపతయః - ప్రభావగిష్టుః
 ఇతినిపాతః నవివదంతేనకలహివ్యంతేకిం- సామీప్యేలట్- భావనానీమూత్ర
 విమతావాత్ర నేపదమ్ || * * * * * ౧౨

మూ || ఇత్తుదీప్యసముయామునిరుక్ష్వాస్వర్పతింప్రతినివృత్త్య
 జవేన | వారితోవ్యసజగామ సయాంతంతంకియంత్యపిపదా
 న్యపరాణి || * * * * * ౧౩

వ్యా || ఇతి || సమునిరిత్తుదీప్యస్వర్పతిమిందం - అహరాదీహంపత్యా
 దిప్సితివై కల్పితాదేహాదేహః - ప్రతినివృత్త్యజవేనోర్దీయయా - సఖాద్యోవా
 రితోనిపతితోపియాంతంగచ్ఛంతం - క్షణాలలశ్చత్రాదేహః - తంమునిమపరా
 ణ్యోకియంతీతచనపదానికి తిపయపదాని - అస్వసేమమిన్యర్థః అస్వంతసం
 యోగేర్విత్తియా - అనుజగామ || * * * * * ౧౩

మూ || పర్వతేనపరిషేయగభీరం నారదీయముదితం త్రతశేదే |

స్వస్యశీర్షిః పవర్వతపక్షుః చేదినిస్వయమదశ్శిదపక్షుః || ౧౪

వ్యా || పర్వతేన || పర్వతేనమునినారిణాచగభీరంగగభీర - నారదీయముదితం
 నారదవాక్యంచరిపీయ ప్రతినేదేప్రతిదధ్యనేతదేవానుకృతమిత్యర్థః - పర్వతేన
 నికృప్తేప్రతిన్యాద్యుక్తఇతిభావః - నదేలి - ట్ - అతపకహల ధ్యేనాదేశేలిట్
 త్యేత్వాభ్యాసలోపః - స్వయంతునకించిన్నివేదితపానిత్యాహ - పర్వతపక్షుః
 చేదినిండ్రేస్వస్యకశ్చిదపక్షుస్సాద్యంప్రయోజనంగరుచ్చి || ౧ || పక్షుః
 ర్నగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిప్సితివైజయంతీ - నాదర్శనదర్శితతత్సహ
 చర్యమాత్రమాగతస్వస్వస్వపృథక్సాధ్యాభావాత్తదుక్తమేవానుకృతం - నతు
 పృథక్కించిన్నివేదితమిత్యర్థః - పర్వతపక్షుః చేదిత్వాసింద్రస్యాగ్రేపర్వతేనస్వ
 పక్షోనప్రకాశితఇతిధ్వని || * * * * * ౧౪

మూ || పాణయేబలిపారథభేమీశీతకొమలకరగ్రహణార్హ

మః భేషం చిరధృతాశనివాసవ్యాపదాముపదిదేశరతీక || ౧౫

వ్యా || ఇంద్రస్త్రభైర్యమశురకోభూదిత్యాహ || పాణయతి || అధనార
 దగ్రహమనానంతరం - రతీభోబలిపారేంద్రస్యపాణయేచిరధృతానాంచిరసం
 చితానాం అశనివాసేనవజ్రాగ్నిసంపరాణయావ్యాపదోవివదసాసాంభే
 మిశీతకొమలకరస్యగ్రహంగ్రహణమేవాహంయోగ్యంభేషంహృషభము
 పదిదేశ - పీఠభిభవేశ్యంగారప్రవృద్ధిఇతిభావః - అతకామనిబంధనస్యభై

౨౦౮ (వైషణకాష్టకాష్టాంగసంహితా)

మీసాణిగ్రహణస్యాశనివాసతాపశమనాధాత్వోత్పేయః వ్యంజకాశ్రయో
గాధిమ్యః * * * * * ౮౫

మూ॥ నాకలూకభిషజోస్సృషమాయాపుష్పచాపమపిచుంబ

తి సైవ వేదితాద్భుగభిషజ్యదసౌతద్వారసంక్రమితదైద్యకవిద్యః॥

వ్యా॥ ననుకామస్యకతోవైద్యవిద్యేత్యతలహ॥ నాకేతి॥ నాకేతినాకలో
కభిషజోశ్చిన్వోర్యాసృషమాసౌందర్యంసైవపుష్పచాపపంకామపిచుంబతి
స్మృతతత్త్వాదపితావేపసుషమావంతావితిభావః - ఆసౌకామః సానుషమైవ
ద్వారం తేనసంక్రమితావైద్యకంవైద్యస్య కవశభైషజ్యం- యోపదాద్భు
పోత్తమాద్వ్యభి- తదేవవిద్యాయన్తికాశః - అతి పుతాద్భుత్వైర్వైద్యచ
దృశస్యకాభిషజ్యత్ ఓకిత్సితవా- భిషజ్యతేకంధ్వాదియగంతా- బేదీ
త్వైస్పేయోయాం- వాక్యాన్ధికవశః॥ * * * * * ౮౬

మూ॥ మానుషీమనుసరశ్యధపత్యైఖరక్షభావమవలంబ్యమ

ఘోసీ॥ ఖండితంజమసూచయదుచ్చైర్తానమననసరో

రుహనత్యా॥ * * * * * ౮౭

వ్యా॥ అథేంద్రాణ్యాశుష్యానుభావమాహ॥ మానుషీమితి॥ ఆశేం
ద్రస్యభైమిరాగానంతరం- మఘోనః(స్త్రీ) మఘోశచీ- పుయోహగదాభ్యా
యామితిజీవ- శ్వయవమఘోనామతద్ధిత ఇతిసంప్రసారణేనుణః- పత్యైఖర్య
భావనీచత్వమవలంబ్యమానుషీంమానవ(స్త్రీ)ం జాతేర(స్త్రీ)త్యాదిగాజీవ-
అనుసరశ్యనుసరమాణేసతి- ఆననశిరోరహంత్యాశిరోనమనన- ఉచ్చైరు
న్నతునిజమానంసర్వోత్తరత్వాహంకారంఖండితంభగ్నుమసూచయత్- ఆ
కారేనైవనిజనిర్వేదమవేదయత్- నతువాచాకించీమాచే- కిగంభీరనాయకా
త్వాతిభావః॥ * * * * * ౮౮

మూ॥ యోమఘోనిదివముచ్చరహాణైరంభయాపలినిమా

లమలంబి॥ వణక ఏనసఖిలూజ్వలదస్యాశ్మాంతమంతరమభా

వకభంగ్యా॥ * * * * * ౮౯

వ్యా॥ అథాన్యసామపికాసాంచిదప్సరసామిష్యానుభావానాహ॥
యశిత్యాది॥ మఘోసీంద్రేశ్వయఃమఘోనేత్యాదిగాసంప్రసారణేనుణః-దివ
మాకాశందేచ్చరమాణేష్యేసతిసతి- ఉదేశ్యరస్యకమకాదిత్యాత్మనేపదం-
రంభాయాఃయోమలినిమామాలిన్యంతలమత్వంతంతలంబి అలాభి- విభాషా
చిట్టములోతిరివానుమాగమః- సఃశోః- మలిమై- అస్యాంభాయాః అంత

(నైవధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకం.) ౨౦౯

రమంతరంగంఽన్వలన్మోహదత్తుజ్జ్వ-త్ప్రజ్వలితంసత్ - భంగ్యాకయా
చిద్రీత్యాభవితవ్యతాప్రాబల్యధియేత్కర్ణః - శాంతంశమితంనిర్వాడత మిశ్య
ధః - వాదాంతేత్యానినానిహతః - అభావతఖలు - నిర్వాణాలాతమలిన
మిశ్యాఖ్యదిత్యధః - అంతఃకరణవైవర్ణ్యమూలతావద్భావ్యావైవర్ణ్యసేవ
తిభావః || * * * * *

మూ॥జీవితేనకృతమహ్నరసాంతత్యాగముక్తిహయక్రిమితీ

నఃశిశ్యనక్షరమవాచిస్సుతాచ్యాదీఘానిశ్వసితనిగమనేన॥

వ్యా॥ జీవితేనేతి - అహ్నరసాంతోన్తాకంజీవితేనకృతం - కష్టత్యాదితిభా
వః - తస్మాన్తాపహస్తికానపయేషాగముక్తిపాణత్యాగవలయుక్తిమతీయ
తైతిస్సుతాచ్యానామదేవ్యాదీఘానిశ్వసితస్యనిగమనేననిపగ్రముముఖే
నఅనక్షరమశబ్దప్రయోగంయథాతథాఅవాచి - వశేబ్రూహోవామణిలు
జ్ - ఉక్తమేవేత్యధః - అతపఃవ్యంజకాప్రయోగాద్ధమ్యాత్ప్రేయః॥ ర౯

మూ॥సాధునశతనమేవమితస్యాదిత్యఫణ్యతతిలోత్తయూ

పి చాయంస్యవలనేనకరాబ్జాత్తద్విలోలనవలద్భుజనాలోతో॥

వ్యా॥ సాధ్వితి॥ తిలోత్తయూపిదేవ్యాతస్యచామరస్య విలోలనేన
ఆదోభనేనవలన్వలమానాభుజో బాహురేవనాలోయస్యకస్తాత్ - వలతో
రాబ్జనేపదమనిత్యైవకాదిత్యాహవామనః - చక్షిదోషిత్రరణంష్టావకం
కరాబ్జాత్పాణికమలాచ్చానురస్మృతతనేన - అవయవప్రారవశ్యాదితిభావః - య
వంచామరవదేనోన్తాకమితితస్య గాఢస్యనమేషసాధుస్యాదిత్య ఫణ్య
త - ఫణితమివేతీహ్వానచుష్పేయః - భుజనాలోతోరాబ్జాదితిసావయవరూ
పకణసంస్మృతా॥ * * * * *

మూ॥మేనకామనసితాపముదీతంయత్ప్రధిత్సురకరోరదవ

హిశ్లామ్ తత్పుష్పంనిజహృదఃపుటపాకేపం॥ లిప్తిమ స్మజ

ద్యహిరుశ్లామ్॥ * * * * *

వ్యా॥ మేనకేతి॥ మేనకానామకాచిదేవీ - మనస్సుదీతమున్నంతాప
మాధిపిధిత్సుసిధాతుమిచ్ఛుస్సతీ అవహిశ్లామాకారస్సప్రకరోపితియతో -
తదాకారగౌపనమేవనిజహృదఃస్వయనసఃపుటపాకేనాధపాకే బహిరుతా
ముతిశ్లాం - బాహ్యమిత్యర్థః - ఆతిశయోపసగణితికథంప్రత్యయః - పంకలి
ప్తిపంకలేపంస్ఫుటమస్మజత్ - పుటపాకేవాహ్యఃపంకలేపోతఃకచ్చమానప్ర
వృత్తేనాకారగౌపనమేవబలాత్క్రియమాణం గౌప్యస్యా తస్తాపస్య
వ్యంజకమభూదిత్యధః॥ * * * * *

మూ॥ డ్విశీగుణవశీకృతవిశ్వానశ్చైవ సైమితభావః భేదః॥

క్రసౌ హ్యసమాపనసీమ్ని స్తంభకార్యమపుష ర్దృపు మైవ ॥

వ్యా॥ డ్విశీతి॥ గుణై స్సౌందర్యాభిర్వశీకృతవిశ్వానంజితాభిల ప్రపంచా డ్విశీనామకాచిదేవీ-తత్త్వణేతితి కాసుమయేయః సైమితభావః సైమిత్యం నిష్కీ-గ్రయాంగత్వలతాణః స్తంభోనామ సాత్వికస్తస్యనిభేనమిషేణ॥౨॥మిషం నిభంచనిధిః ప్రమితహలాయుధః వపు మైవసుహృదయస్య భావసౌహృదంప్రేమ-సుహృదయశబ్దాద్వవాదిత్వారణ్యత్వయేహృద్భావాన్సంభయపదవృద్ధిః. అతఏవ సౌహృదదౌహృదశబ్దావశీహృద్భావాదితి వామనః- శి క్రసౌ హ్య దస్యసమాపనసీమ్ని సమాప్తిస్థానే స్తంభకార్యంజాడ్యకృత్యంస్థానాకృత్యం చలపువత్ ॥ ౨॥ స్తంభస్థూనాం శడస్య మోరతివిశ్వః- స్తంభోత్థానాశ్చిక్-మేవ క్రసౌ హ్యదమితినిర్ణయమకరోదిత్యర్థః- పుషాదిత్యాది నాష్టకజా దేశః ॥ ౫౨

మూ॥ కాపికామపిబభాణబుభుత్సుంశ్యైవ తిదితభరరకించి

తే॥ ప్రవేశశ్యవసుతామభిగంతాపశ్యకశ్యపతత్సతయజ్ఞః॥ ౫౩

వ్యా॥ అథకాసాంచిదవృరసాంచాగారంభానాహ ॥ ౩ పితౄడి॥ కాపి దేవీబుభుత్సుమిగ్రజిగమిషితంజిజ్ఞాసమానాంకామపిదేవీంత్రిదశభతకరిం ద్రేశ్యైవతిసత్వేవ-తచ్ఛ్రవణాధామేవేత్యర్థః-కించిశ్చభాణ-కి-తత్తదాహ-కిస్యసనుతత్సతయజ్ఞః బహుయాజీ ఏషఇంద్రః-కశ్యవసుతాంకాశ్యపీం ట్రితిమధిగంతా అభిగమిష్యతి - గమేలిట్ - పశ్యదివంవిహాయభువం గచ్ఛతీ త్యాశ్చర్యంవశ్యేత్యర్థః-స్వయంకశ్యవసుతస్తత్సు తాంభగిసిమేషగచ్ఛతీత్యా శ్చర్యంవ్యజ్యతే ॥ * * * * * ౫౩

మూ॥ అలిమాత్త సుభగత్వసగర్వా కాపితృణ్వితి మఘోబభా

షేవీక్షణేపిసమృణాసన్మణాంకింయాసినత్వమపిసార్ధగుణేన॥

వ్యా॥ అలిమితి॥ అత్తనస్సుభగత్వేనసగర్వాసుభగమానిత్యర్థః-కాపిమ ఘోశక్రైశ్యైవతిసత్వేవ అలింసభింబభాషే-తదేవాహ-నృణామనుష్యాణాంవీక్షణేపి-కిముతసంగతావిత్యర్థః-సమృణాసజగుస్సాసి-సాస్వరు పిసార్ధగుణేనసంఘధమేణ-గతానుగతికస్వయాపేణావివేకిత్వే నేతియావత్ - నయాసికించివేతనతెన్నయాస్యేవేశ్యభాణః ॥ * * ౫౪

మూ॥ అస్వయుద్యుతవయఃకిత్యనాధాస్తంముదాధహరి

తాంకమితారః । వత్తకవమాతుపురఃపరమేకస్తద్గతానుగతి

తానమహాఘృణః ॥ * * * * * ౫౫

వ్యా || అన్వయంతి || అధోద్రవయా నానంతరం - హరితాంకమితరో
 దిశాంకామయితారోపిక్వతయః - ఇంద్రానుయూహాః ఇత్యధాః-వ్యాఖ్యా
 తమేతత్ - ద్యుతిపయఃఃపితౄణాంనాథాఃహిన్నరుణయమాః - తమింద్రంము
 దాబోత్సుక్యైనఅన్వయంనయాతాః- లజశ్శాకటాయనస్యేవేతియోజన
 సాదేశః - తథాహిషఃపరమేకవపుర్యవత్త్వకషణతుమాగంకరోతు- తస్య
 మాగకతుః, గతమనుగతిర్నస్యసమహస్థోఽనుహామూల్యదుర్లభ ఇతియావ
 త్ - నభవతి - పురోగవమలకభస్తస్పృష్టానుయూనినసునర్వత్రసులభావ
 వేదినకించిదత్రచిత్రమిత్యధః || * * * * *

మూ || ప్రేషితాపుథగభోదమయంత్యైచిత్రచాగ్యచతు
 రానిజదూత్యః । తద్గురుంప్రతిచతైరుపహారాన్సఖ్యసౌఖ్యకవ
 టేననిగూఢాః || * * * * *

వ్యా || ప్రేషితాగతి || అథోఅనంతరంతైరింద్రాదిభిఃచిత్రచాగ్యేదమ
 యంశ్యాశ్చిత్రాకషణతేచతురానిజదూత్యఃదమయంత్యైపుథక్ప్రేషితాఃత
 ద్గురుంశర్మితరంభీమగుచప్రతి-సఖ్యసౌఖ్యకవటేనవైత్రీసుఖవ్యాజేననిగూఢాః
 గుప్తాః - ఉపహారాడేపాయనానిప్రేషితాః || * * * * *

మూ || చిత్రమత్రవిబుధైరపియత్యైస్సవ్యహాయభిభూర
 నుసన్రే । ద్యౌర్మకాచిదధవాస్తినిరూఢానైవసాచరతియత్ర
 హిచిత్రమ్ || * * * * *

వ్యా || చిత్రమితి || విబుధైఃజేతైఃవిర్వచ్ఛిన్న - తైరింద్రాదిభిఃస్వఃస్వ
 గంవిహాయబరహంతభూరనుసన్రేఅనుసృతేతియత్ - అత్రదిశ్రంకాకుః - న
 చిత్రమిత్యధః - కుతఃఅథవాద్యౌస్సర్వగచ్ఛుకాచిదపినిరూఢాఽసిద్ధానాస్తి
 కింతుయత్రచిత్రంచరతిరమత్యైవసాద్యాహి || * * * * *

మూ || శీఘ్రులంఘికపధైరధవాహైలకంభితాభవమమసు
 రసారాః । వక్రేతోన్నమితకంధరబంధాశ్శుశ్రువుధ్వకానితమ
 ధ్వనిదూరమ్ || * * * * *

వ్యా || శీఘ్రేతి || శీఘ్రంలంఘితపధైరతిక్రాంతాద్వభిః - రథవాహైఃత
 థాన్వైభుఃవలంభితాఃప్రాపితాః - అమసురసారాఃసుశ్రేష్ఠాః - వక్రేతాశ్చ
 లితాఃఉర్మమితాశ్చకంధరాః గ్రీవాఃయస్త్రిసంబంధకాయశంఘానవిశేషో
 యోహంతేసంతఃఅధ్వనిదూరంధ్వనితంధ్వనింశుశ్రువుః || * * * * *

మూ || కింఘనస్యజలధేరథవైవందైవసంసంయతుమవ్యులభం

౨౦౨ (నైమగ్నకావ్యేన వ్యాఖ్యానే - వంచన సృష్టిః)

త ॥ న్యందంపరమదూరమవశ్యన్నిష్పరశ్రుతసహజాపన

నందే॥ * * * * * ౫౯

వ్యా॥ కిమితి॥ తేదేవాకింఘనస్వధ్వనితం మేఘస్తూతం. అథవాజల
 ధోధ్వనితం - పుంసశయితుమపినాలభంత్రేవ - ఏతావన్తాశ్రుతిశంబూపినా
 స్తీత్యధఃశక్త్యపేత్యాదినాతుమున్నత్యయః - కింతునిష్పనస్వభూర్హ్వ
 క్తధ్వనితస్వభూత్యాశ్రవణేనసహజాపనతంత్రాప్రంతదూరమాసన్నంస్యం
 దనంపరంరథమేవపశ్యన్నితిరథవేసూక్తేః - అశ్రనందేహనకౌక్యస్యం
 సృష్టిః॥ * * * * * ౬౦

మూ॥ సూత్రవిశ్రుతమదకౌతుకిభావంభావభూదచతురంతర

గాణామ్ ॥ తత్రవైత్రజనుషుఫలమేతేనైషధాబుబుధిరేవిబు

ధేంద్రాః॥ * * * * * ౬౦

వ్యా॥ సూతేతి॥ ఏతేవిబుధేంద్రాస్తత్రరథే - సూతస్యసారధావిశ్రేణు
 దోపిత్రాంతివ్రదఃకౌతుకిభావోవినోదిత్వంయస్వతం-వినోదాథకంస్వయం
 ప్రకటనసారధ్యమిత్యర్థః - అత్రహేతుఃతురగాణాంభావభూదచతురంతర్వ
 హ్మదమివేవినం నేత్రజనుషునేత్రసంత్రాయాఘలంఘానాసేచనకమిత్యర్థః -
 నైషధంనిషధానారాజానంబలం - జనపదశబ్దాత్తత్రయాదిన్ - బుబుధి
 రేజ్ఞాతవంతః॥ * * * * * ౬౦

మూ॥ వీత్యతస్యవరుణస్తరుణత్వంచుద్భుభారనివిజగజడ

భూయమ్ ॥ నౌదిత్రుడపతేకిముసాస్యవ్రాజ్యవిస్తయరసస్థి

మితస్య॥ * * * * * ౬౧

వ్యా॥ వీత్యేతి॥ వరుణస్తస్యవలస్యతరుణత్వంతారుణ్యంతారుణ్యభూ
 షితరుచమిత్యధః - వీత్యయన్నివిడంజడభూయంజగత్వంస్యంస్యంభూక్యంసా
 త్వికమిత్యధః - భుప్రౌభావశ్చిత్యే - బభార - ప్రాజ్యేనప్రభూతైవిన
 యరసేనాద్భుతరసేనజలేనచ - స్తిమితస్యస్థిలస్యజడతేజలవత్సైస్థ
 పతేచ్చ - లడయారభేదఃఅస్యవరుణస్య - సాజడభూయం - విధేయప్రాధా
 న్యాత్ (స్త్రీ)లింగతా - తౌ తీడతేకమకానకిము - భవజ్యేనేత్యధః - విస్త
 యరసాద్భుస్యస్తంభనచవాదితిభావః - జలసిక్తస్యస్వయంజడస్వభావస్య
 జాడ్యముచితమితివ్యజ్యతే॥ * * * * * ౬౧

మూ॥ రూపమస్యవినిరూప్యతథాతిష్ఠానిమాపరవివేచవతం

సః ॥ కీత్యకతేయదధునాపిసదేవకాలపవసకలేనజనేన॥ ౬౨

వా || రూపమితి || రవివచనతం సోయమః - అస్యనశస్యరూపంసౌందర్యంవినిరూప్యవిభావ్య - తథాతేనప్రకారేణ - అతిమూనిమతివైవర్ణ్యం - అతికాళిమానమిన్ద్యుర్గః - ఆప - యగ్యధాఅధునాపినదేవోయమః - సకలేనజనేనకాలేషవకాలభిత్వేవకీర్త్యతే - తథామూనిమాపేతిపూర్వేణాన్వయః - నలేష్వానుభావకాళిమయోగాదయంకాలోనతుప్రాణ్ణాయుఃకలనాదితిభావః - అశ్రయచ్ఛబ్దస్యకారణపరత్వేనవ్యాఖ్యానేత్వనపేక్షితాథాభిధానమనస్సయశ్చస్యత్ - ప్రకారార్థజ్ఞేతునకశ్చిద్విరోధః - ప్రకారార్థత్వంచనిబాతానామనైకార్థత్వాదవిగుణమిన్ద్యుర్గః || * * * * *

మూ || యద్బిభారదహనఃఖిలుతాపంరూపధేయభరమస్యచి

మృశ్య | తత్రభూదనలతాజనిక్రీడాతదవృన్లతైవతుహేతుః ||

వ్యా || యదీతి || దహనోగ్నిరస్యనలస్యరూపమేవరూపధేయంసౌందర్యంనామరూపభావైవ్యోస్వాధైయోవక్తవ్యజతిస్వాధేయపశ్యయః - తస్యచరంసమృద్ధింవిసృశ్యపిచావృతాపంబభారభిల్వితయత్ - తత్రతాపభరణే - అనలతాఅగ్నిస్సంజనికతీజన్తకోడత్వాదికామాభూత్ - నలరూపదర్శనసన్యతాపేతస్యాప్రయోజకత్వాన్విభావఃకేతుతదపితథాపిత్రమనలతైవాగ్నిత్వేనమేనహేతురికివిరోధః - నలత్వాభావహేతురితిపరిహారః - అతఏషవిరోధాభాసోలంకారః || * * * * *

మూ || కామనీయకమధఃకృతకామంకామమక్షిభిరవేత్సునదీ

యమ్ | కాశికస్త్వమఖిలంపరివశ్యకామన్యతేస్త్రాఖిలుకాశిక

మేవ || * * * * *

వ్యా || కామనీయకమితి || కాశికఇంద్రః - అధఃకృతకామంతిరస్కృతమదనం - తదీయరినభయం - కామనీయకంకమనీయశ్చ సౌందర్యం - యోగవధాద్దురూపోత్తమాద్వ్యభిక్ - కామంప్రకామమక్షిభిరహస్రణేతిభావః - అవేక్యఅథస్వమాత్మానమఖిలంయథాతథా - సాకత్వేనైత్యర్థః - పరివశ్యకాకాశికములూకమేవ || ౧ || మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాకృతగౌహిమకాశికఇత్యమరః - మన్యతేస్త్రాఖిలు - నలస్యాత్మనశ్చైతావదంతరిమిత్యమంస్తైత్యథః - తథాచాన్యభైమినిరాశంమనోబభూవేతిభావః || * * * * *

మూ || రామణీయకగుణాద్వయవాదంమూతకముత్తిశమ

ముంపరిభావ్య | విస్తరాయహృదయానివితేరుస్తేనతేషునసు

రాఃపబభూవుః || * * * * *

వ్యా || రామణీయకేతి || సురాగ్రహదయః - అముంసలం - మూతకం
 మూతకమంతంఠి తముస్సన్నం - రామణీయకం సౌందర్యం - కామనీయకవ
 త్సిద్ధం - తదేవగుణస్తస్యద్వయమేకమేవేతివాదంప్రవాదంపరిభావ్య - శ్రీజ
 గజేకసుందరంపత్వేత్యర్థః - హృదయానిస్సచిత్రానినిస్సయాయాద్భుతసా
 యవితైరుర్ధదుః - తేనచానెనతేషుహృదయేషువిషయైరక్షణభూతుః - తేషాం
 నెనిరే - దత్తద్రవ్యేస్వత్వనిపుత్రైరితిభాషవిస్తయాకృష్టచిత్రాబధూపురితిపర
 మార్థః || * * * * *

మూ || ప్రేయరూపకవికేషనిశేతైస్సంపదభిరమరాశ్చ
 తపూర్వైః | పశుపశుసరలఃకిమితీదం మంద్రమంద్రమితరే తర
 మూయః || * * * * *

వ్యా || ప్రేయరూపకమితి || అమరాగ్రహదయః - శ్రుతపూర్వైః పూ
 ర్వంశ్రుతైః సుప్నుచేతిసమాసఃసంస్రతి సంపదద్విః ప్రత్యక్షంసంవాచియద్విః
 ప్రయరూపస్యభాషప్రేయరూపకంసౌందర్యం - మనోజ్ఞాదిత్యాద్విప్రభో-త
 స్సవిశేషేషుతత్తదవయవేషు || ౨ || విశేషోపయవ్యక్తి ఇత్యుత్పలమాలా
 యాం - నివేతైస్సంస్థానైలికంగైశ్రుతపూర్వోన్యతే పవపకమితిసాస్త్రనిదే
 శః - ఇతిదంవాక్యమందమందంపందప్రకారం - ప్రకారేగుణవచనసేతిద్విర్భా
 వేతితరేతరమూయః || * * * * *

మూ || తేషుతద్విధవధూనరణాహంభూషణంససయ
 స్సరధాధ్వ | తస్యకుండినపురం వ్రతిసర్వభూపతేర్వ్యవసి
 తానిశశంసుః || * * * * *

వ్యా || తేషుతి || తస్యభూపతేర్మలస్యసాప్రసిద్ధావిధా ప్రకారః - సౌంద
 ర్యాద్వసాధారణధర్మో యస్య స్తస్యవధ్వావరణే అహాముచితంభూ
 షణం - ససమయఃస్వయంవరకాలఙ్కుండినపురంవ్రతీసర్వ-తదభిముఖసరధా
 ధ్వచవ్యవసితానిసలోద్యోగా తేషుతానధిపుత్యశశంసుః తేభ్యశ్శశంసురి
 త్యర్థః - ఆధారత్వవిషయోయాంసప్రమీ - ఏతైలికంగైర్వేతస్యస్వయంపరయా
 త్రేయమితినిశ్చిక్కురిత్యర్థః || * * * * *

మూ || ధర్మరాజనలిలేశమూతాశ్చేస్రాణతాంక్రితచముం
 జగతస్యై | ప్రాప్యహృత్తపల్లిస్సతతాపైశ్చేతసానిభృతమే
 తదచింతి || * * * * *

వ్యా || ధర్మరాజి || జగతేస్రాణతాప్రాణత్వంజగజ్జీవన్వంతత్త్రియతాం

వా - శ్రీతమమునలం ప్రాప్యా సాద్య - హృష్టాః గత్వా ॥ జభాతపురుషదర్శనాత్సంతుష్టాః చలాస్తల్లావణ్యదర్శనాదై భూష్యంధాసురాగావిస్తృతతాపా రాగశైధిల్యాదేషవిస్తృతవిహతావాత్సత్వైస్త్రాసోక్తైః ప్రకృతైః ధర్మరాజసలిలేః పుత్రాశ్చైవేతసానిభృతంగూఢం - ఏకదనంశరజ్జ్లోకశ్రయే - వత్స్యమాణమహింబింబితం - ఆత్రయమోహ్యస్తోవిరుణశ్చలోఽహింబింబిస్తృతతాపః - ప్రమాదశ్చ్యతిపాదనపరంహోత్తరజ్జ్లోకత్రయఖింకైశిద్వాస్థ్యాశంతదయుక్తం - నహ్యేతేషామేతేధమాణః ప్రతినియతాః కింతు శ్రమశామేశాభిప్రాయేణాప్యేతేధమాన్సాధారణాః అత ఏనోత్తరజ్జ్లోకత్రయమహింసర్వవిషయంత్రపంచనంతరజ్జ్లోకేన ఇతిబహుపచనోపాదానం - యదపితదనంతరజ్జ్లోకద్వయే ఏవచనోపాదానంతదపిప్రత్యేకాభిప్రాయాదవిరుద్ధం - కి-చ-ఇత్యవేష్యునసేత్యాద్యపసంహారజ్జ్లోకపరస్పరముఖదర్శనోక్త్యాచత్రయాణామేకాభిప్రాయావగమాచ్చ అస్మదుక్తమేవయుక్తమితిపశ్యామః ॥ ౬౮

మూ॥ నైవనఃప్రియతమోభయధా సాయద్యమునవృణుతే
వృణుతేవా | ఏతోహిధిగమూరుగుణజ్ఞామన్యతకథమదః

ప్రతిలంభః ॥ * * * * * ౬౯

వ్యా॥ చింతాప్రకారమేవాహ॥ నైవేత్యాదినాజ్జ్లోకశ్రయేణ ॥ అసాదముంతీ అమునలంయదినవృణుతేవృణుతేవా - ఉభయధాదేషక్షుద్వయేపి - నోస్తాకం - ప్రియతమానభవత్యేవ - కుతః హియస్తాదేకతః ప్రథమపక్షే అగుణజ్ఞామమూంధిక్ - తత్సంగతైరనుభావమాత్వాదితిభావః - అన్యతోనశచరణపక్షే కథమదః ప్రతిలంభః అముష్యాః పరిగ్రహః - పరదారత్వాదితిభావః ॥ ౬౯

మూ॥ మామువైష్యతితదాయదిమత్రోవేదనేయమియదస్య
మహత్త్వమ్ | ఉద్యశీచకథమాకలయిత్రీనుద్విశేషమపరా
న్నపపుత్రీ ॥ * * * * * ౭౦

వ్యా॥ మామితి॥ ఇయందమయంతీ - ఇయదేతావదస్యనలస్యమత్తోమత్సకాశాన్తహత్త్వసూధిక్యంనవేదయది - తదామామువైష్యతి - తహిత్త్వధతచేవత్వాగుత్క-ష-జ్ఞానాత్వామేవపరివృతీత్యత అహ - ఉద్యశీసర్వావరోక్షనశగతవిశేషానభిజ్ఞాన్మపపుత్రీ అపరాదపరస్తాన్నభౌదిత్యర్థః - పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవేలివికల్పాన్నస్తాదేశః - మద్విశేషంబదీయోత్క - పంచకథమాకలయిత్రీజ్ఞాత్రీ - తృన్నంతాదీకారః - నలోకేత్యాదినావశ్యేప్రతీసేధః ॥ ౭౦

మూ॥ నైషధేబతహృతేదమయంత్యావీడితోహినబహిరభి

వితాన్తి | స్వాంగ్మహిపనితాంః ధమాస్యంహీ నిమిఃఖలు

దర్శయితాహే || * * * * * ౨౦

వ్యా || నైషధః || కించదమయంత్యానైషధేనలేవృతేసలిప్రీడితస్య-బ
హిస్తానన్నభవితాన్తిహి- బహిణ్వాపిజనసమక్షంస్థాతుంనతత్యేమిత్యర్థః- భ
వతేబు-ట్-చిమిట్- బతేతిభేదే- గృహపిస్తాన్వంసనిజాంభార్యాం హియాం
మీలిసంకుచతీతిహినిమిలి- నిశిప్రత్యయః- అస్య-భ-ధంఖయ-స్య-యితాహే
దర్శయిష్యామి- దృశేన్యకాంతాత- ర్తరిలుజ్ - అభిరాదదృభ- రాత్త- నేవదే
పీత్యణిక-ర్యా-నితాయా-దైకల్పికంకమ-స్య-అశ్రణే-ణాదసూ-శ్రస్థయద్
గ్రహణసామధ్య-లబ్ధ-శ్రూయమాణ-కమ-త్వాభావేనతదవిష-య-త్వాత్-
ణిచశ్చేత్యాత్త-నేవమితికేచిత్- అణికత్వ-కర్త-శ్రవ-దేపితదిత్త-క్త-రా-శ్రవ
ణాద-శ్రూయమాణ-ర్త-త్వ-స్-స్యే-వేతిణే-ణానిసూ-శ్రవిష-య-స్వ-మేవతభా
వ్యకారః- తదేతత్సమ్యగ్వివేచితమసా-భిః- కిరాతాజ-నియ-వ్యాఖ్యా-స్య-సం
టాపధే- ససంతతందరియ-తే-త-స్య-ఇత్వ-శ|| * * * ౨౧

మూ || ఇత్యవశ్యమనసాత-విధేయంకించనత్రివిబుధీబుయధే

నానాకనాయకమసాస్యతమెకంసాస్త్రవశ్యతివరస్స-మాస్య-మ్

వ్యా || ఇతితి || శ్రయాణాంవిబుధానాంసమావార(స్త్రి)బుధీయు-చిదే
వత్రయం- ఇతిప్రా-వ-త్రయోక్త-వ-కారేణ-మనసావేత్త్యా-స్య-కించనా
త్త-విధేయంస్య-ర్త-స్య-ంచబుయధేనవివేచ-కించ-సా-త్రి-బుధీ-మేకం-నా-నా
యకమింద్రమసాస్య-అవ-వార్త-పరస్పరమా-స్య-ప్ర-స్య-ఇతికర్త-తా
మూ-ధా-స్య-యో-ప-కేసలమనో-న్య-ముఖా-స్య-ప-స్య-ప్ర-స్య-ర్థః|| * ౨౨

మూ || కించిధే-య-మ-ధు-నే-తి-వి-ము-గ-స-స్వ-స-గా-న-స-మ-వే-త్వ-ము

భ-య-శ-ం-స-తి-స్త-క-వ-తే-ప-టు-రు-చై-ర్-వ-ంచ-న-ం-స-మ-భి-ల-ప్య-న-ల-స్య

వ్యా || కిమితి || క-వ-తే-ప-ర-వ-ంచ-స-ప-టు-ము-భ-య-ఇ-ంద్రః- అ-భ-న-కి-చి-ధే
య-మి-తి-వి-ము-గ-మి-తి-క-ర్త-వ-తా-మూ-థ-ం- స్వ-స్యా-ను-గా-నా- మ-ను-యాయ-నా-ం
య-మా-దీ-నా-ం-చ-న-స-మ-వే-త్వ- తే-షా-ం-దై-న్య-ందృ-ప్ర-వ-శ్య-ర్థ-న-ల-స్య-వ-ంచ-న-ం
స-మ-భి-ల-ప్య-అ-భి-స-ం-ధా-య- ఉ-చై-చ-శ-ం-స-తి-స్త-జ-గా-ద|| * * ౨౩

మూ || సర్వ-త-కు-శ-ల-భా-గ-సి-క-చ్చి-త్వ-ం-స-నై-ష-ధ-ః-ప్ర-తి-భా-న-ః

స్వా-స-నా-గ-మ-హ-ద-ప్ర-వ-రే-భా-వీ-ర-నే-న-స్మ-త-తే-వ-వి-ద్మ- ౨౪

వ్యా || సర్వ-త-ః || సర్వ-త-స్య-త్వ-స్య-ం-గే-ష-కు-శ-ల-భా-గ-సి-క-చ్చి-త్ || ౨ || క
చ్చ-త్వా-మ-ప్ర-వే-ద-న-ఇ-శ్య-మ-ర-ః- న-చ-త్వా-ం-న-వే-ద్మి-త్వా-హ- త్వ-ం-స-ప్ర-స్థ-నై

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పంచమస్త్యర్థః)

౨౧౭

పథఃసళ ఇతి నోస్తా కంప్రతితిః - కుతః ప్రవ రేఖామాకృతింస్వాసనాథకాసుహృ
దోమమార్గాసనభాజోపీక సేనస్య వతేరివతత్సద్భవీవిద్మః తత్సాదృశాస్త్రత్తు
క్రోసల స్త్వమితి సతీమత్సత్వధాః ॥ * * * * * ౭౪

మూ ॥ క్షప్రయాస్య సినలేశ్వలముక్తా వ్రయాశ్రయాత్రశుభ
యాజనియన్మః । త త్తయైవ ఫల సత్వరయాత్వం నాధ్వనోధా
మిదమాగమితః కిమ్ ॥ * * * * * ౭౫

వ్యా ॥ కేవలి ॥ హేనలక్ష్య ప్రయాస్య సీత్యుక్తా వృష్టా వృత్రలం న ప్రవృత్తమి
త్యర్థః - అలంకారోర్విరిత్యాదిసాక్షాత్ప్రత్యయః - కుతః - యద్యస్తా నోస్తా క
మశ్రయా త్రయా ఇహాగమ నెన శుభయాత్వ ద్దర్శన సఫలయా అజన్య
ఖావెలుజ్ - త త్తస్తా త్వ లేన సత్వ రయా ఫలాధికాన్యా తియాయా త్రయైవ క
త్వా శ్రద్ధ మిదమధ్వనోదామధా మాగమాగమితోనకిం - అన్త దర్థమే
వేదంతవాగమనమిత్యర్థః ॥ * * * * * ౭౬

మూ ॥ ఏష కైషవ సదంశ చృదేపజ్వాలజాలజటిలస్సహుతా
శః । యాదసాం సపతి రేష చ శేషం శాసి తారమవగచ్ఛసురా
ణామ్ ॥ * * * * * ౭౭

వ్యా ॥ కేయూయమతటిహా ॥ ఏష ఇతి ॥ హేనైషధనల - ఎష ఇతి పురో
వర్తికానోహస్తేన నిదేశః - సప్రసిద్ధోపిండచృవ్యమః - ఎష జ్వాలజాలైజా
టిలోజటావాక - జ్వాలామాలాకుల ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ పహ్నిద్వయో
జ్వాలాకీలాః త్యకురః - పంఖాత్వాదిలచ్ - సహుతాభోగ్నిః - ఎష చ న
యాదసాం పతిర్వృణః - శేషమవశిష్టం - స్వమిత్యర్థః - సురాణాం శాసితా
రం అవగచ్ఛజేవేద్రం విద్ధి ॥ * * * * * ౭౮

మూ ॥ అగ్ధి నోవయమమీసముపైమస్తావ్వికిరేతి ఫలితాధా
మవెహి అధ్వనః క్షణమపాస్య చ ఖేదం కుమః హేభవతి కార్య
నివేమ్ ॥ * * * * * ౭౯

వ్యా ॥ అధిశన ఇతి ॥ హేనలతిమీవయమధిశనస్సంతస్తావ్వింసముపైమః
కీలప్రాప్తురుభిరు - ఉపశ్రూర్వాది నోలటిమన్ - ఇతి ఫలితాధానః - పుష్పా
ధామవెహి విద్ధి - క్షణమధ్వనః ఖేదమపాస్య - అధ్వత్రమం నీత్వా ధవతిత్వ
యికార్యనివేదం కార్యనివేషనివేదనం * విదేన్యకంతాదజ్ ప్రత్యయః - కు
మకహేమ్ ॥ * * * * * ౮౦

మూ॥ ఈదృశీం గమదీర్య విడొజా జోషమాపనవిశిష్యబభా

షేనాత్ర విత్రమభిధామశలత్వైశైవ వాపధిగురుగుణరసస్య ॥

వ్యా॥ ఈదృశీమితి ॥ విడొజా ఇంద్రః ఈదృశీం సామాన్యనిదిః స్థాంగిర
ముదీర్య జోషం పశాననూప ॥ ౧ ॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్నైవ మితి హలాయుధః -
విశిష్య వివిచ్య నబభాషే విశేషం నాచ పైతృభ్యః ॥ అతాన్తి న్నభిధామశలత్వే
డక్తిచాతుర్యే చిత్రవిస్తయోన - కుటః అస్యేంద్రస్య శైవ మమవధిర్యస్మిన్ గర్వ
ణితద్యధాతధాతదారభ్యేత్యభః - గురురాచార్యో గుర బృహహస్పతిః - వా
చస్పతిశిష్యస్య వాగ్విశ్వంకించిత్రమిత్యభః ॥ ౧ ॥ గురుర్గిష్వతిప్రద్యోరతి
వైజయంతీ ॥ * * * * *

మూ॥ అధి నామ హృషీతాభిలలోమాస్వంస్త్వస్సృఙ్గక

దంబకదంబమ్ | అర్చనాథామివ తచ్చరణానాం సప్రణామకర

ణాదుపనిశ్యే ॥ * * * * *

వ్యా॥ అగ్గీతి ॥ అధి నామ్నా అధి నామద్రః కేరహృషీతాభిలలోమా
రోమాంచితనుః - హృషేలోమా మస్వీతి పైకిల్పితా గమః - సన్మహస్వమా
త్తానంతచ్చరణానామర్చనాథాం స్సృఙ్గక దంబకదంబం వికిరణిపక్షుషు బృం
దమివేత్సు త్యైత్యై - ప్రణామకరణాత్తద్వాద్రాదుపనివ్యేసమర్పయామానః ॥

మూ॥ దులభం డిగిది పైకిమమిభిస్తాదృశం కథమహూమ

దధీనమ్ | ఈదృశం చ న సీకృత్య విరోధం నైష ధేనసమశాయి

చిరాయ ॥ * * * * *

వ్యా॥ దులభమితి ॥ డిగిది పైరమిభిః ప్రదాదిభిః దులభంకిం - తాదృ
శం దులభం వస్తుకథం మదధీనం మదాయ త్రం - అహూ ఈదృశం విరోధం మన
సీకృత్యనిధాయ - అనత్యాధానిడం సమనశిత్తిగతిసంజ్ఞాపతే - కుగతిప్రాద
య ఇతి సమాసే క్త్వోల్బం బాదేశః - నైష ధేనసలెనచిరాయచిరం సమశాయి
శయితం - విచారితమిత్యభః - భావేబుజ్ ॥ * * * * *

మూ॥ జీవితావధిపనిపకమాత్రైర్గ్రామ్యమనమఖిలైస్స

లభయత్ | అధి నేవరివృథాయ సురాణాంకించితీర్యపరితు

వృతుచేతః ॥ * * * * *

వ్యా॥ విచారప్రకారమేవాహద్వాదిభిర్లోక్యా ॥ జీవితేత్యాది ॥ యద్య
స్తాదఖిలైర్వనిపకమాత్రైర్గ్రామ్యైశ్చైవ ద్యాచతైః ॥ ౨ ॥ వనిపక్షాయాచనకో
మాగణోయాచనకాధి నావిశ్వమరః - జీవితావధిప్రాణపర్యంతయూచ్య

(నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - వంచమస్మర్త్యః)

౨౧౯

మూనం వస్తుచలభం - సురాణాం పరివృథాయ ప్రభవే ఆధికానే - కిం వస్తువిత్
 ర్యదత్వా చేతః పరితుప్యతు నంతు ష్యేత్ - ప్రాణాంతం వస్తుసర్వాధిక సాధా
 రణంతతో ధికమింద్రాయ జేయం కీమస్తీతి విచారిత మిత్యథణః - వితంజేచే
 తనః కర్తృత్వవినశ్చ యా వితరణ పరితోషయోస్య మానక ర్తృకత్వస్థిగ్నిః ॥౧౦
 మూ॥ భీరుజాచహృది మేపరమాస్తేజీవితాదపిధనాదసిగుర్వి

నస్వమేచమమసాహకరియస్యాష్టోడశీమపిక లౌంకిలనోర్వి॥

వ్యా॥ నస్వస్థిలోకౌత్తరం సుభైహింసాదీయతామిత్యతహా॥ భీరు
 జేతి॥ ఉగ్రీభూర్యస్యభైర్యూః పోషశీమపిక లౌంకాహకారి - భోడశాంకసా
 హ్యుపపింస్రాపోతీత్యథణః - అతఏవధవాదపి - కింబహునా - జీవితాదపి
 గుర్విధికా సాభీమజాదమయంతీచ - మేహృదిహృదయే పరంసమ్యగాస్తే -
 కింతుమమస్వమేవసభవతి - అద్యాప్యస్వకరణాదస్వస్యాదేయత్వాత్పత్వే
 పి॥ భో॥ దేయందారసుతాదృతజతి - దారాణాం దాననిషేధాచ్చ - విచార
 రస్తదన్యవేతిభావః ॥ * * * * *

మూ॥ మియతాంకధమభీష్పితమేషాం దీయతాం ద్రుతమయా

చితమేవ । తంధిగస్తుకలయన్నపిరాంఘామధికవాగవసరంస

హతేయః ॥ * * * * *

వ్యా॥ పునర్విచారమేవాహా॥ మియతామితి॥ ఏషామభీష్పితం వస్తుక
 థంమియతాంజ్ఞాయేత - జ్ఞానస్యోపయోగమాహ - అయోచితంయథాశధా
 ద్రుతంకథం దీయతాం - దాతవ్యమిత్యథణః - తథాకా అధికవాంజ్ఞై పవిజ్ఞాయదీ
 యతామిశ్యతతహా - యోదాతావాంఘామర్థ్యాకాంక్షాంకలయకజానన్న
 పిఅధికవాగవసరంసహతేయాజ్ఞాకాలంప్రతీక్షతేతందాతారంధిగస్తుసగ
 హ్యకత్త్యథణః ॥ * * * * *

మూ॥ ప్రాపితేనచటుకాకువిడంబంబంబి తేనచటమయాచ

నలజ్ఞామ్ । అధికనాయదఘమాజతిదాతాతన్నలుచవతివి

శంబ్యదదానః ॥ * * * * *

వ్యా॥ శీఘ్రప్రదానేదోషమాహ॥ ప్రాపితేనైతి॥ చటుకాకుభ్యాంచ
 టూక్తికాకుయోగాభ్యాంకరణాభ్యాంచ విడంబంబంబనాంహోస్యత్వంప్రాపి
 తేన - దాతైతిశేషః - బహ్వధికంయథాతథాయాచనేనదేహీతివాదేనలజ్ఞాం
 బంబి తేనప్రాపితేన - అత్రాపి - దాతైతిశేషః - అధికనాకరణమైతేన
 రూపేణాధిపీడనేనేత్యథణః - దాతాఅఘుసాపమాజతీనంసాదయతివిశం

౧౨౦ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకః)

బృదదానోదాతాతదఘంనలుంపతివహంతి - తస్యపాపస్యసాయశ్చైత్రమ
పినాస్తీత్యథః॥ * * * * * ౮౪

మూ॥ యత్యదేయముపనియవదాన్వైధీయతెసలిలము
గ్ధిజనాయ॥ యాచనోక్తివిఫలత్వవిశంకాత్రాసమూర్ఛనచికి
త్పితమేతత్॥ * * * * * ౮౫

వ్యా॥ యదితి॥ వదాన్వైధ్యాశృభిప్రదేయందేయద్రవ్యముపనియూధి
జనాయసలిలందీయతఇతియత్ - ఏకత్రులిలదానంయాచనోక్తివిఫలత్వవిశం
కయాదేహీతివాదవైఫల్యతంకయాత్రాసోభయంతేనయన్తూర్ఛనంతస్యచికి
త్పితమిత్యుత్యైవై - అన్యధాకిమధాంతశ్చలిలదానమితిభావః॥ ౮౬

మూ॥ అగ్నివేనశృణవద్ధనమాశ్రంకింతుజీవనమపిప్రతిపాద్య
మ్ | ఏవమాహుశవజ్జలదాయాద్రవ్యదానవిధిరుక్తివిధగ్ధః॥

వ్యా॥ అగ్నినఇతి॥ కుశేవతోజలస్యదాయోదానం - దదాతేఘ్నాఞ్ -
యుగాగః - సప్రతిపాద్యతయాఅస్త్విధావస్తితికుశవజలదాయాసకుశ
జలదానప్రతిపాదకఇత్యర్థః - అగ్నివేనోక్తివిధగ్ధః - అభిధావ్యాపారమంతరే
ణార్థాదేవార్థాంతరప్రతిపాదనచతురగ్రన్యర్థోద్రవ్యదానవిధిదానదాయకశా
స్త్రమేవమాహ - కిమితి - అగ్నివేనమాత్రంధనమేన॥ ౧॥ మాత్రంకా
శ్చైవ్యైవధారణిత్విమరః - శృణవత్ప్రణిమనప్రతిపాద్యంనదేయం -
కింతుజీవనం - జీవితమపితథాదేయమితి - నకుశంజలంచేయమితిచగమ్యతే -
అధ్యక్షనపేక్షితకుశజలదానంవిదధతోద్రవ్యదానవిధేరయమేవాభిప్రాయఇ
తిభావః॥ * * * * * ౮౭

మూ॥ పంకసంకరవిగహితమహాన్శ్రియఃకమలమూత్ర

యశాయఅగ్నిసాణిశమలంవిచులంతద్వాసవేకవిదధితస్పృధీషు

వ్యా॥ పంకేతి॥ పంకపాపంకదామశ్చ॥ ౧॥ పంకౌస్త్రోరమైనసో
గ్ధివైజయంతీ - తస్యంకరేణవిగహితం - కమలంశ్రియఃకత్రయశాయనా
ర్హం తత్రసాత్పుధీవలంనిష్పంకమగ్ధిసాణిమలంతద్వాసవేశ్శలక్షీని
వాసస్థానంవిదధిత - సర్వధాధనంపాత్రపాణిప్యేషనితేప్రవ్యం - నతుభూ
మావితిభావః॥ * * * * * ౮౮

మూ॥ యాచమానజనమానసన్యత్రేఘ్నారణాయబతజన్తన

యస్య | తెనభూచిరతిభారవతీయంనద్రుమైనకగిరిభిరహ

సమద్యై॥ * * * * * ౮౯

(నైషధకావ్యే శవ్యాఖ్యానే - పంచమ స్కంధః)

౨౨౧

వ్యా || యాచమానేతి || యస్యధనినోజన్మయాచమానజనమాతసవ్య
 ప్రేరణిజనచువోరధస్యపూరణాయనభవతి - బతేతిభేదే - తేనైకైవసపాపి
 యసా - ఇయంభూమిరతిభారవతి - నద్రుమాదిభిష్టుముభిరపేశ్యర్థః - తెద్యః
 ప్రజానాంబహూనకారలాభాదితిభావః || * * * * *

మూ || మాధనానికృపణఃఖలుజీవతృప్తయార్పయతుజా
 తుపరస్తై | తత్రనైషధురుతేమచిత్రంయత్తునాపకాయతితాని

మృతోపి || * * * * *

వ్యా || మేతి || కృపణకష్టలుభోజివప్రాణకృత్ప్రయాలతిగర్దనేనజా
 నుకదాపిపరస్తై యాచమానాయధనానిస్థాయతునప్రచ్ఛతు - ఏవకృపణ
 సప్రజీవనక్షణానర్పణేనమచిత్రంవిస్తయంచక్షురుతే - కింతుమృతోపితానిధ
 నానిసార్పయతినప్రయచ్ఛసీతియత్రచిప్రసంగురుతే నిరోచాత్ - నార్దాణిన్మ
 పసంబంధికురుతఇతితదంభాసికరణాద్విరోధాభాసాలంకారః ||

మూ || మామమీభిరిహయానితవద్భిర్దాతృజాతవమత్వ
 జగత్కామ్ | యద్యశోమంబునివేళితమేతస్మిన్ప్రియోమృత
 మస్తైదీయః || * * * * *

వ్యా || మామితి || జగత్కాంభువిభువనేవాని || జగత్విభువనేభూమ్న
 మిలివిన్వో - దాశృజాతవమమత్వావధీశ్వ - మాంయానితవద్భిరమీభిర్దేవైర్వ
 ద్యనోమయినీవేళితంస్థాపితం - ఏకస్మిన్ప్రియవశసోనిప్రియః
 ప్రతినిధిభూతః - కతమస్తపగ్ధార్తస్తదీయోస్తుఇంద్రాసంబంధీస్యాత్ - కింవి
 తీర్వతన్మహోభవిష్యామీశ్వర్థః || * * * * *

మూ || లో ఏవపరలోకముపై తాహావిహాయనిధనేధనమే
 కే | ఇత్యముంఖలుతదస్యనిశీపత్యర్థి బంధురుద్దయద్దయచిత్తః ||

వ్యా || లోకఇతి || ఏషాంకౌజనఃపాకష్టనిధనేఅంత్యకాలేదనంవిహా
 యఏకేషకాకీపరలోకముపై తాహపైవ్యతి - ఇహోలుట్ - ఇతిహేతూరుదయ
 ద్దయముద్యత్కృపంచిత్తయస్యసోద్యేకవబంధురస్వలోకస్యతద్దనంఅముం
 పరలోకంసీదతినేతుమిచ్ఛతిఖలు - అన్యేతుబంధవస్వయమేవసర్వస్వం
 గృహ్లాంతి - నైసంప్రాపయంతీత్యయమేవాపద్భుంధుస్సంగ్రాహ్యఇతిభావః ||

మూ || దానపాత్రమధమర్ణమిహైకగ్రాహి కౌటిగుణితందివి
 దాయిసాధురేతిసుకృతైర్మదికర్తుంపారలౌకికమసీధమసీదత్

వ్యా॥ దానేతి॥ సాధుస్సజ్జనోవాన్ధుషికశ్చ॥౧॥ సాధుత్రిమహితేరమ్యేవా
 ర్గుఘోసజ్జనేపుమానితివైజయంతీ- బహుప్తి-లోకే- ఏకంగృహణీత్యేకగ్రాహ
 దివిపరలోకేకౌటిగుణితంకౌటికఆపృతందాయదాశ్చ॥శ్లో॥ వస్త్రధాన్య
 హిరణ్యానాంచతుస్త్రీద్విగుణాసుతేలూకృత్యధేపరిమితిరిస్తీ- ఇదంశ్యపరిమి
 తదాయాత్యర్థః- అపశ్యకాధమ్యయోర్నిరిత్యాధమశ్చైశ్చనిప్రశ్నయః- అకే
 నోన్భవిష్యదాధమర్ణయోరితిషష్ఠీప్రతిషేధాద్దన్వితీయా-దానవాశ్రంశామా
 ధమర్ణంధనగ్రాహీతిహవశః॥ ౨॥ ఉత్తనుర్దాధమశ్చైవాప్తా స్రమోక్తృగ్రాహ
 కౌశ్రమాదిత్యమరః- సుకృతైరేతియది- తదాపసీదదవినశ్యో-పరలోకేభవం
 పారతాకికం- పరలోకాచ్చేతివక్తవ్యమితిభావాధేతక్ష్మ- శ్యయః - కుసీదం
 వృద్ధిజీవనంకర్తుం- అలమితిశేషః॥ ౩॥ కుసీదంవృద్ధిజీవికేశ్యమరః॥ నాదత్తముప
 తేష్ఠతీనిన్యాయాదదాతుర్మకించదాముష్మికంసుఖం - దాతుః పునరనంతరితన
 ర్వధాఅగినేదాతవ్యమితిభావః॥ * * * * *

మూ॥ ఏవమాదిసవిచింత్యముహూర్తంలానపౌచతపతిర్ని
 షధానామ్ | అర్థిమగ్నభమవాప్యచహర్షాద్యాచ్యమానమపి
 ముల్లసితశ్రి॥ * * * * *

వ్యా॥ ఏవమాదీతి॥ సనిషధానాంచపత్తిర్నల ఏవమాదినుహూర్తమప్యకా
 లంవిచింత్య- అగ్నిభిర్మగ్నభంహర్షాదుల్లసితశ్రిగర్థమాచశ్రివం- ప్రసన్నచిత్త్యన్య-
 తైషికస్యకపోవైభాషికత్వాన్నపుంసకంహ్రాస్యస్వం- యాచ్యమానముఖం
 దాతృముఖంచావాప్యప్రసన్నముఖో భూత్యేశ్యర్థః- తానింద్రాదీనవోచత్॥

మూ॥ నాస్తీజన్యజనకవ్యతిభేదస్యశ్యసున్నజనితోజనదేహః॥
 వీత్యవః ఖలుతనూమమృతాదాండ్మజ్జీష జన్తముపైతి సుధా
 యామ్॥ * * * * *

వ్యా॥ నాస్తీతి॥ జన్యజనకయోఃకార్యకారణయోర్వ్యతిభేదోనాస్తి- కా
 ర్యంస్వోపాధానాదభిన్నమిత్యర్థః- జనదేహః అన్నజనితభ్రూహారపరిణా
 మశ్చేత్యేతదుభయంసశ్యమిత్యర్థః- కుతః- అమృతమదంతీత్యమృతాదః- అనో
 నన్నభిష్యచ్యుత్తయః- తేహమమృతాదాం అమృతభ్రూజాం వోయుస్తాకంత
 నూంమూర్తింవీత్యన్మజ్జీషుధాయాంనిమజ్జనముప్రైతిఖలు- సుధామజ్జనసుఖమ
 నుభవతీత్యర్థః- జనదేహోనామన్నజన్యత్యేశస్వదేహయుక్తదేహోనామపితృధా
 త్యేకకమేగత్పుధాకార్యకారిణ్యంసస్యాదిత్యర్థః- యుష్మద్దగ్మరదేవతావత్కృ
 తార్థోస్తీతిభావః॥ * * * * *

మూ॥ మ త్రవక్ష్వి నతనుక్ష్వ ఫలం నాయూ యమీక్షణపథం
నజభేతి । ఈదృశాన్యపిదధంతిపునర్మిపూర్వపూర్వపరిపాం

సిద్ధయంతి॥ * * * * * ౯౪

వ్యా॥ మదితీ॥ తనుగ్న్వం ముత్తపక్ష - యూయమీక్షణపథం నజభేతి
లంయుష్టద్దగ్ధరూపం మహాఫలం వాక్ష్వ - వై రూప్యాదితిభాష్యే అశవవిరూప
ఘటనా రూపాదీషమా లంకారః . అథవా ఈదృశాని ఈదృశ మోఘలాన్యపిద
ధంతిపుష్టంతి - నానపు - సకస్యేతి మూగము - నోస్తా కంపూర్వ పూర్వపరిపా
పాంసిద్ధయంతి తాని దానింఘం తిశ్చగ్ధ॥ * * * * *

మూ॥ ప్రత్యతిష్ఠిపహం లాంఖలుతేవీకర్త సర్వ సహనతతజన్త
యు యమవ్యహాహ పూజనమ స్యా యశ్చైస్సృజకనాద
పయోజై॥ * * * * * ౯౬

వ్యా॥ ప్రతీతి॥ ఇలాం దేవీంఘా దేవతాం సర్వ సహనం విశ్వానమాన సహన
మే ప్రతయేన సా సర్వ సహేతిభ్యాయతే - తస్మాజ్జన్మయస్య తత్రజన్మమిత్య
ర్థః - క్రిమిత ఇతేకర్త సుప్తతంతర్వ - ప్రత్యతిష్ఠిపతే ప్రతీహావయామా సఖలు - తి
ష్టతేదితి తానిద్భువధాయా ఇతిహంః - యద్యస్తా ద్యాయమపిజైహదై
రేవపయోజై రిదహంకం - అస్యా ఇలాయాం పూజనం ప్రాజాంస్సృజత - మరు
ద్వమిత్యర్థః - అహా హేత్యధ్యతే॥ * * * * *

మూ॥ జీవితావధికిమవ్యధికం వాయు న్నిసిపితి మితోనరడింభా
త్, తేనవశ్చరణమచ్ఛయదోయం బ్రూతవస్తుపునరస్తుకిమీదుక్॥

వ్యా॥ జీవితేతి॥ ఇతోనరడింభాన్తానుషణిభోజీవితావధిప్రాణాంతంతి
తోధికంవాకిమపిమసిపితిమోక్షితం నుద్వస్తు - సోయంనరడింభాతేనవస్తునా
వశ్చరణమచ్ఛయపూజయతు - ఈదృగలభ్యంవస్తుపునఃకిమస్తుకింస్యాత్ బ్రూత॥

మూ॥ పవముక్తవతిముక్తవికంశేవీర సేనతయేవినయేనా గ్రభా
వవిషమామధకక్రకార్యకై తవగురుగిరమూచే॥ ౯౮

వ్యా॥ పవమితి॥ పవంవీర సేనతనయేనా లేచినయేన అకపటేన - ముక్తవికం
శేవీనజ్ఞే డే క్తవతిసతి - అధకా ద్యేషు యానితైత వానికపటాని తేహంగురురూప
దేష్టాశక్రః - వక్రభావజప్రతిహాలాభిప్రాయః తేన విషమాంప్రతిహాలాంగిరమూ
చేడేవాచ॥ * * * * *

మూ॥ సానిపీడనమహందయంత్యాకామయేమహిమహి
మిహికాంభో । మాత్యమత్రగురునస్త్రభీతం । నిజకత్తస్రర
చిరస్యనిరస్య॥ * * * * *

వ్యా || పాణితి || హేమహిమిహి కాంక్షోభూతలహిమాంభో || ౧ || ప్రాతే
యంమిహి కేత్యమరః- వయందమయంత్యాఃపాణి పీతనమహంవివాహా
ప్రవంకామయేఅభిలషేఁహి- హేనిజ్జితస్తర- అతఏవ-స్తరభీతింవిరస్యనిరస్య
దూరతోనిరస్యేత్యర్థః || ౧ || చిరాయచిరరాత్రాయచిరస్యాద్యా శ్చిరార్థకా ఇ
త్యమరః- అశ్నోద్వాహంకృత్యేనోస్తాకందూత్యందూతకర్త-దూతస్య - భావ
కర్తానోరితియప్యత్యయః-కురు || * * * * *

మూ || ఆసతేతతమధిక్షితిభూసాస్తాయరాశిరసి తెఘలుకూ
పాఃకింగ్రహదివిసజా గ్రతితేతేభాస్వసస్తకతమస్తులయాస్తే ||

వ్యా || ఆసత ఇతి || అధిక్షితి యే తౌ- విభక్త్యర్థేన్యాయాభావః - శతభూ
పాఃఆసతేఆవరిమిశాస్సంతీత్యర్థః - అగ్రత్వంతాయరాశిరసి - తెఘపాఃకూ
పాఃఘలుభూవత్వసామ్యేఽతేహంతవచసముద్రకూసయోరివమహదంతరమి
త్యర్థః-తథాహి - దివ్యాకాశే - తెతేగ్రహశ్చంద్రాదయోనజాగ్రతినప్రకాశం
తేకిం- కింతుకతమోగ్రహాభాస్వతస్తులయాసామ్యేనాస్తే - న కౌపేత్య
ర్థః- తద్వత్తవాచిన కౌపిభూవ స్తుల్యఇతిదృష్టాంతాలంకారః || ౧౦౦

మూ || విశ్వదృశ్వరయనావయమేతేత్యద్వజాంబుధిమగాద
మవచః | త్వయి హేవవినివేశ్యరిహస్యేనిర్వృతిం నహిలభే
మహిసర్వే || * * * * *

వ్యా || విశ్వేతి || విశ్వంవశ్యంతీతివిశ్వదృశ్వః సర్వదగ్గీ- దృశ్యేన్ద్ర్యం
తాత్పర్యం- తానినయనానియేషాంతేవయమేనా గాధంగంభీరంతమగుణాద
యాదాక్షిణ్యవశిశ్వసప్తసంధత్వాదయఃతానేవాంబుధిమవచః | అవగచ్ఛా
మః- ఇహాలతోమనహియస్తాత్ - ఇహస్త్రిరహస్యేరహస్యకృత్యేత్వా
మేవవినివేశ్యనియోజ్యసర్వేవయనిర్వృతింసుఖంనలభేమహితకాః - లభే
మహేవ- వ్రాగుక్తగుణాభ్యత్వాదితిభావః || * * * * *

మూ || శుద్ధవంశజనితోపిగుణస్యస్థానతామనుభవన్నపిశక్రః |
క్షిప్తురేవమృజా మాశుపవతుంసాయకం ధనురివాజనివక్రః ||

వ్యా || శుద్ధేతి || శుద్ధేఅన్తే సంతేకులేవేణౌచ- జనితోఽ || ౧ || వంశోవేణౌ
కులేపర్గఇతివిశ్వః- గుణస్యశౌర్యాదేత్తార్వాశ్చ || ౧ || సత్వాదౌయాపాదౌ
శౌర్యాదౌతంతమ ప్రయోగజ్ఞాః గుణశబ్దశ్చిజిన్యామితిపాలాయధః- స్థా
నతామాశ్రయత్వమనుభవన్నపిశక్రః - ఋజుమృకుటిబుద్ధిం అవక్రంచ - నవ

(నైవధకావ్యేనవ్యాభ్యానే - పంచమస్కంధః)

౨౨౫

తంసుహృదంసప్రతంచ - ఎవంసశంసాయకంధనుశ్చావనః || ౨ || అథాప్రి
యాంచనుశ్చావావిత్వయరసింహాభిధానాత్పుంబింగప్రయోగః - అచ వాయం
శ్చద్రాకారాంతోప్యస్తితి - ఉణాదౌధ్రమశ్శ్యాదిసూత్రేణధనధాతోస్సౌత్రేణ
ప్రయసిధానాత్ - అహిక్షిప్తుజ్జేహ్నానః - ఊషేత్సుః - నలోకేత్యా
దినాషష్టిప్రతిషేధాద్విత్తిమైవ - వక్షాజీమవాజని - శ్లిష్టవిశేషణయము
వమేతికేసత్ - ప్రకృతాప్రకృతశ్చైత్యన్యే || * * * ౧౦౨

మూ || తేనతేనవచనైవమఘోనస్సన్తవేదకవటంపటుగు
చైప్యేఽచరత్రదుచితామరచాణీమార్జవంహితుటిలేషునసీతిః ||

వ్యా || తేనెతి || ఉచైప్యటరుతిశుశలఃసనలఃతేనతేనవచనైవమఘోరః
ఇంద్రస్యకవటంపేదస్తవేద-అధవేదనానంతరం - తదుచితాంతస్యకవటస్యో
చితామనుయాసాంవాణీమాచరత్ - స్వయమవికపటోక్తిమేవాకరోదిత్యర్థః
తథాహి - శుటిలేషువివయేతద్దమమకౌటిల్యంసీర్షహి - తతఃకుటిలేనైవ
వితన్యంతన్యధామహా తమసంధకృచ్ఛేదితిభావః || * * ౧౦౩

మూ || సేయమిచ్చతంతాదురితానామన్యజన్తనిమయైవకృ
తానామ్ | యష్టదీంమపియామహిమానంజేతుమిచ్చతికథా
పథనామ్ || * * * * ౧౦౪

వ్యా || సేయమితి || సేయమన్యజన్తనిజన్తాంతరేమయైవకృతానాదురి
తానామిచ్చతంతామహంతా - తయాకిమపరాధంతదాహ - యాపాపమహ
తాకథాపధస్యవాగ్ద్యత్రైవారిండుంమవాచ్ఛేమిత్వర్థః - యష్టదీనిమపి
మహిమానంప్రభావమాజ్ఞానావంజేతుముల్లంఘితుమిచ్చతి - పాపాతిరేకా
దృష్టదాజ్ఞాన్ఘనెచ్చామేజాయతతివినియోక్తిఃస్వధాయుష్షవినియో
గూనక్రియతిఇతిపరమాధాని || * * * * ౧౦౫

మూ || విత్తచిత్రమఖిలస్వనకుర్యాంఘర్యకార్యపరిపంధితః
నమ్ప్రీతిరాస్తువరమస్తునర్తాస్త్వికృతైవరవాగవరాస్తా ||

వ్యా || ననుకుటిలోక్తేర్వరంహానమతతహ || విత్తేతి || హాదేవాఅఖిల
స్వజనస్యచిత్రంవిత్తవిదిత్వాబూతేనర్థః - తహాకీదృక్చిత్రంతదాహ - ఘ
ర్యస్యశ్చిత్తసాధనసమర్థస్యకార్యస్యోపాయప్రయోగస్యవకపంధివిరోధిహా
సంతునకుర్యాం - కింతుగిరాపరిహారోక్త్యాప్రీతస్తువరంకార్యవిరోధిహా
నాల్లజ్ఞానహమపివరిహరివచనమేనసాధ్యత్వధాని - త్త్వరిమానాదేవపరిహా
రేకింప్రతిషేధకాప్రేణతత్రాహ - పరస్యవాక్పాద్యనోక్తిరపరాస్తాప్ర

౧౨౬ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే పంచమస్తవః)

తిషిద్ధాసతీస్త్వైవపునః - అశ్రతిషిద్ధమనుమతమితిన్యాదంగీకృతైవ
తుమాస్తు || * * * * * ౧౦౫

మూ || యన్మత్రావిమలదర్పణికాయాః సముఖస్థః ఖిలంఖి
లుతత్త్వమ్ | తెపికింబితం ధేదృశమానాం యానయస్య సదృశీ
వితరీతుమ్ || * * * * * ౧౦౬

వ్యా || తత్రతావత్తానుసాలభణే || యః తి || యేనా వోచతావేనవిమల
దర్పణి కాయానిమలలాద శ్చేతిఖిలంతత్త్వం నస్తుతథాన్వయః - సముఖస్థః ప్ర
త్యక్షంఖిలుతేనర్వణా అయీయమీదృశముక్తవక్తా రాంశ్యశాంషిన్విత్యా
దినాదృశేకథక్ ప్రత్యయః - ఆజ్ఞాంకింబితంధదస్త్ర కీదృశ్యతాహం - యా రు
స్యమేవితరీతుం దాతుం సదృశీయోగ్యానతిస్తామ్యాయం న మోసాలంభ్యా ఇ
త్యధః || * * * * * ౧౦౭

మూ || యామియామిహవరీతుమిహూతద్భూతతాంకుక
రవాణికథంశః | ఈదృశాం నమహతాంబశజాతావంచనెను
మత్పణస్యస్మణాపి || * * * * * ౧౦౮

వ్యా || అధాప్తభీరయోగ్యతామేరాహ || యామిత్వాని || ఇహస్త్రిస
మయేయాంభై మింషరీతుం - వృథావేదీదీనుకః - యామిగచ్ఛామి - తద్భూ
తతాంతుతస్యామేవవిషయేదూశ్యంతుకథంవకరవాణి - అహో - ఈదృశాం
మహతాంశః - తృణస్యతృణకల్పస్య నమవంచనేత్రతా శేస్మృణామృతాంజుగు
హ్నివాపినజాతా - బలి || * * * * * ౧౦౯

మూ || ఉద్భృమామివిరహోన్ముహురస్యామోహమేమిచను
హూతకావహంశుః | బ్రూతవశప్రభవితాస్తిగ్రహస్యంరక్షీతుం
సకథమీదృగవస్థే || * * * * * ౧౧౦

వ్యా || ఉద్భృమామితి || కించయోహమస్యాభై మ్యాః విరహోన్ముహుగు
ద్భృమామిఉన్మాద్యామి - మహూతకామిషత్కాలంమోహంమూర్ఛాంచ
వనిప్రాప్నోమి - ఈదృగవస్థస్సోహంవోయుష్మాకంరహస్యంగక్షీతుంశో
ప్తుంకథంప్రభవితాస్తిప్రభవిష్యామి-నశత్యోమీశ్వర్థః-బ్రూత-బ్రువోలోట్ ||

మూ || యాంశునోరథం యాంహృదికృత్వా నుశ్శ్వసిమృధ
కథంసతదగ్రే | భావగుప్తిమవలంబితుమీశేమజకాయామిష
యాపిదుమాపి || * * * * * ౧౧౧

వ్యా || యామితి || యోహంశునోరథం యాంశుశక్త్యరూపాయాంభై

(నైవధకావ్యేన వ్యాఖ్యానే పంచమస్తకం.)

౨౨౨

మీంహృదికృత్యాన్వసిమిస్రాణిమి - అధనోహంతరగ్రేతస్యాభైమ్యాపురః
భావగుప్తింకామవికారగౌహనమవలంబితుంధారయితుంకథమీశశక్నోమి -
తథాహి విదమోవివేగోపిషేపయాన్మబ్ధామోదుజ్జ్వలయాతప్యథాఽంత
రస్యాగుః || * * * * * ౧౦౯

మూ॥ యామికాననవమృద్వచమాద్యక్రాంతిరీక్షితుమపిక్ష

మౌతేఽరక్షిలక్షజయచండచరిత్రేపుంసివిశ్వసక్తుత్రకుమారీ॥

వ్యా॥ యామికానితి॥ కించేతీచ్ఛాన్త - మాద్యక్మన్వితత్త్రియశ్శిష్టః
కః - యామాన్తగ్రంథీతియామికాః - ప్రహరరక్షకాః - రక్షంథీతిరక్ - తాన
నదమృద్వచమాత్వా - తాంభైః సీంధిరీక్షితుమపిక్షమతేకింపునరాభాషితుమి
శ్శానః - త్తద్దేన్ద్రీయతాంతత్రాహ - రక్షిణాలక్షణితేషాంజయేనమదజనేన
చండచరిత్రేహారకర్తృణిపుంసికుమారీన్యాకుత్రవిశ్వసతి - సుత్రాపీత్యథః
కౌన్వన్వాహప్రసంగః - క్వచాంతపురచద్దనమితిభావః॥ * ౧౧౦

మూ॥ అదధీచికిలదాతృత్వతాఘంస్రాణమాత్రపణసీమయ

హోయత్ | అదరేకధమహం ప్రియయాతత్ప్రాణతశ్చతగణే

నపణేన॥ * * * * * ౧౧౧

వ్యా॥ అదధీచీతి॥ స్రాణమాత్రంజీవితమేవపణసీమామూల్యావధిగ్య
స్త్రికాకమణితద్యధాతధా॥ ౧॥ పణోమూల్యేగ్లహీమఃనశితవైజయంతి -
అదధీచిదధీచిమారభ్యఅభివిధాపవ్యయిభావఃకీలేతిప్రసిద్ధా - దాతృభిర్వా
నైవ్యకృతాఘంసీన్శ్చితమూల్యం॥ ౧॥ మూల్యేపూజాపథావఘాతావ్యమ
రః - యద్యతః - తద్యతఃప్రాణతోజీవాచ్ఛతగుణేపప్రియయైవపణేమూల్యేన
అహంకథమాదేవేస్వగరిష్యామి - హీనక్రయస్యపరావశ్యత్వాదితిభావః - అ
త్రపరివృత్తిరలంకారః॥ ౧॥ సమన్యూనాధికానాంచయధావినిమయోభవే
త్ | సాకంసమాధిసన్యానైపరివృత్తిఃసౌమతేలిలక్షణాత్ - తత్రస్రాణేన్ద్ర
శసాన్యానపరివృత్తిః - హీనమూల్యత్వాత్ప్రియయాయశసాధికపరివృత్తిర
ధికమూల్యత్వాదితిభావః॥ * * * * * ౧౧౨

మూ॥ అర్ధనామయిభవద్భిరివాన్యైకతామహాతిమయా

చిభవత్స | భీమజార్ధపరయాచనచాటోయూయమేవగురః

కరణీయాః॥ * * * * * ౧౧౩

వ్యా॥ అర్ధసేతి॥ అన్యైదమయంత్రై - తాద్యైశ్చతుర్థి - మయి
విషయేభవద్భిరివమయాపిభవత్సవిషయే అర్ధనాప్రాధాన్యాకతుకామహాతీత

౧౦౮ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - ఛంచుస్వర్గః)

రైవ్యేశ్వర్గః - అధికధంకాముకము ఖాతామినివీప్యేతిచేద్యధాభవతాంతధే
త్యాహ - భీనుజాగ్రా యాపరయాచనచాటుః - పరప్రాధానానాపాప్రియో
క్తిస్తస్యాంయూయమేవగురవేదేహదేహారకరణీయాః - కరోమిచేతిభావః॥

మూ॥ అర్థితాప్రథమతాదమయంతీ - యూయమన్వహము
పాస్యమయాయత్ | హిర్మచేద్యతియతామపితవ్వస్సామ
మాపిపతరాంతదస్తు ॥ * * * * * ౧౧౩

వ్యా॥ అప్రథమప్రాధానకత్వాభిమానః - తమాస్వయమేవప్రథమభి
త్యాహ॥ అర్థితాత్మి॥ మయాఅన్వహమనుదినం - అనశ్చేద్యైవయాభావః
సమాసాఃప్రచ్ఛే - యూయముపాస్యపథమతోదమయంతీసాధితాః - అన్వ
యతేద్యహాదిత్వాదప్రధానేకమణిక్త-ఇతియన్ - తస్యైవః ప్రాధనంవృ
త్యతాంతాప్యతిక్రమతామపి - కణోలటశ్చత్రాదేశం - వేదానామచేద్యైవహి
సాహిర్మమపిపతరాంతాస్తుమాభూత్ ॥ * * * * * ౧౧౪

మూ॥ కుండినేంద్రసుతయాకిలపూర్వంమాంఽరీశుముగర్భి
తమాసే | వీడమేష్యతిపరంమయిదృష్టైర్వీకరప్యతిసాఖిలు
యుష్మాక ॥ * * * * * ౧౧౫

వ్యా॥ కుండినేతి॥ కుండినేంద్రసుతయాదమయంత్యా - నిలోకేత్పాదినా
నిస్తాయోగేష్టప్రతిషేధాత్కారరిశృతీయా - పూర్వమే మాంఽరీశుముగ
రిశృతీయంగీకృతమాస్తేతమామన్వరణమంగీకృతేశ్వరీకేతివాక్తాయం
కమణిక్త - అంగీకారస్యకదంచిదచ్ఛార్థస్వసుంగీకృత్య - సమానకత్వాక
షుతుమునితితుమున్వైశ్వర్యం - తతోమయిదృష్టేవరంప్రీతమేష్యతి - ప్రియచ
సాయుష్మాన్నస్వీకరప్యతి ॥ * * * * * ౧౧౬

మూ॥ తత్ప్రసేదతవిధతనసేదందూశ్యహత్యసదృశంహి
మవేమ్ | హస్యతైవసులభానతుసాధ్యతద్వధిస్సభిసా
పయితేన ॥ * * * * * ౧౧౭

వ్యా॥ తదితి॥ తతస్మాత్ప్రసేదతప్రసన్నాస్థస్సేదంకేశంవిధతనస
కుః - మమేందమాత్యంతశ్యసదృశంఅశ్యంతాయోగ్యంహి - కుః - అసౌప
యితేనఅనువాదేన - డేహాయంవిశేషార్థః డేహాయాన్యస్పృహ్యంచేతిస్వా
ర్థరక్ - తిదూత్యంగిధిత్సు శ్చికిఘ్నభిహానస్యతైవసులభా - సాధ్యంప్ర
యోజనంతునసులభం - అనుచితకర్తారంభోనిరాయభవేన్నలహాయోశ్చిధ్॥

మూ॥ ఈదృశానిగదతానితదానీమాకలయ్యససశస్యబలా
రిణేనసతస్తకిమపిస్తయమానిస్సాన్యనుగాననవిలాకనలాల ॥

వ్యా || ఈనృశాంతి || సబలాదిగండ్రః - తదాసీంసలస్యేనృశాంతిశాంతి
వాక్యారితకలయ్యతకణ్ఠ్య - స్త్రయమానోమంతంహాపక - స్వానుగానాం
యమాదీనాంతన విలోకనేలోలోలోలుపస్స - స్వనాక్యానుమోదనాదక
మితిభావః - కిమపికించిద్వాక్యంతంసతిసశశంస || * * ౧౧౬

మూ || నాభ్యదాయినృపతేభవతేదంరోగిణీ రచణవంశభ

వేరలజ్జతేనరసనాతవనామ్యాదర్శిషు స్వయముగీకృతకామ్యా ||

వ్యా || నేతి || హే నృపతేభవణాబ్దం - సేయముచ్చతరేత్యాదిప్రతిషేప
వాక్యం రోగిణీరచణవంశభవేనసోమనంశ్యేవేవనాభ్యధాయి కింత్వసోమ
వంశ్యేవేవాభిహితమిత్యర్థః - ప్రతిశ్రుతపరిత్యాగాదితిభావః - తుతః - అర్థిషువిష
యే స్వయముగీకృతకామ్యా అంగీకృతవనోరధపూరణాతవరసనా - వామ్యా
త్యాతిసూల్యాన్నలజ్జతే - తతోనసోమవంశ్య ఇవప్రతిభాసిత్యర్థః || ౧౧౮

మూ || భంగురంచవితధంసకథంవాజీ - లోకమువలోకయపీ

మమ్మయేనధర్మయశసేపరిహతుంధీరశాలాచలతిధీరతనాపి ||

వ్యా || భంగురమితి || హేధీరవిద్వజ్జకుంజీవలోకంప్రాణిజాతం - భంగు
రంగనశ్యం - భంజభాసమిదోఘుచ్ - వితధమఃఖమయత్వాన్వఫలంచ - క
భంనాగావలోకయసినవశ్యసి - నజానాసీత్యర్థః - యేనాజ్ఞానైత వాడిధీధక
ర్తయశసీ - అభంగురావితధేపవీతిభావః - పరిహతుంచలతహే అస్థిగవిష
యశాల్యాత్ స్థిరసుకృతపరిత్యాగోభవాదృశామనువితవిశ్యర్థః || ౧౧౯

మూ || కణుభేజనిజగన్తకుటేవపార్థకేప్పితవ పూరియేన |

ఇందురాదిరజనిప్తకళంకీకస్యమత్రసభవానదిహామూత్ || ౧౧౯

వ్యా || కలితి || జగన్తకుటేజగద్భావణేవకుటేపార్థకేప్పితమధికామనోర
థోయేననాపూరినపూరితం - సకోజనిజాతః - నకోపేత్యర్థః దీనజనేత్యాదినాక
ర్తగిలుచిణ్ - ఆదిగృష్టాకంకూటస్థిఇందుః శంకీఅజకప్తజాతః - కప్తమత్రలో
కేభవానదిసంశంకీమాభూత్ - అపక్తిగ్రింఘాగురుష్వేన్వర్ధ || ౧౨౦

మూ || యాపదృష్టిరసియాముఖము ద్రాయాచమాన్యమను

యాచనతుష్టిః | త్వాదృశస్య సకలస్య కళంకీకభాసితకళ

పరమంశః || * * * * ౧౨౦

వ్యా || అభవిచార్యమాణేశ్వమే - కళంకీవతశాంక ఇత్యాహ || యేతి || త్వా
దృశస్యయాచమానమనుఅర్థినప్రతియాప్యపదృష్టిక్వతదర్శనంయాచము
ఖముద్రామానంయానతుష్టిరసంతోషశ్చసంకలోవికారః - కళంకీకభాసిత

చంద్రేశశకః పరంకైవలమంకః శ్రీనత్నాదివచ్చహ్నుంశః శ కవిశ్యర్థః॥౧౨౦

మూ॥ నాక్షరాణివరతాకిం వారిప్రస్థైః కిమథవాపరిణోపి |

ఇథమర్థజనసంతయతోలాభే లనంఖిలుచకారినకారః॥ ౧౨౧

వ్యా॥ కిలచేదమధిః శుతేనాస్తివాదగిత్యాహ॥ నతి ॥ ౨౫ రాణివరతా

తైశపేమాశృకాక్షరాణ్యభ్యస్యతా భవతానకారోనిషేపవాచినశబ్దోనా
పారికిం. అథవాపతితోపిప్రస్థతోవిప్రస్థతః- ఇత్యమధిఃజనస్యసంతయభవ
తోలాతయాభేదనంప్రీడాం- నకారశ్చకార- అత్యాగినామీన్యస్యసంతయాయం
బంధేపితత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిబేదః సర్వోన్యస్యసంతయత్వాదతిభిసంకరః॥

మూ॥ అబ్రవీత్తమనలక్ష్మనః శైదంబల్భముజసీయశశ్యశిల్పమ్

కిన్పిన్పత్తపతిమర్థినమేనంనాపకౌపితమన్యుమిహోన్యః॥ *

వ్యా॥ అబ్రవీదితి॥ అథానలోగ్నిస్తంనశమబ్రవీత్ హేనశ - ఇదంరక్త
మాణంబంధహస్తప్రాప్తశశిల్పంచంద్రప్రతిమంయశశిక్వోన్యః- కిన్పిన్ప
జసీ- కింతద్యశస్త్రదాహ- ఇహలోకేఅన్యస్తద్వ్యతిరిక్తకౌపితమన్యుమిహ
మనన్యాగ్నిమిశ్యర్థ- ఏవంకృతమన్యుమింద్రాఅథనంనాప- తదే- ద్ధిత్తితమిం
ద్రయాచ్యశ్యయశోపృథామావినాశయేత్త్యర్థః॥ * * ౧౨౨

మూ॥ నశ్యమాన్యతకౌపితమదంరక్తస్త్వపుదామపనయ

స్మభిలాషః॥ తత్ప్రదేక్ష్యకభిషేకృతానస్సత్వజశ్వసమతా

మమమద్య॥ * * * * ౧౨౩

వ్యా॥ నేతి॥ స్వస్పదశ్వరావసేనానాన్యైః సేనాన్యైః సేత్యాదినాన్యైః- తేహం
నస్యబంధీయోభిలాషోమనోగఢోముదముపనయా- స్వసిద్ధ్యాసంతోషమా
వహాకదాపినశ్యమాన్యతవిహతః - అద్యతత్ప్రదేక్ష్యవసతే- తస్యంపాద
కాధికారఇత్యర్థః॥ ని॥ పదంశ్వరసింహత్రాణస్థానలక్ష్యంస్మిన్స్తప్సిమరః-
శ్చదభిషేకృతాంత్యాస్థాపయితాంనస్యబంధీసాభిలాష- అసమమాఅసా
ధారణ్యం- స్వసిద్ధావనన్యాపేక్ష్యవతియాశల్ తన్తదంశ్వజయ- అద్యక్ష
భృతీస్సార్థసాధనేస్వయమేవసమథాస్సురా ఇశ్వహంకారముంచాఇత్యర్థః॥

మూ॥ అబ్రవీదధయమస్తమహృష్టవీరసేనకుః క్షీపతమస్తా

మాయత్కిమప్యభిబుభూషతితల్లించంద్రపంశపసత్తేస్సదృశంకే॥

వ్యా॥ అబ్రవీదితి॥ అధయమాఅగ్రాశమనంతుష్టతంనశమబ్రవీత్ హే
వీరసేనకుః క్షీప- క్షిపియస్తమోమోమోహూంభకారచ్చత్వా వభిబుభూషతి
అభిధవితుమిచ్ఛతి తచ్చంచంద్రపంశేవసతిస్థితిస్యస్మతస్యతేసదృశంకిం- నహి
శాంద్రస్యతేజసస్తమసాభిధవోయైత్ ఇత్యర్థః॥ * * ౧౨౪

మూ॥ రోహణకిమపి చక్షరినానాంకామధేచరపియావశు

రేవ | నైవయోరపివృధాభవదగ్గిహవిధిత్సు రిసివత్సకిమేతత్ ||

వ్యా॥ రోహణత్తితి యోరోహణోమణీనామాకరోక్రిసోపికి రిసానాం
మధ్యకిమపి రిసం - యాకామధేనుసాపవశురేవ - ఏనయోవశుసామాణ
యోరసిసంబంధీ ద్వితీయాటో స్వేనభరీదంశబ్దస్య పరచ్ఛబ్దస్య వా అగ్వాజేత
విషయేనాదేశః - అగ్నివృధావిధిలీనాభవత్ - హేవత్సకి మేతద్విధిత్సు ర్విధాను
మిచ్ఛుసి - హేతివిసాదేశాకప్తంపశుసామాణాభ్యామచితుచ్ఛవృత్తిరసిత్వర్థం॥

మూ॥ నూచితత్త్విరయతీక్వదధీరగ్రాణనేతీణమపిప్రతిభూః

కః | శంసతి స్వమసిద్ధభలిద్రాం ద్రాజ్ఞేమేషమిషఘూణా

నపూణాః || * * * * * ౧౨౬

వ్యా॥ నూచిత త్తితి॥ స్వనుకప్రధీరస్తుధీర్యాచితస్త్వాచిరయతివిశంబతే.
నకుత్తాపి శంబశచిత్వర్థం - కుతంతేణమపిప్రతిభూణనేజీవనే ప్రతిభూలకగ్నకకః.
నకొపీత్వర్థం - ద్రాజ్ఞేమేషమిషేణశీఘ్రపత్తుపాతవ్యాజేన ఘూణావే
నకనినికాభ్యుజేత పూర్ణాద్విసయసీనయనన్వృద్ధ్యమేవదృఢనిద్రాంమనం
శంసతి - నయనఘూణానవత్త్వనికంజీసనమిత్వర్థం || * * * ౧౨౭

మూ॥ అభ్రపుష్పకుపిదిత్సశీతంసార్థినావిముఖతాయదభా

జి | స్తోకకస్య ఖలుచంచుపు టేనమ్లానిరుల్లసతీతద్దనసంఘే ||

వ్యా॥ అభ్రపుష్ప మితి || శీతంశీతలమభ్రపుష్పముదకం || ౧౨౮ || వేఘు
ష్పంఘుచరసమిశ్యపరః - తస్యనపుష్పం - తద్వద్దులకభంసస్త్రితిచగమ్యతే - ది
త్రతిదాతుమిచ్ఛ్యసి - నతపరిజిహ్వాతీశ్వర్థం - ఘనసంఘేవేఘుబంధే అ
ధికానానాం - కేనస్తోకకస్యచాతకస్య || అభసారంశిస్తోకకశ్చాతకస్యమావి
శ్యచురః - చంచుపు టేనసాప్రసిద్ధావిముఖతాపక్షిముఖత్వంపరాబ్దుభివ్వంచ.
అభాజితీయత్ - తత్రస్తాదై వముఖ్యభజనాత్ - స్థూనిజాలభరమంధరత్వం
వైవణ్యకంశ్లో సతిస్యగతి - అత్యోగపగవై ముగ్యదాతురియంమ్లానికీము
లేదాత్మవైముఖ్యే - తస్మాత్తావృతస్యవేదనగర్భివైముఖ్యమచితమితిభాషః॥

మూ॥ ఊవివానుచితమతురమేరంపాశ పాణిరిపిపాణిముద

స్య | కీర్తిరేవధవతాంప్రియదారాదాననిరర్పుగమా క్రికహారా॥

వ్యా॥ ఊవి వానితి॥ వాశ పాణిర్వరణోప - పాణిముదస్యడద్ధత్వ - ఏనం
గళం - ఊచితంయుక్తంఆక్షరం వాక్యంఊవి వాడేవతావా - యదుక్తంతదాహ -
తీక్రీకరితి దానసిరాణాంర్పురఃదానజలప్రవాహః - స ఏవమాక్రికహారోయ

౨౩౨ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పంచమస్తకం.)

స్వాస్త్యధోతాకిరీతః రేవభవతాంయుష్మాకప్రియదారాః - ప్రియకళత్రం॥ ౧॥
 పుభూమ్నిదా రాజ్యశ్చమరః - ఏతేనభార్యాయా అపికిరీతఃప్రియతమేతిభా
 వః॥ అతోదమయంతీహాన్నకీరీతంహిమీత్యథః - అశ్రరూపకాలంకారి॥

మూ॥ చర్తవర్తకిలయస్య నభేవ్యంయస్య వజ్రమయమస్మి
 చతాచేత్ | స్థానానావిహానకర్ణదధీచీతన్నగర్తమధీగయధీగ॥

వ్యా॥ చర్తేతి॥ యస్యకణాస్యచచమత్వక్ నభేవ్యమభేది - నజధా
 న్యనశబ్దస్య - సుప్నుపేతినమాసః - వర్తకవచంకిల - యస్యదధీచీతస్థిచవజ్రమ
 యంకిల - కిలేతిప్రసిద్ధా - తాకర్ణదధీచీ - హిమీతిస్తాయినో నచేత్ - అభిహీ
 తవాధీరధీయథార్తంనావధీరయనాచసంస్యస్య - కర్ణాదీనామస్థిర్యం - తద్ధిగ్త
 న్యచస్థైర్యంపృష్ఠావ్యవృత్తమటతదై వాచరేత్యథః॥ * * ౧౨౯

మూ॥ అద్యయాపదిమేనగబక్తానప్రభూవించలితుంబలివిం
 ధ్యా॥ ఆశ్రుతావితిధతాగుణపాశస్త్యాదృశేనవిషమేచురవాప॥

వ్యా॥ అశ్యేతి॥ యేనసత్వసంధత్వం శేననిబద్ధాబలిరైవరోచనస్యచ
 వింశ్యశ్చతా - అద్యయానదేతద్వింపర్వంతంవిచలితుంబలీ - క్రూరాసమధాన
 నః - ఆశ్రుతస్యప్రతిజ్ఞాతాధాన్యవితిధతాసత్వతానైవగుణాదే - పుష్కనర్త
 సువసాహోబంధః త్యాదృశేనవిషమేనదురవాపోదురుచ్ఛేది - బలిపింగ్యా
 దిదృష్టాంతేనయావజ్జీరణబంధేనాపి ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహాంబ్య ఇత్యథః॥

మూ॥ ప్రేయసిజితసుధాంశుముఖశ్రీర్యానముచతిదిగంతగ
 తాపిభంగిసంగమకురంగద్వగధే - కడదర్ధ - తతామపికిరీమ్॥

వ్యా॥ ప్రేయసితి॥ ప్రేయసిప్రియతమాజితానుధాంశుముఖానాచంద్రా
 దీనాంశ్రీర్యమాసా - అన్యత్రజితానుధాంబోర్ముఖస్య శ్రీర్యస్యాస్యాశ్శ్రీతా -
 యాకిరీతఃర్దిగంతగతాపిదేశాంతరగతాపి - నముంచతి - తామపికిరీంధంగిసంగ
 మాభంగురసంగతిర్యస్యా ప్రస్యామిరంగద్విభోధేతదధా - తాదశ్యే
 వ్యయాభావః - కుత్సితోధాకడధా - తాంకతత్పురుషేచేతిగుణవస్య కదా
 దేశః - తంకరోతికదర్ధయతి - వ్యగ్ధయతీత్యర్థః - తానామాస్థిరాధాసిరంజ
 హృదితిభావః॥ * * * * * ౧౩౦

మూ॥ యాన్వరంప్రతిపరేధాయితారస్తేపియంవయమహే
 నపునస్త్యామ్ | నైవనఃఖలుమనోరథమాశ్రంశూరశూరయది
 హోపియహోభిః॥ * * * * * ౧౩౧

వ్యా॥ యానితి॥ పరేఅన్యేజనావరంప్రతిబద్ధలాభముర్ద్వి - యానస్తాన

(నైషధకావ్యే సన్యాభ్యాసే - పంచమస్తకం.) ౨౩౩

ర్థయితారః-తాచ్చీర్తే శ్మకా-నలోకేత్వాదిహవస్థీప్రతిషేధాద్విత్తీయా-తే
 వసుమసీయంత్యాపధకాయితాగత్యః-అహూ-సత్వంపునర్హస్తాకం
 నోరథమేనవై-వపూరయ-కింతుసామూరయభోభిరిహోఽపూరయభి-త.
 స్తాదస్తస్తనోరథపూరణేనతేషిగంతవిశ్రాంతిశ్చ-ర్భవిష్యతి-అన్యథాఅవకీ
 ర్తిరపితాద్యసీభవిష్యతీతిభావః॥ * * * * ౧౩౨

మూ॥ అర్థితాత్వయితేషుచరేషుమూరదానజనిజూరయశ
 శ్శీఘ్రాన్విసాండుగగనంసురశాభిశేవలనకుసుమేరవిధత్రామ్॥

వ్యా॥ అర్థితామితి॥ అద్యసురశాభిశేవలనకుసుమేరవిధత్రామ్
 యే అధికతాం తేషుగత్సుమూరా అర్థవ్యభావాత్తీణాదానజాదానజన్యాని
 జాడీసుమకహతీనుశశ్శీఘ్రకీతకసంపద్యస్యసః-తథాసక-కేవలనకుసు
 మేనగగనంపాండుశుభ్రంవిధత్రాంనతువితరణేనయశసా-స్వాగ్ధినామన్యా
 గ్ధిత్వోత్పన్నదానధానకథాస్తమియాదితిభావః॥ * * * ౧౩౩

మూ॥ ప్రపసతేధరతార్జునవైన్యవత్సృతిధృతాపినశత్వచు
 భీష్టకః॥ స్వగమనాఫలతాంయదశంగసేతదఫలంనిఖలంఖలు
 పంశిమ॥ * * * * ౧౩౪

వ్యా॥ అగ్రయాత్రావైఫల్యశంకయాతేసంకూచస్తదనాశంకనీయమే
 వేత్త్యాహ॥ ప్రపసత ఇతి॥ హేనశప్రపసతేవ్రయాణంకుర్వతేధరతార్జునంత
 లేయః-అర్జునోహేహయః-వైన్యఃపునః-తైస్తుల్యంతద్వత్-తేనతుల్యంక్ర
 యచేన్యః-స్తృత్యాపునఃస్తృతిపునఃస్తర్యమానోవ్యభీష్టదః ఇష్టార్థప్రద
 స్త్వంస్వగమనస్యస్వయాత్రాయాః అఫలతాంవైఫల్యశంకసేయది-తగ్ని
 లోకేనిఖలంస్వయమిమంశంయాత్రాకాలికత్వత్సరణలక్షణం మంగళా
 చరణఫలంఖలుతథాచ॥ శ్లో॥ వైన్యంపునఃహేహయమజానంచశాశంత
 లేయంభరణంనశంచ॥ ఏతాన్నృపాన్యస్త్రరతిప్రయాణేతస్యాధాసాదిఃపున
 రాగమశ్చేతిశాస్త్రమప్రమాణంస్యాదిత్యర్థః-తథాచయస్త్రరణాదన్యేషా
 మధాసాదిః-తన్యథాధాసాన్ధికకన్యంజేహఇతిభావః॥ * ౧౩౪

మూ॥ ఇష్టింనాప్రతితేప్రతిశ్రుతిరభూద్యాద్యస్వరాక్షానినిద
 రాధాసృజతాంశ్రుతిప్రతిభటేత్వాన్వితాభ్యావచామ్॥ త్వత్ప్రి
 ర్తిపునతీప్రస్త్రీభువనంశుభ్రాద్వయావేతనాద్ద్రవ్యాణాం
 నిత్యేతరోహితవారిన్నామాన్వయంబుంబతు॥ ౧౩౫

వ్యా॥ ఇష్టిమితి॥ అద్యనిస్తాకమిష్టిమిచ్ఛాంయాగంచప్ర॥ ని॥ ఇష్టి

ర్యాగేచ్ఛయోరిత్యమరః - య దేరి షేచ్ఛస్త్రీయాంక్తిన్ - వచిస్వవీత్యాదినా
 యదేస్సంప్రసారణం - పృశ్చదిసావశ్యంజషేష్వన్యైశ్చయూపవాదవితికాశి
 కాయాం - తథాప్రయోగప్రాబల్యాత్పాఘ్నంబ్రష్టస్యం - స్వోహస్యం అన్యత్ర
 స్వరైరుదాత్తాదిరాహ్లాదయతితస్య రాహ్లాదినిర్దోషప్రయోజనమభిధేయం
 చయస్యాస్పాదార్థార్థాయాప్రతిశ్రుతిః - జీవితావధికియవ్యధికంవేద్యో హిక్తా
 వస్తనోరధపూరణప్రతిష్ఠాఅభూత్ - తాంప్రతిశ్రుతింగ్రుతిప్రతిభటికృత్యవేక
 ప్రతినిధీకృత్య - సమాపయిత్వేత్యర్థః - అన్వితాఖ్యాపదాంసృజ సభ్యత్వేనశ్రుతి
 ప్రతినిధీకృత్య ప్రతిశ్రుతిరిత్యన్వర్తనామాయ రాంకున - సత్వత్రిక్షణాభవేత్యర్థః.
 అస్యఫలమాశీర్ష్య ఫేనాహ తస్మాత్ - ర్మిశున స్వస్యత స్త్రుభువనంభువనత్ర
 యం - సమాహారేద్విగురైవచనం - పాత్రాభివ్యవస్థానైవ సత్యం - పునరిపా
 వయంతి - పునా తేష్యశరిరీప్ - ద్రవ్యాణాం నీచేతాదిద్రవ్యాణాం గుప్తగుప్తగు
 ణః॥ ౧॥ గుణేశుగ్ధాదయఃపులీత్యమరః - శేషాద్యయావేశనాదభేదాపాదనా
 చ్ఛిలీపీతాదినామభిర్యాచకపతైరన్వయంవాచ్యశ్యలక్షణం సంబంధంలు ప
 తులివక్తయతు. అర్థిగునోరథస్థాన్యాకీర్తింసంసాదయేత్యర్థః? - అశనిలా
 దీనాంసమానాంస్యగుణశ్చాగేనకీర్తిగుణప్రమాణాత్తస్యణాలంకారః॥ ౧౧॥ త
 ద్గుణస్వగుణత్యాగాదనోపేత్యప్రశస్తాహ్లాదగీతిలక్షణాత్॥ ౧౩౫

మూ॥ యంప్రసాసూశసహస్రం సమగ్రభవత్పా దేనఖంజుక
 ధంసచ్చాయాతనయస్సుతాకిలపితుస్సశృత్యచన్యవృతి॥ ఏత
 సోత్తరమద్యనస్యమజనిశ్యతైఃసంలంఘనే సాహస్రైఃపి
 పంగురంఘ్రిభిః పిన్వస్తీభవనాభిరమా॥ * ౧౩౬

వ్యా॥ యమితి! యంత్రేనైశ్చరం - సహస్రంపాదాగిరత్తయోంఘ్రైశ్చ
 యస్యసంహస్రపాతూర్వణి॥ ౧॥ పాదాత్తశ్చ స్త్రీయైశ్చాంతా ఇన్యమరః.
 పంఖ్యైరుపూర్వస్యేతిసమాసాంతరీపక - ప్రాసూశప్రసూశవాసాని ధా
 యాతనయశ్చనైశ్చరం॥ ౧॥ మందశ్చాయాసుఃశ్చరిత్యమరశేషకంసంసాదే
 నఖంజుకీకీలస్పృశ - యేనాం వికార ఇతితృతీయా - ఉపధవదుష్కన్యసూపి
 తుస్సాదృశ్యమన్వవృతికలప్రాపోతిఖలు - ఏతస్యప్రశస్త్యాద్యైశ్చేఽసం
 లంఘనేసాహస్రైఃసహస్రసంభైర్వరపి - అశ్నేతమత్సర్థియోన్యైశ్చయః
 అంఘ్రిభిఃపంగుఖంజుపూర్వవత్తృతీయా - అభివ్యస్తీభవనాభిరమాసూ
 ర్యః - నోస్తాకముత్తరంనమజనిసంజాతః - జనైకగ్ధరిలుశ్ దీపకనైత్యాదినా
 జనైశ్చిత్ - చిత్తాయక్ - అత్రారాస్యావంగూపంగుత్వోక్తేరితయోక్తిభేదః.
 తద్దేతుత్వంచనైశ్చరపంగుత్వసోత్త్యైర్మతజతిసంకరః॥ * ౧౩౭

(బ్రహ్మకాండోపన్యాసాంతః)

ॐ ३५

మూ॥ ఇత్యాకణ్యః ఓతీకః (స్త్రీ) కళవనిపః ప్రసాగిరశ్చాటుః
 గరాభైదగ్భికాముకోపిద్రసభవినః తదూత్య భారబభారః
 అంగీకారం శతేన్ద్రమరవరిపుంసంభృతానం డమూచేభూ
 యాదంశగిన్ద్రేరమవిహితభవచ్చిత్తశాయశ్రతత్ర॥ ౧౩౭

వాఁడు || ఇతి || ఓటిపొంగ శశువ్రదశపరివదఁసురసంఘస్య ఇత్యేవంబాపా
శ్చాటుగ రాఘ్నిప్రియప్రా యాస్తాగిరతకణ్యవై దర్శికాముకస్సన్నపి ॥ ౧౪౪
తేత్యాది నాకమేరుకశ్చ శ్చయః - అణిప - నలోకేత్యాది నావస్థ్యప్రతపేథాత్
మధుపిపాసునద్విత్వీయాసమాసః - ప్రసభవినిహితంబలాదారోపితంబాస్య
మేవభారంబభారతిన్నతేఅంగీకారంగతేనశ్చమరపరివృథోజేవేంద్రః హన
రేంద్రయశ్రస్రత్రాపింతుధిశిన్ధేరంతథాశనశక్తైరసువిహితభవచ్చిత్తతా అ
నుశ్చతత్వననసూతాభూయాత్ - భవచ్చిత్తానుసారేణసర్వత్రతవాంతరాభ
వశక్తిరస్తు - ఇతిసంభృతానందంసహజకమూచే - తిరస్కరినివిద్యాంప్రాదా
దిత్యధికణ్ణి * * * * * ౧౪౪

మూ॥ శ్రీహృషీకవిరాజరాజమఖటాలంకారిరస్సతం
 శ్రీహిరస్సుమవేజితేంద్రియచయంమాహుజేవీచయమ్॥ తస్య
 శ్రీవిజయవ్రతస్మిరచనాతాతస్యభవ్యేహాకావ్యచారుణినై
 పథీయచరితేనగౌరవమత్సంఘమ్॥ * * ౧౩౫

వ్యా॥ శ్రీహంకమిత్యాదిసంగతం - శ్రీఋత్యావిజయ ప్రశస్తేః గంధవిశ్వా
మన్యగమనాతాతస్యనిమాణకతుకరిత్యర్థః. * * * ౧౩౮

ఇతిపదవాక్యప్రమాణసారావారపాఠీణశ్రీమహాపాథ్యాయ
కొలచలమల్లినాథసూరివిరచితే నైషధవ్యాఖ్యానే
జీవాతుసమాఖ్యానేపంచమస్తకః॥

Figure 1. The structure of the proposed model.

చైతన్యమునకు సమర్థులై - మహిమనుగణాః.

మూ॥ దూత్యాయదై త్యాగిసతేః ప్రవృత్తౌద్విషాంసిషేద్దానా
పథప్రధానః । సగ్ధీః భూమీపతి రాజధానీం లక్ష్మీచకారాథర
ధస్త్వధస్త్వ॥ * * * * * * ౧

వ్యా॥ దూత్యాయేతి॥ అచదూత్యాంగీకారానంతరం - ద్విషాంనిషేధాని
 వారయితా - నిషధానాంజనపదానాంప్రధానః - ముఖ్యాభిపత్తిశ్చర్యః సనశ్శః
 తైత్వానివతేదేకవేంద్రశ్చదూత్యాయదూతకర్తవ్యే - దూతస్య భావః రణో
 ర్యదితియస్య శ్చర్యః - ప్రశ్న త్త డేమ్యక్తస్థాంధస్యదస్యరథివేగస్య - భిరు
 భూమిపతిరాజధానింకుండిననగరీలక్షీ చకా - లక్ష్మ్య మకరోత్ గమనం చ
 కా రేత్యధికాః॥ * * * * *

మూ॥ భైమ్యా సమంనాజగణద్వియోగంసదూతభక్తేస్థిధిర
 ధీశః । పయోనిసానేమునిరంత రాయంబుర్వారమపౌర్వమి
 హౌవశేయః॥ * * * * *

వ్యా॥ భైమ్యేతి॥ అధీశమనోనియమనసచుక్తః - అతఏవ - గూతభ మేక
 దూతకృత్యేస్థిధిరచలబుధిసనలః - భైమ్యా సమంనా ॥ ౧ ॥ సాకం సత్రాస
 మంస హేమ్యమరః - వియోగం - బౌర్వ శేయ డేవ్యశీఘ్రప్రామునింగస్త్యైవి॥
 బౌర్వ శేయఃకుంభయోనిరగస్త్యోవింకంట ఇతివాలాయు - పయోనిసా
 నేమర్వారం - డేర్వాయితవశ్యమార్వోసరుణభయాన్తాగృహభృతానిస్సామి - త
 హౌర్వంబుడపానలమవ - అంతరామంనాజగణదంత గామ్యైస్సామవ్యవ
 భైమీవియోగమపివిషవ్యా ప్రతిజ్ఞాభంగభయాన్తాగృహేనదృశ్యగతమలంబి
 తవానిత్యర్థః - అంతరాయవి శేషఃముఖ్యత్రావయోధిరమం॥

మూ॥ సశ ప్రకౌళిమిశవంబుజాక్షీసంవాదపీయూషపూ
 నవస్తే । తదిద్వపీయధకామివానిషేషాదేశస్యతస్మా భగవ
 బభూవుః॥ * * * * *

వ్యా॥ సశ్చేతి॥ తేజంద్రాదయోదేవానశ పః ప్రకౌ - సలనిరమమార్గ
 శయామిశత్ప్రహత్ - అంబుజాక్షీపీయూషంపానమి - తీస్సంవాదాగృహం
 విసాసవః పాతుమిచ్ఛనస్సంతః - మధుపిసానువ్యవృత్తిగూసమాసః - ద
 వీయోధకం - సమాగత ప్రతిజ్ఞాభంగమి - అనిషేషాప్సంత కత్వైప్రయో శస్యక
 స్యశవిసర్జన ప్రదేశస్యాభరణిబభూవుః - తదాగమనస్య తంబిన్య - త
 ఘృతీశ్చర్థః॥ * * * * *

మూ॥ తాంకుండినాభ్యాపదమాక్రమస్తానిదస్యభూమే
 రమరావతీంసః । మనోరథస్థిధిమివతేజేనరథస్తదీయాగ
 మానసాద ॥ * * * * *

వ్యా॥ తామితి॥ తస్యాయంశదీయఃసలీయస్సరథఃతాంకుండినమితియ

దాఖ్యాపదం నామ పదంతస్తాత్తేణగుప్తాంచూచమమరావతిమింద్రరాజధా
నీం - శశిలాస్వామిస్యగ్ధ - భూమేంద్రస్యభీషసూపతే - పురం - మనోరథః
సిద్ధిమివత్తిణేరతిససాద్రవాప || * * * * *

మూ || భైమీపదస్యగ్ధకృతార్థగర్భ్యాసేయంపురిత్యుక్తలి
కాకలస్స - నృపోః పీఠే తుణమీక్షణాభ్యాంభృతంనిశశ్వా
ససురైశ్చతాశః || * * * * *

వ్యా || భైమీతి || నృపోః పీఠ - ఇహం - భైమీపదస్యగ్ధేనకృతార్థగర్భ్యా
సఫలమగ్రాసాశ్రూయమాణాపురితుం - పురిత్యుక్తలి - యాదేత్యతయా
అక్షయేతుభిరస్స - తుణమీక్షణాభ్యాంభృతంపురింపియసశ్చన్దందృష్టా -
సురైశ్చతాశఃభిన్నాశ్చస్సభృతంనిశశ్వా || * * * * *

మూ || స్విద్యత్ప్రమోదాశ్రులవేరనామంరోమాంచభృత్
క్షుభిఃస్వతయుః | అస్యస్వనకంప్రమపిస్సరంతంసస్యాపు
రఃప్రాపసవోఽభోమ || * * * * *

వ్యా || అభైవంపిద్యమానస్యశస్త్రేస్థస్థిసూచకందక్షిణాక్షిస్పందనం
జాతమిత్యాహ || స్విద్యతి || అస్యపలస్య - చంచయుక్తప్రమోదాశ్రులవేన
అనందబాహ్వణే - స్విద్యత్ స్థి నంసత్ - పక్షుభిః - ఉల్లిప్రస్థిరితిశేషః - రో
మాంచభృద్రోమాంచపింసతస్యాపురః సగర్భ్యాస్సరంతంప్రకాశమానం
వోపభోగంఅపూర్వచర్మనమాద్యసంగమంప్రసావ - అన్యత్పునర్గక్షిణంతు
కంప్రమపికంప్రచంచసత్ప్రసావ - వామాక్ష్యేస్థిరోమాంచాజేన - దక్షిణ
స్యతువేపధురవ్యధికఃసాత్వికస్సంప్రతిభ్యగ్ధ - ప్రధమసంగమేకంప్రస్వేద
రోమాంచాదయోజాయంతే - పురుషస్యగ్ధక్షిణాక్షిస్పందనంశుభానుభవ
తీతినిమిత్తవేసిసః - అత్రానందాశ్రుప్రయోగే పాక్షిస్పందేషుస్వేదాదిసాత్వి
కరూపణాద్రూపకం - తదుల్లాసిజనవోపభోగస్యవహరసమాలోపాత్పురీచ
యోభోఃస్త్రిప్రంసస్వప్రతీతేరూపకసంకేణానమాసోక్తిరంగకాగః ||

మూ || రథాదసౌసారధినాసనాధాద్రాజావతీర్యాశుపురం
వివేశ | ౭౫ త్యచింబాదిపథానివీయాత్సేధాకరంమండలం
శుసంఘః || * * * * *

వ్యా || రథాదితి || అసౌరాజానలసారధినాసనాధాత్సహితాత్ - రథా
దవతీర్యఅంశుసంఘఃఅకాశంశుసమూహః - భానవీయాత్సేధానిర్గత్యసౌ
ధాకరంచాద్రంమండలమివఅంశుపురంమండనంవివేశ || స్లో || సలిలమయోశశ్చ

రవేదీధితయోముర్చితాస్తమానైఃమ్ | క్షపయంతివస్పశోదరనిహితాశ్చ
మమందిరస్యాంతః - ఇతిశాస్త్రాదియమువసు || * * * ౭

మూ || చిత్రంతదాకుంఠినవేశినస్ససశస్యమూర్తిః-ర్వన్మతే
నదృశ్యా | బహువతచ్చిత్రతరంతధాపివితైవకదృశ్యైవనయద
స్యమూర్తిః || * * * * * ౮

వ్యా || చిత్రమితి || తదాతస్మిన్ సమయే - కుంఠినవేశినఃకుంఠినప్రవిష్టస్య
నలస్యసాతధాదర్శనీయామూర్తిః-ర్వదృశ్యాఅదర్శనీయా - సజ్జగ్ధస్యనశబ్ద
స్య - సుపుపేతినమాసః - వన్మతేజాతాచిత్రంఃరోధాదితిభావఃఇంద్రవరా
దదృశ్యస్యంగతేత్యవిరోధః - తదాప్యదృశ్యాపిసస్యమూర్తిః-వితైవకదృశ్య
తయతచ్చిత్రతరంబభూవ - దృశ్యత్వాదృశ్యస్వయోఽర్థోధాపితిభావః-విన్వ
యైః-వైవ్య నదృశ్యా దృష్టిప్రియవేద్యవిరోధః - అత్రవిరోధాభావయో
భ్యంస్పష్టిః || * * * * * ౯

మూ || జనైర్వదద్ధృత్వనైశ్చముగైవదేవదేవిస్తయకల్పన

ల్లీమ్ | విగాహమానాపురమస్యదృష్టిరధాదదేరాజగులాతి
ధిఃవమ్ || * * * * * ౧౦

వ్యా || జనైరితి || అథాస్యనలస్యదృష్టిర్విదద్ధృత్తిజ్జైజనైఃముగైశ్చుండ
రైఃభవనైశ్చపదేవదేవిస్తయకల్పనల్లీంబశ్చర్యావహమిత్యధః || పురంవి
గాహమానావిభావయంతి రాజగులాధిస్వరూదదే - క్రమాదసారాజభవ
నందదర్శ్యస్యర్థః || * * * * * ౧౧

మూ || లీనశ్చరామితిహృదాలలజ్జేహాలాందిచిరక్షిజనే
స్త్రసజ్జే | ద్రక్ష్యమిశైరుమితిసంతతోవదూశ్యంవిచిన్వ
స్వమసౌశుశోచ || * * * * * ౧౨

వ్యా || లీనశ్చితి || అసౌనల||ఆస్త్రైస్సజ్జేః-స్మధే || ౧ || సస్మధోవత్తస్య

జ్జాత్యనారః - రక్షిజనేరాజగులరక్ష వీరవర్తే - హేలామనజ్జుండధాపితిగర్వ
త్తేః లీనఃకష్టం కురోపిగుఢశ్చరామితిహేతోవృత్తాదాలలజ్జే - శ్శౌర్యం
ద్రక్ష్యమితిసంతతోవ - స్వంస్పకియందూశ్యంవిచిన్వశుశోచేతిగర్వనోక్తి
అత్రగర్వలజ్జాహంభానిర్వేదానాంబహుగ్రాంభావానాంపరస్పరోహమదే
నసమావేశాదాభవశబలతోక్తా || * * * * * ౧౩

మూ || అధోపకార్యామమరేంద్రకార్యాశ్చ-క్షౌసురక్షాధిక్య

తైరదృష్టః - భైమిందిద్మతుబాహుగితుచతుదికశన్న

సౌతామవిశస్యశఃకః || * * * * * ౧౦

వ్యా || అధేతి || అథానంతరప సౌనలకత్యైశుగృహవ్రకౌప్యేషు || ౧ ||

కత్యైశుప్రకౌప్యేహర్వాదేరిత్యచరః - రక్షాయామధికృతైరక్షిజనైః - అ
దృష్టస్యైభేమిందిద్మతుఃపిదృష్టుమిచ్ఛుః - అపివ - దిక్షుచతుర్బహుభూయ
ప్రందితకవిశంకస్యై - తాంపూర్వనిర్దిష్టాండపకార్యాంరాజసదనః || ౧ || ఊహ
ర్యా రాజసదనస్థితీవ్యై అమరేంద్రాణాంకార్యాత్ప్రయోజనార్థతోరవిశత్ ||

మూ || అయంకత్యస్యనివారకాణాంగిరావిభుర్ద్వారవిభు

జ్యకంమ్ దృశందధావిస్తయనిస్తరంగాంవిలంఘితాయామ

పిరాజసింహాః || * * * * * ౧౧

వ్యా || అయమితి || విభిస్సమర్థః - రాజాసింహాదపరాజసింహాః రాజశ్రే

ష్ట - ఊహమితిసమాసః - సనలః అయంకత్యస్యస్యస్యతిరిక్తజనస్యనివార
కాణాంగిరావాక్యేన - హేతునా - కంఠంవిభుజ్యకిందృష్టోస్తీతిశంక
యాగ్రీవాంవిలంఘ్య - విలంఘితాయామతిక్రాంతాయామపిద్వారి - విస్త
యేనకథమేతేమామద్రాక్షుఃత్వాశ్చర్యేణ - నిస్తరంగాన్నిమేషాంవృతం
దధా - సింహస్యగ్రీవాభంగేనలంఘితాధిద్వదశనంయుక్తమితిభావః || ౧౧ ||

మూ || అంశపురాంతస్యనిలోక్యజాలాకాంఠిర్నమాలబ్ధు

మసంవృతోరుమ్మిమీవితాక్షచరయాశ్రమంత్యాసంఘట్టమా

సాద్యచమచ్ఛకార || * * * * * ౧౨

వ్యా || అంతరితి || సంతః - అంతఃపురస్యాంతరభ్యంతరే - అవ్యయమే

తత్ || సమాలబ్ధుమద్వర్తయితుంఅసంవృతోరుమనాచ్ఛదనోరుదేశాంకాం
చిచ్ఛాలాం(స్త్రీ)యంఠిలోక్యనిమీవితాక్షస్య - పరాంగనాదర్శనపాపభిక్ష్యేతి
భావః - శ్రమంత్యాతత్రసంచరంత్యావరయాస్త్ర్యంతరేణసంఘట్టనభిహూ
తం - అసాద్యర్వయోరపిద్వప్రిత్రలిబంధాదితిభావః - చమచ్ఛకారణ్డల్లసతిస్త్ర -
చమదిత్యనుకారిశబ్దః || * * * * * ౧౩

మూ || అనాదిసర్గప్రజివానభూతాచిత్రేషువాభీనుతాన

తేనాజాతేవయద్వాజితశంఖరస్యసాశాంబుగిల్పమలక్షిడిశం

వ్యా || అనాదితి || అనాదానగఽప్రజిస్మప్తివరంపరాయాంవాప్యజ్ఞనాం

శరణ్యర్థః - చిత్రేషుచిత్రేష్యేషుఅనభూతా - అత్యంతాననభూతేర్ద్రవమా
సంధనాదితిభావః - యద్వా - మాస్త్రస్వసంధనపతిశేవః - కింతు - జితశంఖరస్య

మాయినోపిమాయినః - కామస్యశాంబరీశీల్పంమాయాస్పృష్టిః || ౧ || స్యాన్నా
యాశాంబరీశ్యమరః - జ్ఞాతేషాంభీనుకుతానైనదిక్షుంజలక్షీప్రతిశిశమల
త్వత - లక్ష్యేకర్కశిలుజ్ - అత్రాకీకభైమీసాతూతాకారోజ్జ్ఞాంతరాధిభ
వాద్వామిత్రానభవాద్వాకేవలమదనమాయాబలాద్వేతిహేతూత్ప్రేయే ||

మూ || అలీ భైమీసహదర్శనాన్నతస్యాన్యకన్యాప్సరసో
రసాయ | భైమీభ్రమన్యైవతతఃప్రసాదాదైభమీభ్రమన్యైవ
సతాన్యలంభి || * * * * * ౧౫

వ్యా || అలీకేతి || అన్యాకన్యాఅప్సరసభవ - ఉరమితసమాసః - అప్స
రఃకల్పాఅపితన్యాత్రతత్యాస్త్రీయః - అలీకభైమ్యాసహదర్శనాన్యైక
స్యనలస్యరసాయరాగాయనాభవత్ - తతోపిసామవక్ - సన్యాకన్యాభావః
తహాకీంసాయాస్యాత్వాస్యపైభైమీభ్రమోనాభానతరహా - భైమీత - తత
ఇతిసార్వవిభక్తికస్తసిః - తతఃతస్యభైమీభ్రమన్యైవప్రసాదాత్ప్రేయసజా
న్యంతఃపురస్త్రీసుభేమీ భ్రమోనాలంభినప్రాప్తః - ఆన్యంతాసాదృశ్యా
దితిభాః || * * * * * ౧౫

మూ || భైమీనిరాశేహృదిమన్తగ్ధేనదత్తస్వసాస్తాన్వరహాద్వి
హస్రసతామచికామశలోక్యతతక్షణాదపశ్యన్వ్యవదిష్విబుద్ధ ||

వ్యా || భేమీతి || భేమ్యానిరాశేమరైక్షతాశే - హృది - మన్తగ్ధేనద
త్తస్వసాస్తాన్వరహాద్విహస్రసతామచికామశలోక్యతతక్షణాదపశ్యన్వ్యవదిష్వి
బుద్ధికాంతాంభైమీనుశలోక్యక్షణాత్విబుద్ధిఃకల్పత్యగ్రమణిగ్రతానవశ్యక
వ్యవదత్తేషణోభూత్ - సదేర్కవిత్వాచ్చైరీహోదగః - సదేరవశోన్య
ద్యవాయుజితత్వం - భైమీశూన్యవిభాత్రద్వాద్రుపవృతస్యాశాస్యా
భవదితిభాః || * * * * * ౧౬

మూ || ప్రమాంవికల్పృపహృతాంసయావద్దగీశసందేశవజ
ల్పద్యమ్ | అదృశ్యవాగ్భీకతభూరిభీరుభవోరవస్తావదచేత
యత్తిమ్ || * * * * * ౧౭

వ్యా || ప్రియామితి || సనలవికల్పృపహృతాంవిభ్రామోపనితాంప్రియాం
దమయంతీం - యావద్దగీశసందేశంబంద్రావివాచికం - అల్పమజల్పదకథయ
త్ - తావదదృశ్యయాఅలక్ష్యకత్వకయావాచాహేతుకత్యాగ్ర - భీమీ
తావిత్తాతాః - భియోహేతుభయేషుక్తికాతాశ్చభాగ్భూయోవేకాభీరవో
భయశీలాస్త్రీయతాభ్యోభవతీతికద్యమౌరవకలకల - తంసలమచేతయద
బోధయత్ చేతతేభావాచికాత్ శిచ్ || * * * * * ౧౮

(నైవధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - పద్మమస్సర్గః)

అరగ

మూ॥ పశ్యేనతస్మిన్ మరుదాపితన్వాప్తస్తనోవరిస్సృ
ప్తుమివాస్తవస్త్రా॥ అత్యంతపత్యంతమృగాంకమాస్యందధా
రతిర్వ్యతితంవిలక్షణ॥ * * * * ౧౮

వ్యా॥ పశ్యన్తితి॥ సనలఃతస్మిన్మంతఃపురేమరుతాపి-అచేతనేనాపీతిభావః-
వరిస్సృప్తుంసంస్పృష్టుమివ-అస్త్రస్త్రాఅవసీతాంశుకౌతన్వాప్తస్తనోవశ్య-
విలక్షణంజ్ఞతస్య॥ అత్యంతపత్యంతమృగాంకం - అత్యంతయఃఅసోఢత్యంత
హేపాణమాస్యాంమృగాంకశ్చంద్రోయేనతదాస్యం - తిర్వ్యతితంసాచీకృ
తం-దధారధృతవా-యత్రాచేతనస్యవాయోరపిచపలతాతత్రాయంనిర్వి
కార ఏవేత్యేహమాజితేంద్రియశ్చమస్యేతిభావః॥ * * ౧౯

మూ॥ అంతఃపురేవైస్మృతవాగ్రోపిబాలావలీనాంవల్లితై
ర్గుణైః మైః సకాఠసారంహరిణంతదక్షిద్వంద్వంప్రభుభాగ్ధుమ
భూన్తనోభూః॥ * * * * ౧౯

వ్యా॥ అంతరితి॥ అంతఃపురేబాలావలీనాం(స్త్రీ) సమూహోనాం - వలయో
రభేదాద్రోమసమూహోనాంచ వల్లితైఃపునఃపునః ప్రవృత్తైః ఆవర్తితైశ్చ గుణా
నాంకటాక్షవిక్షేపాదీనాం సూత్రాణాంచౌమైఃవిస్మృతవాగురః ప్రసారిత
మృగబంధనికౌపి॥ ౧॥ వాగురామృగబంధనిత్యమరః-మనోభూస్స ఏవమృగ
యరితిశేషః-తస్యనశస్యాక్షిద్వంద్వమేవకాలసారంకృష్టసారం - అక్షిద్వ
యంతు-కాలేనకనికాకాష్ట్యేనసారంశ్రేష్ఠంహరిణంచబద్ధమాక్రమ్యసం
యంతుంచప్రభుశ్చైవానాభూత్-జితేంద్రియత్వాదస్యేతిభావః-అత్రాఢ్య
దిఘహరిణత్వానిరూపణార్తానోభువోపైగయత్సంగమ్యత ఇత్యేకదేశవర్తి
రూపకమ్॥ * * * * ౧౯

మూ॥ దోర్నాలమాలోక్యకచంరురుతోస్తతఃశుచాతావను
లేపయంత్యాః॥ నాభీచ ధైవశ్లథవాససోనుమిమాలచిత్సుక్రమ
కృప్తచతుః॥ * * * * ౨౦

వ్యా॥ దోరితి॥ ఏవనశఃకచంకేశపాశంరురుతోన్వాధ్ధంబద్ధమిన్ద్రోక
స్సౌశ్చిదోర్నాలంబాహుమూలమాలోక్య - తతోనంతరంశుచావనులేపయం
త్యాఃతొకుచావాలోక్య అథశధవాససః స్రస్తాంశుకాయాః-నాభీమాలోక్య
అన్వనంతరందిత్సుపురఃపార్శ్వభాగేషుక్రమేణశ్చప్తచతుః ప్రత్యాహృతదృ
ష్టిస్సకమిమిలనిమిలితాక్షోభూత్-తత్రతథాయధైవచేష్టేస్త్రీమండలేతస్య
పాపభీరోర్మైత్రనిమీలనమేవ స్రాప్తమిమిత్వర్గః॥ * * ౨౦

మూ॥ మీలన్న శే కేభిముఖాగతాభ్యాంధతుఁ నిపేద్యస్తన
సాంతరాభ్యామ్ సాన్వంగాన్యపేతోవిజగౌసపశ్చాత్పుసుంగ
సంసౌత్పులకపునస్తే॥ * * * * * ౨౦

వ్యా॥ మీలన్నితి॥ మీలన్నిమీలితాత్ సనలః అభిముఖమనోన్యాభిము
ఖమాగతాభ్యాంతధాపిస్తనాభ్యాంబిమితైససాంత రాభ్యాం సన్వసంధానా
భ్యాంకాభ్యాంఽత్ (స్త్రీ)భ్యాంఽపశ్యమధ్యేనిరుంధ్యకతుఁగృహితుంనశేకే
శక్యోనాభూత్ సనలపశ్చాదపేతోపశ్చఃసాన్వంగానివిజగౌపర(స్త్రీ)సంస్మ
ర్మదోషాద్విజగహేనిండ- తే స్త్రీయాపునఃపుంసాంగసంగేరడత్పులకేడద్ద
తరోమాంచేజాతే॥ * * * * * ౨౧

మూ॥ నిమిలనస్పష్టవిలోకనాభ్యాంకదధికతస్తాకలయన్మా
టాత్మైః । సరాగదర్శిభృశంలలజ్జేస్వతస్సతాంఘీపరతో
పిగుర్ద్వి॥ * * * * * ౨౨

వ్యా॥ నిమిలనేతి॥ నిమిలనంచస్పష్టవిలోకనంచతాభ్యాంకదధికతః- ని
పిదస్సర్శనదర్శనదోషోద్యేజితః- సనలః- తానియంకటాత్మైకలయన్విక్
ల్పేనగృహ్లా- రాగేనపశ్యతితి రాగదర్శిన ఇవభృశంలలజ్జే - కష్టంకాముకదృ
ష్టావశ్యామీతిభృశంపరితపోభూదిత్యర్థః- నన్వప్రకాశేధేకాలజ్ఞాతత్రాహ
సతాంసత్పురుషాణాంపరతోపిస్వతపరఃప్రీగుర్ద్వి అకామాదస్యకార్యకరిణే
పరస్తాదపిస్వస్తాదేవలజ్జతేనజ్జన్మజ్జన్మధాంతరన్యాసః॥ * * * ౨౩

మూ॥ రోమాంఽతాంగీమనితశ్శటాత్మైర్భాగ్రంతేనకాలతే
వరతేర్నిస్పృష్టః । మోఘశ్చరౌఘః కనుమానినాభూత్తద్దైర్య
పూజాంప్రతిపర్యవస్య॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ రోమాంచితేతి॥ రోమాంచితాంగీమనుపుమంగసంగాత్పులకితగా
త్రీముద్దిశ్య- తస్యనలస్యకటాత్మైకటాడుపీడుశ్చ- భాగ్రంతే అయమస్యామ
సురక్తఇతిమన్వానేన- రతేకాంతేనకామేననిస్పృష్టః- ప్రయుక్తకుసుమాన్యేవశ
రౌఘతస్యనలస్యధైర్యస్యనిగ్వికారచిత్తత్వస్యపూజాంప్రతిపూజాయాంప
ర్యవస్యకపూజాత్వేనపరిణమక- మోఘావ్యర్థోనాభూత్ - శత్రోరపిగుణః
పూజ్యోభవేడితిభావః- అత్రనలధైర్యభంగార్థప్రయుక్తస్యకుసుమజాలస్య
నకేవలంతదభంజకత్వం- ప్రత్యుతతత్పుజకత్వమావన్నమిత్యనర్థోత్పత్తిర్య
నోపేషమాలంకారః॥ * * * * * ౨౫

మూ॥ హితైవైవత్యైకమిహభ్రమంత్యా స్పృశన్తి॥
 యాస్యత్యజిత్యవేత్త్య చతుష్పథస్యాభరణంబభూవలోకా
 వలోకాయసతాంప్రదీపః॥ * * * ౨౪

వ్యా॥ హితైవతి॥ సతాంప్రదీపః సుజనశ్రేష్ఠసతాంభావానాం ప్రకాశకప్ర
 దీపశ్చననలః॥ ఇహాంతఃపురేభ్యమంత్యాస్సంచరంత్యాః (స్త్రీ)యాఃస్పృశణః
 కమభిన్నంవత్త హితైవైవసుత్యజిత్యవేత్త్యనిశ్చిత్యలోకావలోకాయసంచా
 డిజనదర్శనాయ- అన్యత్రలోకానాంజనానాంవ్యవహారాయ- చతురాంబధాం
 సమాహారజతచతుష్పథం- తద్గితార్థత్యాదినాసమాహారేద్విగూఢ- ఋష్యూరి
 త్యాదినాసమాహార-తః- పథస్సంఖ్యావ్యయాదేరితినపుంసకత్వం- తస్య ఆభర
 ãంబభూవ- తత్రస్థితఇత్యర్థః- క్లృప్తైకమాగ్రే (స్త్రీ)సంబధాదక్లృప్తీచతుష్పథే
 స్థిత్యాసమంతాదవలోకితవానిత్యర్థః- చతుష్పథస్థాదీపలోకావలోకాయక
 ల్పతగతిధ్వనిః॥ * * * * * ౨౪

మూ॥ ఉద్వృతయంత్యాహృదయేనివశ్యపృష్టస్యగృష్టిర్వ్య
 వృతదృశైవ । వియోగివైరాతు-చయోర్మఖాంతైరభాం
 దలీలైఃకళహస్తితేః॥ * * * * * ౨౫

వ్యా॥ ఉద్వృతయంత్యాఽఽతి॥ నృపస్యదృష్టిరుద్వృతయంత్యాగాత్రమున్నా
 ర్జయంత్యాఃహృదయేనకుసినిపత్యఅధేందలీలైరదకచంద్రాఖ్యైః కుచయో
 ర్మఖాంతైః- కర్మభిః- వియోగిషువైరాదిండుత్వప్రయుక్తవిరోధాత్- గళహ
 స్తోకళహస్తతదవృతీ కృతాగళహస్తితాహస్తేఃకలైఃగృహీణ్యానున్నైవేత్సు
 త్యైష్యర్థః- మత్సంతాత్-రోతితినిచిణావిష్టవద్భవేవిణ్ణత్-లూక్- తతఃకర్త
 నీకక్ష॥ ౨॥ అధేందుత్పందకకలేగళహస్తనఖాంకయోరితివిశ్వః- ద్రుతాత్వ
 రితైవన్యన్యతన్యః-తిష్ఠ- పాపభయాదితిభావః॥ * * * ౨౫

మూ॥ తస్మిముఖంద్రాగధిత్యచంద్రంవియోగినస్తస్యైవమీ
 లితాభ్యామ్ । ద్వయంద్రధియకృతమీక్షణాభ్యాంతదిదుతా
 చస్యసరోజతాచ॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ తస్మితి॥ తస్మిముఖమేరచంద్రంవ్యస్తరూపకం - ద్రాగధిత్యహరా
 ద్దృష్ట్యానిమిలితాభ్యాం-పాపభయాదితిభావః-వియోగినస్తస్యేక్షణాభ్యాం
 తస్యైవమీక్ష్యేగిదుతాచస్యయోస్సరోజతాచేతీద్వయంద్రధియోద్భవత
 రంకృతమిత్సుత్యైష్య- అన్యధాకథంతత్సన్నిధాతయోర్నిమిలినమితిభావః॥

మూ॥ శత్రుష్పథతంవినిమిలితాక్షంశత్రుదీకగేతాస్సుఖిమ

గ్రహిష్యత్ | సంఘట్నశస్త్రే భృశభిఃవృత్తానామవతన్వితాన
చేదదాస్యత్ || * * * * * ౨౩

వ్యా || సన్వంగసంఘట్ననానంతరంతాస్త్రగిమిమిగృహ్లాంతీశ్చ తతహ || చతు
ష శత్రుః || చతుష్షు ధేపిరిమిలితాత్మంతంబలం చతస్రభృద్విభిః || షతా ఆగ
తాః అబూన్ ౩ వ్యరిణికతకారి క్షే రేత్రపదససూసః తాస్సుఖుక్లేశేన అగ్ర
హిష్యత్ గృహ్లా ముఖేన నైవ సంఘట్న అభిహాశ్య - ఆధానశ్చవివక్షయాంస
ప్రమీ- భృశ సూగాఢయాభి యానిస్త్రాస్తామవతస్యనలస్యోన్తి నాదాస్యత్
సదమ్య శ్చేత్ కి తుస్యయ మేవ అస్య భూతశం యామ్యాందత్వా చ యాశ్చ
లాయితానాంతాసాంకుతస్తద్గ్రహణధాప్య మిశ్యర్థ క్రియాతిపత్రే లిక్తే ||

మూ || సంఘటయంత్యాస్త్రసాత భూసాహగాంధర ప్రోత
దుకూలహారి | దిశానితంబంపరిధావ్యతన్వస్త్రాస్త్రాపసంతా
పమవాపభూపః || * * * * * ౨౪

వ్యా || సంఘటయంత్యాస్త్రాస్త్రా తరిసాసంఘటయంత్యా అభిఘ్నంత్యాస్త్ర
న్వాస్యః - ఆత నో భూసాహిరాణాం భూషణపజ్రాణాం అంగరేషు క్షాంతిషు
ప్రోతంస క్తందుకూలంహారతీతితద్దారిభూషణతంబంతిస్త్యాక్షింశాపగిధావ్య
సంవస్త్ర్యదిగంబరంపుత్వా శిష్టాపేనివస్త్రహరణమాపేన సంతాపమవాప ||

మూ || హతశిక్యూచిత్పధికండుకెన సంఘట్నభిర్మృశికరజైశ్చ
యాపి | కయాననాక్షమచనుంకుమేన సంభుక్తికల్పస్స బభూ
వతాభి || * * * * * ౨౫

వ్యా || హతశతి || సనైవధికయాచిత్కంతుకెన హాసితకయాపి సంఘట్న
అభిహాశ్యకగజైర్మస్త్రైర్భిర్మృశికయాచన-కుచనుంకుమేన అక్త్రాలిప్తః ఎచ
తాభిస్సంభుక్తకల్పసంభుక్తప్రాయోబభూవ || * * * * * ౨౬

మూ || ఛాయామయః ప్రేక్షీ కయాపిహరేభానైశ్చన్యధ
నేత్యమాణః | తచ్చిత్తయాంతరిరచాయచారుస్వస్యైవ త
న్వాస్యౌదయంత్రవిప్ర || * * * * * ౨౭

వ్యా || ఛాయామయశితి | కయాపి (స్త్రీ) యాపిదేహరేఛాయామయః ప్రతి
బింబరూపః సనలః ప్రేక్షీప్రేక్షీణః - ఈత తేకిరణింజ - అధగచ్ఛత్ ఆపస
రతాతపవ సేత్యమాణః అగిరిత్యమాణస్యత్ - సచిత్తేయస్యాస్త్రయాతన్వగ్ని
తచిత్తయాతన్వ్యా - స్వస్యైవమౌదయ - ప్రవృత్తిశితి అంతరింతఃకరణచారుసా
ధునిరచాయనిశ్చితః - సచ్చాయానలతద్దేశాతి క్రమాత్తస్యాహ రుదేవాపే
తోనచిత్తాదితిసౌందర్యాతికయోక్తి || * * * * * ౨౮

మూ॥ తచ్చాయ సౌందర్యనిపీతధైర్యాః ప్రత్యేకమాలింగద

మూరతీశః । రతిప్రతిద్వంద్వతమానునూనానామూఘుణీకత

రతిశతధంతీ ॥ * * * * * ౩౦

వ్యా॥ తచ్చాయేతి॥ రతీశఃకామఃతస్యనలస్యచ్చాయాచచ్చాయం - మణి

కుటీమాతిగతతప్తగ్రతిబింబం - విభాషానేనానురాచా యాశాలాశానామి

తినపుంసత్త్వం - తస్యసౌందర్యేణనిపీతధైర్యాహృతధైర్యా అమూఃస్త్రిఃప్ర

త్యేకమేత్రే కామేనాలింగత్ - అత్రోత్తేగ్రత్యతే తేదేవ్యాః ప్రతిద్వంద్వత

మానురతీసదృశీపద్మమూఘుధ్యే సుతీరజధంబిదిపినిణీకతరతిర్నిశ్చితనిజ

త్వికానాభూత్ - నూనంఅన్యధాకథ ప్రత్యేకమాలింగ్యేదిత్యర్థః । సర్వాస్య

విమన్తధపికార్యప్రాదుర్భూత ఇన్యథేతి ॥ * * * * * ౩౧

మూ॥ తస్మాదదృశ్యాదపినాటిభ్యస్తచ్చాయరూపాహిత

మోహలోలాః । మన్యంతేవాదృతమన్తధాజ్ఞాప్రాణానపి

స్వానుదృశస్తృణాని ॥ * * * * * ౩౨

వ్యా॥ తస్మాదితి॥ సుదృశఃస్త్రియః - తచ్చాయరూపేణతప్తగ్రతిబింబ

సౌందర్యేణాహితః ఉత్పాదితః మోహాది తవిధమాయాసాంతాఅతపఃలో

లాఅసక్తాస్తత్యః - అదృశ్యాదపీతిభయహేతుః - తస్మాన్నలూన్నాతివి

భ్యంకింపిదపిసపిభ్యః - శృంగారేణభయానకస్థిరస్కృతతత్త్వః - తథాహి

అదృతమన్తధాజ్ఞామన్తధవరశంతాస్తత్యఃస్వానుదృశస్త్రీయాప్రాణానపిత్య

ణానిమన్యంతేప - మన్యంతేకమణీచిత్తధ్యావైభాషకత్వాద్విత్వీయా -

ప్రాణానపిత్యణీకృత్యతదాతత్సంగమలాలసాసాంతాసాంతస్మాదభయంకుత

ఇతిభావః ॥ * * * * * ౩౩

మూ॥ జాగతీతచ్చాయదృశాంపురాయస్పృశేచతస్త్రి

విససర్పకంపః । ద్రుతంగతేతత్సనశబ్దభీత్యాస్వహస్తితశ్చారు

దృశాంపరంసః ॥ * * * * * ౩౪

వ్యా॥ జాగతీతి॥ పురఃపూర్వంతచ్చాయదృశాంతతప్తగ్రతిబింబదర్శి

నాంచారుదృశాం - క్లిప్ - యకంపజాగతీస్సగతి - తత్తస్త్రిస్పృశ్యే

చసతినిససర్పప్రవసార - సకంపఃద్రుతంగతేఅపగతేతితస్యపదశబ్దాద్భీ

త్యాకత్ర్యాకపరంస్వహస్రవాకృతఃకదత్తస్వహస్త్రిప్రబలీకృతతత్త్వః -

స్వహస్త్రిశబ్దాన్తత్వంతాత్తతరగోతినిచినావిప్రవదద్భవేన్దులోర్లుక్ - త

తత్తరణీకః ॥ * * * * * ౩౫

మూ || ఉల్లాస్యతాంస్పృష్టం లాంగమంగంతాసాంనలచ్చా
యపిబాహిద్విష్టిః | అత్తేవరత్యాస్తదనతిపత్యాభేదేవ్యభా
ధంయదహంపిహిమ || * * * * ౩౪

వ్యా || ఉల్లాస్యతి | రత్యావత్యాకామేనస్పృష్టం లాంగమేనతత్తా
సామంగముల్లాస్యతాముల్లాసంప్రాప్యతాం - ఉల్లాసముతేషువాణిహోట్ -
నలచ్చాయస్యనలప్రతిబింబస్యపిబా - తద్దర్శనీస్యర్థః ప్రాక్షూన్యాశప్రశ్నయో
పిబాదేశశ్చ - తాసాందృష్టిరపిఉల్లాస్యతాంతయోజ్యేషనత్వాదితిభావః - ఛే
దేశతః సేవ్యభేధంబోదరహితంఅచేతనంబోమిఅహంపిహిమితియ
త్ - హృష్యేకంతాత్కర్తణిలుజ్ - తదత్తేవపాషాణవిసంసరణ - అశ్చ
నతఃనసాయంరోమహషణంకుర్వాణస్యకామస్యకిమసాధ్యమితిభావః -
అత్రరోమహర్షణాశ్చనతఃనవాక్యార్థయోగ్యత్తచ్ఛబ్దాఃకతసామానాధిక
రణ్యాదపవత్త్వాసాదృశ్యాత్పాద్యాధ్యధప్రేరిధిర్మూలంకారిః - లక్ష
ణంతూక్తమ్ || * * * * ౩౪

మూ || యస్మిన్నలస్పృష్టకమేశ్యహృష్టాభూయోపిత - దేశమ
గాన్తుగాక్షీ | నివత్యతత్రాస్యధరారజస్థేపాదేప్రసీదేతిశ
నైరవాదీత్ || * * * * ౩౫

వ్యా || యస్మిన్నితి || మృగాక్షీయస్మిదేశేనలస్యస్పృష్టకంఽలింగనవి
శేషం || స్తో || యద్యోపితస్యముఖమాగతాయాఅన్యాపదేశాద్వ్యభాసర
స్య | గాత్రేణగాత్రంఘటతేతదేతదాలింగనంస్పృష్టకిమాహురాశ్యాఇతి-ర
తిహాస్యేభిధానాత్ - ఏత్యప్రాప్యహృష్టాతందేశభూయోవ్యగాత్ - పున
స్పర్మణాభాదితిభావః - కింతుతత్రదేశేధరారజస్థేభూచరాగనిష్ఠేఅస్యన
లస్యపాదేపాదప్రతికృతౌనివత్యప్రణివత్యప్రసీదమాంపునఃస్థేచ్ఛేనానుగృహ
ణేతిశనైరవాదీత్ - నతుస్పర్మంశభే - తస్మాదగమాదితిభావః || ౩౫

మూ || భ్రమన్నముష్యాముపకారికాయామాయాస్యభైమీ
విరహాత్కృశీయాత్ | ఆసాముహుస్సౌధపరంఘరాణాంవ్యధ
క్షవిశ్రాంతిముపత్యకామ || * * * * ౩౬

వ్యా || భ్రమన్నితి || భైమీవిరహాత్ క్రశీయాత్ అతికృశోనానలఃఅముష్యా
ముపకారికాయాంరాజస్త్రవీత్కర్ణః - భ్రమణసంఘర - ఆయాస్యపరిశ్రమ్య
ముహుస్సౌధపరంఘరాణాంఘ్రపత్యకానైవసన్నభూమిషు - అత్రసాధానాం
భర్తృతసాధర్మ్యాద్గోమృద్ధయోగః - ఉపాధిభ్యాంశ్చానాసన్నాభావ

యోరితిత్వకన్యత్యయస్యపర్వతాసన్నభూమిసంజ్ఞాన్వేనవిధానాత్ - ఉప
త్యక్తాదైరాసన్నభూమిరిత్యభిధానాత్తదైవప్రయోగాచ్చ - సంజ్ఞాత్వాదే
ఏకాత్పూర్వస్యేకారాభావః - విశ్రాంతింవ్యధత్తవిశ్రాంతోభూదిత్యర్థః ॥ ౩౬

మూ ॥ ఉల్లిఖ్యహంసేనదలీనశిన్యాత్తస్త్వయధాదర్శితదై

వభైమి । తేనాభిలిఖ్యోపహృతస్వహారాకస్యానదృష్టాజనిది

స్తయాయ ॥ * * * * * ౩౭

వ్యా ॥ కించఅత్రప్రశాంతోవిహారాయాభైమిప్రతిపత్తిమాలిఖ్యాద్రాక్షి
దిత్యాహ - భోకస్వయేన - ఉల్లి ఖ్యేత్వాదినా ॥ నన్వదృష్టపూర్వాంతాంకథ
మలిఖదిత్యంతాంబిరస్యన్నాహ - పూర్వంహంసేననశిన్యాదైభైమియధా
యేవప్రకారేణఉల్లిఖ్యతస్త్వనలాయాదర్శితదర్శితా - తదైవతేనననాభిలిఖ్య
ఉపహృతస్వహారాకం దర్శితనిజముక్తాహారతదావిలిఖితేత్యర్థః - దృష్టా
సతీకస్యాస్తయాయనాజనినజాతాసర్వస్యాఅపిజాతేత్యర్థః ॥ * ౩౮

మూ ॥ కౌమారగంధీనినివారయంతీన్మత్తానిరొమావలివేత్ర

చిహ్నమ్ । సాలిఖ్యతేనైత్యశయావసీయద్వాప్తామీవస్థాంబర

చేతుకామా ॥ * * * * * ౩౯

వ్యా ॥ కౌమారేతి ॥ తేననలనయావనస్యేయంయావసీయా - పృథాచ్ఛ్చ
తస్యాంద్వారిద్వారేప్రముఖేచతిస్థితీయావసీయద్వాప్తా - ఖరవసానయో
ర్విసజఃసీయదిత్యేవనిజానియాంతస్యసస్వ - తామివస్థాంబావారికద
శాంయావనప్రవేశదశాంచపరిచేతుకామాఅభ్యసేతుకామా - అత్రవహోమా
వలిరేవప్రదండఃతచ్ఛిహ్నంయస్యాస్యా - కౌమారగంధమీమస్తీతి కౌ
మారగంధీనశైత్రవసంస్యగ్నిన్మత్తానిచాపలానినివారయంతీసాదమయంతీ ఆ
లిఖ్యచిత్వత - ఈషతేకగణిలజ్ - వయస్సంధావతకమానాంతామలిఖ్య
అద్రాక్షిదిత్యర్థః - రూపకాలంకాః ॥ * * * ౪౦

మూ ॥ ఏశ్యాపురంద్రీప్రతిసాంద్రచంద్రరజఃకృతక్రీడకుమా

రచక్ర । చిత్రాణిచక్రేన్వనిచక్రవర్తిచిహ్నంతదంఘ్రిప్రతిమా

సుచక్రమ్ ॥ * * * * * ౪౧

వ్యా ॥ పశ్యాదృశి ॥ సాంద్రాణిచంద్రరజాంసేకద్భూరసాంసవః ॥ ని ॥ అ
ధకద్భూరమస్త్రీయాంఘ్రసారశ్చంద్రసంజ్ఞాఇత్యచుగః - తైశ్చక్రక్రీడంకుమా
రచక్రంబాలసంఘోయస్త్రీతస్త్రిఅద్వనిచక్రవర్తిచిహ్నంసార్యభామలక్ష
ణం - తస్యనశస్యఅస్మిప్రతిమాసుపాదన్యాసేషు - చక్రంచక్రశ్శాపశ్యం

౧౪౫ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యాన - పద్మరు సృష్టి.)

తీర్థశ్యాపశ్య తీర్థ - పాఘాదినాశప్రశ్న - పశ్యాదేశశ్చ - పురంధ్రీశ్రుతి
(స్త్రీ) యద్దేవ్యవిత్తాణిచక్రే - తాసామాశ్చర్యాణిజనయామాసేత్యర్థః ॥ ౩౯

మూ॥ తామ్రాంజ్యపుణ్యాచవలోకయంత్యోరన్యోన్యమేశేష
 ణయోరభిఖ్యామ్ । ముద్భ్యేమహమాతాంసబభూవగచ్ఛన్మాక
 స్తేకాచ్ఛాదసవినయాయ ॥ * * * రం

వ్యా || తారుణ్యతి || తారుణ్యపుణ్యాయాననననోజ్ఞాం || ॥ ॥ పుణ్యం
 వనోజ్ఞాం తివిశ్వ-అనోన్యపుభిభావనలోకయంత్యైరేణేజుయో
 మృగాక్ష్యైర్వకధ్యైర్ముహూతావీషతా-లంఛకైర్నికాచ్చాదననవి
 హేతుకవ్యధాననవిస్త్రయానుభూనత్రప్రవధానకారణవిశావ్యవధా
 నోక్తకారణేకార్హ్యస్పృతిలతుణోవిభానాలంకారః || * రం

మూ॥పురస్కృతస్వక్వచిదస్వభూషారత్నైశ్చమూర్త్యుప్రతిబిం
బితాని । వామనస్వదృశ్యమనిజాన్యవశ్యస్విస్త్యస్త్యస్త్యస
హస్రస్వత్వైః॥ * * * * * రం

వ్యా || పురపత || క్షచిదే శేనావ్యపురస్థితస్యాస్యనలస్యైవ శ్శేష
భూమారత్మేషునిజానప్రతివి వితానప్రతివింబానివోమనిబా స్యచిన్త్యచిన్త
త్యపునఃపునఃచిన్తాభూత్వా - సమాప్తమృగ్యసమాప్తవారసః పశ్యత్ - ఆత్రాప
నిరాలంబని ప్రతివింబదర్శనోక్తైరకాంతై కాంత్యేనైతత్తేనా విభాషనా
లంకారః || * * * * * రం

మూ || తస్మై విష్ణుభక్త పథాభియాత్మతదంగ రాగచ్యు
రితంభరిత్య | సస్మై రతామాపురనస్త్రవంశ్యాయీ ప్రంమిళకం
తుకమిందుముఖ్యిః || * * * * * ర ౨

వ్యా. || తస్మిన్మిలి || ఇందుముఖ్యః (స్త్రి) యః మిధః క్షీప్తం అన్యోన్యం ప్రతీక్షే
 దితంకంతుకం - తస్మిన్మలే విషజ్వలంధి త్వత్పర్యవంధాః అర్థవధః విశేషణసమా
 సేపః సాపాంతః - అర్థం నపుంసకమిత్వైకదేశసమాస ఇతికేచిన్ - తత్ర సమాం
 శసబంధః - తస్మాద్భియాంతం ప్రత్యాగచ్ఛంతం తస్య నలస్యాంగరాశేణచ్ఛ్రీ
 తః రూపితంకంతుకం గీత్యై అనుస్మరింత్యై రుతే పతదంతిపునఃపునరనుసంధా
 హావిస్తే తాంవిస్తే త్వమాపుః - నమికంపేత్వాదినారత్రత్యయః || * ర ౨

మా || పుంసే స్వభవృద్ధతిరిక్తభూతేనాత్మావృప్తిక్షాని
యమప్రత్యస్యః | ఛాయాసరూపభవితస్యప్రీత్యఫలంధృవోరా
నశిరేమహిమ్యై || * * * * *

(నేమధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - పద్మమన్వర్తః)

౨౪౯

వ్యా || పుంసీతి || మహిషోరాజదారాఃస్వభాత్కవ్యతిరిక్తభూతేపుం
సీపరపుగుషేషివయే అవీక్షానియమేన అవీక్షానంకత్వేనప్రతిన్యఃప్రతవత్స
ఖూత్వాతస్యనశస్యభువిగుణ్ణిగుభూమాచ్ఛాయాను ప్రతిబింభేషురూపంసాం
దశ్యంసీత్సద్భుత్వోఫలమానశిరేస్రాపుః - అతఃప్రతిన్యభ్యాసదీఘః - ఆ
భిష్టేత్సేత్సేతినుదాగమః || * * * * * ర౩

మూ|| విలోక్యతచ్ఛాయమతర్కితాభివతింప్రతిస్వంపసుధా
పిత్రైః సుధానయంకింమదనంతభైవంత్రినేత్రవేత్రానలకీలసీలమ్ ||

వ్యా|| విలోక్యేతి|| తాభిః రాజమహిషీభిఃతస్యనశస్యభాయా అనాతపరేభా
తచ్ఛాయం- నీలమితి శేషః- విలోక్యయథావయంస్వంస్వకీయంవతింభీమంప్ర
త్యుద్భుద్ధంమదనందద్దహే- తథావసుధాపిస్వంప్రతింభీన మేవ ప్రత్యుద్భుద్ధం-
కింతు- త్రివేత్రస్య- ఈశ్వరస్యవేత్రానలకీలై రైత్రాగ్నిజ్వాలైఃనీలంకృష్ణవర్ణం
పరంమదనంధభోకిమిశ్యతర్కి ఉక్లేషితం- నలచ్ఛాయేవసుధాగతేతస్మిన్
దనోక్త్యే గ్రహణామప్యే యోలంకారః- నశచ్ఛాయేషి (స్త్రీ)ణాం మదనవిశ్రా
మఃనతేతుకిమునస్తస్యమితిభావః || * * * * * ర౪

మూ|| రూపంప్రతిచ్ఛాయికయోపనితమాలోకితా భిర్యదినా
మ కామమ్ | ఇథాపినాలోకితదస్యరూపహారిద్రధంగాయ వి
తీర్ణభంమ్ || * * * * * ర౫

వ్యా|| నన్వేపంసశఫిలోకిసినామసాంకథంనపరపురుషవిరీక్షణేప్రతలో
పస్త్రతాహ|| రూపమితి || ప్రతిచ్ఛాయైవప్రతిచ్ఛాయికా- స్వాధేకః - కాత్పు
ర్వస్యేనీకారః - తయోపనితంరూపంచాయాశ్చకంస్వరూపంతాభిః (స్త్రీ)భిరా
లోకియది ఆలోకికంచేత్ కాచి యుధేచ్ఛమాలోక్యతాంనామ- తథాపిహారి
ద్రధంగాయహరిద్రాఖండాయ- వితీర్ణభంగందత్తపరాజయం - తత్సరూప
మిశ్యధః - అన్యతత్సగ్నిధంరూపంస్వరూపనాలోకినాలోకితం - సాయ
గ్రూపదర్శనేదోషేనప్రతిచ్ఛాయాదిర్గునైత్యర్థః || * * * * * ర౬

మూ|| భవన్నద్భుత్వఃప్రతిబింబదేహావ్యూహంవితన్వన్తణికు
ట్టిమేషు | పురంపరస్య ప్రవిశన్వియోగీయోగీవ చిత్రంపరరా
జరాజా || * * * * * ర౭

వ్యా|| భవన్వితి|| పియోగీవిరహి అయోగీవ- స రాజానభిః అద్భుత్యేభ
వకాన్వయవద్భుత్వస్క-మణికుట్టిమేషుమణినిబద్ధభూమిషు-ప్రతిబింబదేహా
నాం- వ్యూహంసముఖంభిత్వస్కసంప్రాదయుక్త - యోగీవయే - బహుళాది

యోగశరీరాణీయగవత్స-ల్పయః - తథావరస్య రాజాంశరస్యపురంకగరంతి
 న్యత్రశీవాంతరస్యశరీరంపరకాయం ప్రవిశః॥ ౧॥ పురంపురిశరీరేచేతివిశ్వః-
 యోగీఅణిమాదిసిద్ధిమానివర రాజచిత్రమ్॥ * * * ౪౬

మూ॥ పుమానివాస్పర్శిమయాభ్రమంత్యాభామూమయా
 పుంసఇవవ్యలోకిబ్రువన్నివాతర్కిమయాపికశ్చిదితిస్తస్తస్తైః
 ణగిరశ్శృణోతి॥ * * * * * ౪౭

వ్యా॥ పుమానితి॥ భ్రమంత్యామయాపుమానివాస్పర్శిస్సప్తష్టః - మయా
 పుంసః ఘాయేవవ్యలోకివిలోకితా - మయాపికశ్చిద్భుగ్నకాపన్నిఅశ్శాగర్హి
 తః సర్వత్రకర్తృణిబుజ్ - ఇత్యేవంకూపాస్త్రైః సమూహస్యగిరః
 యద్వాస్త్రీమభవాఃస్త్రైః శాగిరః (స్త్రీ) బంసాభ్యాంనభో స్నజౌభవనాది
 తిభావేధేనఽపృశ్యయః - సనలశృణోతిస్త - లక్ష్మ్యుః తతిభూతేలట్॥ ౪౮

మూ॥ అంబాంప్రణమ్యా వనతానతాంగీరచనభైమీపధి
 యోగమాస । సభాంతభైమీషునతాంఽవేదిసాతంచనాదృ
 శ్యతయాదదర్శ॥ * * * * * ౪౯

వ్యా॥ అంబామితీ॥ నతాంగీవ్యానతగాత్రీభైమీ - అంబాంమాశగం॥
 అ బాసః త్రిః శీమాతాచేతిహలాయుగః - ప్రణమోపనతాసతీ - నతేనపధి
 యోగమాస - స-లోభ్యాః శభైమీమ అకకభైమీమమధ్యేతాం నవివేదివి
 గ-జాత్ - సాచశంసలం అగృశ్యశియానదదర్శ - అగ్రియాపసామ్యాద
 భాంతభైమ్యాభ్యాంతభైమీభీస్సహాభేదాభిధానాత్సామాన్యా లంకారః॥
 భీ॥ సామూన్యంబసామ్యేచయప్రవస్తవంతరైకతేతిలక్షణాత్॥ ౫౦

మూ॥ ప్రసూప్రసాదాధిగతాప్రసూనమాలానలస్యభ్రమపీ
 షీతస్య । షీప్తాపికం తాయతయోపకంతేన్ధితంతిమలః
 తసత్యమేవ॥ * * * * * ౫౧

వ్యా॥ ప్రస్వీతి॥ ప్రసూప్రసాదాధిగతామాతృ ప్రసాదలబ్ధా॥ ౫॥ జనయి
 త్రీప్రసూరాతాజనసీత్యమరః - ప్రసూనమాలాపుష్పమాలికా - తయాభైమ్యా
 భ్రమపీషీశిస్యభ్రాంతిదృష్టస్యనశస్య కం తాయతీప్రాప్యవకంలేనమోపేన్ధి
 తం-సత్యమేవతద్యమేవతంసలమాలంబత ప్రాప - మణి ప్రభాయాం మణిబు
 ద్ధిన్యాయాదితిభావః॥ * * * * * ౫౨

మూ॥ స్రగ్వసనానృప్తజనప్రసాదస్స త్యేయమిన్యద్భుతమా

వభూవః । ఊప్రామదృశ్యత్వమితాంచ మాలామాలోక్యతాంవి

ప్రయతేస్త బాలా॥ * * * * * ౫౦

వ్యా॥ స్రగితి॥ భూపోనలః వాసన మానిరంతరభావనయాదృష్టస్యజనస్య
అలిక్తభ్రమ్యః ప్రసాదోనుగ్రహభూతా ఇయం స్రక్వత్వా భూతేతి హేతోః కృష్ణ
తమావ - బాలాభై మించక్ష్మీస్తామాత్త నాన్య సాం అచ అదృశ్యత్వమితాంప్రా
ప్రాంతాం మాలామాలోక్య ఆలోచ్య విసయతేస్త - విసి తాభూత్ ॥ ౫౦

మూ॥ అన్యోన్యమన్యత్రవదీతమాణౌపరస్పరేణాధ్యుషితేపిదే
శే॥ ఆలింగితాళికపరస్పరాంతస్తథంమిథస్తాపరిషస్వజాతే॥

వ్యా॥ అన్యోన్యమితౌభైమీనతాపరస్పరేణాధ్యుషితేదేశేపి - అన్యో
న్యమితకర విదేశశః - నలోభైమీంసాచనలమిశ్యన్తః - అన్యత్రః క్షణాంతర ఇ
వేక్షమాణౌ అన్యత్రస్థాయినావివశ్యంతావిత్వన్తః - ఆలింగితమాలింగనం ఆ
లికింయస్యతదాలింగితాళికం - ఏతదాలింగనం మిధ్యేశ్యభిమానం - పరస్పర
స్యాంతరంతరణంయస్తికర్తృణితద్యధాభవతితథా - అభ్యయోక్షుపదోబ
హువ్రీహిః - అవ్యయం రేఖాంతం క్రియావిశేషణం విధోన్యోన్యతత్వంయ
ధాధామేవ - పరిషస్వజాతేష్యతః - ఉపసగాత్పునోత్తిశ్చాపినాపస్వం -
భూర్వవాసనయాపరస్పరరూపంపరస్పరచేష్టాంచమిధ్యేతిమన్యమానావేషిత
ధ్యమచేష్టేతామిత్యథా॥ * * * * * ౫౧

మూ॥ స్పర్శంతమసాధిగతాపిభైమీమేనేపురగ్భాగ్రితిమ

దశాసేన । నృపస్తవశ్య న్మపితాముదీతస్తంభోనధతుంస

హసాశ్చాక॥ * * * * * ౫౨

వ్యా॥ స్పర్శమితి॥ భైమీతంశక్యంస్పర్శంతిధిగతాప్రాప్తాపి - పునరస్యన
శస్యఅదశాసేనాదృశ్యత్వేన - భాగ్రితిమేనే - అతానలంబతుంనశశాకేతి
శేషః - నృపస్తవశ్యన్మప్ర్యదీతస్తంభోనిషి - గ్రయాంశ్చలక్షణస్సన్త్రికౌ
యస్యససక - తాంభేమీంసహసాధతుంగృహీతుంనశశాక - అన్యధాధరేది
తిభావిః అత్రస్తంభవదాధాస్య విశేషణగత్యాదారణాశక్తి హేతుకత్వాత్ప్ర
దాధాహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ * * * * * ౫౩

మూ॥ స్పర్శాతిహర్షాదృతసశ్యమత్వాప్రపృత్యమిధ్యాప్రతి

లబ్ధబోధా । పునమిథస్సత్వమపిస్ఫుశంతౌనశ్రద్ధధాతేపధి

తౌవిముక్తా॥ * * * * * ౫౩

వా॥ స్మరేతి॥ విముక్తా రాగాం చా తౌ దమయంతీవనో - పధిస్మరేనాతి
 హర్షోతిమాత్రానందః సత్తా జ్యేతోస్తదన్యధానుపపత్త్వా అద్భుతయాదృఢిశ్శత
 యాసశ్యమత్యాసహ్యాయంస్సర్మ ఇతిబుద్ధ్యా స్రవ్యశ్యపునర్వాప్య పుత్ర మి
 ఛ్యా ప్రతిలబ్ధబోధాప్రసృతేపిస్మర్నాలాభాన్తి ధ్యేసిచ్చిశబోధా మి ఛ్యే బుద్ధ
 వంతావిత్పర్యః పునరిశ్యముభయదగ్గవానంతరం - నిఘోనోన్యన్యం - శస్త్రంయ
 ధాధామపిసస్పృశంతావపిసశ్రద్ధధాతేనవిశ్వసతుః - దధా శ్చిర్రీతిశబ్ద - శ్ర
 స్ఫుట్టస్య శ్రదంతరీరుపసంఖ్యాసమిత్పుపసగ్నశ్వాగ్రాతోః ప్రాక్స్యయోగ ॥

మూ॥ సర్వత్రసంపాద్యమబోధమానౌరూప శ్రియాతిస్యక
 రంపరంతా । న శేకతుః కేళిరసాద్విరంతుసుభిశమానోన్య పర

స్మరంతు॥ * * * * * ౨౪

వా॥ సర్వత్రేతి॥ తౌభైమీనతౌరూపశ్రియాసౌందర్యసంపదాసగ్నత్ర
 సర్వానయవేషుసంపాద్యంమిథస్సంపాదాహం - పరస్మ రానురూపమిత్ప
 ర్యః అశపరమత్వంతమాతిధ్యకరమిదస్మశ్చారకానిఅభిశక్తుసశ్యచగస్మ
 రంతుకర్తృలొక్క అబోధమానౌమి ధ్యేత్య మన్యమానౌ కేళిరసాత్రి - య
 రాగాద్విరంతుంవివర్తతుంన శేకతుఃతిత్వలికేనాపిపరస్మరేణ గ్రీడితమూచ
 కాంతుతిశ్యర్థః॥ * * * * * ౨౪

మూ॥ పరస్పరస్పర్శగ్రసోమికానేకాత్తయోజనణంశేషసిచ్చివ
 లంభాపిన్నేహాతిదానాదివదీకాద్విగ్నిమిష్యకించ్చిగ్నశబ్దాదీనే

వా॥ పరస్మరే॥ తయోరే భ్రమి నలగమోచేతసిచ్చివలంబో విరహాపర
 స్పరస్పర్శసస్యఅన్యోన్యస్పర్శసుఖశ్యోగ్నిభిన్నేకాత్తణంపేహాస్యవైలా
 జేగతిదానాదీపికాద్విదీపవాన్తేవకించీహ్మిమిష్యవిరాగయన్తా గుణానా
 వృత్తీయస్తేకర్తృణిశద్యధాభవతిశధాద్విగుణం అభిశంకితేప్రప్రజ్ఞానసో
 పృద్ధీపకవకపవాభూదిశ్యధా॥ * * * * * ౨౫

మూ॥ వేశాపసాధైగ్యవియోగయోగాద్విగ్రంచ మోహం
 చముహుదాధానాపునపునస్త్రపురస్సుపశ్యబభ్రామశాం
 సుభ్రుచముద్భ్రమేణ ॥ * * * * * ౨౬

వా॥ వేశేతి॥ సాభైమీధైగ్యవియోగయోగ్యాద్యధాసంఖ్యంము
 హుర్భృగంతమోహంచదధానెతి యథాసంఖ్యాలంకారః - వేశ నిద్రావాస
 మావ - సనలస్త్రతాంసుగ్రావంభేమిండోభ్రమేణ భాగ్యాపునపునపు

రోగ్రేపశ్యకబభ్రావ . ప్రాప్త్యాశయేతిభావః - ఏతేనచాపలాభ్యస్సంచారి
భావక్రః - చాపలంత్సనవస్థానమితిలక్షణాత్ || * * * ౫౬

మూ || పద్భ్యాన్మృతస్సంచరమాణపదచిరంసవిద్రమ్యకథం
కథంఽఽత్ విదగ్భ రాజప్రభవానివాసంప్రాసాదమప్రకషమా
ససాద || * * * * * ౫౭

వ్యా || పద్భ్యామితి||పదమృతఃపద్భ్యాన్సంచరమాణోగచ్ఛాసమస్తృ
తీయా యాక్రాదితిస్మృతీయా - చిరంచరిత్రచ్యవంకథంచిత్యాదశారకైశాదతిష్ఠ
చ్ఛ్రేణవిదగ్భరాజప్రభవకారణం స్యాప్రస్యావైదభ్యాణానివాసం - ఆ
ప్రకషతీత్యప్రకషన త్యున్నతం - సుద్వకూలాభ్యగ్రీపేషుగప ఇతిప్రత్యయే
ముమాగమః - ప్రాసాదంసాదమాససాద || * * * * * ౫౮

మూ || సఖీశతానాంసరస్వైలానైస్సరాగరోధద్రుమా
వహంతీమ్ విలోకయామాససబాంభేమ్యాస్తస్యప్రణోభీశు
ణివేదీకాయామ్ || * * * * * ౫౯

వ్యా || సఖీతి || సనల స్తస్యప్రాసానస్యప్రణోభ్యాంప్రాంతే - యావ
ణివేదకాతస్యాంసఖీశతానాంసరస్వైస్సనురాగైర్విలానైగ్లిలాభిస్తరావ
రోదద్రుమమావహంతీంకామాంతఃపురభ్రాంతికిగ్భేమ్యాస్తభామాస్థానింవి
లోకయామాస || * * * * * ౬౦

మూ || కంఠాకిమస్యాపికవేణువీణాస్తిస్రోజితాస్సుచయ
తిత్రిరేఖః | ఇత్యంతరస్తూయతకాపియత్రనశేనబాలాకలమా
లపంతీ || * * * * * ౬౧

వ్యా || తేధచతుర్దశభిస్తాంసభాంవణాయతి || కంఠాత్పాదాభిః || య
త్రసభాయాంకలంకుధరమాలపంతీకాపిబాలా - న శ్లేష - తిస్రోరేఖాఅస్య
సంతీతిత్రిరేఖాఅస్యాకంఠాపికవేణువీణాస్తిస్రోజితాస్సుంతీతీనూచయతికిమి
తి - అంతరంతఃకరణేలస్తూయతస్తతా - అత్రకంఠరేఖాత్రయస్యవిశేషణగత్వా
నిజపికాదిత్రయవిజయనూచకత్వాత్పైర్మయోమేతుతత్వాత్కావ్యలింగసంకీర్ణే
యముత్పైర్మయే || * * * * * ౬౨

మూ || ఏతంనలంతందమయాంతిపశ్యత్సజాతిమిత్యాళిగుల
ప్రభూధాః | శ్రుత్వాగనాగీకరణతిశారీముఖాత్సవ్యమాశం
కతయత్రదృష్టుమ్ || * * * * * ౬౩

వ్యా || ఏతమితి || సరలోయశ్రసభాయాం - నారీకరవతిశాగీముఖా
తాంకరగతశాగీకాముఖాత్ - హేదమయంతి - తమేతనలంపశ్యతీతి
పీడాంత్యజ - ఇత్యేనరూపాఽలలితులప్రబోధాఽలలితులస్యసఖీనస్యప్రబో
ధ్యతేఏవిధితిప్రబోధాఽలశ్వాసనోక్తీః - కరణేషుష్ణుగ్రస్యయ్యగ్రస్వాస్వమా
త్తానందృష్టమాశంకత - ఏతంనలంపశ్యేతినిదేశాదేతాభిద్యుష్టాస్తీతిశం
కీతవానిత్యగ్గః - శారీవాశ్యేనారీవాశ్యభ్రమాదితిభావఃఅతఃపసక్తభాంతిమదలం
కారోవ్యజ్యతతితస్మిన్ననాలంకారధ్వనిః || * * * * *

మూ || యత్రైకయాళీకనళీకృతాళీకంకెన్మహాభీమచదీపవం

త్వా | తద్దృక్పదేదోహళికోపనితాశాలీంమాధాయినదూ

కిమాలా || * * * * *

వ్యా || యత్రేతియశ్రసభాయాం - తద్దృక్పదేనశబ్దప్రిపదే - మృసాభీ
మచవాచరోపితభైమీతతయాతయాచవంత్యా ఏకయాసభ్యాఅలికనళీక
రోపితనలః - అసఃసకృతాఅలికనళీకృతాశస్వాఅభ్యాస్పఖ్యాకంకేదోహళి
కయాధాత్వా - ఉపనితాయామదూకిమాలాశాలీనంలజ్జామంథరంయథాత
థాఅధాయితహితా - దధాతేకర్తణీబుజ్ - అతోయక్ష్మిన్జ్యోతిఃయగ్గమః
ఏతేనభైన్యూస్సస్వయంపరత్వరానలైకతానశ్శ్వంచస్యక్తంనదస్యజీవాతుగా
నీదిత్యర్థః || * * * * *

మూ || చంద్రాభమాభ్రంతిలకందవానా చంద్రానపస్తామివ

యశ్రకాంతాఽపసజకాచంద్రసమేసఖీముఖేతద్వన్నిహస్యేం

దుకృతానవింబమ్ || * * * * *

వ్యా || చంద్రాభమితి || యశ్రసభాయాం - కాపికాంతా - చంద్రాభం
చంద్రనిభం - అద్రమద్రకవికారంణిలకంచంద్రసమేసఖీముఖేతద్వత్తాలవ్రతి
లకవతానిజాన్వేయనాకృతమనువింబం ప్రవింబయన్తికాకమణితద్యధా
భవతితథాదధాగారచయంతీచంద్రానపస్తాంపసరేవేత్యత్యైగ్మయ - అశ్ర - తి
లకక్రేయోశ్చత్వోస్వచ్చద్రవ్యతయావరస్పరాభీముఖావస్థితదగ్ధణవదితరేశ
రావ్రతిలకచంద్రాంతేరితరేతరతిలకచంద్రపరంపరానంతత్వాదనపస్థాయీ
నిష్పత్తిశ్చేతిశ్రమితిభావః || * * * * *

మూ || దళోదరేకాంచనకైతకస్యక్షణాన్తః షీభావుకవర్గ

రేఖానుతస్యైవయశ్రస్వచునంగలేఖంలిలేఖాభేమీనఖలేఖినిభి ||

వ్యా || దళేతి || యశ్రసభాయాంభేమీ - కాంచనకైతకస్యస్వర్ణకేశకీ

మూ || స్త్ర రాశుగీభూయవిర్భుభూవ త్మోయదత్తోభిఖలు
ప్రసూనోః | ప్రజంస్మజంత్యాతదభోధితేషుయత్రైకయాసూ
చిశీభాంసిభూయ || * * * * * ౬౭

వ్యా || స్త్ర రేతి || ప్రసూనైః సుమోస్త్రరాశుగీభూయ కామ బాణాభూత్వా
విదర్భిసుభ్రువోవై ద ర్భ్యవయోహృదయమయోభియోభితంకిల్వీతి రత్ - త
తోయోభణవై రంయత్రసభాయాంతేషుప్రసూనెషుసూచశిఖాంసూచ్యగ్రం
నిభూయనికుట్యప్రజంమాలా సృజంత్యారచయంత్యావప్రయాకయాచిత్యాం
తయాఅభోధినిర్యాతితం - హృదయచ్ఛేదినాం హృదయచ్ఛేదపప ప్రతికార
ఇతిభావః || * * * * * ౬౮

మూ || యత్రావదత్తామతిభీయ భేమీత్యజత్యజేదంసభాసా
హసిక్యమ్ | త్వమేవకృత్యానుదనాయదత్సేబాణాప్రసూనాని
గుణైసంజ్ఞా || * * * * * ౬౯

వ్యా || యత్రేతి || యత్రసభాయాంతాంసక్యస్త్రిసఖం - భేమీతిభీ
యతిత్వంతంభీత్వా - భిభాతోః క్షిప్తాల్పక బాదేశః - అనిదత్ - కిమితిహేప
ఖిత్తిదం - సహ సాపత్రికతిత్తిసాహసికః అవిమృశ్యకారి - ఓబస్మపలంభసావ
త తతిత్తిరక్ - తస్యకమక సాహసిక్వం - బ్రాహ్మణాచిత్వాద్వత్ప్రశ్నయః -
త్వజత్యజ - కుట్యత్వమేవప్రసూనానైవబాణాగుణైసతి తునాజ్యయాచ ||
౭౦ || గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుష్పిత్తిభేజయంతి సంజ్ఞా
సక్తాశ్చత్వానదినాయదత్సేదదాసి - తదేతత్ప్రస్థాపిదహతోవహ్మేర్వా
యనాసంఘక్షణమితిభావః || * * * * * ౭౧

మూ || అలిఖ్యసఖ్యాణుచపత్రభంగీమధ్యేసుమధ్యామకరింక
రేణ | యత్రావదత్తామియమాళియానంమన్యేత్వదేవోవళనా
కనద్యా || * * * * * ౭౨

వ్యా || అలిఖ్యేతి || యత్రసభాయాంసుమధ్యాకాపికాంతాసఖ్యాః గుణ
యోజనప్రభంగీయపత్రచనానాంమధ్యేమకరింకరేణాలిఖ్యతాంసఖీమవదత్
కిమితిహేఅలిసఖియంమకరిత్వదేకావధేరేవనాకనద్యామందానిన్యాఇతిహ
పకం - యానంవాహనంమకరివాహనాగంగేతిప్రసిద్ధి - మన్యే - అత్రోత్పై
తా - తస్మాత్ప్రక్షరూపకేణసంకరః || * * * * * ౭౩

మూ || తామేవసాయత్రజగదభూయశయోధియాదగుచ
గుంభయోస్తే | నేయంస్థితాతావకహృచ్చయాంకన్రియాసువి
స్తారయశప్రశస్తే || * * * * * ౭౪

వ్యా॥ తామితి॥ యత్ర సామ్రాజ్యోక్తా ప్రసాధికా తామేవసఖింభూయోజగా
 ద-కిమితి-పయోధే ర్యాదోజలగ్రహాసముద్రసంభవ ఇత్యర్థ-కించ-తావకస్య
 హృచ్చయస్యచరధ్వజస్యాం కౌమకరస్తస్య ప్రియాదయితా - తేతవగుచ
 కుంభయోస్థితా నేయంమకరివిస్తారయశనస్తయోరేవపరిణాహాకిత్యోప్రశస్తేః
 స్తుతిపణావళిరస్తు॥ * * * * * ౨౦

మూ॥ శాగించుంతీంసఖిమార్యోమిశ్యక్షదాయకధితేకయా
 ఓయిత్రస్వమాశభ్రమభీరుశారికాకూశసాకూతహంసస్యజ్ఞే॥ ౨౧

వ్యా॥ శారిమితి॥ యత్ర సనలకయాపి-కితవయేతి శేషః॥ హేసఖిసాం
 చర-తీభ్రమంతీంశారిమిశ్యోపకరణందారువికారం- శారికాఖ్యాచకు-లికా
 మిత్యధాంత రేణశకుంతికాయాభయోత్పత్తిః॥ ౨॥ శారిశ్యక్షోపకరణేధా
 శకుంతికాంతరక్షాదిశ్వ-మారయప్రహర- ఇతిఅక్షదాయేఅయోసాశకాః॥ ౩॥ అ
 యోస్తుదేవనాపాశకాశ్చత్రఇశ్యమరః- తేషాంసంబంధీదాయోదానం॥ ౪॥ దా
 యోదానేయాతకాదిధనేవిత్తేచస్త్రైశ్చ ఇతివైజయంతీ- తస్మిన్-ధితేస్వమా
 తేచస్త్రమారణేభ్రమేభాంత్యాశ్చీరోచ్ఛితాయాశార్యాశారికాయాకా
 క్వావికృతస్వరేణ ఉక్తః ఉక్తః- సాకూతంభావగర్భహసాహసోయస్యసః-
 స్వనస్యహసోర్యేతివికల్పాదత్సృత్యయః- జ్ఞే-త॥ * ౨౧

మూ॥ భైమిసమిపేరిత్యయత్రతాంబూలజాంబూనదహంస
 లక్ష్మీమ్ । కృతప్రియాదూశ్యచహూపకారమరాశమోహద్రధి
 మానమూహ॥ * * * * * ౨౨

వ్యా॥ భైమితి॥ యత్ర శభాయాంనలో భైమిసమిపేతాంబూలస్య
 జాంబూనదహంసోహిరణ్యహంసాకారకరకతస్య లక్ష్మీంసిరిత్య కృతః
 సరిహాయాభైమ్యాదూత్యమేవమహూపకారోయేనతస్మాదురాశేహంసే
 మోహస్యభ్రమస్యత్రధిహంసందాఢ్యం ఉండేహ ఉధివావహోకతకరిలి
 జ్ - పచిత్వస్థిత్యాదినాసంప్రసారణమ్॥ * * * * * ౨౩

మూ॥ తస్మిన్నియంసేతసఖిసమాజేనలస్యసందేహమభవు
 దస్య॥ ఆపృష్టవసస్సృటమాచచక్షేనకోరూపాతిశయస్య
 యంతామ్॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ తస్మిన్నితి॥ అభసభావలోకనానంతరంతస్మిన్సఖిసమాజేనలస్య
 సందేహంకావాత్రభైమితిసంశయంపుదస్యనప్రసిద్ధికౌపిరూపాతిశయ
 స్సాందర్యవిశేష-స్వయమపృష్టపక్షతా-భైమిసాభైమి ఇయమితిస్సమా

౨౫౮ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పద్మమస్తుర్గః)

చచక్షే. ఆచఖ్యా. విశ్వాతిశాయీ సౌందర్య సాక్షాత్కారాదియందమయంతీ
తినిశ్చికాయోన్మధః॥ * * * * * ౨౩

మూ॥ భైమీనినోదాయముదాసఖీభిస్తదాకృతీనాంభువిక

త్పితానామ్॥ నాతరికమధ్యేస్ఫుటమప్రుదీతంతస్యానుబంబం

మణివేదికాయామ్॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ బైమీతి॥ భైమ్యావినోదాయాత్మక్యావనోదాయముదాకౌతుకే
ససఖీభిర్భువిభూతతత్త్విజానాంతస్యనలస్యాకృతీనాంప్రకృతీనాంబుధ్యేమణి
వేదికాయాంస్ఫుటమదీతమపితస్యనళస్య ఆనుబంబంనాతరికనః స్క్రిం- త
త్రాపిస్తకల్పితాకృతీసామ్యాదితిభావః- అతఏవ- సామాన్యాలంకారః- తెరచ
భ్రాంతిమాన్వజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారద్వనిః॥ * ౨౪

మూ॥ పలుతాశకీనాశజలేశదూతీర్నిరాకర్ణిస్తోపృతకామయా

ష్టాః॥ భైమ్యావచోభిస్సనిజాంతదాశాంస్యవతకాయద్దూరమపి

ప్రయాతామ్॥ * * * * * ౨౫

వ్యా॥ పలుతాశేతి॥ కృతాఃకాక్ష్వాయాష్టాఃప్రాధానాయాభిస్తాఃచిత్ర
శాలనచతురోక్తీరిత్యర్థః- పలుతాశకీనాశజలేశాః స్పృయమవరుణాః॥ ౨॥
ప్రేతపతిఃపితృపతిశ్చక్రినాశ ఇతిహాలాయుధః- తేషాందూతీః నిరాకర్ణిస్తోపరిహ
రంత్యాః- అలంకృత్యాదినా ఇష్టుష్ప్రత్యయః- నలోకేత్వాదినాష్టేష్టి ప్రతి
షేధాద్ద్వితీయా- భైమ్యాఃపచోభిస్సనలోదూరం ప్రయాతాం ఇంద్రాదీశ
తేనలుత్త వ్రాయామపినిజాంస్వకీయాంతదాశాఃభైమీతృష్టాన్యవర్తయత్
నిశితీతవాకపునస్తత్ప్రత్యాశామకాషీతిత్యర్థః॥ * * ౨౫

మూ॥ విజ్ఞప్తిమంతస్సభయస్సభైమ్యాంబుధ్యే సభంవాసవ

శంభళీయామ్॥ సంభావయామాసభృతంకృతాశస్తదాభిబృం

దైరభిరంద్యమానామ్॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ విజ్ఞప్తిమితి॥ సనలోమధ్యేసభంసభాయామధ్యే- పారేమధ్యేమ
ప్త్యావేత్యవ్యయాభావేనపుంసకప్రస్వగ్- తదాభిబృందైభైమీసఖీసంఘై
రభినంద్యమానాంవాసవశంభళీయామింద్రదూతీసంబధింకామినోస్సంధా
త్రీశంభళీః॥ కుట్టనీశంభళినేమే ఇత్యమరః- భైమ్యాంబివయేవిజ్ఞప్తింపత్య
మణాంవిజ్ఞాపనాంతస్సభయఃఇంద్రగౌరవాదంగీకర్ష్యతీతిపితృదేవేత్య
ర్థః- అతఏవకృతాశణిధిలభైమీప్రాప్త్యాశశ్చసంభావయామాస॥

మూ॥ లిపిర్నదైవిమపతాభవీతితుభ్యంమయిప్రేషితమాచికస్య॥

ఇంద్రస్యదూత్యాంరచయప్రసాదంవిజ్ఞాపయన్తాయుషధానదానమ్॥

వ్యా || చిపిరితి || దైవీలిపిదేవావలిపిఃఖువిభూలోకేసుపథావతితుంశ
 క్యా - ఈప్తమరిత్యాదినాఖల్పశ్రవ్యయః - నేతిహేతోస్తుభ్యంవ్యాహృతాధానా
 వాగ్వాచికంసందేశవాక్యం॥ని॥ సందేశవాగ్వాచికంస్యాదిత్యమరః - వాచో
 వ్యాహృతాధానాయామితితత్ - తత్సేగ్రితంయేనతస్య ఇంద్రస్యదూత్యాం
 మయివిజ్ఞాపయంత్యాం - అవధానస్యైకాగ్గ్యస్యదానమేవప్రసాదంరచయ
 తినుగ్రహంకురు॥ * * * * * ౨౨

మూ॥ సలీలమాలింగనయోపవేదమనామయంప్రచ్ఛతివానవస్తాన్
 మ్॥ శేషస్త్యదాన్లేషకధానిదై ౧ ప్రద్రోకుభిస్సందిదిశేభవత్యై॥

వ్యా॥ సలీలమితి హేభైమీ - వానవస్తాన్సలీలంసలిలాసం అలింగ
 నయాఅలింగవేన - ఆహ్వాన్యాలింగయతేశ్చరాదికాద్యుచ్ - ఉపవేదముపవే
 ద్యగాఢమాలింగ్య - సప్తమ్యాంబోపవేదమిత్వత్రచకారాత్తృతీయోపవదేణ
 ముల్ ప్రత్యయః - తృతీయాప్రభృత్యన్యతరస్యామితివికల్పాదసమాసః - అనా
 మయంప్రచ్ఛతి॥ ప్లో॥ త్పత్రబంధుచునామయమితిస్తరణాదితిభావః - శేషకా
 ర్యశేషస్త్యదాన్లేషకధయాభూత్వా క్రత్వదాలింగనప్రసంగే - విదైర్హృత్
 పితైస్తస్యేంద్రస్యరోమభిష్కృత్యసందిదిశేసంక్షిప్తం - కమణిలిక్త - త్వదా
 లింగనప్రాథమ్యేనానంతరంవక్తవ్యఃకార్యశేషోపేతిభావః॥ * ౨౩

మూ॥ యఃప్రేర్యమాణోపిహృదామఘోనస్త్యదథకానా
 యాంత్రాయమావదాగః॥ స్వయంవరస్థానజుషస్సుస్యభా
 నకంరంవరణస్రజైవ॥ * * * * * ౨౪

వ్యా॥ య ఇతి హేభైమీ - మఘోన ఇంద్రస్యయఃకతస్త్యదథకానా
 యాంత్రాయమావదాప్రేర్యమాణోపి హ్రీయమేవాగౌవరాధమాపత్ హీన
 స్యాధిం ప్రత్తియాత్వాసంకూచోప్యవరాదపవేతిభావః - స్వయంవరస్థానజు
 షఃస్వయంవరమాగతస్య అస్యేంద్రస్య తమవరాధినంతంతంవరణస్రజాభ
 ర్తృవరణమాలికయాత్వంబధాన - ఈదృశాపరాధినామిదృగ్బంధవివదంబధి
 తిభావః - సర్వధాలజ్ఞాంవిహాయ ప్రార్థనాంకుర్వతోమహేంద్రస్య మనోరథ
 పూరణంకార్యమితితాత్పర్యార్థః॥ * * * * * ౨౫

మూ॥ నైనంత్యజయీరథిమంథనాద్యైరస్యానుజాయోద
 మితామరైఃశ్రీ అస్త్యైవిమధ్యేయిరసోదమన్యాం శ్రావ్యంతు
 నోత్థాపయతుంశ్రియంతే॥ * * * * * ౨౬

వ్యా॥ నేతి హేభైమితి - పరమింద్రంనత్యజ - తథాహి - యైరమరైః - అ
 స్యేంద్రస్యఅనుజాయఉపేంద్రాయ - తాదర్శ్యేచతుర్థీ - యీరాణిధీయంతేస్తి

౧౬౦ (నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే - పద్మమసృగః)

న్నితక్షిరధిక్షిరోదధిః - కర్ణ్యధికరణేచేతికిప్రశ్నయః - శస్యమధనాత్మమధ
నాచుసాయాత్ - మందతేర్భావాదికస్యేదిత్వాన్ముమాగమః - శ్రీరమా ఉన్ద
మితాఉత్థాపితా - తెఅమరాః అస్తైశ్చింద్రాయ - పూన్వనచ్చతుధిః ఇతిరసప
వోదకంయ స్వతంబితుసోదంసామాభి - ఉదకస్యోదస్సు జ్ఞాయామిత్వదా
దేశః - విమధ్యమధిత్వా అన్యాంశ్చియం ఉత్తాపయితుంనత్రోహ్యంతునప్రయా
స్యంతు - ద్వితీయయాశ్చియాశ్చయైవ ఉపేంద్రవదింద్రస్యాపిలక్ష్మీపతిత్వే త
యోరనైషమ్యాయ దేవానాంలక్ష్మ్యంతరసంపాదనప్రయా సోరస్యాదితిభావః
అత్రామరాణాం లక్ష్మ్యంరొత్పాదన ప్రయత్నా స బంధేపితృబంధు
కైరతిశయోక్తిభేదః॥ * * * * *

మూ॥ లోకప్రజివ్యరిచిచాదితేయా అవ్యాపితేయేషుగుహ
న్మహేంద్రః॥ కింకతుకమధియది సోపరాగాజ్ఞాగత్యైకి
మతఃపరాః॥ * * * * *

వ్యా॥ లోకేతి॥ లోకప్రజివ్యగ్రాదిలోకపక్షేతోద్యోగస్యరోమహాతీ దివి
చఅదిత్యాఅపత్యానిపుమాంస ఆదితేయాదేవాః పహంసః - కృదికారాక్షేపం
తాత్ - (స్ర)భ్యోధిక్ - ఆదితేయేష్వపిచ హేంద్రో - హా - సచ హేంద్రోప
రాగాత్కింకతుకంసేవితుమధి - ఇచ్ఛుర్భది - కింబస్యాస్యసర్వాదివత
స్యనిపతితత్వాద్ధాతోప్రాప్యయోగః - అథాయతేచిచ్ఛార్థత్వాస్యమి నక
శృకేషుతుము - అతోస్తాదింద్రసేవ్యత్వాస్పరాకత్వైఉత్కాప్రసాసప్రా
చజాగతిః స్ఫురతికిం నజాగతీశ్చర్థాత్రలోకాదిషుపూర్వ పూర్వాపేక్ష
యోజ్యరోత్తరస్యోత్కర్షోకస్సారాలంకారః॥ ఉత్తరోత్తరముక్తియస్య
రతితిలక్కుణాత్॥ * * * * *

మూ॥ పదంతతేనాపమభై ర్యదింద్రస్తస్తై సతేయాచనచా
టుకారః । కురుప్రసాదంతదల గుగువ్వస్వీకారకృగ్నా ౧౬౧
నక్రమేణ॥ * * * * *

వ్యా॥ పదమితి॥ ఇంద్రః తేనమభైఃకుఖకలైయశ్చ దమింద్రస్యక్షణం
స్థానమావప్రావ - సరింద్రస్తస్తైపదాయతశ్చదస్వీకారాయేశ్యధి - తె
సంయూచసేనప్రాధానయాచాటుకారః ప్రియంవదః - జాతబలిశేషః - నశబ్ద
జ్ఞోకేత్యాదినాఉప్రత్యయనిసేధాత్కారణ్యత్ - ప్రసాదమనుగ్రహంగుగు - శ
దైంద్రంపదంస్వీకారకృతాఅంగీకారవ్యంజకేసభాగనటనక్రమేణభూవియై
వవ్యాపారేణఅలంకురుష్వ॥ * * * * *

మూ॥ మందాకినీనందనయోర్విహారే దేవేవ వేదేవరిమాధవేవశ్రే
యశ్చియాయాతరియచ్ఛసభ్యాంతచ్చేషసాభావిభావయన్వం॥

వ్యా॥ మందాకినీతి॥ భావయతీతి భావినిచాగచతురేభ్యమి - మం.
దాకినీనందనయోర్విహారే క్రీడానామాధవేదేవే ఉపేంద్రదేవరిదేవరేభ
త్సభాతరిసతి॥ ౧॥ స్యాల్పాస్పృభ్రాతరఃపత్న్యాస్వామినోదేవృదే
వరానిశ్యమగఃడివోవృత్తివృత్త్యయః - శ్రియాంశ్రీదేవ్యాం - యతతఇ
తియాతరిదేవృభార్యాయం॥ ౧॥ భార్యస్తుభ్రాతృవగఃస్వయాతరస్సృ
పరస్పరమిత్యమరః - యతెర్నృద్ధిశ్చైశ్యస్పృశ్యయః - సభ్యాంచ - యచ్ఛే
యోమహిమాతరఃపాభవేత్ - తత్త్వంచేతసావిభావయవిచారయతియా
చిహ్నపనతంమహచ్ఛేయోనపరిహతఃస్వమిశ్యగః - అత్రనందనవిహారక్రి
యా యామాధవదేవృశస్వశ్రియాశృకత్వగుణయోశ్చసామస్త్రేనయాగవద్యా
త్వముచ్చయాంకారభేదః॥ భో॥ గుణక్రియాయాగవద్యంసముచ్చయఉదా
హృశతితిలక్షణాత్॥ * * * * *

మూ॥ రజ్యస్వరాజ్యేజగతామితిగ్రాద్యాచ్ఛాప్రతిస్థాంలభసేస్వ
మేవ । లఘూకృతస్వంబలియాచనేనతత్త్వాప్తయేనామనమా
మనంతి॥ * * * * *

వ్యా॥ రజ్యస్వేతి॥ సేభైమి - జగతాంరాజ్యేతైర్లోక్యాధిపత్యైరజ్య
స్వఅనురిక్తాభవ - ప్రాదానాయాంలూట్ - రంజ్యైస్సరిత్యాదాశ్చ సేవదం -
ఇత్యైస్సంకూపాయాచ్ఛాంప్రాధానామేవప్రతిష్ఠాంగౌరవమింద్రాజ్యమే
వలభసేతథాహి - తస్యత్యైర్లోక్యరాజ్యస్వప్రాప్తయేలాభాయబలేర్వైరో
చనస్యయాచనెనలఘూకృతమల్పీకృతం స్వమాత్తాయనతంవిష్ణుమవేతిశే
షః - తంవామనంతాస్వంః ఘుచ్ఛామనంతి - యదధాంవిష్టోంఽనియాచ్ఛాలా
ఘుంప్రాప్తం - తదాదాయదీయతేదేవేంద్రజేత్యహేతేభాగధేయమిత్య
ధాః - స్యతిరేకేణదృష్టాంతాలంకారః॥ * * * * *

మూ॥ యానేవదేవాన్నమసిత్రికాలంనతత్కృష్ణీకృతరాచితితే
ప్రసేదతానవ్యన్మణాన్విధాతుంపతిష్ఠతస్త్వత్పదయోస్త్రిసంధ్యమ్॥

వ్యా॥ యానితి॥ హేభైమియానేవదేవానిందాదీః - త్రయఃకాలాః
యస్తిన్మరతతత్త్రికాలంయథాతథా - తమసిత్రిసంధ్యంనమస్కరోషీత్య
గ్ధ - తేషాండేవానాంకృతఘీకృతిస్తదీయప్రత్యుపకారపరహారేణకృతఘ్న
కరణంతేతదౌచిత్తౌచిత్వం - తిష్ఠానాంసంధ్యానాంసమహారస్త్రిసం
ధ్యం - సంధ్యాత్రయేషీగ్ధః - అత్యంతసంయోగేద్విటీయా - వాటాబంతఇ

తనమంతకర్మం - త్వత్పదయోఃపతివ్యతఃసమసూరివ్యతఃతాదేవానవ్యవృ
ణావిధాతుంప్రతిప్రణామస్వీకారేణానుగ్రహం ప్రసీద - తావృణి
ప్రేక్ష్యథః॥ * * * * * ౫

మూ॥ ఇత్యుక్తవత్సానిహితాదరేణభైమగృహితామమవ
స్మిసాదః॥ స్రక్పారిజాతస్యముతేనలాశాంవాపైరశేషా
మపుపూరదాశామ్॥ * * * * * ౬

వ్యా॥ ఇతి॥ ఇతిథము క్తవత్సాశక్రదూత్యా - ఆదరేణనిహితాసమర్ప
తాభైమ్యాగృహితాస్వీకృతామమవతఃప్రసాదోనిగ్రహభూతా - సత్వవతుస
త్వేనాభిమతత్వేనేతిభాః - పారిజాతస్యప్రజ్ఞా లికావలన్యాశాంత్యష్టాంధి
శంఛముతేనా - తస్యా సస్యవిపరీతశంకాకరత్వాదితీభాః॥ ౧॥ ఆశాత్ప
ష్టాదిసోరితివత్స - యద్యపి - అన్యారాదితరతత్వభేదము తేజబ్దయోగాత్పంచ
మ్యేవనిహితా - తథాపిమతాంతరేద్వితీయావ్యప్తిత్యాహుః - తథా - ఫలతి
పురుషారాధనమృతఇతిప్రయోగశ్చ - ఆశేషమాశాంధిశం - సర్వాప్రీత్య
థః - జాతావేచనం - వాపైరిజవాసనాభిరపుపూరత్పూరితః - పు
పూరణఇతి చారాదికస్య ధాతోరల్లోపిత్యాస్వాల్లోపిశాస్పదితామిత్యవ
ధానాస్యోపేదః - అభ్యాసప్రాప్యః - ద్వయోపపాశయో భేదాభ్యవసా
యాన్వీనాక్రీనిర్వాహః॥ * * * * * ౭

మూ॥ ఆర్యవిచార్యామిహేతికాపియోగ్యంసఖీన్యాదితి
కాచనాపి॥ ఓంకారపవోత్తరమస్తువస్తుమంశశ్చమత్రేతివశా
వ్యవోచత్॥ * * * * * ౮

వ్యా॥ ఆర్యఇతి॥ ఆర్యేభేమిశ్రహేంద్రవరణేవిచార్యతలం - విచారోన
కతావ్య ఇతికాపిసఖీఅవోచత్ - సఖిభేమియోగ్యమిదంయే క్తంస్యాదితికా
చనావ్యవోచత్ - ఆత్రఓంకారోంగీకారేవమంశశ్చముత్తరముత్తరరూపం
స్త్యస్త్యితికావ్యవోచత్॥ * * * * * ౯

మూ॥ అనాశ్రవావఃకిమహంకదాపివస్తుంవిశేషఃవరమస్తుశేషః॥
ఇతిరితేభీమజయానదూతీమాలింగదాళిశ్చముదామియత్ర॥ ౧౦

వ్యా॥ అనాశ్రవేతి॥ హేసఖ్యఃఅహంకదాపివోయుస్తాకంఅనాశ్రవా
అవచనకారిణీకింవరంకింతువస్తుంవిశేషశ్చేషోస్తీ - కింతువక్తవ్యశేషుకశ్చిద
ప్రీత్యర్థః - ఇతేభీమజయాభైమ్యాకురిలేడక్రసరిదూతీమింద్రశంభులిమాభి
భైకమీసఖీశ్చముదామియత్రామితిర్నాల్లింగన్యప్రాపత్ - స్వీక్రమంగీర్ష

త్యేతత్రకించద్వరదానమపేక్షః ఇతిభాగ్యంత్యాచుహాన్తమానన్దమచిందత్యేత్యర్థః॥

మూ॥ భైమించదూత్యంచనకించదామమిస్వయం భావ
యతోనలస్య॥ అలోకమాత్రోద్వదితన్తుభేందోరభూన్నభిర్నం
హృదయారవిందమ్ ॥ * * * * ౮౯

వ్యా॥ భైమమితి॥ భేమించదూత్యంచనకించదామనతయోరేకంచ-సా
వంసప్రాపం - అపొతేంజిమివ - స్త్రీగర్భలూభోమాభూత్పరోపకారోపన
సిద్ధిఃత్యర్థః - ఇతిస్వయమాత నిభావయతో భైమచిత్తవలనభాగ్యంత్యాచి-త
యతోనలస్యహృదయమేవారవిందంతన్తుభేందోభైమముఖచంద్రస్వలూక
మాత్రాద్దర్శనమాత్రాత్ప్రకాశమాత్రాచ్ఛ॥ ౧॥ అలోకాదర్శనోద్యోతాచి
త్యుచరః - భిన్నంవిదీణం వికసితంచనాభూత్వదినాభూతిః - తదాతన్తుభిద
శానాదనయావిశ్వాస్యహతోస్తితివిదీణహృదయోభూదిత్యర్థః - ఇందుప్ర
కాశాతా-ధమరవిందవికాసఇతిః రోధశ్చద్వన్యతే॥ * * ౮౯

మూ॥ ఈషత్త్రితయైతస్మక్విభాగాద్భక్తంజ్ఞయావారితత
త్తదాళిః॥ స్రజానశ్శుశ్మశ్యతయైవశక్రంతాంభీనభూరుత్త
రయాంచకార॥ * * * * ౯౦

వ్యా॥ ఈషదితి॥ భీమభూఃభైమీఈషత్త్రితేనమందహాసేనయైతౌభా
తౌస్మక్విణీఃపిష్టప్రాంతావేపభాగౌయయాసాసతి॥ ౧॥ ప్రాంతావోష్టస్య
స్మక్విణీఃత్యుచరః - దృక్పంజ్జయైవవారితానిషిద్ధాస్తాస్తాఃపూర్వోక్తవిరుద్ధ
ప్రలాపిన్యఃఅశయస్సఖ్యాయయాసాచసతి - తయేంద్రదూతీనత్రయాస్రజాన
సేవ - వృద్ధాయూనెతీసూత్రకారప్రయోగాదేవజ్ఞాపకాత్సహజ్ఞాప్రయో
గేపసహధేత్వతీయా - శక్రంసమస్కృత్య - స్రజంశక్రంచనమస్కృత్యైత్య
ర్థః - నతుతామవతంసీకృత్య - తచ్చనలస్యజీవాతురితిభావః - తామింద్రదూ
తీముత్తరయాంచకారండేవరమాచప్త - తత్కరోతితదాచప్తఇతిచీచ్ ॥ ౯౦

మూ॥ స్తుతాపహూరస్త్యజసాహసిక్యంవక్తుంకియత్రయ
దివేదవేదః॥ వృధోత్తరంసాక్షిణిహృత్సునృణామసూక్ష్మవి
జ్ఞాపిమమాపితస్తి॥ * * * * ౯౧

వ్యా॥ స్తుతాచితి॥ హేదూతిమఘోరఇంద్రస్యస్తుతావిషయేసాహసి
క్యంసాహసమవిమృశ్యకారిత్యంత్యజ - నస్తుహీత్యర్థః - శుతః - అశక్యాది
త్యాహ - తంశక్రంకియదల్పంవక్తుంవేదయతీతివేదఃశుతిరేవవేత్తి - నాన్యః -
అతస్సుత్యోగమేతిభావః - తహింకిమస్యోత్తరంతత్రాహ - నృణామ్మా
త్సువిషయేసాక్షిణిసాక్షిభూతేసాక్షిద్వైప్రరిసంజ్ఞాయామితిఇంద్రస్యయః - త

లద్భవౌ । సతతతద్గతహృచ్చయకేతునాహతమివస్వనూఘ

సఘషికాణా ॥ * * * * * ౩౫

వ్యా॥ పికేతి॥ తయాభైర్మా - వికరుతశ్రుత్వాకౌకేలకూజితశ్రవణేన-కంపి
నివేపమానేహృదివక్షసి - నిహితంశైత్యాక్షాన్యస్తం - విచలత్ - ఆధాగచ
లనాదితిభావః - శైవలంస్వతన్వాశైవలశరీరేణసహ - ఘనఘషికాణాధృశ
సఘషికాణా - ద్వయారపిజలచరత్వాదితిభావః - సతతంతద్గతస్యభైమీ
హృద్గతస్యహృచ్చయస్యకామస్యకేతునాచిహ్నాన - మత్స్యేన - మాతంతా
డితమివబభావిత్పుట్సేగ్రతా ॥ * * * * * ౩౫

మూ॥ సఖిలమోహవశేనతదాననం నలచునశ్శశికాంతమ

బోధితమ్ । ఇతరభాగ్యుదయోశినస్తతఃకథనుస్రువదశ్రుతు

యంపయః ॥ * * * * * ౩౬

వ్యా॥ సేతి॥ నలచునశశ్శికా - మోహవశేనవిరహప్రయుక్తాజ్ఞానబరే
న - తదాననంభైమిముఖంకర్త - శశికాంతమిందుసుండిరంజంధూపలంచ -
నాబోధిఖిలనాబుద్ధికిమితికాఁ - బుద్ధ్యోపవేత్సధః - తచ్చసత్యమితిభా
వః, దీపజవేత్వాదినాకర్తరిచిజ్ - ఇతరంభాతదస్యక్షేపశివోభ్యుదయశతోభై
మిముఖాదశ్రుతుయమశ్రుతూపంపయః - అనుస్రువత్ప్రయతం - చంద్రోదయేపయ
స్సృణాచ్చంద్రకాంతశశ్శ్వంసత్యమిశ్వరః - చంద్రోదయేదాహూద్రేకాద్రు
రోదేతిభావః - ద్రవతేలుజీలిశీత్యాదినాచ్ఛేచ్ఛధాతోరువతాచేశః ॥ ౩౬

మూ॥ రతిపతేర్విజయోస్త్రిమిషుగ్యధాజయతిభీచుసతాపి

శభైవసా । స్వవిశిఖానివపంచతయాతతోనియతమైహతయో

జయతుంసతామ్ ॥ * * * * * ౩౭

వ్యా॥ రతిపతేతి॥ రతిపతేకామస్వయధేషుః - విజయస్యాస్త్రింవిజ
యోస్త్రింవిజయసాధనమాయుధం - జయతి - తదైకసాభీచుసతాపివిజ
యోస్త్రింసతీయతి-తతస్తస్మాద్దేతోనకామఃస్వస్వవిశిఖాశిఖానివ-తాం
భైమిం - పంచతయాపంచసంఖ్యాకశ్వేనమరణేనిచ ॥ ౩౭ ॥ పంచతాపంచ
భావేస్యాశ్చంచతామరణేపిచేతివిశ్వః - యోజయితుమైహత - స్వేషుధము
విజయోస్త్రిశ్వేనపంచత్వేనాపియోజయితుమైచ్ఛత్ - నియతంసత్యమిత్వ
త్వేగ్రయోగ్గ - అన్యధాకిమధఃమేనామిథ్యంపిడయోగితిభావః - ఉపమానోక్త్యే
క్షయోస్సంకరః ॥ * * * * * ౩౮

మూ॥ శశిమయందహనాస్త్రిముదిత్వరంఘనసేజస్వవిక్తు

92X

మూ॥ ఆశ్వాషమింద్రాదరిణీగిరస్తేసతీవ్రతాప్రిప్రతిలోమతీత్రాః॥

వ్యా॥ కథంతలోపస్తదహా అశ్రావమితి॥ హేత్తంద్రమాతీస
తస్యవతినతాధమకస్యఅతివశిలోమాఅత్యంతప్రతికూలాఅతపవతీవ్రాః
స్మృవాశ్చ - తెగిరఃభంద్రదెఅదగణీఅదగవతీఅశ్రావంఇంద్రోమహతీదేవతే
యభక్తిభ్యామశ్రావం - నతురాగాదితీభావః - కథంతహితమెవవ
భజిష్యామిత్పు కంతత్రాహ - వ్రాక్పూర్వమహంస్వమాత్తానంతమరా
దేవతాత్త నేతస్త్రిజంద్రాయసవ్రాదిషినప్రాదాంనామ - కింతునరాయనర
సేతెలరయోరభదాన్మలరూపాయచతస్త్రిమనసాప్రాదిషి - దదాతేబుక
క్ - ఘోఘ్వాచ్చైతకారః - అతస్సాక్ష్యదండ్రభజనేమమవ్రతలోపస్సన్య
వేష్యధకః॥ * * * * *

నుతాపి కాఘాత్ 1 నిర్వాతుకామంభవసంభవానాంధీరంసుఖా

వాఙ్మయము || తస్మిన్మతి || తస్మిన్ నరేహృదాహృదయేనవిష్కృతైః ||

మూ॥ వషేఁషుయద్భరతమార్కధుర్యాస్త్వవంతిగార్హ

మి కిమ్మిరితధమ్మలిప్పుః॥ * * * ౯౭

వ్యా || వ్యధితే || రతివతిస్తద్ధిభైమీహృదయే - విరహితాంవిరహీ
త్వంచ - తథాపివిరహీ త్వేపి - జీవితంచేతిత్వయం - శల్యంతంతుమివ - వ్యధి
తనిభాతవానిత్యథాః - జీవితోవిరహావిరహీణోజీవనంచ ద్వేషితశల్యప్రా
యోజిత్యథాః - తథాతేలుజీతజ్ - ఘోషాద్విరిచ్ఛేత్తీకారః - హ్రస్వాదంతా
దినిసలోపః - అధనిఖననానంతరం - తస్మల్పద్వయం - సనావేవచిత్వేపరిణ
తవిల్వపలేతయోర్యుగేన - తత్రహృదినిహత్యైహత్యనిభాతవాకీం - య
థాలోకేనిభాతంతంతుందాధ్యాకాయపాపానైసంస్మృతితద్వదితిభావః - పూ
ర్వాధే శల్యనిఖననోత్ప్రేయే - ఉత్తరాధే నిహత్యనిహననోత్ప్రేయే -
నిభాతవానిత్యనువాదః || * * * * * రం

మూ || అతిశయతామదనేనతానిఖలపుష్పమయస్వర
వ్యయాత్ | స్ఫుటమకారిఫలాన్యజిముంచతాతదురసిస్తనతా
శయిగావశాత్ || * * * * * రం

వ్యా || అతీతి || తాందమయంతీంతితిరాంశరవ్యయతాశరవ్యంలత్వం
కుర్వతా - శరవ్యతబ్దాత్తత్రోత్తీత్వంతాల్లటశ్శతరిజిత్ - అశవనిఖలా
యేపుష్పచయస్వశరాస్తేషాంవ్యయాత్తయాత్ - ఫలార్చపిముంచతా
మీవతా - మదనేన - తదురసిభైమీవత్సు - సనావేవతాభేతాశవలేతయోర్యు
గస్యావశాత్సేవః - అకారి - స్ఫుటమిత్యత్ప్రేయే - శరత్తయేపాపానాని
నాపిప్రహరంతితిభావః || * * * * * రం

మూ || అధముహుబహుందితచంద్రయాస్తతవిధుంతు

దయావతయాబహు | పతితయాస్తరతాపమయేగదేనిజతదే

శ్రువిమిశ్రముఖీసఖీ || * * * * * రం

వ్యా || అధేతి || అధానంతరం - స్తరతాపమయేకామజ్వరయాపే - గజే
రోశే || ౧ || రోగవ్యాధిగదామయాశిత్యమరః - పతితయామగ్నయా - అశవ
ముహుఃబహుబహుధా - నిందితచంద్రయా - తస్యోద్దివకత్వాదితిభావః - ము
హుఃప్రలోవిధుంతుదతీతివిధుంతుదోరాహుర్యయాతయా - విధుంతుదత్వాదే
వేతిభావః || ౨ || తమస్తురాశుస్సస్వభావస్సైంహికేయోవిధుంతుదశిత్య
మరః - విధ్వరుషోస్తదశిత్యవ్యత్యయః - అరుద్వింశతజంతస్యముమిత్రిము
రూగమః - తయాదమయంత్యా - అశ్రువిమిశ్రంమఖంయస్యాస్యా అనిష్టాశం
కయారుదతీసఖీ - నిజగదేనిగదితా - విప్రస్ఫుటోహ్యవకరారంభింతిశదవకరార
ంచస్తాతీతిభావః || * * * * * రం

మూ || నరసురాబ్జభవామివయావతాభవతియస్యయగం

రేవతేశ్వర్యః - మాశకరాశిలాశకలప్రాయామృత్ - అపరాద్విక్షువికారా
తత్రక్రమాద్దావప్యదర్శాద్వేషకరేతత్కల్పావిత్వర్థః - అతపనదిర్మహా
బంకారభేదః || ౧ || శకరాఖండవిప్రతావుపలాశర్కరాంశయోగితివత్సః ||

మూ|| ప్రక్షీణపవాయపికమకృష్ణష్టేచరాన్మత్తిత్వత్వపత్తితేయః

బుభుక్షు తేనాకమపధ్యకల్పంధీరస్తమాపాతసుఖోన్ముఖంకః || ౧౦౦

వ్యా || ప్రక్షీణగతికించయోనాకకంకకృష్ణేకరాగితేఆయుషిప్రక్షీ
ణేనత్వేనరాన్మత్తిత్వమపత్తితేసంగచ్ఛతి - తిష్ఠతిననిహితత్వతే - ఉపాద్దే
వపూజేత్వాదినాసంగతికరణేతత్ - ఆపాతేప్రారంభేసుఖోన్ముఖంసుఖప్రవ
ణం - నతుపరిణామశ్చశ్చర్థః - అతపవపధ్యకల్పంఅపధ్యాన్మనశ్చశంతంనా
కంస్వర్గం - ధీరోధీమాకౌబుభుక్షుతేభోత్తుమిచ్ఛత్తి - అపధ్యాన్మభోజనవ
దాసన్మరణాధికారంనాకభోగంకౌనామరోచతఇత్వర్థః || * ౧౦౦

మూ|| ఇతీంద్రదూత్యాంప్రతివాచసర్ధేప్రత్యూహ్యనైషాభి

దధేసయస్యాః | కించిద్వివర్త్యోల్లసదోష్ఠలక్ష్మీజితావనిద్రద్వళ

వంకజాస్యాః || * * * * * ౧౦౧

వ్యా || ఇతీతి || నైషాభేమిఇతీత్థమింద్రదూత్యాంపదయేప్రతివాచంప్ర
త్యుత్తరంఅర్ధేప్రత్యూహ్యమధ్యమధ్యేనిరుద్ధ్య - అసమాప్త్యేషేశ్వర్థః - ఉ
పసర్గాధ్యస్వడిహేతేరితిహ్రాస్వః - కించిద్వివర్తయాయత్కించిద్విత్తుమిచ్ఛ
యాడేల్లసతఃస్ఫురతఃపిష్టస్థలత్వైర్బోధయాజితమవనిద్రద్వళంవికసత్ప్రతం
యస్యతత్ - అపనిపూర్వాద్రాతేశ్చత్ప్రత్యయః - తచ్చశత్యంకజంచతదివఆ
స్థ్యంయూసాంతావయస్యాస్సఖీఃఅభిదధేదేవాచ - దధాతేకతకరిలిటితత్ ||

మూ|| అనాదిభావిస్వపరంపరాయాహేతుసజస్సోత్తన

వేశ్వరేవా | ఆయత్తధీరేషజనస్తదార్యాఃకిమిదృశఃపర్యను

యజ్యకార్యః || * * * * * ౧౦౨

వ్యా || అనాదీతే || హేతార్యాః - ఏషజనఃఅనాదియథాతథాధావిన్యాఃప్ర
హరణత్యాఃస్వపరంపరాయాస్వదేహపరంపరాయాశిశ్యర్థః - తత్సంబంధిన్యాః
హేతుసజః హేతుభూతకరపరంపరాయాఃప్రోతసిప్రవాహేవా || బ్లో || బు
ద్ధిక్తర్మానుసారిణీతివచనాత్ - ఈశ్వరేవా - ఏషపరమార్థయితేతిశ్రుతే - ఆ
యత్తధీః - నతుస్వాగీనబుద్ధిరిశ్యర్థః - నిరీశ్వరసేశ్వరమతభేదాత్పక్షద్వయో
క్తితత్తస్మాత్ - ఈదృశఃపరతంత్రఃఏషజనఃపర్యనుయజ్యకార్యపాలభ్య - కింకా

ర్యకారయతుంశక్యః - కారయతేరనోయత్ అతః స్వయమపిదైవవరతంత్రాన
వర్యనయోజ్యేతిభావః॥ * * * * * ౧౦౨

మూ॥ నిత్యం నియత్యాపరపిత్యశేషేకస్సంవిదానోప్యను
యోగయోగ్యః॥ అచేతనాసాచనవాచమహేద్వక్తాతువక్త్ర
శ్రమకమఃఖుః జ్యేష్ఠః॥ * * * * * ౧౦౩

వ్యా॥ ననుదైవవారతంత్రైపిమామూఢః పర్యనయోజ్యః విద్వాంస్తుప
ర్యనుయోజ్యా ఏతత్త్వాశంక్యాహ॥ నిత్యమిహ॥ అశేషేన సేనిశ్చంస్సద్దాని
యత్యాదైవేనవరపతిపరతంత్రేనతి - సంవిదానోవిద్వానపి - సమోగస్మృత్తి
త్వాది నావిదేరాత్తనేవదం - కః అనుయోగయోగ్యః ఉపాలంభాహా - విదు
షాఽనియతేరలంఘ్యత్వాతిభావః - తహినియతిరేవవర్తనుయజ్యతాంత
త్రాహ - అచేతనాసానియతిష్ఠవాచంపర్యనయోగంనాహేత్ - అనేననో
పాలంభస్యా రణ్యరుదిశకల్పత్వాదిభావః - తథాపుపాలంభేతోపమాహ
వక్తాఅచేతనోపాలంభాతువక్త్రస్వశ్రమః శ్రాంతే - క్రియతానానైవవాగ్ద్య
పారఫలంజన్తుః జ్యేష్ఠ - వాగ్విగ్ధాపనాదన్యశ్శులంబకించితస్తీత్యర్థః॥ ౧౦౩

మూ॥ కమేశకం నిందతి కౌమలేచ్ఛుక్రమేశకం యకలంబుః స్తమ్॥
ప్రీతోతియోదిష్టభుజో స్సమాయాం మద్వస్తతానైః సరోపహంసః॥

వ్యా॥ నను సురేంద్రం విహాయ నలస్వీకారేజగత్పవనోన్యతాస్యాప్రత్యా
హ॥ క్రమేశకమితి॥ కౌమలమిచ్ఛుకోమలేచ్ఛుక్రమేశకీజాన్వాదిక
నలోకేత్యాది నాపస్త్రీప్రతిషేధాన్తథుపివాసువద్దివ్యతీయాసమాన - ప్రపేశక
మప్త్యం నిందతి॥ ౨॥ ఉష్టేగ్రకమేశకమయమహాంగాభిత్వమరేచంబేషాః ప
టోలోలుపక్షి కమేశకః॥ ని॥ లోలుపలోబుధం లోలంబం పక్షిం బాలా సందిత
హాలాయుధః - తం కౌమలంబేచ్ఛుం నిందతి - ఇష్టభుజోస్తయోద్వేగయోః ప్రీతౌ
తుష్టౌ సమాయాంతశ్రవితరస్యోపహంసామధ్యస్థతామాశ్చస్థ్యం న - యస్య
యదిష్టంతుష్టికరంచతస్మశశ్రోత్రవృత్తౌ స్వస్యావ్యాప్త్యస్తౌ సోపహంస
వ్యేభ్యుపహంతాన్వయమేనోపహంస్యాచవ - త్తితిభావః॥ * * * ౧౦౪

మూ॥ గుణాహరంబోధిహరేన్ద్రియమేనరోచమానం పరిహారయం
తి నలోకమాలోకయథాపవగాతిగ్రంథక రాస్వంచమమున్నమానమ్॥

వ్యా॥ నను సలౌదసిగుణాధికేత - రాంధమరుచిరతమా॥ గణా ఇహ॥ స

(నైషధకావ్యేనవ్యాఖ్యానే - పద్మమన్సర్గః)

౩౬౯

త్యంహరంతోపిహనోహరంతోపిహరేగుణాఃమేమహ్యం- రుచ్యథానాం
ప్రేయమాణాతిచతుర్థి- రోచమానంమనోహరంతంరసవరిహరయంతిన
మాజయంతీ కుతః-అపవగాన్తో యదర్వాంచమవృష్టంతివగంధర్వాః
ర్థకామానమంచమానమత్యజంతంలాకంనాలోకయథనవశ్య ధేతికామః - న
గుణమపేక్షతేరాగవృత్తిరితిభావః- దృష్టాంతాలంకారః॥ * ౧౦౫

మూ॥ అకీటమాకైటభవైరితుల్యస్సాస్వభీష్టలాభాత్కృతకృత్యభా

వః॥ భిన్నస్పృహణాంప్రతిచార్థమర్థంద్విష్టోద్విమిష్టత్వమవవ్యవర్థమ్ ॥

వ్యా॥ ననుమహేంద్రంప్రాపక్యతకృత్యాభవకింనలప్రాధానయా
దుఃఖియసేఅతతహ॥ అకీటమితి॥ అకీటంకీటాదారభ్యః- అకైటభవైరితత్ప
ర్యంతం - ఉభయత్రాప్యభివిధావ్యయిభావః- సాస్వభీష్టలాభాత్కృతకృత్య
భావకృతార్థత్వాభిమానస్తుల్యస్సాధారణః- మమావ్యభీష్టలాభాత్కృతకృ
త్యతానేంద్రలాభాదిత్యర్థః- అహేంద్రపవేష్యతాంవేత్యతతహ- భిన్నస్పృ
హణాంభిన్నరచీనాంజనానామరణమథేంద్రప్రత్యర్థః- ద్విష్టత్వమిష్టత్వంచద్వ
యమవగతావ్యవస్థాఘటత్వపటత్వాదివత్ప్రతినియమోయస్యతదవవ్యవర్థ
మవ్యవస్థితం - అపిత్యాపేక్షితత్వం తస్మాదింద్రోపమయానేష్యతేకోదోష
ఇత్యర్థః॥ * * * * * ౧౦౬

మూ॥ అగ్రాధ్వజాగ్రగ్నిభృతాపదంధుఃపంధుయఃదిస్య

త్ప్రతిబంధుమహాః॥ జోషంజనఃకార్యవిదస్తువస్తుపృచ్ఛాన్వి

జేచ్ఛాపదవింముదస్త॥ * * * * * ౧౦౭

వ్యా॥ అగ్రాధ్వజితి॥ అగ్రంచాసావధానేతిసమానాధికరణసమాసః- అ
తవస - అగ్రహస్తాగ్రగ్రహదయోగుణగుణి నోర్ధేదాభావాంతివాచునః- తస్మి
న్నగ్రాధ్వనిపురోమాగేజాగల్ - స్ఫుగత్ - ఆసన్నదితియావత్ సచాసౌ
నిభృతానియతాతపదేవాంధుఃకూపః॥ ని॥ పుంస్యేవాంధుః ప్రహింకూప ఇత్య
మరిః- తంప్రతిబంధుః పౌహానివారితుంచక్తౌబంధుస్సాన్వద్యదసజనోబంధు
జనకార్యవితార్కార్యజ్ఞోపి- ప్రశ్నపర్యంతంజోషమస్తుతూష్ణీమాస్తాం - నతు
మానివారయేదిత్యర్థః కుతస్తహితేకార్యవిజ్ఞానంశదాహ - ముదః శ్రేయ
ఃపదపీంతునిజేచ్ఛేచ్ఛపృచ్ఛాప్రప్తవ్యా - నైషమేప్రవర్తితానాన్యకశ్చిద

౨౭౦ (నైవధకావ్యేన వ్యాఖ్యానే - పద్మసుందరః)

స్త్రీశ్చర్మః వస్తుసత్వమయసేవభరమార్థ ఇత్యర్థః- వృచ్ఛేద్వికర్తకత్వాద
ప్రధానేక్తణియుహలోబ్యుత్ || * * * * ౧౦౭

మూ॥ ఇతంప్రతీపక్తిమతంసఖీనాంపిలువ్యపాండిత్యబలేనబాలా

అతిశ్రుతస్వర్పతిమంత్రిసూక్తిందూతీంబభాషేద్భుజలోలమాళిమ్ ||

వ్యా॥ ఇత్థమితి॥ బాటాభైమీశితంసఖీనాంప్రతీపక్తిమతంప్రతిహలోక్తి
బుద్ధిమితంపాండిత్యబలేనప్రాగల్భ్యవలంబేపిలువ్యనిషిద్ధ్యశ్రుతాస్వర్ప
తిమంత్రిణిశక్తసచివస్యబృహస్పతేమ్నాయోవాచోయయాతామపి ఆహా
రాదీనాంవత్సాదిప్సితిరేఫాదేశః అద్భుతేన అహోబృహస్పతేరపి ప్రగల్భే
త్యాశ్చర్యేణలోలమాళింకంప్రశిరసంశిరశంపయతీమిశ్యర్థః- దూతీంబభాషే॥

మూ॥ పరేతభర్తుర్ననైవదూతీంసభస్వత్రేవానిలసఖ్యభాజః || ౧౮

ప్రొతసైవాంబువతే నైవదూతీంసభస్వత్రేవానిలసఖ్యభాజః || ౧౮

వ్యా॥ పరేతేతి॥ మననైవచక్రః- కేణేతి శేషః ఆగజనసాధనేశశ్చర్మః-
వీరవామయగంగయోరపిద్రష్టవ్యం- పరేతభర్తుర్వసుమూతీంసభస్వత్రేవా
యనైనఅనిలసఖ్యభాజోగ్నేర్దూతీంత్రిప్రొతసాగంగయైనఅంబుదవతేర్పరుణ
స్వదూతీంస్థిరాన్ధృధాభినివేశంయథాతథాఆశుశీఘ్రమానూతవతీంసతీం
తదాగమనక్షణవనిరాస్తంవర్తమాక్షణంఅస్యతివక్తిభ్యాతిభ్యోజీత్యస్యతేర్ల
జీచైరజోదేశః- యమాదిదూత్యేదా రాదేవనిరసాశ్చంద్రగౌరవాశ్చయో
వీతావంతంకాలంసమభాషీశ్చర్మః- అశ్రమనోవాయుగంగానాం మాద్యమా
దివిధయత్వేనతస్మిన్నూర్థంతాభిరేవాతివేగవతీభిరశలసితాఇత్యుత్పేక్షార్థః॥

మూ॥ భూయోర్థమేరంయదిమాంత్వమాశ్చతదాపదావాల

భాసేమఘోరః | సతీనత్రైస్త్రీనమిమంతుచుంతుమంతవరంవజ్రి

ణిమాజితాన్తి || * * * * ౧౧౦

వ్యా॥ భూయఇతి॥ హాశక్రదూతిశ్చంభూయఃప్రసరేననుధామింద్రంకృ
ణీప్వేత్యముచుర్ధమామాత్రబ్రూషేయది - బ్రుజంతానామిత్వాదినాపస్థా
దేశేబ్రువతిహాశ్చ ఆక్షాన్ధ ఇతిహాకారస్వధకారాదేశః- తదామఘోరఃపదా
వంఘ్రి॥ ౧౧॥ పదంఘ్రిశ్చగ్గోస్త్రీయామిశ్యమరః - ఆలభసేహసత్ప్రసృజసి
వా- వజ్రిణి ఇంద్రేవిషయే అంతరంతరంగేపరంక్రేష్టంగుణత్వేనగృహ్యమాణ

మీత్యర్థః- ఇమంతీవ్రందుస్సహంతుం నిజాజ్ఞాల్లఘనావరాధం॥౧॥ ఆగౌ
పరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- సతీవక్షేవతి వ్రతానియమైమార్జితాస్తిమార్జివ్యా
మి- మృజ్జేటిమిమ్- పతివ్రతాధర్మస్సర్వజ్ఞాభగవాన్మమవామామస్తాద
పరాధాత్వాస్యతీత్యర్థః॥ * * * * * ౧౧౦

మూ॥ ఇతంపునర్వాగవకాశనాశాన్తహేం ద్రదూత్యామవ
యానివల్పామ్ । వివేలోలంహృదయంనశస్య జీవంపునఃక్షిబ
మివప్రబోధః॥ * * * * * ౧౧౧

వ్యా॥ ఇథమితి॥ ఇథముక్తప్రకారేణపునర్వాగవకాశనాశాద్భూయావచ
నావకాశనివృత్తిః - ఇంద్రదూత్యామవయాతవత్యాంకతాయాంనలస్యజీవోం
తరాత్తాలోలంచలాచలంహృదయంక్షిబంమత్తం॥ ౧౧॥ మత్తైకాంక్షోత్కట
క్షిబాఇత్యమరః-క్షిబుకుద ఇతిధాతోకరరిక్తః - అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృత
ల్లాఘాఇతినిసాతనాత్పాదుః- ప్రబోధోవివేకఇవపునర్వ్యవేతపునర్దూత ఇవాఘా
త్-తదావిశశ్వాసఙ్గచ్ఛశ్వాసచేత్యర్థః॥ * * * * * ౧౧౨

మూ॥ శ్రవణపుటయుగేనస్వేనసాధూపనితందిగధిపకృతయా
త్రాదీదృశాత్పన్నిభానాత్ । లఽభతపదుబాలారాగవాగుణ
నిశ్చంకిషధజనపదేంద్రపాతుమానందిసాంద్రః॥ ౧౧౩

వ్యా॥ శ్రవణేతి॥ నిషధానాంజనపదానాం ఇంద్రోరలోదిగధిసానామిం
ద్రాదీనాంకృతయాతిరోధానత్తక్త్యనుగ్రహరూపయా ఆస్తాత్పాప్రాదీదృశ
సన్నిధానాదత్రాశసాన్నిధ్యాత్వేనస్వకీయేన శ్రవణపుటయుగేనసాధూప
నితమర్పితమిథముక్తరీత్యాబాలాయాభైరమ్యారాగవాగ్భ్యః అనురాగవచనే
భ్యః ఉత్థాయస్యతత్తదుద్ధంజదుక్షోద్రం రసాహృతమిత్యర్థః ఆనందసాంద్ర
స్సుఖమయస్సకాపాతుమలభతత్వానంబద్ధవానిత్యర్థః - శకధృషేత్యాదినాతు
మున్త్రయః॥ * * * * * ౧౧౪

మూ॥ శ్రీహషణంకవిరాజరాజిపటాలంకారహీరస్సుతం
శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయంమామల్లదేవీచయామ్ । పశ్యః
ఖండనఖండతోపిసహజాత్ ట్రిదతు మేతన్నహేకావ్యేచారుణి
నైషధీయచరితేనగోకాగమద్భాస్వరః॥ * * * * * ౧౧౫

వ్యా || శ్రీహృషీమితి || శ్రీహృషీనిత్యాదిసుగతం-సహజాత్సేనరాత్
సమానకర్తృకాదిత్యర్థః - ఖండనిఖండతఃఖండసఖండాభ్యాద్ధ ౨౦ధాత్ - య
ద్వా - ఖండనంనాచ గ్రంథతఃఖండఃఖండవికారః || ౨ || స్యాత్త్యంశశ్శలేచే
త్సువికారమణిదోషయోగితివిశ్వః - తత్తస్మాదపిత్తోదత్త మేన-ఘర్షణ
హేపద్మసుధా - అగ్రవత్సమాప్తవ్యర్థః || * * * ౧౦౩

నైషధకావ్యప్రమాణపారావారపోషశ్రీమహిమసాధ్య
యకొలచల్ల మల్లి నాధసూరివిరిచిత్రనైషధవ్యాఖ్యానే
జీవాత్మసమాఖ్యానేపద్మసుధాః.

